

ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନୀତି

ନବମ ଶ୍ରେଣୀ

ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ

ଓଡ଼ିଶା

ଓଡ଼ିଶା ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ଦ୍ୱାରା ନବମଶ୍ରେଣୀ ନିମନ୍ତେ ଅନୁମୋଦିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ

© ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ, ଓଡ଼ିଶା

Based upon Survey of India map with the permission of the Surveyor General of India.

Government of India Copyright 1990

The territorial waters of India extend into the sea to a distance of twelve nautical miles measured from the appropriate base line.

The boundary of Meghalaya shown on this map is as interpreted from the North-Eastern Areas (Reorganisation) Act 1971, but has yet to be verified.

“Responsibility for the correctness of internal details shown on the maps rests with the publishers.”

ଲେଖକମଣ୍ଡଳୀ :

ପରିମାର୍ଜିତ ସଂସ୍କରଣର ଲେଖକ ମଣ୍ଡଳୀ :

ଡକ୍ଟର ବିଜୟ କୁମାର ମିଶ୍ର (ସମୀକ୍ଷକ)

ପ୍ରଫେସର ଡଃ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ତ୍ରିପାଠୀ (ସମୀକ୍ଷକ)

ଶ୍ରୀ ପ୍ରଭାକର ପ୍ରଧାନ

ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀମତୀ ନନ୍ଦିତା ମିଶ୍ର

ଡକ୍ଟର ଅଞ୍ଜଳି ତ୍ରିପାଠୀ

ଡକ୍ଟର ଶ୍ରୀମତୀ ସୌଦାମିନୀ ରାୟ

ଡକ୍ଟର ଧ୍ରୁବଚରଣ ପରିଡ଼ା

ଡକ୍ଟର ନିରଞ୍ଜନ ଦାଶ

ଡକ୍ଟର ମିହିର ପ୍ରସାଦ ମିଶ୍ର

ଡକ୍ଟର ନିରଞ୍ଜନ ସାହୁ

ଶ୍ରୀମତୀ ସୌଭାଗ୍ୟ ମଞ୍ଜରୀ ମହାପାତ୍ର (ସଂଯୋଜନା) ଶ୍ରୀ ଦେବେନ୍ଦ୍ରକୁମାର ବସ୍ତିଆ

ଶ୍ରୀ ପ୍ରଦୀପ୍ତ କୁମାର ମହାରଣା (ମାନଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ)

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ : ୨୦୧୨/୨,୦୦,୦୦୦/୨,୦୦.୦୦୦/୨,୦୦,୦୦୦

୨୦୧୯/୪୦,୦୦୦/୪୦,୦୦୦/୪୦,୦୦୦/୪୦,୦୦୦

/୪୦,୦୦୦/୪୦,୦୦୦/୪୦,୦୦୦

୨୦୨୦ / ୪୦,୦୦୦ / ୪୦,୦୦୦ / ୧,୦୦,୦୦୦ / ୪୦,୦୦୦ / ୪୦,୦୦୦

ପରିମାର୍ଜିତ ସଂସ୍କରଣ : ୨୦୨୧ / ୪୦,୦୦୦ / ୪୦,୦୦୦ / ୪୦,୦୦୦ / ୪୦,୦୦୦

ଆର୍ଟପୁଲ୍ : ବାଣୀ ପ୍ରେସ୍, କଟକ

ମୁଦ୍ରିଣୀ : ଜୋସ୍ଵା ପ୍ରିଣ୍ଟରସ୍, ବିଡ଼ାନାସୀ, କଟକ

ମୂଲ୍ୟ : ଟ. ୪୧.୦୦ (ଏକଚାଳିଶ ଟଙ୍କା ମାତ୍ର)

ମୁଖବନ୍ଧ

ମନୁଷ୍ୟ ଏକ ସାମାଜିକ ପ୍ରାଣୀ । ସେ ପରିବେଶରୁ ହିଁ ସମସ୍ତ ବସ୍ତୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ଜୀବନଧାରଣର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିଥାଏ । ପାରିପାର୍ଶ୍ବିକ ଅବସ୍ଥା ଯଥା - ଭୂପ୍ରକୃତି, ଜଳବାୟୁ, ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳର ଉପଲବ୍ଧି ତଥା ସମ୍ବଳର ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ସୁବିନିଯୋଗ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଅବସ୍ଥା ଓ ତତ୍ସମ୍ପର୍କିତ ସମସ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରି ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀମାନଙ୍କୁ ସଚେତନ ନାଗରିକ ଭାବେ ଗଢ଼ିତୋଳିବା ହେଉଛି ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନୀତି ଅଧ୍ୟୟନର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଜାତୀୟ ଶିକ୍ଷା ଗବେଷଣା ଓ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ପରିଷଦ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ପାଠ୍ୟଖଣ୍ଡ ଅନୁଶୀଳନରେ ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ ଦ୍ଵାରା ନବମ ଶ୍ରେଣୀ ନିମନ୍ତେ “ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନୀତି” ପୁସ୍ତକଟିକୁ ରଚନା କରାଯାଇଛି । ଆଶା ଓ ବିଶ୍ଵାସ ନବମ ଶ୍ରେଣୀ ନିମନ୍ତେ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏହି “ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନୀତି” ପାଠ୍ୟପୁସ୍ତକ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂରଣ ଦିଗରେ ସହାୟକ ହେବ । ପାଠ୍ୟ ବିଷୟଗୁଡ଼ିକୁ ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ କରିବା ପାଇଁ ଅନେକ ମାନଚିତ୍ର, ଚିତ୍ର ଓ ସାରଣୀର ସାହାଯ୍ୟ ନିଆଯାଇଛି ଓ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଷୟରେ ଆବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ ‘ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?’ ‘ଜାଣିବା କଥା’, ‘ତୁମ ପାଇଁ କାମ’ ଆଦି ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇଛି । ପରିମାର୍ଜିତ ସଂସ୍କରଣରେ ପ୍ରଶାସନିକ ତଥା ପରିସଂଖ୍ୟାନଗତ ସଦ୍ୟତମ ତଥ୍ୟ ଦେବାକୁ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଛି । ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ଅର୍ଥନୀତି ବିଭାଗରେ ନୂତନ ଭାବେ ବ୍ୟାକିଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା ସହ ବାମା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଉପାଦେୟ ଆଲୋଚନା କରାଯାଇଛି । ତେଣୁ ବହିଟି ବିଦ୍ୟାର୍ଥୀ, ଶିକ୍ଷକ ଓ ଅଭିଭାବକମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଆଦୃତ ହେବ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଏ ।

ତ୍ରୁଟିରହିତ ସମ୍ପାଦନା ପାଇଁ ଅଦମ୍ୟ ଉଦ୍ୟମ କରାଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାଷାଗତ, ତଥ୍ୟଗତ ଓ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ସୂଚକ ତ୍ରୁଟି ବିରୂପି ଥିଲେ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କୁ ଅବଗତ କରାଇଲେ ତାହା ସଂଶୋଧିତ ହେବ ଓ ପରିଷଦ କୃତଜ୍ଞ ରହିବ । ପୁସ୍ତକଟିର ପ୍ରଣୟନରେ ଓ ମାନଚିତ୍ର ଅଙ୍କନରେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟଙ୍କୁ ପରିଷଦ ତରଫରୁ ଧନ୍ୟବାଦ ।

ସଭାପତି

ମାଧ୍ୟମିକ ଶିକ୍ଷା ପରିଷଦ

ଭାରତର ସମ୍ବିଧାନ

ପ୍ରାକ୍ କଥନ :

ଆମେ ଭାରତବାସୀ ଭାରତକୁ ଏକ ସାର୍ବଭୌମ, ସମାଜବାଦୀ, ଧର୍ମ ନିରପେକ୍ଷ, ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ସାଧାରଣତନ୍ତ୍ର ରୂପେ ଗଠନ କରିବା ପାଇଁ ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପ ନେଇ ଓ ଏହାର ସମସ୍ତ ନାଗରିକଙ୍କୁ

- ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ନ୍ୟାୟ :
- ଚିନ୍ତା, ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି, ପ୍ରତ୍ୟୟ, ଧର୍ମାୟ ବିଶ୍ୱାସ ଏବଂ ଉପାସନାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତା :
- ସ୍ଥିତି ଓ ସୁବିଧା ସୁଯୋଗର ସମାନତାର ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ତଥା
- ବ୍ୟକ୍ତି ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଏବଂ ରାଷ୍ଟ୍ରର ଐକ୍ୟ ଓ ସଂହତି ନିଶ୍ଚିତ କରି ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରାତୃଭାବ ଉତ୍ପାଦିତ କରିବାକୁ

ଏହି ୧୯୪୯ ମସିହା ନଭେମ୍ବର ୨୬ ତାରିଖ ଦିନ

ଆମର ସମ୍ବିଧାନ ପ୍ରଣୟନ ସଭାରେ ଏତଦ୍ୱାରା

ଏହି ସମ୍ବିଧାନକୁ ଗ୍ରହଣ ଓ ପ୍ରଣୟନ କରୁଅଛୁ ଏବଂ ଆମ ନିଜକୁ ଅର୍ପଣ କରୁଅଛୁ ।

ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ (କ)

୫୧(କ) ଧାରା : ମୌଳିକ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ

ଭାରତର ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାଗରିକଙ୍କର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ :-

- ୧। ସମ୍ବିଧାନକୁ ମାନି ଚଳିବା ଓ ଏହାର ଆଦର୍ଶ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କୁ ଏବଂ ଜାତୀୟ ପତାକା ଓ ଜାତୀୟ ସଙ୍ଗୀତକୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା;
- ୨। ଯେଉଁସବୁ ମହନୀୟ ଆଦର୍ଶ ଆମ ଜାତୀୟ ସ୍ୱାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମକୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିଥିଲା, ତାହାକୁ ସ୍ମରଣ ଓ ଅନୁସରଣ କରିବା;
- ୩। ଭାରତର ସାର୍ବଭୌମତ୍ୱ, ଏକତା ଓ ସଂହତି ବଜାୟ ଏବଂ ସୁରକ୍ଷିତ ରଖିବା;
- ୪। ଦେଶର ପ୍ରତିରକ୍ଷା କରିବା ଓ ଆବଶ୍ୟକସ୍ଥଳେ ଜାତୀୟ ସେବା ପ୍ରଦାନ କରିବା;
- ୫। ଧର୍ମଗତ, ଭାଷାଗତ ଏବଂ ଆଞ୍ଚଳିକ କିମ୍ବା ଗୋଷ୍ଠାଗତ ବିଭିନ୍ନତାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଭାରତର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଐକ୍ୟ ଓ ଭ୍ରାତୃଭାବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ଏବଂ ନାରୀଜାତିର ମର୍ଯ୍ୟାଦାହାନୀସୂଚକ ବ୍ୟବହାର ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା;
- ୬। ଆମର ସଂସ୍କୃତିର ମୂଲ୍ୟବାନ ଐତିହ୍ୟକୁ ସମ୍ମାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଓ ସଂରକ୍ଷଣ କରିବା;
- ୭। ଅରଣ୍ୟ, ହ୍ରଦ, ନଦୀ, ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ସମେତ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ଓ ଉନ୍ନତି କରିବା ଏବଂ ଜୀବଜଗତ ପ୍ରତି ଅନୁକମ୍ପା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା;
- ୮। ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନୋଭାବ, ମାନବବାଦ ଏବଂ ଅନୁସନ୍ଧିତ ଓ ସଂସ୍କାର ମନୋଭାବ ପୋଷଣ କରିବା;
- ୯। ସର୍ବସାଧାରଣ ସମ୍ପର୍କର ସୁରକ୍ଷା କରିବା ଓ ହିଂସା ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା;
- ୧୦। ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସମ୍ପର୍କଗତ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟର ପ୍ରତ୍ୟେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉତ୍କର୍ଷ ସାଧନ କରିବା, ଯାହାଦ୍ୱାରା ଆମ ଦେଶ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଓ କୃତିତ୍ୱର ଉଚ୍ଚତର ସୋପାନକୁ ଅବିରତ ଉନ୍ନତି କରିପାରିବ;
- ୧୧। ମାତା ବା ପିତା ଅଭିଭାବକ, ତାଙ୍କର ଛଅ ବର୍ଷରୁ ଚଉଦ ବର୍ଷ ବୟସ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସନ୍ତାନ ବା ପାଳିତକୁ ଶିକ୍ଷାଲାଭର ସୁଯୋଗ ଯୋଗାଇଦେବା ।

ସୂଚୀପତ୍ର
(ଭୂଗୋଳ)

ଅଧ୍ୟାୟ/ପାଠ	ବିଷୟ	ବିଷୟାଂଶ	ପୃଷ୍ଠା
ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ	ଭାରତ		
ପ୍ରଥମ ପାଠ	ଆକାର ଓ ଅବସ୍ଥିତି	ଆକାର, ଅବସ୍ଥିତି, କ୍ଷେତ୍ରଫଳ, ପ୍ରଶାସନିକ ବିଭାଗ	1-8
ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଠ	ପ୍ରାକୃତିକ ବିଭାଗ	ଭୌତିକ ଲକ୍ଷଣ, ପ୍ରାକୃତିକ/ଭୌତିକ ବିଭାଗ, ଓଡ଼ିଶାର ଅବସ୍ଥିତି, ଭୂପ୍ରକୃତି ଓ ପ୍ରଶାସନିକ ବିଭାଗ	9-22
ତୃତୀୟ ପାଠ	ବିପତ୍ତି ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ	ଭୂମିକମ୍ପ, ଆଗ୍ନେୟଭୂଗର୍ଭରାଶି, ସୁନାମି, ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପରିଚାଳନା	23-28
			
ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ	ଭାରତର ନଦୀ	ନଦୀବିନ୍ୟାସ, ନଦୀଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ କେତେକ ଭୂମିରୂପ, ଭାରତର ମୁଖ୍ୟନଦୀ, ଓଡ଼ିଶାର ନଦୀ ଓ ହ୍ରଦ	29-40
ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ	ଜଳବାୟୁ	ଭାରତୀୟ ଜଳବାୟୁର ନିୟାମକ, ମୌସୁମୀବାୟୁ, ମୌସୁମୀ ବାୟୁର ଆଗମନ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାଗମନ, ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳ, ଓଡ଼ିଶାର ଜଳବାୟୁ ଓ ବୃଷ୍ଟିପାତ, ବନ୍ୟା, ବାତ୍ୟା, ମରୁଡ଼ି ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପରିଚାଳନା	41-64
ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ	ଭାରତର ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ		
ପ୍ରଥମ ପାଠ	ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ	ଭାରତ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ, ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦର ଉପକାରିତା	65-74
ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଠ	ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ	ଭାରତ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ଓ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ସଂରକ୍ଷଣ	75-83
ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ	ଜନସଂଖ୍ୟା	ଜନଗଣନା, ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାର ଓ ବିତରଣ, ଜନସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସକୃତ୍ତି, ପୁରୁଷ - ନାରୀ ଅନୁପାତ, ଆୟୁଗଠନ, ବୃଦ୍ଧିଗତ ଗଠନ, ସାକ୍ଷରତା, କୈଶୋର ଜନସଂଖ୍ୟା, ଜାତୀୟ ଜନସଂଖ୍ୟା ନୀତି	84-97

ଅର୍ଥନୀତି

ଅଧ୍ୟାୟ/ପାଠ	ବିଷୟ	ବିଷୟାଂଶ	ପୃଷ୍ଠା
ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ			
ପ୍ରଥମ ପାଠ	ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ	ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ, ମାନବ ବିକାଶ ସୂଚକ, ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ର ଓ ପ୍ରକାରଭେଦ, ବିକଶିତ ଓ ବିକାଶଶୀଳ ଦେଶ, ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ରୂପରେଖ	98-107
ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଠ	ମୁଦ୍ରା, ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ଏବଂ ବୀମା	ମୁଦ୍ରା, ନୂତନ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ସହିତ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍, ବ୍ୟାଙ୍କ୍ ଅଭିଯୋଗ ଓ ବୀମା	108-118
ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ	ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ	ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ, ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ଉପାଦାନ, ଲକ୍ଷ୍ୟ ଓ ନିୟମାବଳୀ	119-122
	• ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ	ମାନବୀୟ ବିପତ୍ତି ଓ ପରିଚାଳନା	123-137

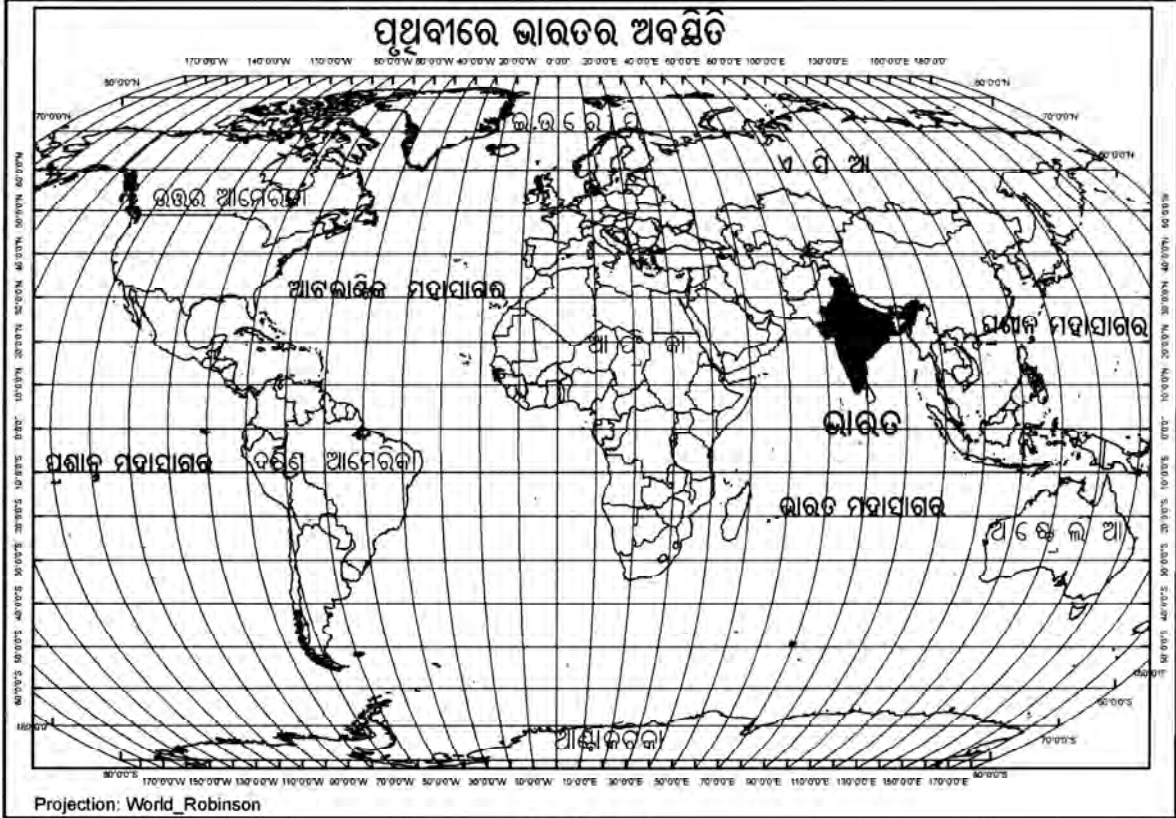
ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଭାରତ

(ଆକାର ଓ ଅବସ୍ଥିତି)

ପୃଥିବୀର ଅନେକ ପ୍ରାଚୀନ ସଭ୍ୟତା ମଧ୍ୟରୁ ଆମ ଭାରତୀୟ ସଭ୍ୟତା ଅନ୍ୟତମ । ଏହା ପୃଥିବୀର ସର୍ବବୃହତ୍ ଗଣତାନ୍ତ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ର ଏବଂ ବିକାଶଶୀଳ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ । ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତିଠାରୁ ବିଗତ ଛଅ ଦଶନ୍ଧି ମଧ୍ୟରେ ଭାରତ କୃଷି, ଶିଳ୍ପ, ଯୋଗାଯୋଗ, ବିଜ୍ଞାନ ଓ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅତୁଟପୂର୍ବ ସାଫଲ୍ୟ ଲାଭ କରିଛି । ଦେଶ ଆର୍ଥିକ ବିକାଶପଥରେ ଆଗେଇ ଚାଲିଛି । ୧୨୧ କୋଟିରୁ ଅଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ଆମଦେଶର ସ୍ଥାନ ବିଶ୍ୱରେ ଦ୍ୱିତୀୟ । ଆମ ଦେଶ ନାନାବିଧି ପ୍ରାକୃତିକ ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କାରଣ ଏହାର ଜଳବାୟୁ ଓ ଜନବସତି ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ । ଦେଶରେ

ସୁଉଚ୍ଚ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ, ମାଳଭୂମି, ଘନଅରଣ୍ୟ, ଅସଂଖ୍ୟ ନଦନଦୀ, ଉର୍ବର ସମତଳ ଭୂମି, ମରୁଭୂମି ଓ ବିବିଧ ପ୍ରକାରର ଜୀବଜନ୍ତୁ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାଭାଷୀ ଓ ଧର୍ମାବଲମ୍ବୀ ଲୋକ ବାସ କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ଖାଦ୍ୟପେୟ, ବେଶଯୋଗ୍ୟାକ ଓ ବୃତ୍ତିରେ ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଏଭଳି ବିଷମତା ଥାଇ ମଧ୍ୟ ଭାରତ ଏକ ସୁସଂଗଠିତ ଭୂଖଣ୍ଡ ଯାହାର ଏକ ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଅଛି । ତେଣୁ ଭାରତକୁ ଏକ ଉପମହାଦେଶର ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି । “ବିଭିନ୍ନତା ମଧ୍ୟରେ ଏକତା” ମଧ୍ୟ ଭାରତର ଅନ୍ୟତମ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ମାନଚିତ୍ର 1.1

ଭାରତ ଏକ ବିଶାଳ ଦେଶ । ମୂଳଭୂଖଣ୍ଡ ଓ ଦୁଇଟି ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜକୁ ନେଇ ଭାରତ ଗଠିତ । ଏହି ଦୁଇଟି ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ହେଲା ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ସ୍ଥିତ ଆଣ୍ଡାମାନ ଓ ନିକୋବର ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ଓ ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ଆରବ ସାଗରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଲାକ୍ଷାଦ୍ୱୀପ । ଏହି ଦୁଇଟି ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜର ବିସ୍ତାର ଆବଲମ୍ବ ଦେଖି ବାହାର କର ।

ଅବସ୍ଥିତି :

ଭାରତ ଉତ୍ତରଗୋଲାର୍ଦ୍ଧରେ ଏସିଆ ମହାଦେଶର ଦକ୍ଷିଣାଂଶରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ମୂଳ ଭୂଖଣ୍ଡ ୮°୪' ଉ. ଏବଂ ୩୭°୬' ଉ. ସମାନ୍ତରେଖା ମଧ୍ୟରେ ଓ ୬୮°୭' ପୂର୍ବ ଓ ୯୭°୨୫' ପୂ. ଦ୍ରାଘିମା ମଧ୍ୟରେ ରହିଅଛି । କର୍କଟକ୍ରାନ୍ତି (୨୩°୩୦' ଉ.) ଏହାର ମଧ୍ୟଭାଗରେ କଞ୍ଚନା ଜରାଯାଇଛି ଓ ଭାରତକୁ ପ୍ରାୟ ଦୁଇ ସମାନ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରୁଅଛି । ଫଳତଃ ଭାରତ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଉତ୍ତରଗୋଲାର୍ଦ୍ଧର ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଓ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ମଣ୍ଡଳରେ ରହିଅଛି ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?
 ୧୮୬୯ ମସିହାରେ ସୁଏଜ କେନାଲ ଖୋଲିବାପରେ ଭାରତ ଓ ଇଉରୋପ ମଧ୍ୟରେ ଦୂରତ୍ୱ 7000 km. ହ୍ରାସ ପାଇଛି ।

ଭାରତ ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ଦିଗରେ ସୁଲପଥ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରାଚୀନ 'ରେଶମ ମାର୍ଗ' (Silk Rout) ସହ ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ଓ ଲାକ୍ଷାଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜକୁ ମିଶାଇ ଉପକୂଳରେଖାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୭,୫୦୦ କି.ମି.ରୁ ଅଧିକ ।

ବଡ଼ରୁ ସାନକ୍ରମରେ ପୃଥିବୀର ସାତଟି ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ରୁଷିଆ, କାନାଡା, ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା, ଚୀନ, ବ୍ରାଜିଲ, ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ଓ ଭାରତ । ଏଥିରୁ ସ୍ୱଳ୍ପ ଜଣାପଡ଼ୁଛି ଯେ ଭାରତ ପୃଥିବୀର ସପ୍ତମ ବୃହତ୍ତମ ଦେଶ ।

ରୁଷିଆ- ୧୭.୭, କାନାଡା-୯.୯୭, ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା- ୯.୮୦, ଚୀନ- ୯.୫୯, ବ୍ରାଜିଲ- ୮.୫୪, ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ- ୭.୬୮ ଓ ଭାରତ- ୩.୨୮ (କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ବର୍ଗ ନିୟୁତ କି.ମି.ରେ)

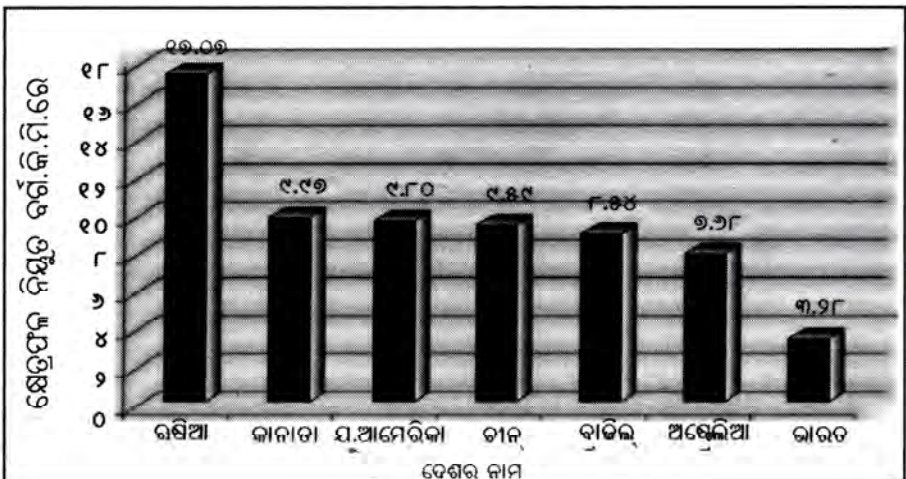
ଭାରତର ଦକ୍ଷିଣତମ ସ୍ଥାନର ନାମ ଇନ୍ଦିରା ପଏଣ୍ଟ । ଏହା ଆଣ୍ଡାମାନ ଓ ନିକୋବର ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ଦ୍ୱୀପରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?
 ଭାରତର ଦକ୍ଷିଣତମ ସ୍ଥାନ 'ଇନ୍ଦିରାପଏଣ୍ଟ' ୨୦୦୪ ମସିହାରେ ଆସିଥିବା ସୁନାମି ଦ୍ୱାରା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ସମୁଦ୍ରଗର୍ଭରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଇଥିଲା ।

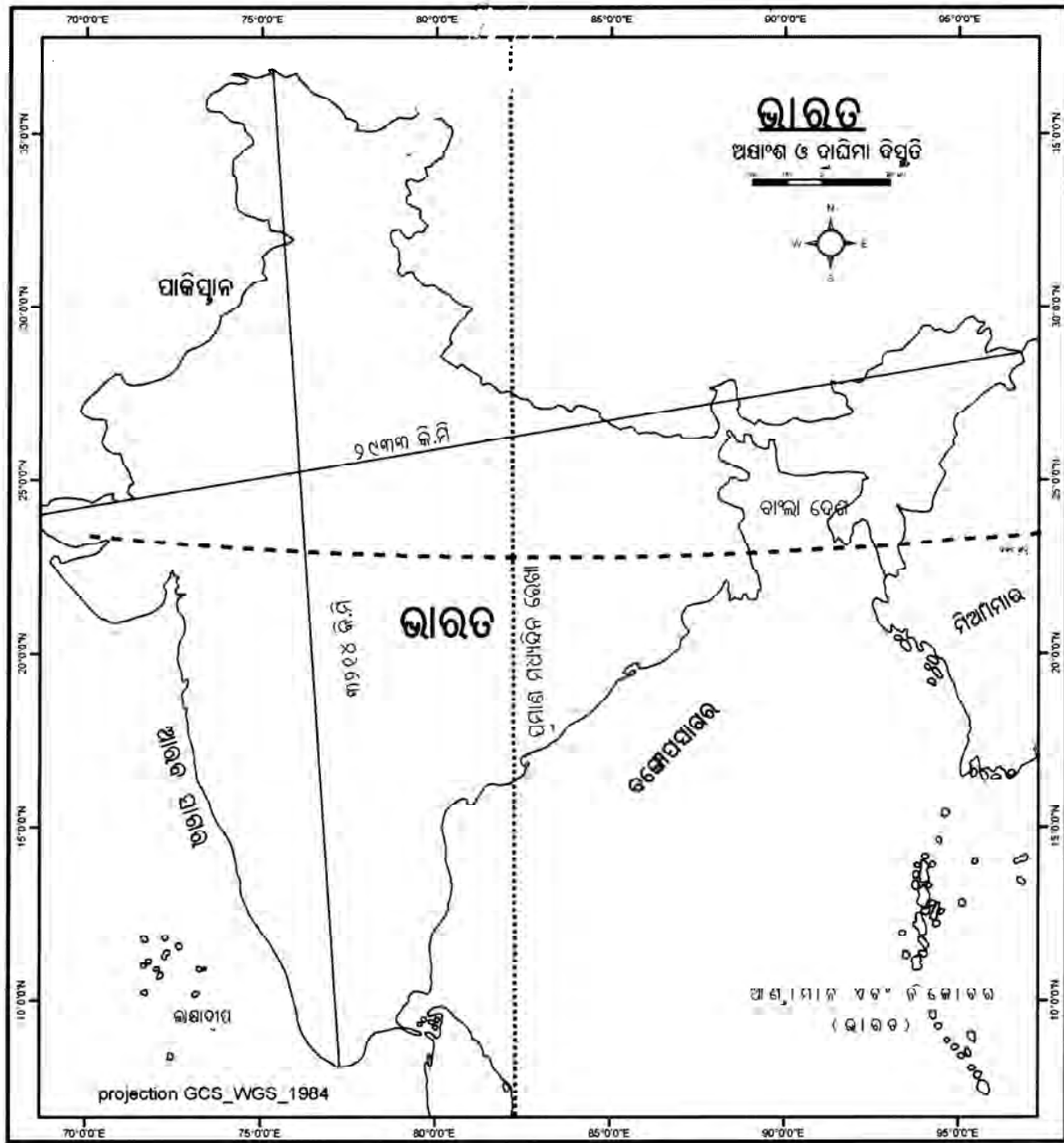
ମୂଳଭୂଖଣ୍ଡର ଦକ୍ଷିଣତମ ସ୍ଥାନ କନ୍ୟାକୁମାରୀ ଚାମିଲନାଡୁ ରାଜ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ । ସେହିଭଳି ଉତ୍ତରତମ ସ୍ଥାନ କାରାକୋରମ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରେ, ପୂର୍ବତମ ସ୍ଥାନ ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶରେ ଏବଂ ସବୁଠାରୁ ପଶ୍ଚିମରେ ଥିବା ସ୍ଥାନ କଚ୍ଚରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ଆକାର :

ଭାରତର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ୩.୨୮ ନିୟୁତ ବର୍ଗ କି.ମି. । ଅର୍ଥାତ୍ ପୃଥିବୀର ସମୁଦାୟ ଭୌଗୋଳିକ କ୍ଷେତ୍ରଫଳର ମାତ୍ର ୨.୪ ପ୍ରତିଶତ । ଏହାର ସୁଲଭାଗର ସୀମାରେଖା ପ୍ରାୟ ୧୫,୨୦୦ କି.ମି. ଥିବାବେଳେ ମୂଳଭୂଖଣ୍ଡ ସହ ଆଣ୍ଡାମାନ ଓ ନିକୋବର

ଚିତ୍ର : 1

ମାନଚିତ୍ର : 1.2

ଭାରତ ଏବଂ ପୃଥିବୀ :

ଭାରତବର୍ଷ ପୂର୍ବ ଏସିଆ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମ ଏସିଆର ପ୍ରାୟ ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଅବସ୍ଥିତ । (1:1 ମାନଚିତ୍ରକୁ ଦେଖ) । ଫଳତଃ

ତୁମେ ଜାଣିଲ କି ?
 ଯେଉଁ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଭୂଖଣ୍ଡଟି ତା'ର ଚିନିଦିଗରେ ଜଳରାଶି ଦ୍ୱାରା ବେଶ୍ଟିତ ହୋଇ ରହିଥାଏ, ତାକୁ ଉପଦ୍ୱୀପ କୁହାଯାଏ ।

ଭାରତର ଅବସ୍ଥିତି ଏସିଆ ମହାଦେଶର ଦକ୍ଷିଣାଂଶରେ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଜଳପଥର ଏକ ସୁବିଧାଜନକ ସ୍ଥିତିରେ ରହିଅଛି । ଦେଶର ଦକ୍ଷିଣଭାଗ କ୍ରମଶଃ ଅଣାବୃତ୍ତ ହୋଇ ସମୁଦ୍ରଆଡ଼କୁ ଲମ୍ବିଯାଇଛି ଓ ଏହାକୁ ସମୁଦ୍ର ଚିନିଦିଗରୁ ଘେରି ରହିଥିବାରୁ ଭାରତ ଏକ ବୃହତ୍ ଉପଦ୍ୱୀପରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ଏହାଫଳରେ ଭାରତ ମହାସାଗରର ଉତ୍ତରାଂଶ ଦୁଇଟି ବିଶିଷ୍ଟ ଜଳରାଶି ଯଥା : ବଙ୍ଗୋପସାଗର

ଓ ଆରବ ସାଗରରେ ବିଭାଜିତ ହୋଇଅଛି । ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ଭାରତକୁ ସୁଭ୍ରତ ହିମାଳୟ ପର୍ବତମାଳା ଏସିଆର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶଗୁଡ଼ିକଠାରୁ ଅଲଗା ରଖିଅଛି । ଏହି କାରଣରୁ ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳରୁ ପଶ୍ଚିମ ଇଉରୋପ ଏବଂ ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରୁ ପୂର୍ବ ଏସିଆ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ସହ ଜଳପଥରେ ସଂପର୍କ ସ୍ଥାପନ ହୋଇପାରିଛି । ଭାରତ ମହାସାଗର ଉପକୂଳସ୍ଥ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦେଶର ଉପକୂଳ ରେଖା ଭାରତର ଉପକୂଳ ଭଳି ଏତେ ଦୀର୍ଘ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଭାରତ ମହାସାଗରର ନାମକରଣ ଆମଦେଶର ନାମାନୁସାରେ ହେବା ଯଥାର୍ଥ ହୋଇଅଛି ।

ପୃଥିବୀର ଅନେକ ଦେଶ ସହିତ ଭାରତର ସଂପର୍କ ଯୁଗଯୁଗ ଧରି ରହିଆସିଛି । ସ୍ଥଳପଥର ସଂପର୍କ ଜଳପଥଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପିତ ସଂପର୍କର ବହୁପୂର୍ବରୁ ହୋଇଥିଲା । ଉତ୍ତରସ୍ଥ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳରେ ଥିବା ଅନେକ ଗିରିପଥ ପ୍ରାଚୀନ ପରିବ୍ରାଜକମାନଙ୍କୁ ପଦଯାତ୍ରାରେ ଯିବାଆସିବାପାଇଁ ସୁଯୋଗ ଦେଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଜଳପଥ ପ୍ରଥମାବସ୍ଥାରେ ଏଥିରେ ଅନ୍ତରାୟ ଥିଲା ।

ଏହିସବୁ ଗମନାଗମନ ପଥ ବାଣିଜ୍ୟ କାରବାର ଓ ଭାବର ଆଦାନ ପ୍ରଦାନ ସହିତ ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ମୁଖ୍ୟଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରି ଆସିଅଛି । ଫଳତଃ ରାମାୟଣ ଓ ଉପନିଷଦର ତତ୍ତ୍ୱ, ପଞ୍ଚତନ୍ତ୍ରର ଗଳ୍ପ, ଭାରତୀୟ ସଂଖ୍ୟା ଓ ଦର୍ଶନିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ବହୁଦୂର ଦେଶରେ ପହଞ୍ଚି ପାରିଲା । ଭାରତୀୟ ମସଲା, ମସଲିନ୍ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପଣ୍ୟଦ୍ରବ୍ୟର ବ୍ୟବସାୟ ଅନ୍ୟଦେଶରେ ହୋଇପାରିଲା । ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ଆରବ ଓ ଇଉରୋପୀୟ ବଣିକମାନେ ଭାରତରେ ବାଣିଜ୍ୟ କାରବାର ପାଇଁ ଆସି ବସବାସ କରିଛନ୍ତି ଏବଂ ଆଜିମଧ୍ୟ ଗମ୍ଭୁଜ ଓ ମିନାର ଭଳି ଭାସ୍କର୍ଯ୍ୟ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପ୍ରଦତ୍ତ ମାନଚିତ୍ରକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକର ଏବଂ ଦେଖି ଯେ, ଭାରତର ପୂର୍ବ-ପଶ୍ଚିମ ଓ ଉତ୍ତର-ଦକ୍ଷିଣ ବିସ୍ତାର ପ୍ରାୟ ସମାନ (୩୦°) । ଏହି ଦୂରତ୍ୱକୁ କି.ମି.ରେ ପ୍ରକାଶ କଲେ ଏହା ସମାନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଦେଶର ପୂର୍ବ-ପଶ୍ଚିମ ବିସ୍ତାର ପ୍ରାୟ ୩୦୦୦ କି.ମି. ହେଲାବେଳେ ଉତ୍ତର-ଦକ୍ଷିଣ ବିସ୍ତାର ପ୍ରାୟ ୩୨୦୦ କି.ମି. । ଏପରି ବ୍ୟବଧାନ କାହିଁକି ?

ଭୂଗୋଳକକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକଲେ ଜାଣିପାରିବ ଯେ ଦ୍ରାଘିମାରେଖାଗୁଡ଼ିକ ଅକ୍ଷାଂଶରେଖାଗୁଡ଼ିକ ଭଳି ସମାନାନ୍ତର ନୁହଁନ୍ତି । ସମସ୍ତ ଦ୍ରାଘିମାରେଖା ମେରୁଠାରେ ମିଳିତ ହୁଅନ୍ତି ଏବଂ ବିଷୁବରେଖାଠାରୁ ମେରୁଆଡ଼କୁ ଦ୍ରାଘିମାରେଖା ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ବ୍ୟବଧାନ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସପାଇ ମେରୁଠାରେ ଶୂନ୍ୟ ହୋଇଯାଏ ।

ଭାରତର ୩୦° ପୂର୍ବ-ପଶ୍ଚିମ ଦ୍ରାଘିମାରେଖାୟ ବିସ୍ତାର ଯୋଗୁ ପୂର୍ବସ୍ଥ ଓ ପଶ୍ଚିମସ୍ଥ ସୀମାରେ ଥିବା ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟର ବ୍ୟବଧାନ ୨ ଘଣ୍ଟା । ଏଇଥିପାଇଁ ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶର ପୂର୍ବତମ ସ୍ଥାନରେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ହେବାର ଦୁଇଘଣ୍ଟାପରେ ଦ୍ୱାରକାରେ ଯଥାକ୍ରମେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ବା ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏପରି କାହିଁକି ହୋଇଥାଏ ? ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଭାରତର ପୂର୍ବତମ ରାଜ୍ୟ ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶର ନାମକରଣ ରୂମ ମତରେ ଯଥାର୍ଥ ହୋଇନାହିଁକି ? ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ସମୟ ସଂକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଭିନ୍ନତାକୁ ଦୂର କରିବାପାଇଁ ମିର୍ଜାପୁର (ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ) ଉପରେଦେଇ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଥିବା ୮୨°୩୦' ପୂ. ଦ୍ରାଘିମାରେଖାକୁ ଭାରତର ପ୍ରମାଣ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେଖା (ମଧ୍ୟଦିନ ରେଖା) ହିସାବରେ ମାନି ନିଆଯାଇଛି । ଏହାର ଉପରିସ୍ଥ ସ୍ଥାନୀୟ ସମୟକୁ 'ଭାରତୀୟ ପ୍ରମାଣ ସମୟ' (Indian Standard Time) ବୋଲି ଧରାଯାଉଛି । ଦକ୍ଷିଣରୁ ଉତ୍ତର ଆଡ଼କୁ ଗଲେ ଅକ୍ଷାଂଶୀୟ ବିସ୍ତାର ଦିନ ଓ ରାତିମଧ୍ୟରେ ଅବଧିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ ।

ଚିନ୍ତାକର

- ୮୨°୩୦' ପୂର୍ବ ଦ୍ରାଘିମାରେଖାକୁ ଭାରତର ପ୍ରଧାନ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେଖା ହିସାବରେ ବାଛିବାର କାରଣ କ'ଣ ?
- ଜନ୍ୟାକୁମାରୀଠାରେ ଦିନ ଓ ରାତିର ଅବଧିରେ ତାରତମ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଅନୁଭବ ନହେଉଥିବା ବେଳେ କାଶ୍ମୀରରେ କାହିଁକି ଜଣାପଡ଼େ ?

ଆମର ପଡ଼ୋଶୀ ଦେଶ :

ସାମରିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଭାରତ ଦକ୍ଷିଣ ଏସିଆର ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଦେଶ । ଭାରତର ସ୍ଥଳ ସୀମାରେଖା ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମରେ ପାକିସ୍ତାନ ସହିତ, ଉତ୍ତରରେ ଚୀନ, ନେପାଳ

ଓ ଭୁଟାନ, ପୂର୍ବରେ ବାଂଲାଦେଶ ଏବଂ ମିଆଁମାର ସହିତ ଲାଗିଅଛି । ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିବା ଆମର ପଡ଼ୋଶୀ ଦେଶ ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ଓ ମାଳଦ୍ୱୀପ ଦୁଇଟି ଦ୍ୱୀପରାଷ୍ଟ୍ର । ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ଭାରତର ମୂଳ ଭୂଖଣ୍ଡରୁ ଏକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଜଳରାଶି ପକ୍ ପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ୱାରା

ମାନଚିତ୍ର : 1:3

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନପାଇଁ ଦିଆଯାଇଥିବା ଚାରୋଟି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍‌ଟିକୁ ବାଛି ଲେଖ ।

(i) କର୍କଟକ୍ରାନ୍ତି ନିମ୍ନୋକ୍ତ କେଉଁ ରାଜ୍ୟ ଉପର ଦେଇ ଯାଇନାହିଁ ?

(କ) ଛତିଶଗଡ଼ (ଖ) ଆସାମ (ଗ) ରାଜସ୍ଥାନ (ଘ) ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ

(ii) ଭାରତର ପଶ୍ଚିମତମ ଦ୍ରାଘିମାରେଖା କେଉଁଟି ?

(କ) $୯୭^{\circ}୨୫'$ ପୂ. (ଖ) $୭୭^{\circ}୨'$ ପୂ. (ଗ) $୬୮^{\circ}୭'$ ପୂ. (ଘ) $୮୨^{\circ}୩୦'$ ପୂ.

(iii) ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡ, ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ, ବିହାର, ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ଏବଂ ସିକିମ୍ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସୀମାରେଖା କେଉଁ ଦେଶ ସହିତ ଲାଗିରହିଛି ?

(କ) ଚୀନ (ଖ) ଭୁଟାନ (ଗ) ନେପାଳ (ଘ) ମିଆଁମାର

(iv) ଆସତା ଗ୍ରୀଷ୍ମାବକାଶରେ ତୁମେ ଯଦି କାଉରୀ ଯିବାକୁ ଚାହଁ ତେବେ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ କେଉଁ କେନ୍ଦ୍ରଗାଣିତ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଯିବ ?

(କ) ପୁଡୁଚେରୀ (ଖ) ଆଣ୍ଡାମାନ ନିକୋବର ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ (ଗ) ଲାକ୍ଷାଦ୍ଵୀପ (ଘ) ତାମିଲ ଏବଂ ତିରୁ

(v) ମୋର ଜଣେ ବିଦେଶୀ ସାଙ୍ଗ ଯାହାର ଦେଶ ଆମ ଦେଶର ସୀମାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁନାହିଁ । ନିମ୍ନୋକ୍ତ ମଧ୍ୟରୁ ଦେଶଟିକୁ ବାଛି ।

(କ) ଭୁଟାନ (ଖ) ବାଂଲାଦେଶ (ଗ) ତାଜାକିସ୍ତାନ (ଘ) ନେପାଳ

୨. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

(i) ଆରବ ସାଗରରେ ଥିବା କେନ୍ଦ୍ରଗାଣିତ ଅଞ୍ଚଳର ନାମ କ'ଣ ?

(ii) ଭାରତର ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଦିଗରେ କେଉଁ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜଟି ଅବସ୍ଥିତ ?

(iii) ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଥିବା କେଉଁ ଦୁଇଟି ଦ୍ଵୀପ ରାଷ୍ଟ୍ର ଆମର ପଡ଼ୋଶୀ ଦେଶ ଅଟନ୍ତି ?

(iv) କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଭାରତଠାରୁ ବଡ଼ ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ନାମ କ'ଣ କ'ଣ ?

(v) ଭାରତର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରୁ କେଉଁ ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ପୂର୍ବକାଳରେ ସମୁଦ୍ରପଥରେ ସଂପର୍କ ଥିଲା ?

୩. ଭାରତରେ ପୂର୍ବ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଭାଗରେ ସୂର୍ଯ୍ୟୋଦୟ ଓ ସୂର୍ଯ୍ୟାସ୍ତ ମଧ୍ୟରେ ଯଥାକ୍ରମେ ୨ ଘଣ୍ଟା ବ୍ୟବଧାନ ଥାଏ ମାତ୍ର ଘଣ୍ଟାରେ ସମାନ ଥାଏ । ଏହା କିପରି ସମ୍ଭବ ହୁଏ ?

୪. ମାନଚିତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ : ମାନଚିତ୍ର ଦେଖି ଚିହ୍ନଟ କର ।

- (i) ଆରବ ସାଗରରେ ଓ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଭାରତୀୟ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜଗୁଡ଼ିକୁ ଚିହ୍ନଟ କର ।
- (ii) ଭାରତ ଉପମହାଦେଶରେ ଥିବା ଦେଶ ସମୂହ ।
- (iii) ଯେଉଁ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟଦେଇ କର୍କଟକ୍ରାନ୍ତି ଯାଇଅଛି ।
- (iv) ମୂଳଭୂଖଣ୍ଡର ଦକ୍ଷିଣତମ ସ୍ଥାନର ଅକ୍ଷାଂଶ ।
- (v) ଭାରତଠାରୁ ଶ୍ରୀଲଙ୍କାକୁ ପୃଥକ୍ କରୁଥିବା ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଜଳରାଶି ।
- (vi) କେନ୍ଦ୍ରଶାସିତ ଅଞ୍ଚଳ ସମୂହ ।

୫. (ପ୍ରୋଜେକ୍ଟ) ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

- (i) ତୁମ ରାଜ୍ୟର ଅକ୍ଷାଂଶୀୟ ଓ ଦ୍ରାଘିମାରେଖୀୟ ବିସ୍ତାର ଅଙ୍କନ କର ।
- (ii) 'ସିଲକମାର୍ଗ' ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କର । ତା'ସହିତ ଏହି ଉଚ୍ଚ ପାଠ୍ୟାଞ୍ଚଳରେ ଗମନାଗମନ ସୁବିଧା ପାଇଁ ହେଉଥିବା ବିକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣ ।

• • •

ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଠ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଭାଗ

ଭୌତିକ ଲକ୍ଷଣ :

ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଭୂ-ରୂପ ଦେଖାଯାଏ ଯଥା : ପର୍ବତ, ମାଳଭୂମି, ସମତଳ ଭୂମି, ମରୁଭୂମି ଏବଂ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ଆଦି । ଏ ସମସ୍ତ ଭୂମିରୂପ କେବଳ ଅବକ୍ଷୟ ଓ ଅବକ୍ଷେପଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦ୍ୱାରା ସମ୍ଭବ ହୋଇନାହିଁ । କେତେକ ଭୂ-ରୂପ ଭୂ-ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଆଲୋଡ଼ନ ହେବାଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛନ୍ତି । ଭାରତୀୟ ଉପ-ମହାଦେଶର ବର୍ତ୍ତମାନ ଭୂରୂପ କିଭଳି ଆଜିର ଅବସ୍ଥାକୁ ଆସିଛି ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ଭୂତୁଳକ ଶିଳା ଓ ଏହାର ସୃଷ୍ଟି ଏବଂ ସଂରଚନା ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରିବାକୁ ହେବ । ଏ ବିଷୟରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରୁଥିବା ବିଜ୍ଞାନକୁ ଭୂ-ବିଜ୍ଞାନ (Geology) କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଏଥିରେ ସଂପୃକ୍ତ ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କୁ ଭୂ-ବିଜ୍ଞାନୀ (Geologist) କୁହାଯାଏ ।

ଭୂ-ବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରାୟ ୩୦୦ ନିୟୁତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଆଜିର ସାତଟି ମହାଦେଶ ପରସ୍ପର ସହ ସଂଲଗ୍ନ ଥିଲେ ଏବଂ ସେହି ବିଶାଳ ମହାଦେଶର ନାମ ଥିଲା ପାଞ୍ଜିଆ । ଏହାର ଉତ୍ତରାଂଶକୁ ଲରେସିଆ (Laurasia) ବା ଆଙ୍ଗାରାଲାଣ୍ଡ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣଭାଗକୁ ଗଣ୍ଡୱାନାଲ୍ୟାଣ୍ଡ କୁହାଯାଉଥିଲା । ଉତ୍ତର ଆମେରିକା, ଗ୍ରୀନଲ୍ୟାଣ୍ଡ, ଲାଭରୋପ ଏବଂ ହିମାଳୟ ପର୍ବତର ଉତ୍ତରସ୍ଥ ଏସିଆର ଅଧିକାଂଶ ଭାଗକୁ ନେଇ ଆଙ୍ଗାରାଲାଣ୍ଡ ଗଠିତ ହୋଇଥିଲା । ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା, ଆଫ୍ରିକା, ମାଲାଗାସୀ, ଆରବ ଏବଂ ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ଭାରତ, ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ଓ ଆଣ୍ଟାର୍କଟିକା ଗଣ୍ଡୱାନାଲ୍ୟାଣ୍ଡର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ଥିଲେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ପାଞ୍ଜିଆ ଖଣ୍ଡବିଖଣ୍ଡ ହେଲା ଓ ବିଖଣ୍ଡିତ ଭାଗଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଅଲଗା ହୋଇଯିବାରୁ ଆଜିର ମହାଦେଶ ଓ ମହାସାଗର ଗୁଡ଼ିକ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଏହାକୁ ମହାଦେଶୀୟ ସଂଚଳନବାଦ (continental drift theory) କୁହାଯାଏ ।

ଭୂବିଜ୍ଞାନୀମାନଙ୍କ ମତାନୁସାରେ ଆଜି ଯେଉଁଠି ସୁଭଜ ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଓ ଉତ୍ତରଭାରତର ବିସ୍ତୃତ ସମତଳଭୂମି ଅଛି ସେଠାରେ ଏକଦା ଟେଥିସ୍ (Tethys) ନାମକ ଏକ ଅଗଭୀର ସମୁଦ୍ର ଥିଲା । ଏହି ସମୁଦ୍ରର ଉତ୍ତରରେ ସେ ସମୟର ଆଙ୍ଗାରାଲାଣ୍ଡ ଓ ଦକ୍ଷିଣରେ ଗଣ୍ଡୱାନା ନାମକ ଭୂଖଣ୍ଡ ଥିଲା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଗଣ୍ଡୱାନାଲାଣ୍ଡ ଧିରେ

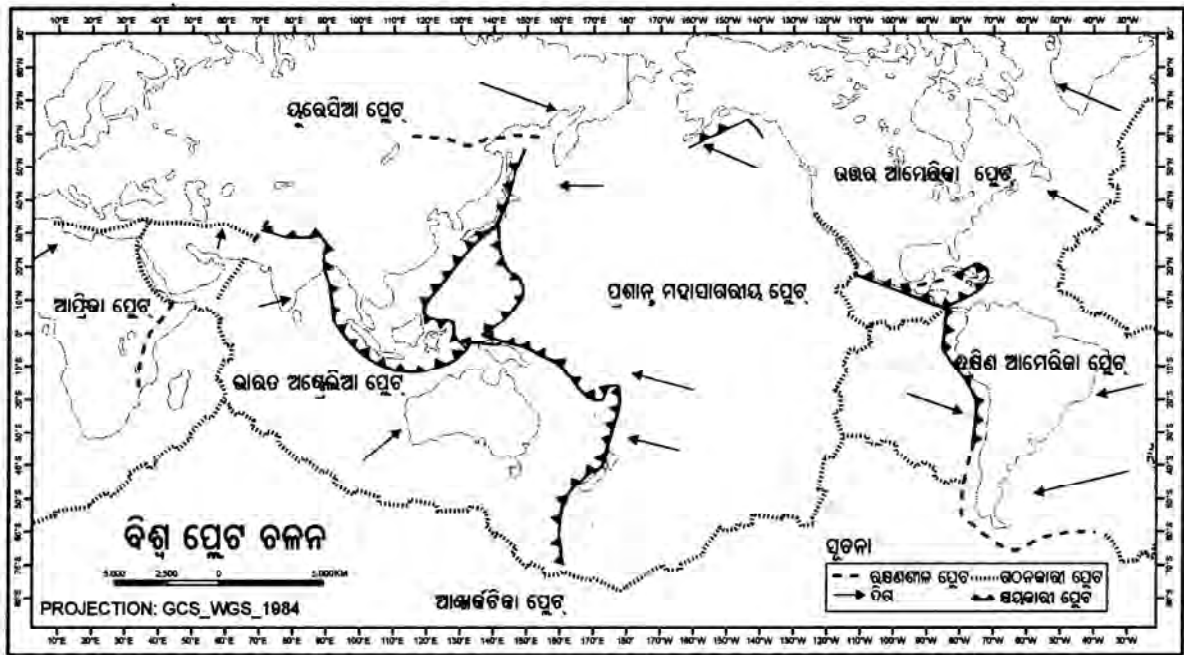
ଧିରେ ଉତ୍ତର ଆଡ଼କୁ ଗତିକରିବାରୁ ଏକ ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ଓ ଏହା ଭାରତ ମହାସାଗରର ରୂପ ନେଲା । ଏହି ଦକ୍ଷିଣ ଉପଦ୍ୱୀପ କ୍ରମଶଃ ଉତ୍ତର ଆଡ଼କୁ ଗତି କରିବାରୁ ଟେଥିସ୍ ସାଗରରେ ସଞ୍ଚିତ ପଦ୍ମୁମାଟି ସଙ୍କୁଚିତ ହୋଇ ସେଥିରେ ଭାଙ୍ଗି ସୃଷ୍ଟି ହେବାରୁ ଆଜିର ହିମାଳୟ ପର୍ବତମାଳା ସୃଷ୍ଟି ହେଲା । ତେଣୁ ହିମାଳୟ ପର୍ବତମାଳାକୁ ତରୁଣ ଭଙ୍ଗିଳ ପର୍ବତମାଳା କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଲକ୍ଷଲକ୍ଷ ବର୍ଷଧରି ଚାଲିବାରୁ ଓ ଏବେବି ଅବ୍ୟାହତ ଥିବାରୁ ହିମାଳୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଉଚ୍ଚ ହେଉଅଛି ।

ପ୍ଲେଟ୍ ଟେକ୍ଟୋନିକ୍ସ (Plate Tectonics) : ମହାଦେଶୀୟ ସଂଚଳନବାଦ ମହାଦେଶୀୟ ଭୂଖଣ୍ଡଗୁଡ଼ିକର ମନୁର ଗତି ଯୋଗୁଁ ହିଁ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ମାତ୍ର ଏତେ ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡ ଗୁଡ଼ିକର ସଞ୍ଚଳନ ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ବଳ ଆସିଲା କେଉଁଠୁ ? ସେ ସମୟରେ ଏହାର କୌଣସି ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତର ନଥିଲା । ତେଣୁ ବହୁବର୍ଷଧରି ମହାଦେଶୀୟ ସଞ୍ଚଳନବାଦକୁ ମାନ୍ୟତା ମିଳିନଥିଲା । ମାତ୍ର ପ୍ଲେଟ୍ ଟେକ୍ଟୋନିକ୍ସ (Plate tectonics) ବା ପ୍ଲେଟ୍ ସଞ୍ଚଳନ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ବୋଲି ବୈଜ୍ଞାନିକମାନଙ୍କର ହୃଦବୋଧ ହୋଇଛି ।

ପ୍ଲେଟ୍ ସଂଚଳନ ମତବାଦ ଅନୁସାରେ ଭୂତୁଳ ସାତଟି ବୃହତ୍ ଓ ୨୦ଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ଲେଟ୍ରେ ବିଭାଜିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ସାତଟି ବୃହତ୍ ପ୍ଲେଟ୍ଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

- (କ) ଯୁରେସିଆ ପ୍ଲେଟ୍, (ଖ) ଭାରତ-ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ ପ୍ଲେଟ୍, (ଗ) ଉତ୍ତର ଆମେରିକା ପ୍ଲେଟ୍, (ଘ) ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକା ପ୍ଲେଟ୍, (ଙ) ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରୀୟ ପ୍ଲେଟ୍, (ଚ) ଆଫ୍ରିକୀୟ ପ୍ଲେଟ୍, (ଛ) ଆଣ୍ଟାର୍କଟିକା ପ୍ଲେଟ୍ ।

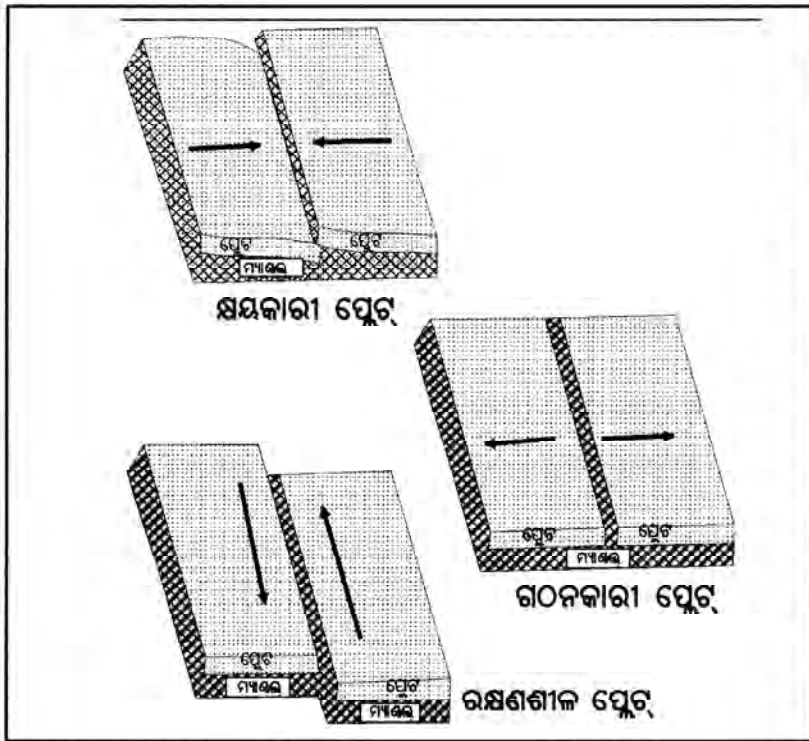
ପୃଥିବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଥିବା ତାପ ଏହି ପ୍ଲେଟ୍ଗୁଡ଼ିକର ଗତିପାଇଁ ଦାୟୀ । ଭୂଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଆଣବିକ ଅବକ୍ଷୟ (Radioactive decay) ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ତାପ ବାହାରକୁ ଆସିପାରେ ନାହିଁ କାରଣ ଶିଳାଗୁଡ଼ିକ ତାପ କୁପରିବାହୀ । ତେଣୁ ଏହି ତାପ ଶିଳାକୁ ତରଳାଇ ଦିଏ ଏବଂ ପରିଚଳନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ସୃଷ୍ଟିକରେ । ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ଶିଳାକୁ ଗତି ପ୍ରଦାନ କରେ । ଏହି ଗତି ଦୁଇପ୍ରକାର- ଗୋଟିଏ

ମାନଚିତ୍ର : 1:4

ପରସ୍ପର ମୁଖୀ (convergent) ଓ ଅନ୍ୟତ୍ର ବିପରୀତ ମୁଖୀ (Divergent) ପରସ୍ପର ମୁଖୀ ଗତିଯୋଗୁ ଦୁଇଟି

ପ୍ଲେଟ ଭିନ୍ନଦିଗରୁ ପରସ୍ପର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୁଅନ୍ତି । ଫଳରେ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ଧକ୍କା କିମ୍ବା ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟ ଉପରେ କିମ୍ବା

ଚିତ୍ର : 2 ପ୍ଲେଟ ଚଳନ

ତଳେ ଚାଲିଯାଏ । ମାତ୍ର ବିପରୀତମୁଖୀ ଗତିଯୋଗୁ ପ୍ଲେଟଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପରଠାରୁ ଦୂରେଇ ଯାଆନ୍ତି ଓ ବିପରୀତ ଦିଗରେ ଗତି କରନ୍ତି । ଏହି ଦୁଇପ୍ରକାର ଗତି ପ୍ରାୟ ଏକ ସମୟରେ ହିଁ ହେଉଥାଏ । ପ୍ଲେଟଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପରକୁ ସ୍ପର୍ଶ ନକରି ଦୂରେଇ ଯାଇପାରନ୍ତି । ଦୁଇଟି ପ୍ଲେଟ ମଧ୍ୟରେ ଧକ୍କା ହେଲେ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଭୂଭାଗରେ ଭାଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ମାତ୍ର ବିପରୀତ ମୁଖୀ ହେଲେ ଫାଟ (fault) ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ଭାଙ୍ଗ ଓ ଫାଟ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଅଧିକାଂଶ ଭୂରୂପ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଭାରତର ଭୂ-ରୂପ ମଧ୍ୟ ଏହିଭଳି ଭୂଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଆଲୋଡ଼ନ ଫଳରେ ଏବଂ ଭୂପୃଷ୍ଠ ସଂଯୋଜକ ଶକ୍ତିଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି ।

**ପ୍ରାକୃତିକ ବିଭାଗ/ଭୌତିକ ବିଭାଗ
(Physiographic Units) :**

ଭୌତିକ ବିଭାଗଗୁଡ଼ିକ ଶିଳାର ଗଠନ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହାକୁ ଆଧାରକରି ବିଭାଜନ କରାଯାଇନଥାଏ । ଏହା ସାଧାରଣତଃ ଭୂ-ପୃଷ୍ଠର ଉଚ୍ଚାବଚ (Relief), ଢାଳୁ (Slope) ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଭୂମିରୂପ (Landform) ଅନୁସାରେ ହୋଇଥାଏ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭୌତିକ ବିଭାଗର ଭୂ-ତାତ୍ତ୍ୱିକ ପ୍ରକୃତି (Geological Structure) ସମାନ କିମ୍ବା ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତର ଭୂ-ପ୍ରକୃତିରେ ଅନେକ ଭିନ୍ନତା ଦେଖାଯାଏ । ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ସୁଉଚ୍ଚ ପର୍ବତମାଳା, ଗଭୀର ଉପତ୍ୟକା, ବିସ୍ତୃତ ସମତଳଭୂମି, ପ୍ରଶସ୍ତ ମାଳଭୂମି, ଘନଅରଣ୍ୟ ଏବଂ ଅସଂଖ୍ୟ ଦ୍ୱୀପ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ଭୂମିରୂପ, ଢାଳୁ ଏବଂ ଉଚ୍ଚତା ଭିତ୍ତିରେ ଭାରତକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଛଅଗୋଟି ଭୌତିକ ବିଭାଗରେ ବିଭାଜନ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା : (କ) ଉତ୍ତରସ୍ଥ ପର୍ବତମାଳା (ଖ) ଉତ୍ତରସ୍ଥ ବିଶାଳ ସମତଳ ଭୂମି (ଗ) ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ମାଳଭୂମି (ଘ) ଭାରତୀୟ ବିଶାଳ ମରୁଭୂମି ଅଞ୍ଚଳ (ଙ) ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳ ଭୂମି । (ଚ) ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ।

(କ) ଉତ୍ତରସ୍ଥ ପର୍ବତମାଳା- ଭାରତର ଭୌତିକ ମାନଚିତ୍ରକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟକର (1.6) । ତୁମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବ ଯେ, ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଆମଦେଶର ଉତ୍ତର ସୀମାରେ ଲମ୍ବି ରହିଛି । ଏହା ପଶ୍ଚିମରେ ପାମିର ମାଳଭୂମିଠାରୁ ପୂର୍ବଦିଗରେ ଭାରତ ଓ ମିଆଁମାର ସୀମା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାୟ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ବିସ୍ତାରଲାଭ କରିଛି ।

ଏହାର ଆକାର ଏକ ଚାପ ସଦୃଶ ଏବଂ ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୩୬୦୦କି.ମି. । ଉଚ୍ଚ ପର୍ବତମାଳାର ପ୍ରସ୍ଥ ସ୍ତଳ ବିଶେଷରେ (ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶରେ) ୧୫୦ କି.ମି.ରୁ ୪୦୦ କି.ମି. (କାଶ୍ମୀରରେ) ହୋଇଥାଏ । ପାମିର ମାଳଭୂମିଠାରୁ କାଶ୍ମୀର ଅନ୍ତର୍ଗତ ସିନ୍ଧୁନଦୀପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଲମ୍ବିଥିବା ପର୍ବତମାଳାକୁ କାରାକୋରମ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଓ ସିନ୍ଧୁନଦୀ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଲମ୍ବିଥିବା ପର୍ବତମାଳାକୁ ହିମାଳୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ କୁହାଯାଏ । ହିମାଳୟର ଅର୍ଥ ହିମ + ଆଳୟ । ହିମ କହିଲେ ବରଫ ଓ ଆଳୟ ଘରକୁ ବୁଝାଏ । ତେଣୁ ହିମାଳୟର ଅର୍ଥ 'ବରଫର ଘର' ।

କାରାକୋରମ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରେ ପୃଥିବୀର ସୁଦୀର୍ଘ ହିମବାହଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଛନ୍ତି । *ଚାଲଚୋରା* ଏବଂ *ସିଆଚିନ* ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ଦୁଇଟି ହିମବାହ । ସିଆଚିନ ହିମବାହର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୭୫ କି.ମି. । ପୃଥିବୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶୃଙ୍ଗ K_2 (ଗଡ଼ଉଇନ୍ ଅଷ୍ଟିନ) । ଏହା କାରାକୋରମ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?
ଗତିଶୀଳ ବରଫ ରାଶିକୁ ହିମବାହ କୁହାଯାଏ ।

ହିମାଳୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀକୁ ତରୁଣ ଭଙ୍ଗିଳ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ କୁହାଯାଏ କାରଣ ଏହି ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀର ଗଠନ ଭୂ-ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ୨୦ରୁ-୩୦ ନିୟୁତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ହୋଇଅଛି । ତୁମେ ଏ ବିଷୟରେ ପୂର୍ବରୁ ପଢ଼ିଛ । ଏହାର ଗଠନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନୋଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଥିଲା । ତେଣୁ ହିମାଳୟ ପର୍ବତରେ ଦକ୍ଷିଣରୁ ଉତ୍ତରକୁ ସମାନ୍ତର ଭାବରେ ତିନିଗୋଟି ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀଗୁଡ଼ିକର ଉଚ୍ଚତା ଦକ୍ଷିଣରୁ ଉତ୍ତରକୁ କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି ।

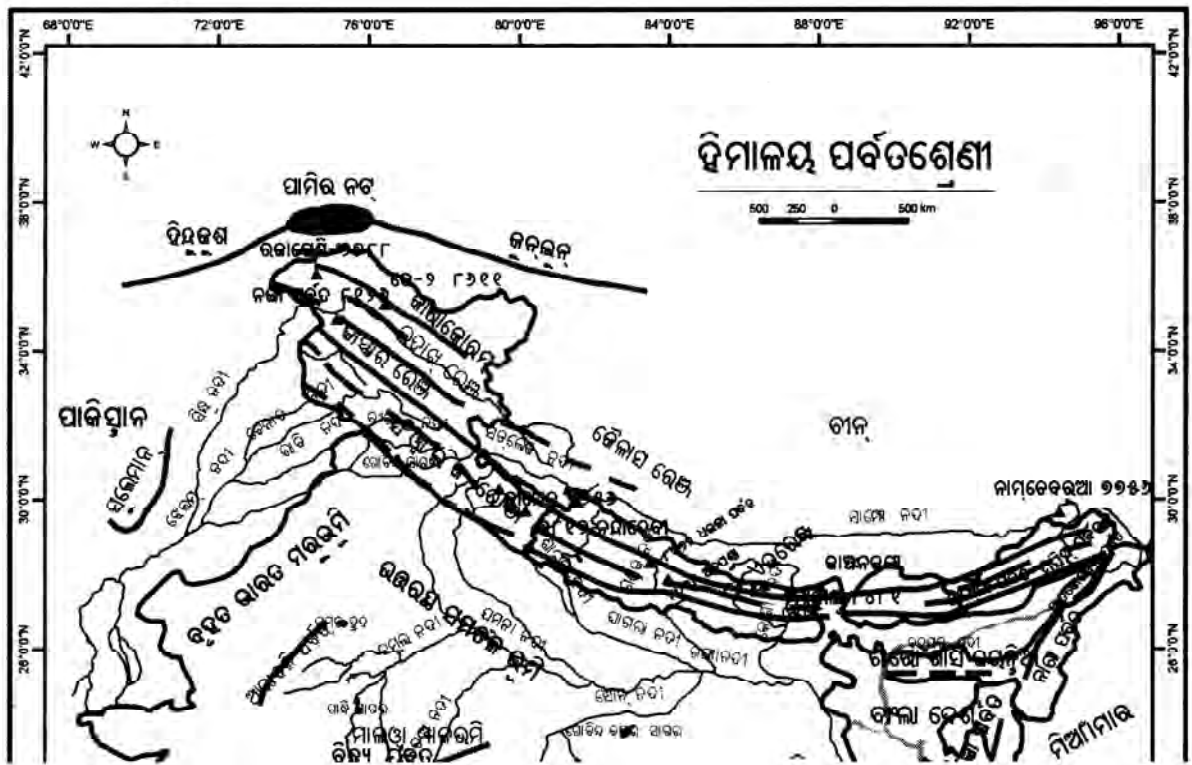
ଏଥିମଧ୍ୟରୁ ସବୁଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିବା ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀକୁ ସିଂଘାଲିକ ବା ବାହ୍ୟ ହିମାଳୟ କୁହାଯାଏ । ଏହାର ଉଚ୍ଚତା ମଧ୍ୟ ସବୁଠାରୁ କମ୍ । ସମୁଦ୍ର ପତ୍ତନରୁ ସିଂଘାଲିକର ହାରାହାରି ଉଚ୍ଚତା ୧୦୦୦ରୁ ୧୨୦୦ ମିଟର ମଧ୍ୟରେ । ସିଂଘାଲିକ ଗୋଡ଼ିମାଟି, କର୍ଦ୍ଦମ ଓ ପରସ୍ତର ସହିତ ବାନ୍ଧିହୋଇନଥିବା ଶିଳାଭଙ୍ଗି ପଦାର୍ଥରେ ଗଠିତ । ଏହା ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ନୁହେଁ । ପୂର୍ବଦିଗରେ ଏହା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଛି । ଏହାର ପ୍ରସ୍ଥ ୧୦-୫୦ କି.ମି. । ଏଥିରେ ଅନେକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଉପତ୍ୟକା ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଡୁନ୍ (Doon) କୁହାଯାଏ । ତେରାଡୁନ୍ ଏହିଭଳି ଏକ ଉପତ୍ୟକାରେ ଅବସ୍ଥିତ । କୋଚଲିଡୁନ୍, ପାଚଲିଡୁନ୍ ଆଦି ଅନ୍ୟ ଦୁଇଟି ସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ସିଂଘାଲିକର ଠିକ୍ ଉତ୍ତରକୁ ଅବସ୍ଥିତ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀର ନାମ ମଧ୍ୟ ହିମାଳୟ ବା ହିମାଚଳ । ଏହାର ହାରାହାରି

ଉଚ୍ଚତା ସମୁଦ୍ରପତ୍ତନରୁ ୪୦୦୦-୪୫୦୦ ମିଟର ଏବଂ ପ୍ରସ୍ଥ ପ୍ରାୟ ୮୦ କି.ମି. । ହିମାଚଳର ଡାଲୁରେ ଅରଣ୍ୟ ଓ ଅନେକ ଚାରଣଭୂମି ଅବସ୍ଥିତ । ଝରଣା, ଜଳପ୍ରପାତ ଓ ଅସଂଖ୍ୟ ଛୋଟଛୋଟ ନଦୀ ଏହାର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଉପତ୍ୟକାରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ଓ ମନୋରମ ଦୃଶ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ହିମାଚଳର ଶୀତଳ ଜଳବାୟୁ ଓ ମନମୁଗ୍ଧକର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୃଶ୍ୟାବଳୀ ଯୋଗୁ ଏହା ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କୁ ଆକର୍ଷିତ କରେ । କାଶ୍ମୀର ଉପତ୍ୟକା, କାଞ୍ଚା ଓ କୁଲୁ ଉପତ୍ୟକା ହିମାଚଳର ଅଂଶବିଶେଷ । ତେଲହାଉସୀ, ଧର୍ମଶାଳା, ସିମଲା, ମଣ୍ଡୋରୀ, ନୈନିତାଳ ଓ ଦାର୍ଜିଲିଂ ଆଦି ପାର୍ବତୀୟ ସହର ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଭାରତର ଐତିହାସିକ ମାନଚିତ୍ରରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଅବସ୍ଥିତ ବାହାର କର । ପିରପାଞ୍ଜାଳ, ଧଉଳାଧର ଏବଂ ମହାଭାରତ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ହିମାଚଳର ମୁଖ୍ୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ।

ହିମାଚଳର ଉତ୍ତରକୁ ହିମାଦ୍ରୀ ଅବସ୍ଥିତ । ହିମାଦ୍ରୀ ହିମାଳୟର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ । ଏହାକୁ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ହିମାଳୟ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ହିମାଦ୍ରୀର ହାରାହାରି ଉଚ୍ଚତା ୬୦୦୦ମିଟରରୁ ଅଧିକ । ପୃଥିବୀର ଅନେକ ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ପର୍ବତ ଶୃଙ୍ଗ ହିମାଦ୍ରୀରେ ଅବସ୍ଥିତ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ୮୦୦୦ ମିଟରରୁ ଅଧିକ ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟନ୍ତି । ନେପାଳ ଅନ୍ତର୍ଗତ ହିମାଳୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏଭରେଷ୍ଟ ଶୃଙ୍ଗ (୮୮୪୮ ମିଟର) ପୃଥିବୀର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶୃଙ୍ଗ । ସିକିମରେ ଅବସ୍ଥିତ କାଞ୍ଚନଜଙ୍ଗା (୮୫୯୮ ମିଟର) ହିମାଳୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରେ ଅବସ୍ଥିତ ଭାରତର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ପର୍ବତଶୃଙ୍ଗ । ନଙ୍ଗାପର୍ବତ (୮୨୯୬ ମିଟର), ଅନ୍ନପୂର୍ଣ୍ଣା (୮୦୭୮ ମିଟର), ନନ୍ଦାଦେବୀ (୭୮୧୭ ମିଟର) ଏହି ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଅଧିକାଂଶ ଶୃଙ୍ଗ ବର୍ଷାଧାରା ବରଫାବୃତ୍ତ ରହନ୍ତି ।

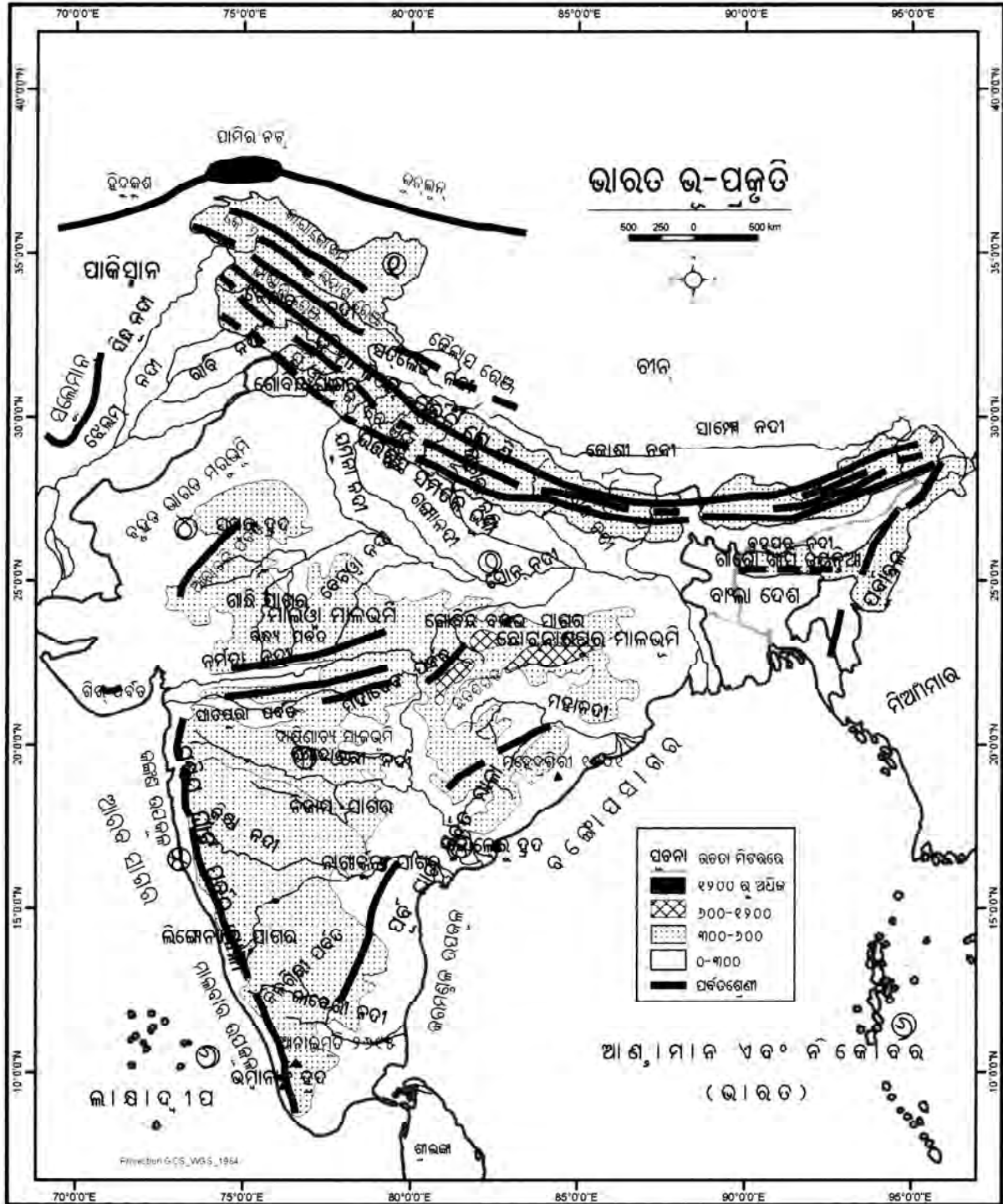
ହିମାଳୟର ଉତ୍ତର-ଦକ୍ଷିଣ ବିସ୍ତୃତି ଅନୁସାରେ ବିଭାଜନ ବ୍ୟତୀତ ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହାର ଅବସ୍ଥିତିକୁ

ମାନଚିତ୍ର : 1:5
12

ନେଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ବକୁ ମଧ୍ୟ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ବିଭାଜନଗୁଡ଼ିକ ଦୁଇଟି ଲେଖାଏଁ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକା ଦ୍ୱାରା ସୀମାବଦ୍ଧ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ସିନ୍ଧୁନଦୀ ଓ ସତଲେଜ ନଦୀ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ହିମାଳୟକୁ ପରମ୍ପରା ଅନୁସାରେ ପଞ୍ଚାବ

ହିମାଳୟ କୁହାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପୂର୍ବକୁ ତାହାକୁ କାଶ୍ମୀର ହିମାଳୟ ଓ ହିମାଚଳ ହିମାଳୟ କୁହାଯାଏ । ସତଲେଜ ଓ କାଳୀ ନଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ହିମାଳୟର ଅଂଶକୁ କୁମାୟୁନ ହିମାଳୟ, କାଳୀ ଓ ତିସ୍ତା ନଦୀ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଭାଗକୁ

ନେପାଳ ହିମାଳୟ ଓ ତିସ୍ତା ଏବଂ ଦିହାଙ୍ଗ ନଦୀ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ହିମାଳୟକୁ ଆସାମ ହିମାଳୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ହିମାଳୟର ଆଞ୍ଚଳିକ ନାମରୁ କେତୋଟି ।

ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀ ହିମାଳୟର ପୂର୍ବ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ । ଦିହାଙ୍ଗ ନଦୀ ଖାତ ପରେ ପରେ ହିମାଳୟ ହଠାତ୍ ଦକ୍ଷିଣକୁ ବାଙ୍କିଯାଇଛି ଏବଂ ଭାରତର ପୂର୍ବସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରୁଅଛି । ଏହାକୁ ପୂର୍ବାଚଳ କୁହାଯାଏ । ପାତକୋଇବମ, ନାଗାପର୍ବତ ତଥା ଦକ୍ଷିଣରେ ମିଜୋ ଏବଂ ଲୁସାଇ ପର୍ବତଗୁଡ଼ିକ ପୂର୍ବାଚଳର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ଉତ୍ତରସ୍ଥ ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀଗୁଡ଼ିକ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏଗୁଡ଼ିକ ମନୁଷ୍ୟପାଇଁ ଅଲଘନୀୟ ନୁହେଁ । ଏହି ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀର ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ ଏପରି ନୀଚ ଜାଗା ଅଛି ଯାହା ମଧ୍ୟଦେଇ ପର୍ବତ ପାରିହେବା ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାକୃତିକ ମାର୍ଗର କାମ କରିଥାନ୍ତି । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଗିରିପଥ କୁହାଯାଏ । ଏଭଳି ଗିରିପଥଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ କାରାକୋରମ ଗିରିପଥ (କାରାକୋଇ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ, ଜାମ୍ମୁ ଓ କାଶ୍ମୀର), ଯୋଜିଲା ଗିରିପଥ (ଜାମ୍ମୁ ଓ କାଶ୍ମୀର ହିମାଳୟ) ସିପକିଲା (ହିମାଚଳ ପ୍ରଦେଶ), ନାଥୁଲା (ହିମାଚ୍ରୀ, ସିକିମ) ବୋମଡିଲା (ହିମାଚ୍ରୀ, ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶ) ଇତ୍ୟାଦି ଆମଦେଶର ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ଗିରିପଥ ।

(ଖ) ଉତ୍ତରସ୍ଥ ବିଶାଳ ସମତଳଭୂମି : ଉତ୍ତରସ୍ଥ ସମତଳଭୂମି ସିନ୍ଧୁ, ଗଙ୍ଗା ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀତ୍ରୟ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ହିମାଳୟ ପର୍ବତମାଳାର ଦକ୍ଷିଣକୁ ପଶ୍ଚିମରେ ସତଲେଜ ନଦୀଠାରୁ ପୂର୍ବରେ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକ ବିଶାଳ ସମତଳ ଭୂମି ରହିଛି । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୨୫୦୦ କି.ମି. । ନିୟୁତ ନିୟୁତ ବର୍ଷଧରି ସିନ୍ଧୁ, ଗଙ୍ଗା, ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ଓ ଏଗୁଡ଼ିକର ଉପନଦୀମାନଙ୍କଦ୍ୱାରା ଆନୀତ ପତୁମାଟି ଦ୍ୱାରା ଏହି ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା ବିଶିଷ୍ଟ ସମତଳଭୂମି ଗଠିତ ହୋଇଅଛି । ଏହି ଜନାକୀର୍ଣ୍ଣ ସମତଳଭୂମିର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ପ୍ରାୟ ୭ ଲକ୍ଷ ବର୍ଗ କି.ମି. ଓ ପ୍ରସ୍ଥ ପ୍ରାୟ ୨୪୦ କି.ମି.ରୁ ୩୨୦ କି.ମି. । ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା, ଜଳସେଚନର ସୁବିଧା, ଅନୁକୂଳ ଜଳବାୟୁ ଯୋଗୁ ଏହି ସମତଳ ଭୂମି ଭାରତର ଏକ ମୁଖ୍ୟ କୃଷି ଉତ୍ପାଦନ ଅଞ୍ଚଳ

ଅଟେ । ଏହା ପୃଥିବୀର ବଡ଼ ବଡ଼ ସମତଳ ଭୂମି ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ଉତ୍ତରସ୍ଥ ବିଶାଳ ସମତଳଭୂମି ପଶ୍ଚିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ପଞ୍ଜାବ ସମତଳ ଭୂମି, ଗାଙ୍ଗେୟ ସମତଳଭୂମି ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ସମତଳ ଭୂମି ।

ପଞ୍ଜାବ ସମତଳ ଭୂମି :

ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ପାକିସ୍ତାନରେ ପ୍ରବାହିତ ସିନ୍ଧୁନଦୀ ଅବବାହିକାର ଏକ ଅଂଶ ଅଟେ । ଏହାର ଅଧିକାଂଶ ଭାଗ ପାକିସ୍ତାନର ଅଂଶବିଶେଷ । ଭାରତରେ ଏହି ସମତଳଭୂମି ପଞ୍ଜାବ ଓ ହରିୟାଣା ରାଜ୍ୟରେ ରହିଅଛି । ସିନ୍ଧୁନଦୀର ଉପନଦୀ ମୁଖ୍ୟତଃ ଝେଲମ, ଚେନାବ, ରାବି, ବେୟାସ ଓ ସତଲେଜ୍ ନଦୀଦ୍ୱାରା ଏହା ଗଠିତ ହୋଇଅଛି । ସମତଳ ଭୂମିର ଏହି ଅଂଶରେ ଅଧିକ ‘ଦୋଆବ୍’ ଦେଖାଯାଏ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ଯେଉଁ ସମସ୍ତ ଅଞ୍ଚଳର ବୃଷ୍ଟିଜଳ ମୁଖ୍ୟନଦୀ ଓ ଏହାର ଉପନଦୀ ଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ ତାହାକୁ ନଦୀର ଅବବାହିକା କୁହାଯାଏ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ଦୋଆବ୍ ଦୁଇଟି ଶବ୍ଦର ସମିଶ୍ରଣ । ‘ଦୋ’ ର ଅର୍ଥ ଦୁଇ ଏବଂ ଆବ୍ ର ଅର୍ଥ ‘ଜଳ’ । ତେଣୁ ଦୁଇଟି ନଦୀ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳକୁ ‘ଦୋଆବ୍’ କୁହାଯାଏ । ସେହିଭଳି ‘ପଞ୍ଜ’ର ଅର୍ଥ ପଞ୍ଚ ଏବଂ ‘ଆବ୍’ ର ଅର୍ଥ ଜଳ । ତେଣୁ ପଞ୍ଜାବକୁ ପଞ୍ଚନଦୀର ଦେଶ ବା ଭୂଖଣ୍ଡ କୁହାଯାଏ ।

ଗାଙ୍ଗେୟ ସମତଳଭୂମି : ଗାଙ୍ଗେୟ ସମତଳଭୂମି ଘାଗର ଏବଂ ତିସ୍ତା ନଦୀର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ସୀମିତ । ଉତ୍ତର ଭାରତର ହରିୟାଣା, ଦିଲ୍ଲୀ, ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ, ବିହାର, ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡର କିଛିଅଂଶ ଦେଇ ପୂର୍ବରେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ରାଜ୍ୟରେ ବିସ୍ତୃତିଲାଭ କରିଛି । ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ସମତଳଭୂମି ମୁଖ୍ୟତଃ ଆସାମ ରାଜ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ଉତ୍ତର ଭାରତ ସମତଳ ଭୂମିକୁ ସାଧାରଣତଃ ଉଚ୍ଚାବଚ ବିହୀନ ଏକ ସମପ୍ରାୟ ଭୂମି (Flat) ବୋଲି ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଥାଏ । ମାତ୍ର ଏହା ସଂପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ହିମାଳୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରୁ ନିମ୍ନକୁ ଗତିକଲାବେଳେ ସିଝାଳିକ ସହ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ୮-୧୬ କି.ମି. ପ୍ରସ୍ଥ ବିଶିଷ୍ଟ ଏକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉପଲଖଣମାନ ଜମାକରେ । ଏହାକୁ ଭାବର କୁହାଯାଏ । ଛୋଟ ଛୋଟ ନଦୀନାଳ ଭାବରେ ଭୂମିଗତ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଏହାର ଦକ୍ଷିଣକୁ ଯେଉଁଠି ଭୂମିଗତ ଜଳପ୍ରବାହ ପୁନର୍ବାର ଭୂପୃଷ୍ଠ ଉପରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଅନ୍ତି, ଏପରି ଏକ ସତ୍ତ୍ୱତିଆ ଅଞ୍ଚଳକୁ 'ତରାଇ' କୁହାଯାଏ । ଏହା ଅନେକ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ବାସ କରୁଥିବା ଏକ ଘଞ୍ଚ ଅରଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଞ୍ଚଳଥିଲା । ମାତ୍ର ଭାରତ ବିଭାଜନ ପରେ ପାକିସ୍ତାନରୁ ଆସିଥିବା ଶରୀରାଣୀମାନଙ୍କର ଅଧ୍ୟାୟ ପାଇଁ ଏହି ଅରଣ୍ୟକୁ ସଫାକରି ଚାଷୋପଯୋଗୀ ଜମି ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଥିଲା । ଦୁଧୁଡ଼ା ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ଏହି ବିଶାଳ ସମତଳ ଭୂମିର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳ ପୁରାତନ ପତ୍ରମାଟି ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ବନ୍ୟାପ୍ଲୁବନ ଅଞ୍ଚଳର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱରେ ପାହାଚ ସଦୃଶ ଭୂମିରୁପ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏହିଅଂଶକୁ 'ଭାଙ୍ଗର' କୁହାଯାଏ । ଗାଙ୍ଗେୟ ସମତଳର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ନଦୀଶଯ୍ୟାଠାରୁ ଅଳ୍ପଦୂରରେ ଚୂନଗୋଡ଼ି ମିଶା ମୃତ୍ତିକା ଦେଖାଯାଏ ଯାହାକୁ 'କଙ୍କର' କୁହାଯାଏ । ବନ୍ୟାପ୍ଲୁବିତ ଅଞ୍ଚଳର ନୂତନ ପତ୍ରମୃତ୍ତିକାକୁ 'ଖଦର' କୁହାଯାଏ ।

ଏଭଳି ନୂତନ ପତ୍ରମୃତ୍ତିକା ସଞ୍ଚୟ ହେଉଥିବାରୁ ମୃତ୍ତିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉର୍ବର ଓ ସଫଳକୃଷି ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ହୋଇଥାଏ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

କୌଶସି ଏକ ଜମିରେ ରାସାୟନିକସାର, କୀଟନାଶକ ଔଷଧ ଓ ଅଧିକ ଅମଳକ୍ଷମ ବିହନ ବ୍ୟବହାର କରି ଚାଷଜମିକୁ ପଡ଼ିଆ ନରଖୁ ବର୍ଷକରେ ଏକାଧିକ ବାର କୃଷି କରିବାକୁ ସଫଳକୃଷି କୁହାଯାଏ ।

(ଗ) ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ମାଳଭୂମି : ଉତ୍ତରସ୍ଥ ବିଶାଳ ସମତଳ ଭୂମିର ଦକ୍ଷିଣକୁ ଅବସ୍ଥିତ ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ମାଳଭୂମି ଷ୍ଟରିକ୍‌ସ୍ତ୍ରୁକ୍ତ ପୁରାତନ ଆଗ୍ନେୟ ଓ ରୂପାନ୍ତରିତ ଶିଳା ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ଏହି ମାଳଭୂମି ଗଣ୍ଡ଼ୱାନାଲ୍ୟାଣ୍ଡର ବିଭାଜନ ଓ ଭୂତଳନ ଯୋଗୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଏକ ଅତିପୁରାତନ ଭୂଖଣ୍ଡର ଅଂଶବିଶେଷ । ଏହି ମାଳଭୂମିରେ ପ୍ରଶସ୍ତ ଅଗଭୀର ଉପତ୍ୟକା ଏବଂ କ୍ଷୟପ୍ରାପ୍ତ ଅଞ୍ଚୋଳ ପାହାଡ଼ମାନ ଦେଖାଯାଏ । ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ମାଳଭୂମିକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଗୋଟିଏ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ (Central highlands) ଓ ଅନ୍ୟଟି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମି (Deccan Plateau) । ନର୍ମଦାନଦୀ ଏହି ଦୁଇଭାଗର ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରୁଛି । ଏହାର ଉତ୍ତରକୁ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ ଓ ଦକ୍ଷିଣରେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମି ଅବସ୍ଥିତ । ମାଲଡ଼ା ମାଳଭୂମି କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳର ଅଂଶବିଶେଷ ଓ ଏହା ପର୍ଣ୍ଣିମରେ ଅବସ୍ଥିତ । ମାଲଡ଼ା ମାଳଭୂମି ତ୍ରିଭୁଜାକାର । ଏହାର ଉତ୍ତର-ପର୍ଣ୍ଣିମରେ ଆରାବଳୀ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ, ଦକ୍ଷିଣରେ ବିନ୍ଧ୍ୟପର୍ବତ ଅବସ୍ଥିତ । ମାତ୍ର ଉତ୍ତରକୁ ଏହା କ୍ରମଶଃ ଢାଲୁ ହୋଇ ଗାଙ୍ଗେୟ ସମତଳ ଭୂମି ସହିତ ମିଶିଯାଇଛି । କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ ପର୍ଣ୍ଣିମରେ ଅଧିକ ଚଉଡ଼ା ଏବଂ ପୂର୍ବରେ କମ୍ ଚଉଡ଼ା ଅଟେ । ଏହା ପର୍ଣ୍ଣିମରୁ ପୂର୍ବକୁ ଢାଲୁ ଅଟେ । ଏହି ମାଳଭୂମିର ପୂର୍ବପଟ ବିସ୍ତୃତିକୁ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର ଦକ୍ଷିଣଭାଗରେ ବୁଦେଲଖଣ୍ଡ ଓ ବଘେଲଖଣ୍ଡ ମାଳଭୂମି କୁହାଯାଏ । ଦକ୍ଷିଣ ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡରେ ଏହି ମାଳଭୂମିକୁ ଛୋଟନାଗପୁର ମାଳଭୂମି କୁହାଯାଏ ।

ତୁମପାଇଁ କାମ :

ଛୋଟନାଗପୁର ମାଳଭୂମି ଓ ମାଲଡ଼ା ମାଳଭୂମିର ଜଳ କେଉଁ କେଉଁ ନଦୀ ଦେଇ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ, ଲେଖ ।

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମି : ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମିର ଆକାର ତ୍ରିଭୁଜପରି । ସାତପୁରୀ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଏହାର ପ୍ରଶସ୍ତ ଉତ୍ତରସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରୁଥିବାବେଳେ ପର୍ଣ୍ଣିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳା ଓ ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳା ଯଥାକ୍ରମେ ପର୍ଣ୍ଣିମ ଓ ପୂର୍ବସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରିଥାଆନ୍ତି । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମି

ପର୍ଯ୍ୟଟନ ପୂର୍ବକ କ୍ରମଣ ଡାଲୁ । ଅମରକଣ୍ଠକ ଓ ମହାଶୂର ମାଳଭୂମି ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମିର ଅଂଶ ବିଶେଷ । ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମିର ଏକ ବର୍ଦ୍ଧିତ ଅଂଶ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ଭାରତରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୁଏ । ମେଘାଳୟ, କର୍ବିଆଙ୍ଗଲଙ୍ଗ ମାଳଭୂମି ଏହି ବର୍ଦ୍ଧିତ ଅଂଶର ଅଂଶବିଶେଷ । ଏହି ମାଳଭୂମି ଦୁଇଟି ଏକ ପାଟ ଦ୍ୱାରା ଛୋଟନାଗପୁର ମାଳଭୂମିଠାରୁ ପୃଥକ୍ ହୋଇଛନ୍ତି । ମଧ୍ୟଭାଗଟି ଉତ୍ତରଭାରତର ନଦୀଦ୍ୱାରା ଆନାତ ପରୁମାଟି ଦ୍ୱାରା ପୋତି ହୋଇଯାଇଛି ।

ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମିର ଉତ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟବତୀ ଲାଭା ଉଦ୍‌ଗୀରଣ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ତେଣୁ ଏହାର ଶିଳା ଆଗ୍ନେୟ ଶିଳା । ଦୀର୍ଘଦିନଧରି ଏହି ଶିଳା ଚୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ କୃଷ୍ଣ ମୃତ୍ତିକା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଶହ ଶହ ମିଟର ବହଳର ଏହି ମୃତ୍ତିକା ଅଞ୍ଚଳକୁ 'ଡେକାନଟ୍ରାପ୍' କୁହାଯାଏ । ଏହି ମୃତ୍ତିକାଞ୍ଚଳ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରକୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣରୂପେ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରିଥିବା ବେଳେ ଗୁଜରାଟ, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ଓ କର୍ଣ୍ଣାଟକର କିଛିଅଂଶରେ ମଧ୍ୟ ବିସ୍ତାର ଲାଭ କରିଛି ।

ପର୍ଯ୍ୟବତୀ ପର୍ବତମାଳା

ପର୍ଯ୍ୟବତୀ ପର୍ବତମାଳା ପର୍ଯ୍ୟବ ଉପକୂଳ ସହ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ରହିଅଛି । ପର୍ଯ୍ୟବତୀର ହାରାହାରି ଉଚ୍ଚତା ଉତ୍ତରରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଆଡ଼କୁ କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ । ଏହି ପର୍ବତମାଳା ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଏବଂ କେତୋଟି ଗିରିପଥ ଦେଇ ଏହାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରାଯାଇପାରେ ।

ତୁମପାଇଁ କାମ :
ମାନଚିତ୍ରରୁ ଏହି ପର୍ବତରେ ଥିବା ତିନିଗୋଟି ଗିରିପଥର ନାମ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ କେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ବାହାର କର ।

ପର୍ଯ୍ୟବତୀ ପୂର୍ବଘାଟଠାରୁ ଉଚ୍ଚତାରେ ଅଧିକ । ଏହାର ଉଚ୍ଚତା ୯୦୦ ମିଟରରୁ ୧୬୦୦ ମିଟର ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବତୀ ପର୍ବତମାଳାରେ ଅବସ୍ଥିତ ପର୍ବତଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସହ୍ୟାଦ୍ରୀ, ନୀଳଗିରି, ଆନାମଲାଇ ଏବଂ କାଡ଼ାମାମ୍ ଆଦି ମୁଖ୍ୟ । କେରଳ ରାଜ୍ୟର ଆନାମଲାଇ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରେ ଅବସ୍ଥିତ ଆନୁଲମୁଡ଼ି (୨୬୯୫ମି) ଏହାର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶୃଙ୍ଗ । ନୀଳଗିରି ପର୍ବତର

ଦୋଦାବେରା ଶୃଙ୍ଗ (୨୬୩୬ମି.) ଏହାର ଦ୍ୱିତୀୟ ଉଚ୍ଚତମ ଶୃଙ୍ଗ ଅଟେ । ନୀଳଗିରି ପର୍ବତମାଳାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଉଦଗମଣ୍ଡଳମ୍ ବା ଉଚ୍ଚ ଦକ୍ଷିଣଭାରତର ପ୍ରଧାନ ପାର୍ବତୀୟ ସହର, ଶୈଳନିବାସ ଓ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କେନ୍ଦ୍ର ଅଟେ । ତାମିଲନାଡୁର କୋଡ଼ାଇକେନାଲ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ମହାବଳେଶ୍ୱର ଏବଂ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ପଞ୍ଚମାରି ମଧ୍ୟ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମିର ଅନ୍ୟ ତିନୋଟି ଶୈଳନିବାସ ଅଟନ୍ତି ।

ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳା :

ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳା ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ନୁହେଁ ଏବଂ ପର୍ଯ୍ୟବତୀ ତୁଳନାରେ କମ୍ ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଏହାର ହାରାହାରି ଉଚ୍ଚତା ମାତ୍ର ୬୦୦ ମିଟର । ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଥିବା ନଦୀମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଏହା ବିଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଅଛି । ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳା ପୂର୍ବରେ ମହାନଦୀ ଉପତ୍ୟକାଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣରେ ନୀଳଗିରି ପର୍ବତମାଳା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରାୟ ୧୧୦୦ କି.ମି. ବିସ୍ତୃତ । ଓଡ଼ିଶାର ଦେଓମାଳା (୧୬୬୦ମିଟର) ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ଉଚ୍ଚତମ ଶୃଙ୍ଗ ।

ଆରାବଳୀ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ମାଳଭୂମିର ପର୍ଯ୍ୟବ ଓ ଉତ୍ତରପର୍ଯ୍ୟବ ସୀମାରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀଟି ପୁରାତନ ଏବଂ କ୍ଷୟପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥିବାରୁ ଅଳ୍ପ ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ଏହା ଗୁଜରାଟଠାରୁ ଦିଲ୍ଲୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ (ଦକ୍ଷିଣପର୍ଯ୍ୟବରୁ ଉତ୍ତରପୂର୍ବ) ବିସ୍ତୃତି ଲାଭ କରିଛି । ମାଉଣ୍ଡଆବୁ ଏହି ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏକ ଶୈଳନିବାସ ଅଟେ ।

(ଘ) ଭାରତୀୟ ବିଶାଳ ମରୁଭୂମି ଅଞ୍ଚଳ :

ଆରାବଳୀ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀର ପର୍ଯ୍ୟବସୀମାକୁ ଲାଗି ରାଜସ୍ଥାନରେ ଭାରତର ବିଶାଳ ମରୁଭୂମି ଅଞ୍ଚଳ ବା ଥର ମରୁଭୂମି ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ମରୁଭୂମି ଏକ କ୍ଷତ୍ର ଉଚ୍ଚାବଚ ବିଶିଷ୍ଟ ତରଙ୍ଗାକ୍ଷିତ ବାଲୁକାପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ଏଠାରେ ଅନେକ ବାଲୁକାସ୍ତୂପ (Sand dune) ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ସ୍ଥାନେ ପଥୁରିଆ ମଧ୍ୟ ।

ଏହି ମରୁଭୂମି ପାକିସ୍ତାନର ସିନ୍ଧୁପ୍ରଦେଶର ଅନେକ ଭିତରକୁ ବିସ୍ତୃତି ଲାଭ କରିଛି । ଏଠାରେ ବାର୍ଷିକ ହାରାହାରି ବୃଷ୍ଟିପାତ ୧୫୦ ମି.ମି.ରୁ ମଧ୍ୟ କମ୍ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଜଳବାୟୁ ଶୁଷ୍କ ଏବଂ ଏଠାରେ କଣ୍ଟାଳିଆ ବୁଦାଜାତୀୟ ଉଦ୍ଭିଦ ଦେଖାଯାଏ । ବର୍ଷାଋତୁରେ କେତେକ ନଦୀ ବାହାରି ଜଳ ଅଭାବରୁ ବାଲୁକାପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରାନ୍ତରେ ଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ସମୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହଞ୍ଚି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ଯେଉଁ ନଦୀ ସମୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହଞ୍ଚି ନପାରି ମଝିରେ କୌଣସି ହ୍ରଦରେ ପଡ଼ିଥାଆନ୍ତି ବା ସୁଲଭାଗରେ ହିଁ ବିଲୀନ ହୋଇଯାଆନ୍ତି ସେପରି ନଦୀକୁ ଅନ୍ତଃସ୍ରାବ୍ୟ ନଦୀ (Inland river) କୁହାଯାଏ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ବାଳଚନ୍ଦ୍ର ଆକାଶର ବାଲୁକାସ୍ତ୍ରପକ୍ୱ ବରଖାନ କୁହାଯାଏ ।

(ଡ) ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳ ଭୂମି :

ଦକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମିର ପଶ୍ଚିମରେ ଆରବସାଗର ତଟରେ ଏବଂ ପୂର୍ବରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗରର ତଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳଭୂମି ଦେଖାଯାଏ ।

ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳ ସମତଳ ଭୂମି :

ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ପଶ୍ଚିମପାର୍ଶ୍ୱରୁ ବାହାରିଥିବା ନାତିଦୀର୍ଘ ଓ ଦୃଢ଼ଗାମୀ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ଆନୀତ ପରୁମାଟିର ପରିମାଣ କମ୍ ହେଉଥିବାରୁ କିଛି ସମୁଦ୍ରକୁ ବହିଯାଏ ଓ କିଛି ଉପକୂଳରେ ସଞ୍ଚିତ ହୋଇଯାଏ । ଫଳତଃ ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳସ୍ଥ ସମତଳ ଭୂମି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ, ଅପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ସାମାନ୍ୟ ଅସମାନ ଅଟେ । ଏହି ଉପକୂଳ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ । ଉତ୍ତର ଅଂଶଟିକୁ କଙ୍କଣ (ମୁମ୍ବାଇ-ଗୋଆ) ମଧ୍ୟଭାଗକୁ କନ୍ନଡ଼ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଅଂଶଟିକୁ ମାଲାବାର (ମାଙ୍ଗାଲୋର-କନ୍ୟାକୁମାରୀ) ଉପକୂଳ କୁହାଯାଏ । ଉତ୍ତରରେ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳ ଭୂମି ପ୍ରଶସ୍ତ ଏବଂ ଗୁଜରାଟ ଉପକୂଳ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ପଶ୍ଚିମସ୍ଥ ସମତଳଭୂମି ନର୍ମଦା ଓ ତାପ୍ତି ନଦୀ ଦ୍ୱାରା ସାମାନ୍ୟ ବିଖଣ୍ଡିତ । କେରଳ ଉପକୂଳରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଉପହ୍ରଦ (Lagoon) ଦେଖାଯାଏ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ବାଲିବନ୍ଧ ବା ଏକ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ସୁଲଭାଗଦ୍ୱାରା ଅଲଗା ହୋଇ ରହିଥିବା ଏକ ଅଗଭୀର ଲୁଣିପାଣିଭରା ଜଳରାଶିକୁ ଉପହ୍ରଦ କୁହାଯାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ : ଚିଲିକା ଏକ ଉପହ୍ରଦ ଅଟେ ।

ପୂର୍ବ ଉପକୂଳ ସମତଳ ଭୂମି :

ଏହି ଉପକୂଳ ପ୍ରଶସ୍ତ ଓ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ସମପ୍ରାୟ । ଏହାର ଉତ୍ତରାଂଶକୁ ଉତ୍ତରସରକାର (Northern Circar) ଓ ଦକ୍ଷିଣଭାଗକୁ (ତେନ୍ନୁଲର ଦକ୍ଷିଣକୁ) କରମଣ୍ଡଳ ଉପକୂଳ କୁହାଯାଏ । ଉତ୍ତରରେ ଏହା ଗଙ୍ଗା ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ସମତଳ ଭୂମି ସହ ସଂଲଗ୍ନ । ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ମୁହାଣରୁ ବିଶାଖାପାଟଣା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପକୂଳକୁ ଓଡ଼ିଶା ଉପକୂଳ ଓ ବିଶାଖାପାଟଣା ଠାରୁ ତେନ୍ନୁଲ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଉପକୂଳକୁ ଆନ୍ଧ୍ରଉପକୂଳ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ମହାନଦୀ, ଗୋଦାବରୀ, କୃଷ୍ଣା ଏବଂ କାବେରୀ ନଦୀ ବହିଆଣୁଥିବା ପରୁମାଟିକୁ ଜମାକରି ବିଶାଳ ତ୍ରିକୋଣଭୂମିମାନ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ନଦୀର ମୁହାଣ ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଗୋଟିଏ ତ୍ରିଭୁଜାକାର ସମତଳ ଭୂମିକୁ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି କୁହାଯାଏ । ଏହାନଦୀର ଧୂରମନ୍ତରଗତି ଓ ଅବକ୍ଷେପଣ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

(ଚ) ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ :

ମାଲାବାର ଉପକୂଳର ପଶ୍ଚିମକୁ ଆରବସାଗରରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଛୋଟ ବଡ଼ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ରହିଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରବାଳକାଟମାନଙ୍କର ନଷ୍ଟାବଶେଷ ଦ୍ୱାରା ଗଠିତ । ଏ ସମସ୍ତ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ଲାକ୍ଷାଦ୍ୱୀପ ନାମରେ ନାମିତ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ଲାକ୍ଷାଡିଭ, ମିନିକ୍ୟ ଏବଂ ଆମିନଡିଭ କୁହାଯାଉଥିଲା । ୧୯୬୩ ମସିହାଠାରୁ ସେଗୁଡ଼ିକ ସମୂହ ଭାବରେ ଲାକ୍ଷାଦ୍ୱୀପ କୁହାଯାଉଅଛି । ଏହାର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ମାତ୍ର ୩୨ ବର୍ଗ କି.ମି. । କାର୍ତ୍ତାବୀ ଏହାର ରାଜଧାନୀ । ଲାକ୍ଷାଦ୍ୱୀପର ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀଜଗତ ବିଭିଦତାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାର ଅନେକ ଦ୍ୱୀପ ଜନମାନବଶୂନ୍ୟ । ସେହିଭଳି ଏକ ଜନବସତି

ନଥିବା ପିତଳି ଦ୍ଵୀପରେ ଏକ ପକ୍ଷୀବିହାର ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି ।

ଆଷ୍ଟ୍ରାଲୀୟ ଓ ନିକୋବର ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ଉତ୍ତର-ଦକ୍ଷିଣ ଭାବେ ବିସ୍ତୃତ । ଏହି ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ ଅନ୍ତର୍ଗତ ଦ୍ଵୀପଗୁଡ଼ିକ ଆକାରରେ ବଡ଼ ଏବଂ ଏମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ଅଧିକ । ଏହି ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜରେ ପ୍ରାୟ ୫୫୦ଟି ଦ୍ଵୀପ ଅଛି । ମାତ୍ର ସେଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ— ଉତ୍ତରରେ ଆଷ୍ଟ୍ରାଲୀୟ ଓ ଦକ୍ଷିଣରେ ନିକୋବର । ଏସବୁ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ ସମୁଦ୍ରରେ ନିମଜ୍ଜିତ ଆଗ୍ନେୟ ପର୍ବତ ଶିଖରଗୁଡ଼ିକର ଅଗ୍ରଭାଗ । ସାମରିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଉକ୍ତ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ ଦେଶପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାର ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀଜଗତ ମଧ୍ୟ ବିବିଧତାଭରା । ବିଷୁବବୃତ୍ତର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇଥିବାରୁ ଏଠାକାର ଜଳବାୟୁ ନିରକ୍ଷାୟ ଏବଂ ଦ୍ଵୀପଗୁଡ଼ିକ ଘଞ୍ଚ ଅରଣ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ଭାରତରେ ଏକମାତ୍ର ସକ୍ରିୟ ଆଗ୍ନେୟଗିରି (କ୍ଵାଳାମୁଖୀ) ବ୍ୟାରେନ ଦ୍ଵୀପ (ଆଷ୍ଟ୍ରାଲୀୟ ଓ ନିକୋବର) ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ)ରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ—

ସକ୍ରିୟ କ୍ଵାଳାମୁଖୀ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ଜାଣ ।

ଭାରତର ଉପରୋକ୍ତ ଭୌତିକ ବିଭାଜନରୁ ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ଯେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଞ୍ଚଳ ଅନ୍ୟଠାରୁ ଭିନ୍ନ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅଛି । ଉପଦ୍ଵୀପୀୟ ମାଳଭୂମି ସବୁଠାରୁ ପ୍ରାଚୀନତମ ମାତ୍ର ହିମାଳୟ ପର୍ବତର ଉତ୍ପତ୍ତିରେ ଏହାର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ । ହିମାଳୟର ଶିଳା ସହ ମାଳଭୂମିର ଶିଳାରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ହିମାଳୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଏବଂ ମାଳଭୂମିରୁ ଆନାତ ପରୁମାଟି ଦ୍ଵାରା ଉତ୍ତରସ୍ଥ ସମତଳ ଭୂମିର ସୃଷ୍ଟି । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଜନ ଅନ୍ୟଟିର ପରିପୁରକ ଓ ଭାରତର ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରୁଛି । ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଅରଣ୍ୟ ଓ ଜଳସଂପଦରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ସମତଳଭୂମିଗୁଡ଼ିକ ଭାରତର

ଶସ୍ୟାଗାର । ସେଠାରେ ହିଁ ପ୍ରାଚୀନ ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ହୋଇଥିଲା । ମାଳଭୂମିଗୁଡ଼ିକ ଖଣିଜ ସଂପଦରେ ଭରା ଯଦ୍ଵାରା ଭାରତର ଶିଳାୟନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେଗୁଡ଼ିକର ଭୂମିକା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ । ସମୁଦ୍ର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ଏବଂ ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜଗୁଡ଼ିକ ବନ୍ଦର ନିର୍ମାଣ ଏବଂ ମହ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ଯୋଗାଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏଭଳି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ ଥିବାରୁ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ଯେ ଉଜ୍ଜ୍ଵଳ ଓ ସମ୍ଭାବନାପୂର୍ଣ୍ଣ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ଓଡ଼ିଶା

ଅବସ୍ଥିତି ଓ କ୍ଷେତ୍ରଫଳ :

ଓଡ଼ିଶା ଭାରତର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳସ୍ଥ ଏକ ରାଜ୍ୟ । ଏହି ରାଜ୍ୟ ୧୭°୪୯' ରୁ ୨୨°୩୪' ଉତ୍ତର ସମାନ୍ତରେଖା ମଧ୍ୟରେ ଓ ୮୧°୨୩' ରୁ ୮୭°୨୯' ପୂର୍ବ ଦ୍ରାଘିମାରେଖା ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ । ପୂର୍ବରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗର, ଉତ୍ତରପୂର୍ବରେ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ, ଉତ୍ତରରେ ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡ, ପଶ୍ଚିମରେ ଛତିଶଗଡ଼ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣରେ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶ ଏହାର ସୀମାନ୍ତରଖି କରୁଛନ୍ତି । ଏହାର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ୧୫୫୭୦୭ ବର୍ଗ କି.ମି. ।

ପ୍ରଶାସନିକ ବିଭାଗ :

ଓଡ଼ିଶାକୁ ୩୦ଟି ଜିଲ୍ଲାରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ପ୍ରଶାସନିକ ତଥା ଉନ୍ନୟନ ମୂଳକ କାର୍ଯ୍ୟର ସୁବିଧା ପାଇଁ ରାଜ୍ୟରେ ୫୮ଟି ସବ୍-ଡିଭିଜନ, ୩୧୭ଟି ତହସିଲ, ୩୧୪୮ଟି ବ୍ଲକ୍ ଓ ୬୭୯୮ଟି ଗ୍ରାମପଞ୍ଚାୟତମାନ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଛି (୨୦୨୦ ମସିହା, ପଞ୍ଚାୟତରାଜ ବିଭାଗରୁ ପ୍ରାୟ ତଥ୍ୟ ଆଧାରରେ)। ଭୁବନେଶ୍ଵର ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ । ସମସ୍ତ ପ୍ରଶାସନିକ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ ସେଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ । ନିମ୍ନରେ ଆମ ରାଜ୍ୟର ଜିଲ୍ଲା ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ସଦର ମହକୁମାର ଏକ ତାଲିକା ଦିଆଗଲା ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

ମାନଚିତ୍ର ଦେଖି ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଜିଲ୍ଲା ଏବଂ ସୀମାନ୍ତବର୍ତ୍ତୀ ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକର ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

କିଲ୍ଲା	ସଦରମହକୁମା
୧. ଅନୁଗୁଳ	ଅନୁଗୁଳ
୨. କଳାହାଣ୍ଡି	ଭବାନୀପାଟଣା
୩. କନ୍ଧମାଳ	ପୁଲବାଣୀ
୪. କଟକ	କଟକ
୫. କେନ୍ଦୁଝର	କେନ୍ଦୁଝର
୬. କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା	କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା
୭. କୋରାପୁଟ	କୋରାପୁଟ
୮. ଖୋର୍ଦ୍ଧା	ଖୋର୍ଦ୍ଧା
୯. ଗଜପତି	ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି
୧୦. ଗଞ୍ଜାମ	ଛତ୍ରପୁର
୧୧. ଜଗତସିଂହପୁର	ଜଗତସିଂହପୁର
୧୨. ଝାରସୁଗୁଡ଼ା	ଝାରସୁଗୁଡ଼ା
୧୩. ଢେଙ୍କାନାଳ	ଢେଙ୍କାନାଳ
୧୪. ଦେବଗଡ଼	ଦେବଗଡ଼
୧୫. ନବରଙ୍ଗପୁର	ନବରଙ୍ଗପୁର
୧୬. ନୟାଗଡ଼	ନୟାଗଡ଼
୧୭. ନୂଆପଡ଼ା	ନୂଆପଡ଼ା
୧୮. ପୁରୀ	ପୁରୀ
୧୯. ବାଲେଶ୍ଵର	ବାଲେଶ୍ଵର
୨୦. ବୌଦ୍ଧ	ବୌଦ୍ଧ
୨୧. ବଲାଙ୍ଗିର	ବଲାଙ୍ଗିର
୨୨. ବରଗଡ଼	ବରଗଡ଼
୨୩. ଭଦ୍ରକ	ଭଦ୍ରକ
୨୪. ମାଲକାନଗିରି	ମାଲକାନଗିରି
୨୫. ମୟୂରଭଞ୍ଜ	ବାରିପଦା
୨୬. ଯାଜପୁର	ଯାଜପୁର
୨୭. ରାୟଗଡ଼ା	ରାୟଗଡ଼ା
୨୮. ସମ୍ବଲପୁର	ସମ୍ବଲପୁର
୨୯. ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର	ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର
୩୦. ସୁନ୍ଦରଗଡ଼	ସୁନ୍ଦରଗଡ଼

ଭୂପ୍ରକୃତି :

ଭୂପ୍ରକୃତି ଅନୁସାରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା : (୧) ମଧ୍ୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ, (୨) ପଶ୍ଚିମସ୍ଥ ମାଳାଞ୍ଚଳ, (୩) ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳ ଆଞ୍ଚଳ ।

(୧) ମଧ୍ୟପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ : ଓଡ଼ିଶାର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବରୁ ମୟୂରଭଞ୍ଜ କିଲ୍ଲାର ଶିମିଳିପାଳ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣପଶ୍ଚିମରେ ମାଲକାନଗିରି କିଲ୍ଲା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ । ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ପର୍ବତମାଳାର ସମଷ୍ଟିରୁ ଏହି ଆଞ୍ଚଳ ଗଠିତ । ଏହା ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ଏକ ଅଂଶବିଶେଷ । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଓ ମହାନଦୀ ଦ୍ଵାରା ବିଖଣ୍ଡିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହା ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ନୁହେଁ । ଏହାର ହାରାହାରି ଉଚ୍ଚତା ପ୍ରାୟ ୯୦୦ ମିଟର । ଓଡ଼ିଶାର (ପୂର୍ବଘାଟର) ଉଚ୍ଚତମ ଶୃଙ୍ଗ କୋରାପୁଟ କିଲ୍ଲାର ଦେଓମାଳୀ (୧୬୭୦ମି.) ଏହି ଆଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ । ମୟୂରଭଞ୍ଜ, କେନ୍ଦୁଝର, ଅନୁଗୁଳ, ବୌଦ୍ଧ, ନୟାଗଡ଼, କଟକ, କଳାହାଣ୍ଡି, କୋରାପୁଟ ଓ ମାଲକାନାଗିରି ଆଦି କିଲ୍ଲା ଏହି ଆଞ୍ଚଳର ଅଂଶ ବିଶେଷ ।

(୨) ପଶ୍ଚିମସ୍ଥ ମାଳାଞ୍ଚଳ : ମଧ୍ୟପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳର ପଶ୍ଚିମକୁ ଏହି ଆଞ୍ଚଳ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ହାରାହାରି ଉଚ୍ଚତା ସମୁଦ୍ରପତ୍ତନରୁ ୧୫୦ ମିଟରରୁ ୩୦୦ମିଟର । ଏହି ମାଳାଞ୍ଚଳ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଆଡ଼କୁ କ୍ରମଶଃ ଭାଲୁ । ମହାନଦୀର ବାମ ପଟେ ସୁନ୍ଦରଗଡ଼, ଝାରସୁଗୁଡ଼ା, ସମ୍ବଲପୁର, ଦେବଗଡ଼, କେନ୍ଦୁଝର, ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଡ଼ାଗରେ ବଲାଙ୍ଗିର, ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁରଠାରୁ ମାଲକାନଗିରି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ କିଲ୍ଲାରେ ଏହି ଆଞ୍ଚଳଟି ପରିବ୍ୟାପ୍ତ । ତେଲ ଉତ୍ପାଦନ, ରଖିକୁଲ୍ୟା ଓ ବଂଶଧାରା ନଦୀର ଅବବାହିକା ଏହି ଆଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

(୩) ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳଆଞ୍ଚଳ : ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଓ ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ଆଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହା ଉତ୍ତରରେ ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା ନଦୀଠାରୁ ଦକ୍ଷିଣରେ ରଖିକୁଲ୍ୟା ନଦୀ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ । ଏହି ଆଞ୍ଚଳଟି ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣଭାଗରେ ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ପ୍ରଶସ୍ତ । ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା, ବୁଢ଼ାବଳଙ୍ଗ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ,

- (iii) ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶୃଙ୍ଗ କେଉଁଟି ?
 (କ) ଆନ୍ନାଲମୁଡ଼ି (ଖ) କାଞ୍ଚନଜଙ୍ଗା (ଗ) ଖାସି (ଘ) ଦେଓମାଳା
- (iv) ଭାରତର ପୂର୍ବ ସୀମା ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରୁଥିବା ପର୍ବତଗୁଡ଼ିକୁ କ'ଣ କୁହାଯାଏ ?
 (କ) ହିମାଚଳ (ଖ) ପୂର୍ବାଚଳ (ଗ) ଅରୁଣାଚଳ (ଘ) ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳ
- (v) K_2 (ଗଡ଼ଉଜନ ଅକ୍ସିଜ) ଶୃଙ୍ଗ କେଉଁ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରେ ଅବସ୍ଥିତ ?
 (କ) ହିମାଳୟ (ଖ) କାରାକୋରମ (ଗ) ବିନ୍ଧ୍ୟ (ଘ) ସାତପୁରା

୨. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

- (i) ଟେକ୍ଟୋନିକ ପ୍ଲେଟ୍ କ'ଣ ?
- (ii) ବର୍ତ୍ତମାନର କେଉଁ ମହାଦେଶ ଗୁଡ଼ିକ ଗଣ୍ଡଦ୍ୱୀପାଳ୍ୟାଣ୍ଡର ଅଂଶ ଥିଲେ ?
- (iii) ସିଂଘାଲିକ୍ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?
- (iv) ଉତ୍ତରରୁ ଦକ୍ଷିଣକୁ ହିମାଳୟର ମୁଖ୍ୟ ବିଭାଜନ ଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଲେଖ ।
- (v) ଆରାବଳୀ ଓ ବିନ୍ଧ୍ୟପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁ ମାଳଭୂମି ଅବସ୍ଥିତ ?
- (vi) ଭାରତର କେଉଁ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ପ୍ରବାଳକୀଟଗୁଡ଼ିକର ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶରୁ ସୃଷ୍ଟ ?
- (vii) ଭାରତର ପୁରାତନ ଓ ନବୀନ ପର୍ବତମାଳାର ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

୩. ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ :

- (i) ବିପରୀତମୁଖୀ ଓ ପରସ୍ପରମୁଖୀ ପ୍ଲେଟ୍
- (ii) ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳା ଓ ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳା
- (iii) ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଏବଂ ପ୍ଲୁବନଭୂମି

୪. ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ଭୂ-ବିଭାଜନଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଲେଖ ଏବଂ ଯେକୌଣସି ଗୋଟିଏର ବିଶେଷତ୍ୱ ଓ ଦେଶପାଇଁ ତା'ର ମହତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କର ।

୫. ହିମାଳୟ କିପରି ସୃଷ୍ଟି ହେଲା ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କର ।

୬. ନିମ୍ନଲିଖିତଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।

- (i) ଭାରତର ବିଶାଳ ମରୁଭୂମି
- (ii) ଭାରତର ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ
- (iii) ପୂର୍ବାଚଳ

(iv) ଅଂଶୁପା ହୃଦ

(v) ସିଝାଲିକ୍

(vi) ମହାଦେଶୀୟ ସଂଚଳନବାଦ

୭. ଉତ୍ତର ଭାରତ ସମତଳ ଭୂମି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ଚିତ୍ରଣ ପ୍ରଦାନ କର ।

ମାନଚିତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ :

ଭାରତର ଏକ ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ରରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଦର୍ଶାଅ ।

- (i) ପର୍ବତମାଳା- କାରାକୋରମ, ଜାମ୍ବାର, ପାତକୋଇବମ୍, ଜୟଡିଆ, ବିନ୍ଧ୍ୟ ଓ ଆରାବଲୀ ପର୍ବତମାଳା, କାତାମମ୍ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ।
- (ii) ଶୂଙ୍ଗା- K_2 , ନଙ୍ଗାପର୍ବତ, ଆନ୍ନାଲମୁଡ଼ି
- (iii) ମାଳଭୂମି- ଛୋଟନାଗପୁର, ମାଲଝା
- (iv) ଭାରତର ମରୁଭୂମି, ପଶ୍ଚିମଘାଟ, ଲାକ୍ଷାଦ୍ୱୀପ

• • •

ତୃତୀୟ ପାଠ

ବିପତ୍ତି ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ

ବିପତ୍ତି (Hazard) କ'ଣ ?

କୌଣସି ମନୁଷ୍ୟକୃତ କିମ୍ବା ପ୍ରାକୃତିକ ବିପଦଶକ୍ତୀକୁ ଅବସ୍ଥା ବା ଘଟଣା ଯାହାଦ୍ୱାରା ଧନଜୀବନହାନି, ଜୀବିକାର୍ଜନରେ ବାଧା, ଆହତ ହେବା ଏବଂ ପରିବେଶ ନଷ୍ଟ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ଥାଏ, ତାହାକୁ ବିପତ୍ତି କୁହାଯାଏ । ବିପତ୍ତି ଭୂମିକମ୍ପ, ଜ୍ୱାଳାମୁଖୀ ଉଦ୍‌ଗାରଣ, ବାତ୍ୟା, ସୁନାମିପରି ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣା ଏବଂ ଭୂସ୍ଫଳନ, ମରୁଡ଼ି, ବନ୍ୟା, ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ, ସନ୍ତାପବାଦ ଆଦି ଉଭୟ ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ମନୁଷ୍ୟକୃତ ଘଟଣା ହୋଇପାରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ବନ୍ୟାର ପ୍ରକୋପ ଭୂସ୍ଫଳନଦ୍ୱାରା ତୀବ୍ର ହୋଇପାରେ । ଭୂଗର୍ଭଜଳ ଅତ୍ୟଧିକ ନିଷ୍କାସନ ଯୋଗୁଁ ମରୁଡ଼ି ପଡ଼ିପାରେ ଏବଂ ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ କ୍ଷୟ ଦ୍ୱାରା ବାତ୍ୟାର ପ୍ରକୋପ ବଢ଼ିପାରେ । ମାତ୍ର ମନୁଷ୍ୟକୃତ ବିପତ୍ତି ସାଧାରଣତଃ ଶିଳ୍ପ, କାରଖାନା ସହିତ ସଂପୃକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ଏହାଦ୍ୱାରା ବିଷ୍ଠୋରଣ, ବିଷାକ୍ତ ପଦାର୍ଥ ନିର୍ଗମନ, ନଦୀବନ୍ଧ ଧ୍ୱଂସସାଧନ, ଯୁଦ୍ଧ ଏବଂ ବେସାମରିକ ସଂଘର୍ଷ ଆଦି ଏହି ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ ।

ଗୋଟିଏ ଗୋଷ୍ଠୀ ଏକ ସଙ୍ଗେ ମଧ୍ୟ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ବିପତ୍ତିର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇପାରେ ଯେମିତି ଭୂମିକମ୍ପ ଦ୍ୱାରା ଭୂସ୍ଫଳନ ହୋଇ ନଦୀ ପ୍ରବାହରେ ବାଧାସୃଷ୍ଟି କଲେ ସେଠାରେ ପ୍ରବଳ ବନ୍ୟା ଆସିପାରେ ।

ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କ'ଣ (Disaster or Calamity)

ଯେଉଁସବୁ ମନୁଷ୍ୟକୃତ ବା ପ୍ରାକୃତିକ ଘଟଣାଯୋଗୁଁ କୌଣସି ଅଞ୍ଚଳରେ ବ୍ୟାପକ ମୃତାହତ ଓ ଧନସମ୍ପତ୍ତି ହାନି ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବିକାର୍ଜନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବାଧାସୃଷ୍ଟି, ବାସଗୃହ ଓ ରାସ୍ତାଘାଟ ଧ୍ୱଂସ ହୋଇ ସମାଜର ପ୍ରଭୃତ କ୍ଷତି ସାଧନ ହୁଏ ତାହାକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କୁହାଯାଏ ।

- ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦ୍ୱାରା ସମାଜର ସ୍ୱାଭାବିକ ଜୀବନଯାତ୍ରା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ ଅନେକ ଲୋକ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ

ହୁଅନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ବ୍ୟାପକ ଧନଜୀବନ ହାନି ଘଟେ ।

- ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପ୍ରପାତ୍ତିତ ଗୋଷ୍ଠୀ କ୍ଷୟକ୍ଷତିର ଭରଣାପାଇଁ ବାହ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାନ୍ତି ।

ବିପତ୍ତି ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପ୍ରାୟ ସମାନ ଅର୍ଥ ପ୍ରକାଶ କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ବିପତ୍ତି ପ୍ରଭୃତ କ୍ଷତିକାରକ ଓ ଧ୍ୱଂସକାରୀ ହେଲେ ତାହାକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କୁହାଯାଏ । ମନୁଷ୍ୟ ଆୟତ୍ତ ବାହାରେ ପ୍ରକୃତିଦ୍ୱାରା ଏସବୁ ଘଟୁଥିବାରୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପତ୍ତି ବା ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କୁହାଯାଏ । ବିପତ୍ତି, ବିପଦର ଆଶଙ୍କା ସୃଷ୍ଟି କରେ ମାତ୍ର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ତତ୍ତ୍ୱନିତ ଧ୍ୱଂସାତ୍ମକ କାର୍ଯ୍ୟର ଫଳସ୍ୱରୂପ ଘଟିଥାଏ ।

ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ବ୍ୟତୀତ କେତେକ ମନୁଷ୍ୟକୃତ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ମଧ୍ୟ ଘଟିଥାଏ । କୌଣସି ବିବେକହୀନ ବ୍ୟକ୍ତି, ଉତ୍ତ୍ୟକ୍ତ ଜନତା ବା ସଂଗଠନ ବା କୁଶାସକର ଅବିଚାର ଓ ଅସାବଧାନ କାର୍ଯ୍ୟଫଳରେ ଘଟୁଥିବା ଦୁର୍ଘଟଣା, ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ, ଆତଙ୍କବାଦ, ଆଣବିକ ବିଷ୍ଠୋରଣ, ଜୈବ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ରର ପ୍ରୟୋଗ ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ଆଦି ମନୁଷ୍ୟକୃତ ବିପତ୍ତି ବା ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ରୂପେ ବିବେଚିତ ହୁଏ ।

ସୁଭେଦ୍ୟତା କ'ଣ ? (vulnerability)

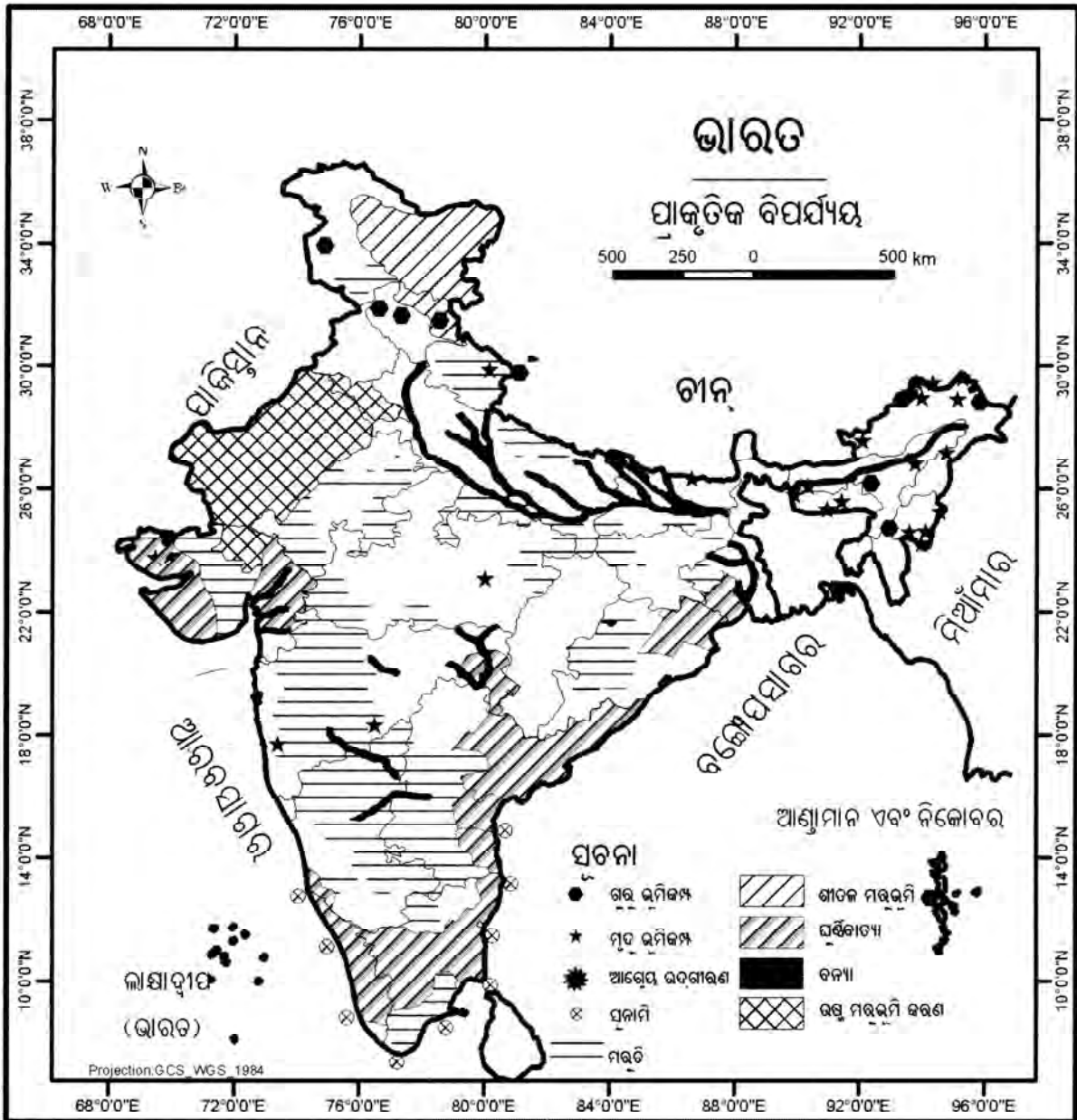
ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ସୂଚନାର ଅଭାବ, ନିମ୍ନ ଜୀବନଧାରଣା ମାନ, ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ସୁରକ୍ଷା ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଅପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପ୍ରାକ୍ ସାବଧାନତା ଆଦି ବିପତ୍ତିର ଉକ୍ତତା ଗୋଷ୍ଠୀ ଉପରେ କେତେଦୂର କ୍ରମଭାବ ପକାଇପାରେ ତାହାକୁ ସେ ଗୋଷ୍ଠୀର ଅତି ସୁଭେଦ୍ୟତା (vulnerability) କୁହାଯାଏ ।

ସମାଜରେ ଉପରୋକ୍ତ ଅବସ୍ଥା ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ଉଦ୍‌ଗହତୀକୁ ବହୁଗୁଣିତ କରିଥାଏ ଏବଂ ଘଟଣାଟି ଘଟିବାର ବହୁଦିନପରେ ମଧ୍ୟ ଲୋକେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ଫେରିପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ଜଣେ ଝାଡ଼ିମାଟି କାନ୍ଥ ଓ ନଡ଼ାଛପର ଘରେ ରହୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ବାତ୍ୟାଦ୍ୱାରା ଅଧିକ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହେବାର

ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ କାରଣ ବାତ୍ୟାରେ କାନ୍ଥ ପଡ଼ିଯାଇପାରେ ଓ ଛପର ଉଡ଼ିଯାଇପାରେ ମାତ୍ର ଭୂମିକମ୍ପ ସମୟରେ ସେଭଳି ବ୍ୟକ୍ତି ଗୋଟିଏ ଇଟାକାନ୍ଥ ଓ ଛାତପଡ଼ିଥିବା ଘରେ ରହୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିଠାରୁ କମ୍ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଇଟାଘର ଭୂକମ୍ପରୋଧକ ହୋଇନଥିଲେ କାନ୍ଥପଡ଼ି ବ୍ୟକ୍ତି ଖଣ୍ଡିଆ ଖାବରା ହୋଇପାରେ ବା ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼ିବାର ଆଶଙ୍କା ଅଧିକ ଥାଏ । ଅର୍ଥନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ପଛୁଆବର୍ଗ ଲୋକେ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦ୍ଵାରା ଅଧିକ ପ୍ରଭାବିତ

ହୋଇଥାନ୍ତି । ବନ୍ୟାପ୍ରବଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ଲୋକେ ଚଳିଆ ଅଞ୍ଚଳରେ ବାସ କରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ପକ୍କା ଘର ନଥାଏ । ନିରାପଦ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀ, ଜାଗରୁକତା ଓ ଶିକ୍ଷା, ତାଲିମର ସୁଯୋଗ ଭଳି ସୁବିଧାରୁ ବଞ୍ଚିତ ଥାଆନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କର ନିଜର ସମ୍ବଳ ମଧ୍ୟ ଅତି ସୀମିତ; ଯଦ୍ଵାରା ସେମାନେ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ମୁକାବିଲା କରିବାପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

କେତେକ ଗୋଷ୍ଠୀରେ ପୁରୁଷମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ମହିଳାମାନଙ୍କ ଉପରେ ଅଧିକ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼େ । ଖାସ୍ କରି

ମାନଚିତ୍ର : 1:8
24

ଗର୍ଭବତୀ ଓ ସ୍ତନ୍ୟପାନକରାଉଥିବା ମହିଳା । ସେହିଭଳି ଆପାତକାଳରେ ବୃଦ୍ଧ ଏବଂ ପିଲାମାନେ ସୁଭେଦ୍ୟ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି; ସେମାନେ ସୁରକ୍ଷାପାଇଁ ପ୍ରକାରାନ୍ତରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର ରହନ୍ତି । ବିକଳାଙ୍ଗମାନେ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସମୟରେ ଅଧିକ ଯତ୍ନ ଆବଶ୍ୟକ କରିଥାନ୍ତି ।

ଦାରିଦ୍ର୍ୟ, ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି, ସହରାକରଣ ଆଦି ପରିସ୍ଥିତି ମନୁଷ୍ୟକୁ ବିପଦପୂର୍ଣ୍ଣ ଓ ବିପତ୍ତିପ୍ରବଣ ସ୍ଥାନରେ ବସବାସ କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରେ । ଅସୁରକ୍ଷିତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅବାଧ ବସତିସ୍ଥାପନ ଗୋଷ୍ଠୀକୁ ବିପତ୍ତି ଆଡ଼କୁ ଟାଣିନିଏ । ଆମେ ଜାଣିଛେ ଯେ, ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ, ଭୂମିକମ୍ପ ଓ ଭୂସ୍ଫଳନ ପ୍ରବଣ । ଭୂକମ୍ପ କିମ୍ବା ଭୂସ୍ଫଳନ ହେଲେ ପାହାଡ଼ର ଉପରତାଳୁରେ ଥିବା ଗୃହଗୁଡ଼ିକ ତା'ର ତଳତାଳୁରେ ଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ନିଶ୍ଚୟ କ୍ଷତି ପହଞ୍ଚାଇବ ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

ବିପତ୍ତି ଓ ସୁଭେଦ୍ୟତା ଯେକୌଣସି ଅଞ୍ଚଳରେ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ଆଶଙ୍କା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ସୁଭେଦ୍ୟତା ଗୋଷ୍ଠୀର ଦୁର୍ବଳତାକୁ ପରିପ୍ରକାଶ କରୁଥିବାବେଳେ ବିପତ୍ତି, ବିପର୍ଯ୍ୟୟକୁ ଦୂରାନ୍ୱିତ କରେ ।

ଶଙ୍କା (Risk) କ'ଣ ?

ଶଙ୍କା, ବିପତ୍ତି ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦ୍ଵାରା ସମ୍ଭାବିତ କ୍ଷୟକ୍ଷତିର ମାପ (ପରିମାଣ)କୁ ବୁଝାଏ । ସୁଭେଦ୍ୟତା ଓ ଅଧିକ ବିପତ୍ତି ଆଶଙ୍କାକୁ ବଢ଼ାଇଦିଏ । ଯଦି ସୁଭେଦ୍ୟତା କମ୍ ଓ ବିପତ୍ତିର ଭୟାବହତା କମ୍ ତେବେ ଶଙ୍କା ମଧ୍ୟ କମ୍ । ଗୋଷ୍ଠୀର ମୁକାବିଲା କରିବାର ଶକ୍ତି ଉପରେ ବିପତ୍ତିର ତିବ୍ରତା ନିର୍ଭର କରେ । ବିପତ୍ତି ବା ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ଉପଯୁକ୍ତ ପରିଚାଳନା କରି ତା'ର ପ୍ରଭାବ ହ୍ରାସ କରିବା ଗୋଷ୍ଠୀର ଦକ୍ଷତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ତେଣୁ ଶଙ୍କାକୁ ନିମ୍ନୋକ୍ତ ସମୀକରଣ ଦ୍ଵାରା ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

$$\text{ଶଙ୍କା} = \frac{\text{ବିପତ୍ତି} \times \text{ସୁଭେଦ୍ୟତା}}{\text{ଗୋଷ୍ଠୀର ମୁକାବିଲା କରିବାର ଦକ୍ଷତା}}$$

ତୁମେ ଜାଣିଛୁ କି ?

ଭାରତର ସମୁଦାୟ ଭୂ-ଭାଗର ଶତକଡ଼ା ୬୦ ଭାଗରୁ ଅଧିକ ଅଞ୍ଚଳ ଭୂମିକମ୍ପ ପ୍ରବଣ । ୧୨ ଭାଗ ଅଞ୍ଚଳ ବନ୍ୟାଗ୍ରସ୍ଥ, ୮ଭାଗ ଅଞ୍ଚଳ ବାତ୍ୟାପ୍ରବଣ ଏବଂ ସମୁଦାୟ ଚାଷ ହେଉଥିବା ଅଞ୍ଚଳର ଶତକଡ଼ା ୬୦ ଭାଗ ମରୁଡ଼ି ପ୍ରବଣ ।

ପରିଚାଳନା (Management) :

ଭୂମିକମ୍ପ, ଆଗ୍ନେୟ ଉଦ୍ଗାରଣ ଓ ସୁନାମି ଭଳି ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଗୁଡ଼ିକର ସୁପରିଚାଳନା କରି ସେଗୁଡ଼ିକର ଭୟାବହତାକୁ କିପରି ପ୍ରଶମନ କରାଯାଇପାରିବ ଆସ ସେ ବିଷୟରେ ଜାଣିବା । ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟିକରିବା, ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଆସିଲେ ସେଥିରୁ ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ ଜାଣିବା, ଦକ୍ଷତା ବୃଦ୍ଧି କରିବା, ପୂର୍ବ ସତର୍କତା ଅବଲମ୍ବନ କରିବା, ବିଭିନ୍ନ ଯୋଜନା କରିବା ଏବଂ ଅତ୍ୟାଧୁନିକ ଜ୍ଞାନକୌଶଳ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଆଦିର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ଭୂମିକମ୍ପ : ଭୂମିକମ୍ପ ଏକ ଆକସ୍ମିକ ଘଟଣା । ଏହା ବର୍ଷର ଯେକୌଣସି ସମୟରେ ଦିନ ହେଉ ବା ରାତି, ପୂର୍ବସୂଚନା ନଥାଇ ହଠାତ୍ ସଂଘଟିତ ହୁଏ । ବହୁ ଗବେଷଣା ପରେ ମଧ୍ୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭୂମିକମ୍ପର ପୂର୍ବାନୁମାନ କରାଯାଇପାରିନାହିଁ ।

ପୃଥିବୀପୃଷ୍ଠ ହଠାତ୍ କିଛି ସେକେଣ୍ଡ ପାଇଁ ଥରି ଉଠିବାକୁ ଭୂମିକମ୍ପ କୁହାଯାଏ । ଭୂପୃଷ୍ଠର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଥିବା ଶିଳାସ୍ତରଗୁଡ଼ିକରେ ଫାଟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ସେଥିରେ ଥିବା ପୂର୍ଣ୍ଣଭୂତ ଚାପ ହଠାତ୍ ବିମୋଚିତ ହୁଏ । ଏହାଦ୍ଵାରା ଶିଳାସ୍ତର ଆଗକୁ, ପଛକୁ, ଉପରକୁ କିମ୍ବା ତଳକୁ ଗତିକରେ । ଫଳରେ ଶିଳାସ୍ତରରେ କମ୍ପନ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଓ ପୃଥିବୀ ଥରିଉଠେ । ଆଗ୍ନେୟଗିରି ଉଦ୍ଗାରଣ, ଶିଳାସ୍ତରରେ ଫାଟ ଓ ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଘର୍ଷଣ ଏବଂ ପ୍ଲେଟ୍ ସଂଚଳନ ଦ୍ଵାରା ଭୂମିକମ୍ପ ହୋଇଥାଏ ।

ଭାରତର ସବୁଅଞ୍ଚଳ ସମାନ ଭାବରେ ଭୂମିକମ୍ପ ପ୍ରବଣ ନୁହଁନ୍ତି । ହିମାଳୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳ, ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡ, ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶ, ନାଗାଲ୍ୟାଣ୍ଡ, ତ୍ରିପୁରା, ମଣିପୁର,

ମିଜୋରାମ, ଆଣ୍ଡାମାନ ନିକୋବର ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ, ଜାମ୍ମୁ ଓ କାଶ୍ମୀର, ବିହାରର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳରେ ଭୂମିକମ୍ପ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ । ଭାରତର ଦକ୍ଷିଣଭାଗ ଭୂମିକମ୍ପ ପ୍ରବଣ ନୁହେଁ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଇଥିଲା ମାତ୍ର ଗତ କେତେବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଏଠାରେ ମଧ୍ୟ ଭୟଙ୍କର ଭୂମିକମ୍ପ ହେବାର ଦେଖାଯାଇଛି ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ-

ଭାରତରେ ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ମାଳଭୂମିରେ ନିକଟ ଅତୀତରେ ହୋଇଥିବା କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଭୂମିକମ୍ପ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କର ।

ଭାରତ ସରକାରଙ୍କର ସର୍ଭେ ରିପୋର୍ଟ ଅନୁସାରେ ଓଡ଼ିଶା ସେସମିକ ଜୋନ୍ ଦୁଇ ଓ ତିନି ମଧ୍ୟରେ ଆସୁଛି । ଏଠାରେ ଭୂମିକମ୍ପ ହେଲେ ସେମିତି ବଡ଼ଧରଣର କ୍ଷୟକ୍ଷତି ହେବାର ସମ୍ଭାବନା କମ୍ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ରିକ୍ଟର ସ୍କେଲରେ ଯେଉଁଠାରେ ଯେତେ ତାହତାର (୧ରୁ ୧୦) ଭୂମିକମ୍ପ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ତାହାକୁ ସେରିକି ସେସମିକ୍ ଜୋନ୍ରେ ରଖାଯାଏ । ରିକ୍ଟର ସ୍କେଲ (Richter Scale) ଦ୍ୱାରା ଭୂକମ୍ପର ତାହତା ମପାଯାଏ ।

ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକ ଭୂକମ୍ପ ପ୍ରବଣ ସେଠାରେ ସାଧାରଣତଃ ଭୂମିକମ୍ପ ବାରମ୍ବାର ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଭୂକମ୍ପ ଜନିତ କ୍ଷୟକ୍ଷତି ହ୍ରାସ କରିବାପାଇଁ କେତେକ ସତର୍କମୂଳକ ପଦକ୍ଷେପ ନେବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

- ଭୂମିକମ୍ପ ହେବା ସମୟରେ କୌଣସି କୋଠାଘର ନିକଟରେ ଛିଡ଼ାହୋଇ ରହିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ ।
- ଯଦି ଘର ଭିତରେ ଥାଆନ୍ତି, ତେବେ ଯେତେଶୀଘ୍ର ଖୋଲାସ୍ଥାନକୁ ପଳାଇଯିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଉଚିତ । ଯଦି ଏହା ସମ୍ଭବ ନହୁଏ, ତେବେ ଘର ଦୁଆର ବନ୍ଧ ଉପରେ ଛିଡ଼ା ହୋଇ ରହିବା କିମ୍ବା କୌଣସି ମଜବୁତ୍ ଟେବୁଲ୍, ଡେସ୍କ କିମ୍ବା ଖଟ ତଳେ ଆଶ୍ରୟ ନେବା ଶ୍ରେୟସ୍କର ।

- ଘରର ସମସ୍ତ ସୁଇଚ୍, ପାଣି ପାଇପ୍ ଏବଂ ଗ୍ୟାସ ସିଲିଣ୍ଡର ବନ୍ଦ କରିଦେବା ଉଚିତ ।

ଏତଦ୍ ବ୍ୟତୀତ ଭୂମିକମ୍ପ ପ୍ରବଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ଭୂମିକମ୍ପ ପରେ ପରେ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ, ବନ୍ୟା ଏବଂ ଭୂସ୍ଖଳନ ଆଦିରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ସାମିତ ନିର୍ମାଣ କାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଏଥିରେ କଟକଣା ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଗୃହ, ପୋଲ, ନଦୀବନ୍ଧ ଆଦି ଅତ୍ୟାଧୁନିକ ଭୂମିକମ୍ପରୋଧକ ପଦ୍ଧତିରେ ନିର୍ମାଣ କରିବା ଜରୁରୀ ।

ଚିତ୍ର : 3 ଭୂମିକମ୍ପର ପ୍ରଭାବ

ଆଗ୍ରେୟ ଉଦ୍‌ଗୀରଣ :

ଭୂପୃଷ୍ଠ ଉପରିସ୍ଥ ଫାଟ୍ କିମ୍ବା ଗର୍ଭଦେଇ ପୃଥ୍ବୀର ଅଭ୍ୟନ୍ତରରୁ ଉତ୍ତପ୍ତ ତରଳ ଶିଳା ବା ମାଗ୍ମା ଓ କେତେକ ବିଷାକ୍ତ ଗ୍ୟାସ ଉଦ୍‌ଗୀରଣକୁ ଆଗ୍ରେୟ ଉଦ୍‌ଗୀରଣ ବା ଭୂମାମୁଖୀ ଉଦ୍‌ଗୀରଣ କୁହାଯାଏ । ମାଗ୍ମା ଉପରକୁ ଆସିଲେ ତାକୁ ଲାଭା କୁହାଯାଏ । ଆଗ୍ରେୟ ଉଦ୍‌ଗୀରଣ ସମସ୍ତ ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦ ଜଗତ ପ୍ରତି ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଆଗ୍ରେୟ ଉଦ୍‌ଗୀରଣ ସମୟରେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଧୂଆଁ, ପାଉଁଶ ଓ ବିଷାକ୍ତ ବାଷ୍ପର ଉପସ୍ଥିତି ଯୋଗୁ କେତେକ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଗତ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

- ଦୃଶ୍ୟତା ହ୍ରାସ ପାଇବା ଦ୍ୱାରା ରେଳ, ସଡ଼କ ଓ ବିମାନ ପରିବହନ ବିପଦପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ ।
- ଗାଡ଼ି ଇଞ୍ଜିନରେ ବାୟୁ ପରିସ୍ରବଣ ନହୋଇପାରି ଇଞ୍ଜିନ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଏ ।
- ନଦୀ ଓ କେନାଲରେ ଜଳପ୍ରବାହ ଅବରୋଧ ହେବା ଫଳରେ ବନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

- ରେଳପଥ ଓ ଜଳଯୋଗାଣ ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ ।
- ଶ୍ଵାସରୋଗ, ଚକ୍ଷୁପ୍ରବାହ ବୃଦ୍ଧିପାଏ ଏବଂ ଶ୍ଵାସରୋଗୀମାନଙ୍କର ଶ୍ଵାସକ୍ରୀୟାରେ ବାଧା ଉପୁଜିଥାଏ ।

ପରିଚାଳନାଗତ ପ୍ରତିଷେଧକ ବ୍ୟବସ୍ଥା :

- ପାଣିପାଗ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ସହ ବିଶେଷ କରି ପବନ ବହିବାର ଦିଗ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା କରିବା ନିହାତି ଜରୁରୀ । ତରଳଲାଭାର ଗତି ଏତେ ଦ୍ରୁତ ହୋଇଥାଏ ଯେ, ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଦୌଡ଼ି ଦୌଡ଼ି ଏଥିରୁ ନିଜକୁ ବଞ୍ଚାଇପାରିବ ନାହିଁ ।
- ପବନ ବହୁଥିବା ଦିଗକୁ ଲୋକ ଓ ଗୃହପାଳିତ ପଶୁମାନଙ୍କୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର (ଅପସାରଣ) କରିବାପାଇଁ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବା ଜରୁରୀ ।
- ମୁଖା (Mask) ଏବଂ କଳାଚକ୍ଷୁମା (goggles) ଆଦି ମହଜୁଦ୍ ଥିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଯେଉଁ ସ୍ଥାନକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କରାଯାଏ ସେଠାରେ ପ୍ରଚୁର ପେୟଜଳ, ଖାଦ୍ୟ ଏବଂ ଚିକିତ୍ସା ସରଞ୍ଚାମ ମହଜୁଦ୍ କରି ରଖିବା ଆବଶ୍ୟକ । (ଅତିକମରେ ୭୨ ଘଣ୍ଟା ପାଇଁ)

ଚିତ୍ର : 4 ଆଗ୍ନେୟଉଦ୍‌ଗାରଣ

ସୁନାମି (Tsunami) :

ସୁନାମି ଏକ ଜାପାନୀ ଶବ୍ଦ । ସାଗର ବା ମହାସାଗର ଶଯ୍ୟା ନିମ୍ନସ୍ଥ ଭୂଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ଭୂମିକମ୍ପ ହେଲେ ସୁନାମି

ସଂଘଟିତ ହୁଏ । ତେଣୁ ସୁନାମି ଭୂକମ୍ପଜନିତ ସାଗର ତରଙ୍ଗ । ଭୂମିକମ୍ପଦ୍ୱାରା ସବୁଠାରୁ ଭୟଙ୍କର ସୁନାମି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଆଗ୍ନେୟ ଉଦ୍‌ଗାରଣ, ଭୂସ୍ଖଳନ କିମ୍ବା ସାଗର ବକ୍ଷରେ ହଠାତ୍ କୌଣସି ଧୂମକେତୁର ଧକ୍କା ମଧ୍ୟ ସୁନାମି ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରରେ ଅଧିକାଂଶ ସୁନାମି ସଂଘଟିତ ହୋଇଥାଏ । ଜାପାନ, ହାୱାଇ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ଏବଂ ଏସିଆ ଓ ଆମେରିକାର ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳ ଏହାଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଦୁଇଟି ଭୂମଣ୍ଡଳୀୟ ପ୍ଲେଟର ସଂଘାତ ଫଳରେ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟଟିର ଉପରକୁ କିମ୍ବା ତଳକୁ ଗତିକଲେ ଭୂମିକମ୍ପ ହୁଏ ଏବଂ ଏହାର ଫଳସ୍ୱରୂପ ପର୍ବତ ପ୍ରମାଣର ଜଳଚାଣି ଉପରକୁ ଉତ୍ଥତ ହୋଇଥାଏ । ସମସ୍ତେ ଜାଣନ୍ତି ଯେ, ଯାହା ଉପରକୁ ଯାଏ ତାହା ନିଶ୍ଚୟ ତଳକୁ ଆସିଥାଏ । ଏହା ଜଳକ୍ଷେତ୍ରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ, ଜଳ ତା'ର ଉପରିଭାଗକୁ ସର୍ବଦା ସମତଳ ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ତେଣୁ ଯେଉଁ ଜଳଚାଣି ଉପରକୁ ଉଠିଥାଏ ତାହା ନିମ୍ନକୁ ଗତିକଲାବେଳେ ନିମ୍ନସ୍ଥ ଜଳକୁ ବାହାରକୁ ଠେଲିଦିଏ । ଫଳତଃ ମହାସାଗର ଗର୍ଭରେ ଜଳର ତରଙ୍ଗାୟିତ ସଂଚାଳନ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଏହାର ବେଗ ଘଣ୍ଟାପ୍ରତି ୮୦୦କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଗଭୀର ଜଳରେ ଜଳ ତରଙ୍ଗର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଅଧିକ ଏବଂ ତରଙ୍ଗ ଉଚ୍ଚତା ଖୁବ୍ କମ୍ ହୁଏ । ଯେତେବେଳେ ଏହି ଜଳଚାଣି ଅଗଭୀର ଜଳଚାଣିରେ ପ୍ରବେଶ କରେ କିମ୍ବା ଉପକୂଳ ନିକଟରେ ପହଞ୍ଚେ ସେତେବେଳେ ତରଙ୍ଗର ଉଚ୍ଚତା ବୃଦ୍ଧିପାଏ ଏବଂ ସମୟେ ସମୟେ ପ୍ରାୟ ୧୦୦ ଫୁଟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଉପକୂଳ ଲଘନ କରି ଯେତେବେଳେ ଏହି ସୁନାମି ଭୂଭାଗଆଡ଼କୁ ମାଡ଼ିଆସେ ସେତେବେଳେ ଏହାର ସମ୍ମୁଖରେ ପଡୁଥିବା କୋଠାବାଡ଼ି, ପୋଲ, ନଦୀବନ୍ଧ, ବିଦ୍ୟୁତ ଓ ଟେଲିଫୋନ ଖୁଣ୍ଟ, ଗାଡ଼ି, ରେଳଗାଡ଼ି, ଉଡ଼ାଜାହାଜ, ମନୁଷ୍ୟ ପଶୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଉସାଇନିଏ ବା ଭାଙ୍ଗି ଚୁରମାର କରିଦିଏ । ପ୍ରକୃତିର ଏପରି ଭୟଙ୍କର ତାଣ୍ଡବଳାଳା ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ପୃଥିବୀକୁ ଶ୍ଵଶାନରେ ପରିଣତ କରେ ।

ଚିତ୍ର : 5 ସୁନାମି

କିଛି କରାଯାଇପାରିବକି ?

ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟବଶତଃ ସୁନାମିକୁ ରୋକିବାପାଇଁ କିଛି କରାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ଅଧୁନା ଉପଲବ୍ଧ ଉନ୍ନତ ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ ଦ୍ୱାରା ପୃଥିବୀର ପ୍ଲେଟ୍ ଗୁଡ଼ିକର ସଂଚଳନ ଭୂମିକମ୍ପର ସମୟ ଓ ସ୍ଥାନ ଏବଂ ସୁନାମିର ଗତି ଆଦି

ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା (Monitor) କରାଯାଇପାରିବ । ତେଣୁ ସୁନାମି ଉପକୂଳରେ ପହଞ୍ଚିବାର ସମୟ ଗଣନା କରାଯାଇ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହେବାର ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ସତର୍କ ସୂଚନା ଦିଆଯାଇପାରିବ । ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେବା ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିବାସୀ, ପଶୁସଂପଦ ଆଦିକୁ ସୁରକ୍ଷିତ ଓ ନିରାପଦ ସ୍ଥାନକୁ ଅପସାରଣ କରାଯାଇ ଧନଜୀବନ ହାନି ଲାଗିବ କରାଯାଇ ପାରିବ । ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରରେ ସୁନାମି ବାରମ୍ବାର ଘଟୁଥିବାରୁ ଜାପାନ ଓ ହାଓଲାଇ ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜ ଆଦିରେ ସୁନାମି ସତର୍କ ସୂଚନା ଦେବା ଏବଂ ଅପସାରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟାର ସୁବନ୍ଦୋବସ୍ଥ ଅଛି । ୨୦୦୪ ମସିହାରେ ଘଟିଥିବା ସୁନାମି ଦ୍ୱାରା ଭାରତର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳ ବିଶେଷକରି ତାମିଲନାଡୁର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରାୟ ୧୦,୦୦୦ ଲୋକ ଓ ପ୍ରଭୃତ ଧନଜୀବନ ହାନି ଘଟିଥିଲା । ୨୦୧୧ ମସିହାରେ ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୨ ତାରିଖରେ ଭୂମିକମ୍ପ ଓ ସୁନାମି ଦ୍ୱାରା ଜାପାନର ପୂର୍ବଉପକୂଳ ଧୂସବିଧୂସ ଓ ସହର ଧୂସ ସ୍ତୂପରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିଲା । ଆମ ରାଜ୍ୟର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳ ସୁନାମି ଦ୍ୱାରା କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହେବାର ଯଥେଷ୍ଟ ସମ୍ଭାବନା ଅଛି ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. (i) ବିପରି କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ? କେତେଗୁଡ଼ିଏ ମନୁଷ୍ୟକୃତ ବିପରିର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।
- (ii) ସୁଭେଦ୍ୟତା କହିଲେ କ'ଣ କୁହାଯାଏ ? ସମାଜର କେଉଁ ବର୍ଗରଲୋକେ ସାଧାରଣତଃ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପ୍ରତି ଅତି ସୁଭେଦ୍ୟ ହୋଇଥାନ୍ତି ।
- (iii) ଭୂମିକମ୍ପ କ'ଣ ? ଭୂମିକମ୍ପ ସମୟରେ କି ପ୍ରକାର ସାବଧାନତା ରକ୍ଷା କରିବା ଉଚିତ ?
- (iv) ସୁନାମି କ'ଣ ? ଏହା କିପରି ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ ?
୨. ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଓ ବିପରି ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।
୩. ଆଗ୍ରେୟ ଉଦ୍‌ଗୀରଣ ସମୟରେ କିପ୍ରକାର ପ୍ରତିଷ୍ଠେଧକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରାଯିବା ଜରୁରୀ ?
୪. ତୁମ ପାଇଁ କାମ :
 - (i) ତୁମ ଅଞ୍ଚଳରେ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ବିପର୍ଯ୍ୟୟରେ କ'ଣ କ୍ଷତି ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି ଲେଖ ।
 - (ii) ଓଡ଼ିଶାରେ ସୁଭେଦ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକୁ ଏକ ମାନଚିତ୍ରରେ ଦର୍ଶାଅ ।
 - (i) ଏକ ଭୂମିକମ୍ପ ପ୍ରବଣ ଅଞ୍ଚଳରେ କେଉଁ ପ୍ରକାରର ଗୃହ ନିର୍ମାଣ ହେବ ଚିତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଦର୍ଶାଅ ।
 - (ii) 'ସୁନାମି' ସତର୍କତା ବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାରତର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ କିପରି ଦରକାର ?

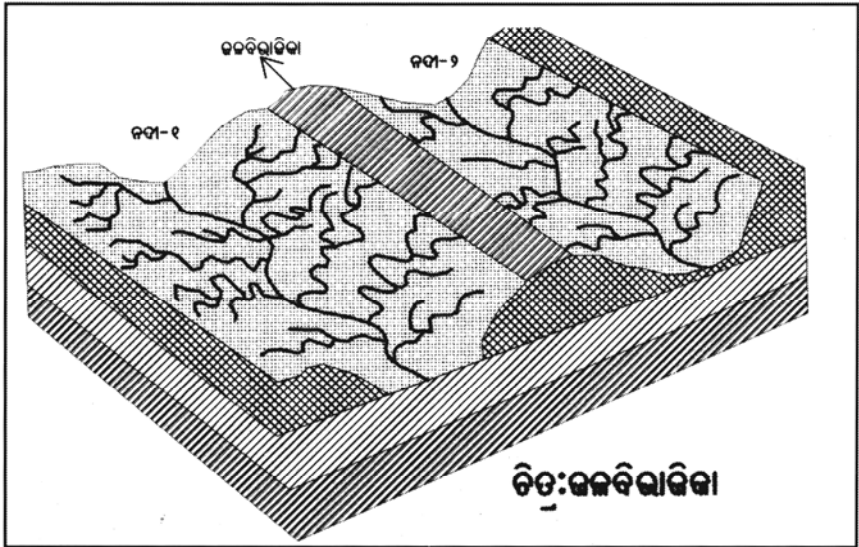
ଦ୍ୱିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ଭାରତର ନଦୀ

ଭାରତର ମୁଖ୍ୟନଦୀ ମାନଚିତ୍ରକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କର । ତୁମେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇବ ଯେ, ଛୋଟ ଛୋଟ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ବହିଆସି ମୁଖ୍ୟନଦୀ ସହ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହି ମୁଖ୍ୟନଦୀଟି ଶେଷରେ କୌଣସି ହ୍ରଦ କିମ୍ବା ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳ ଗୋଟିଏ ମୁଖ୍ୟନଦୀ ଓ ତା'ର ସମସ୍ତ ଉପନଦୀଗୁଡ଼ିକୁ ଜଳ ଯୋଗାଇଥାଏ ତାହାକୁ ନଦୀର ଅବବାହିକା କୁହାଯାଏ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?
ଯେଉଁନଦୀଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟନଦୀକୁ ଜଳଯୋଗାଇଥାନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଉପନଦୀ (Tributary river) କୁହାଯାଏ ।

ନିରୀକ୍ଷଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ପାହାଡ଼ ପର୍ବତ କିମ୍ବା କୌଣସି ଏକ ଉଚ୍ଚଭୂମି ଦୁଇଟି ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳକୁ ପୃଥକ୍ କରୁଅଛି । ଏହି ଉଚ୍ଚଭୂମିକୁ ଜଳବିଭାଜିକା (Water Divide) କୁହାଯାଏ । ପର୍ଶିମଦ୍ୱାର ପର୍ବତମାଳା, ହିମାଳୟ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଜଳବିଭାଜିକା ।

ଚିତ୍ର : 6

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?
ଇଜିପ୍ଟରେ ପ୍ରବାହିତ ନୀଳନଦୀର ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳ ମୃତ୍ତବୀର ବୃହତ୍ତମ ।

ତୁମପାଇଁ କାମ-
ଭାରତରେ କେଉଁନଦୀର ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ତାହା ବାହାର କରି ଲେଖ ।

ଭାରତ ଏକ ନଦୀମାତୃକା ଦେଶ । ଏହାର ଭୌତିକ ଲକ୍ଷଣ ପ୍ରବାହିତ ନଦୀବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଅଛି । ତଦନୁଯାୟୀ ଭାରତର ନଦୀଗୁଡ଼ିକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି; ଯଥା : ହିମାଳୟରୁ ବାହାରିଥିବା ନଦୀ ଓ ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ନଦୀ ।

କେବଳ ଦୁଇଟି ଭିନ୍ନଭିନ୍ନ ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳ ବ୍ୟତୀତ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଅନେକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ରହିଅଛି । ହିମାଳୟରୁ ବାହାରିଥିବା ଅଧିକାଂଶ ନଦୀ ଚିରସ୍ରୋତା ଅର୍ଥାତ୍ ବର୍ଷସାରା ନଦୀରେ ଜଳପ୍ରବାହିତ ହେଉଥାଏ । ବୃଷ୍ଟିପାତ ବ୍ୟତୀତ ଏହି ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ସୁଉଚ୍ଚ ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଉପରିସ୍ଥ ବରଫ ତରଳିବା ଯୋଗୁଁ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଏହି ନଦୀଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ଜଳପ୍ରବାହରେ ବିଶେଷଭାବେ ହ୍ରାସ ହୁଏ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ସୁନାବ୍ୟା ।

ହିମାଳୟ ଅସାଧାରଣ ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ଜଳ ବିଭାଜକ ନୁହେଁ । ମାନଚିତ୍ର ଦେଖିଲେ

ଜଣାଯିବ ଯେ, ତିନିଗୋଟି ବଡ଼ନଦୀ ହିମାଳୟର ଅପରପାର୍ଶ୍ଵ ଜଳଗ୍ରହଣ କ୍ଷେତ୍ରରୁ ଜଳସଂଗ୍ରହ କରିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକୁ ହିମାଳୟ ଅପରପାର୍ଶ୍ଵ ନଦୀ କୁହାଯାଏ । (Trans Himalayan Rivers) । ହିମାଳୟ ଭଳି ଏକ ଅସାଧାରଣ ଉଚ୍ଚତା ବିଶିଷ୍ଟ ପର୍ବତ ଶ୍ରେଣୀର ଅବରୋଧକୁ ମଧ୍ୟ ଏମାନେ ଅତିକ୍ରମ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ଗଭୀର ଉପତ୍ୟକା, କେନିୟନ ଓ ନଦୀ ଖାତ ଦ୍ଵାରା ଏହାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଛନ୍ତି ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି :

- ଇଂରାଜୀ ଅକ୍ଷର 'I' ଆକାରର ଗଭୀର ଉପତ୍ୟକା ଯେଉଁଠି ନଦୀର ଦୁଇକୁଳ କାନ୍ଥଭଳି ଦକ୍ଷାୟମାନ ତାହାକୁ କେନିୟନ କୁହାଯାଏ ।
- ସେହିଭଳି ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାର ଆକାର ଯଦି ଇଂରାଜୀ ଅକ୍ଷର 'V' ଭଳି ହୋଇଥାଏ ତେବେ ଏହାକୁ 'V' ଉପତ୍ୟକା ବା ନଦୀଖାତ କୁହାଯାଏ ।

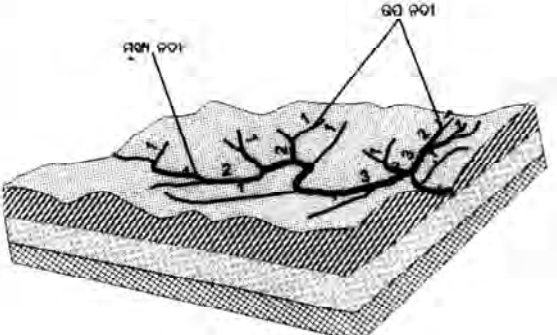
ଭୂତତ୍ତ୍ଵ ବିତ୍ତ୍ଵାନଙ୍କ ମତାନୁଯାୟୀ ହିମାଳୟରୁ ବାହାରିଥିବା ଏହି ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ହିମାଳୟ ପର୍ବତଠାରୁ ମଧ୍ୟ ପୁରାତନ, ଯେତେବେଳେ ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଉପରକୁ ଉଠୁଥିଲା ସେତେବେଳେ ଏହି ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ନିଜ ନିଜର ନଦୀଶଯ୍ୟା ଖନନ କରି ଚାଲିଥିଲେ । ଏଥିଯୋଗୁ ଆଜି ଏଗୁଡ଼ିକର ଗତିପଥରେ ନଦୀଖାତ, ଗଣ୍ଡ ଏବଂ ଗଭୀର ଉପତ୍ୟକା ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି ।

ହିମାଳୟରୁ ବାହାରିଥିବା ନଦୀଗୁଡ଼ିକର ଗତିପଥ ସୁଦୀର୍ଘ । ନଗ୍ନାଭବନ ପୂର୍ବରୁ ଦ୍ଵାରା ସେମାନେ ପାର୍ବତ୍ୟଶଯ୍ୟାରୁ ବହୁଳ ପରିମାଣରେ ପଥରଖଣ୍ଡ, ବାଲିଗରଡ଼ା ଓ ପତ୍ତୁ ଇତ୍ୟାଦି ପରିବହନ କରି ଆଣନ୍ତି । ମଧ୍ୟଶଯ୍ୟାରେ ଏହି ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ନଦୀବାଙ୍କ, ଅଶ୍ଵଖୁରାକୃତି ହ୍ରଦ, ପ୍ଲାବନଭୂମି ଆଦି ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି । ଗଙ୍ଗା ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀଦ୍ଵୟ ନିମ୍ନଶଯ୍ୟାରେ ପୂର୍ବଦିଗର ସର୍ବବୃହତ୍ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଗଠନ କରିଛନ୍ତି ।

ନଦୀ ବିନ୍ୟାସ :

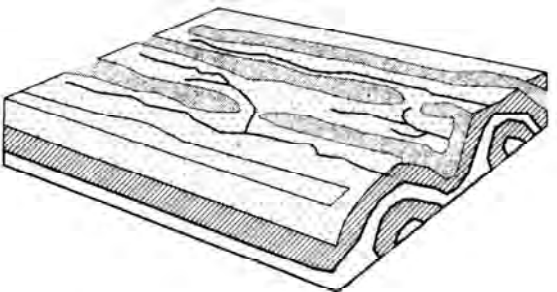
ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳର ଭାଲୁ, ଶିଳା ଏବଂ ଜଳବାୟୁ ଅନୁସାରେ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ତୀକ୍ଷାରେ (Pattern) ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏପରି ତୀକ୍ଷାକୁ ନଦୀ ବିନ୍ୟାସ କୁହାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ନଦୀବିନ୍ୟାସ ୪ ପ୍ରକାରର । (୧) ବୃକ୍ଷାକୃତି (୨) ସମାନ୍ତରାଳ (୩) ଛତ୍ରାକୃତି (୪) ଆୟତାକୃତି ।

(୧) ବୃକ୍ଷାକୃତି ନଦୀବିନ୍ୟାସ (Dendritic Pattern) : ଯେତେବେଳେ ନଦୀ ଓ ତା'ର ସମସ୍ତ ଉପନଦୀ ଏକ ବୃକ୍ଷଭଳି ଦେଖାଯାଆନ୍ତି ତାହାକୁ ବୃକ୍ଷାକୃତି ନଦୀବିନ୍ୟାସ କୁହାଯାଏ ।

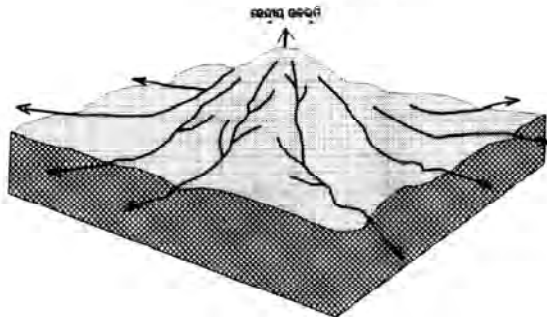
ଚିତ୍ର : 7 ବୃକ୍ଷାକୃତି ନଦୀବିନ୍ୟାସ

(୨) ସମାନ୍ତରାଳ ନଦୀବିନ୍ୟାସ : ଉପନଦୀଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟନଦୀ ସହିତ ପ୍ରାୟ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବେ ମିଳିତ ହେଲେ ସମାନ୍ତରାଳ ନଦୀବିନ୍ୟାସ ସୃଷ୍ଟିହୁଏ । ଏଭଳି ନଦୀବିନ୍ୟାସ ସାଧାରଣତଃ କଠିନ ଓ ନରମ ଶିଳା ପରସ୍ପର ସହିତ ସମାନ୍ତର ଭାବରେ ଥିଲେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

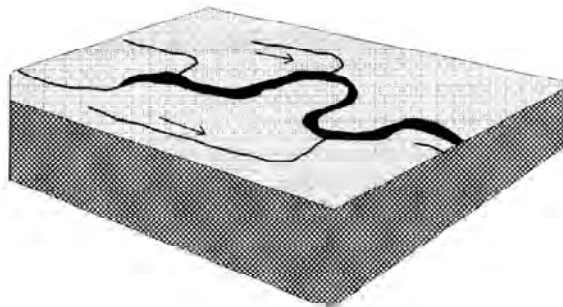
ଚିତ୍ର : 8 ସମାନ୍ତରାଳ ନଦୀବିନ୍ୟାସ

(୩) ଛତ୍ରାକୃତି ନଦୀବିନ୍ୟାସ : ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ଗମ୍ଭୀର ଉଚ୍ଚଭୂମିରୁ ସବୁଦିଗରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଲେ ଛତ୍ରାକୃତି ନଦୀବିନ୍ୟାସ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

ଚିତ୍ର : ୯ ଛତ୍ରାକୃତି ନଦୀବିନ୍ୟାସ

(୪) ଆୟତାକୃତି ନଦୀବିନ୍ୟାସ : ସାଧାରଣତଃ ପଥୁରିଆ ଅଞ୍ଚଳରେ ଯେଉଁଠି ଶିଳାଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ସହିତ ଖୁବ୍ ନିର୍ବିଡ଼ ଭାବରେ ଯୋଡ଼ିହୋଇଥାଆନ୍ତି ସେଠାରେ ଆୟତାକୃତି ନଦୀବିନ୍ୟାସ ଦେଖାଯାଏ ।

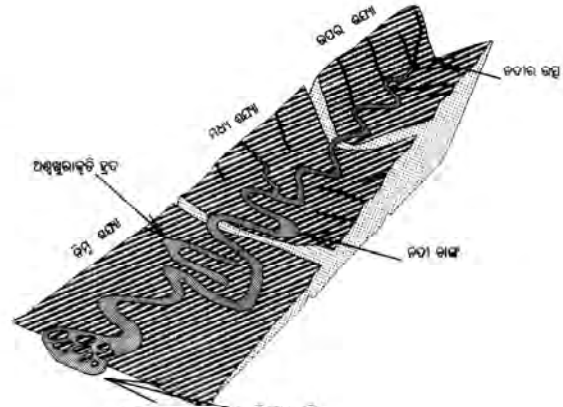
ଚିତ୍ର : 10 ଆୟତାକୃତି ନଦୀବିନ୍ୟାସ

ନଦୀଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ କେତେକ ଭୂମିରୂପ

ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ନଦୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଧିକାଂଶରେ ଋତୁକାଳୀନ ପ୍ରବାହ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ କାରଣ ଏଗୁଡ଼ିକ ବୃଷ୍ଟିପୁଷ୍ଟ । ବର୍ଷାଦିନେ ନଦୀରେ ଅଧିକ ଜଳପ୍ରବାହିତ ହୁଏ; ମାତ୍ର ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ପ୍ରବାହ କ୍ଷୀଣ ହୋଇ ଶୁଷ୍କ ଧାରଟିରେ ହିଁ ସୀମିତ ରହିଯାଏ । ଫଳତଃ ଏହି ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ବର୍ଷସାରା ସୁନାବ୍ୟା ନୁହଁନ୍ତି ।

ଉତ୍ତରଭାରତ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ତୁଳନାରେ ଏଗୁଡ଼ିକ କମ୍ ଦୈର୍ଘ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଏବଂ ଏମାନଙ୍କର ଶଯ୍ୟା ମଧ୍ୟ ଅଗଭୀର ।

କେତେକ ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ନଦୀ ମଧ୍ୟ ମାଳଭୂମି ଏବଂ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳାରୁ ଉତ୍ପତ୍ତିଲାଭ କରି ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । କେବଳ ମାତ୍ର ଦୁଇଟି ନଦୀ ଆରବସାଗରରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ।

ଚିତ୍ର : 11 ନଦୀଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ଭୂମିରୂପ

ତୁମ୍ପାଲ୍ କାମ :

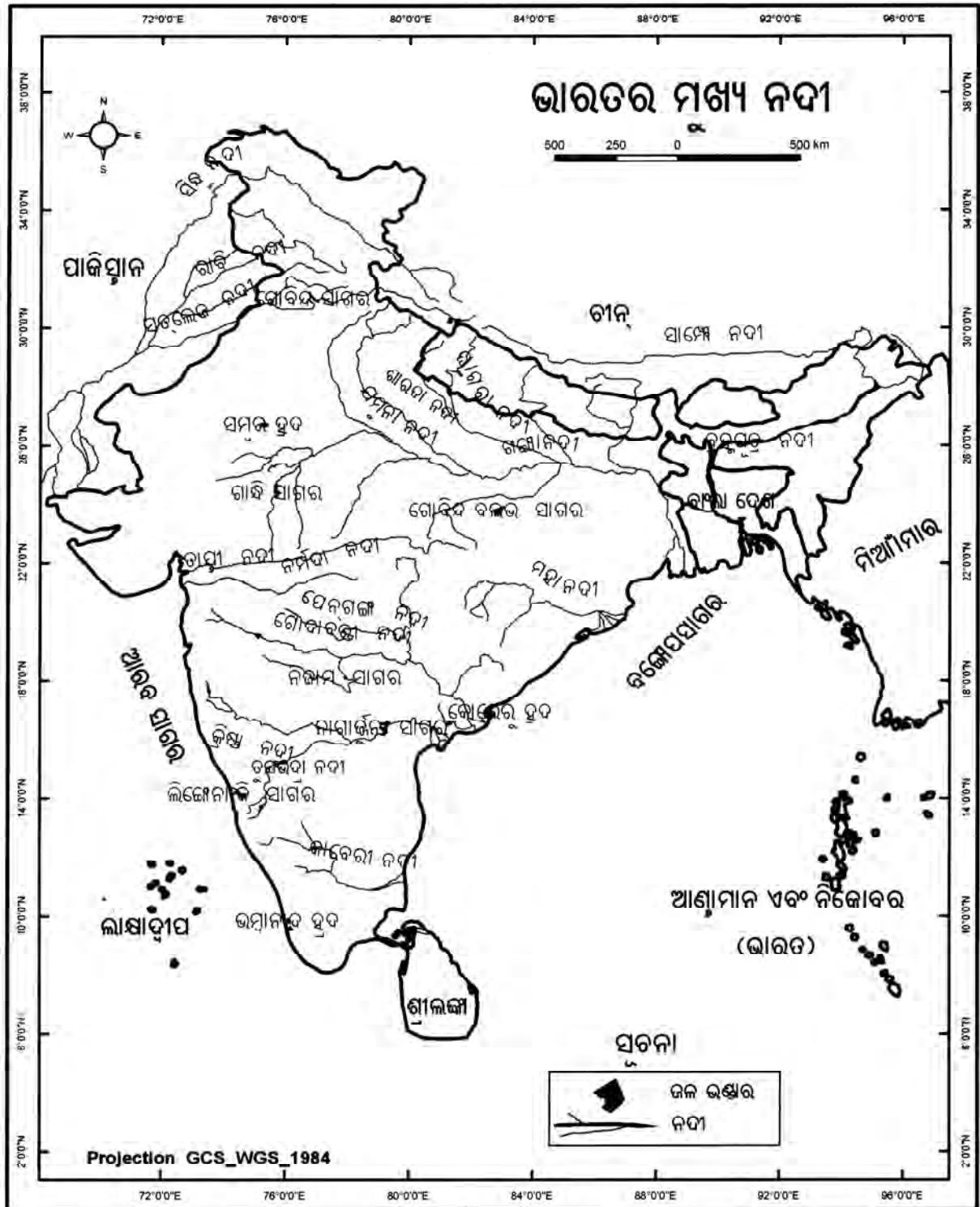
କେଉଁ ଦୁଇଟି ବଡ଼ ନଦୀ ଆରବସାଗରରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ସେଗୁଡ଼ିକର ନାମ ଲେଖ ।

ହିମାଳୟରୁ ବାହାରିଥିବା ନଦୀ ସମୂହ :

ହିମାଳୟରୁ ବାହାରିଥିବା ନଦୀ ବା ଉତ୍ତର ଭାରତର ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ତିନୋଟି ନଦୀ ମୁଖ୍ୟ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ସିନ୍ଧୁ, ଗଙ୍ଗା ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର । ଏମାନେ ଖୁବ ଦୀର୍ଘ ଏବଂ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଉପନଦୀ ଏଗୁଡ଼ିକରେ ମିଶିଛନ୍ତି । ଗୋଟିଏ ମୁଖ୍ୟନଦୀ ଓ ତା'ର ସମସ୍ତ ଉପନଦୀ ମିଶି ଏକ ନଦୀ ତନ୍ତ୍ର (River System) ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି ।

ସିନ୍ଧୁନଦୀ :

ସିନ୍ଧୁନଦୀ ତିବ୍ୱତରେ ଅବସ୍ଥିତ ମାନସରୋବର ହ୍ରଦରୁ ଉତ୍ପତ୍ତିଲାଭ କରିଅଛି । ଏହା ପଶ୍ଚିମଦିଗରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଜାମ୍ମୁ ଓ କାଶ୍ମୀର ରାଜ୍ୟର ଲଦାଖ ଜିଲ୍ଲା ଦେଇ ଭାରତରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ସିନ୍ଧୁନଦୀ ଦ୍ୱାରା ଏକ ମନୋରମ ନଦୀଖାତ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଉପନଦୀ ଯଥା : ଜାଞ୍ଜୀର, ନୁବ୍ରା ଏବଂ ହୁଞ୍ଜା କାଶ୍ମୀର ଅଞ୍ଚଳରେ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଝେଲମ୍,

ମାନଚିତ୍ର 2.1

ଚେନାବ, ରାବି, ବେୟାସ ଓ ସତଲେଜ ପରସ୍ପର ସହ ମିଳିତ ହୋଇ ସିନ୍ଧୁ ନଦୀ ସହିତ ପାକିସ୍ତାନର ମିଆନକୋଟାରେ ମିଶିଛନ୍ତି । ଏହାପରେ ସିନ୍ଧୁ ନଦୀ

ଦକ୍ଷିଣଦିଗରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ କରାଚାର ପୂର୍ବଦିଗରେ ଆରବସାଗରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ସିନ୍ଧୁ ନଦୀ ସମତଳଭୂମିର ଡାଲୁ ଅବ୍ୟକ୍ତ ମନ୍ଦ । ପ୍ରାୟ ୨୯୦୦ କି.ମି. ଦୈର୍ଘ୍ୟ ବିଶିଷ୍ଟ

ସିନ୍ଧୁନଦୀ ପୃଥିବୀର ଦୀର୍ଘତମ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ସିନ୍ଧୁନଦୀ ଅବବାହିକା କ୍ଷେତ୍ରଫଳର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶରୁ ସାମାନ୍ୟ ଅଧିକ ଭାରତର ଜାମ୍ମୁ ଓ କାଶ୍ମୀର, ହିମାଚଳ ପ୍ରଦେଶ, ପଞ୍ଜାବ ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ଥିବାବେଳେ ଅବଶିଷ୍ଟାଂଶ ପାକିସ୍ତାନର ଅନ୍ତର୍ଗତ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ସିନ୍ଧୁନଦୀ ଜଳ ଚୁକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଭାରତ ଏହାର କେବଳ ୨୦ ପ୍ରତିଶତ ଜଳ ବ୍ୟବହାର କରିପାରିବ ଏହି ଜଳ ପଞ୍ଜାବ, ହରିୟାଣା ଏବଂ ରାଜସ୍ଥାନର ଦ.ପ. ଅଞ୍ଚଳରେ ବ୍ୟବହାର ହେଉଅଛି ।

ଗଙ୍ଗାନଦୀ :

ଉତ୍ତରୀସ୍ଥଳରେ ଗଙ୍ଗାନଦୀର ନାମ ଭାଗିରଥୀ । ଗୋମୁଖୀ ନାମକ ସ୍ଥାନରେ ଗଙ୍ଗୋତ୍ରୀ ତୁଷାରସ୍ରୋତରୁ ଉତ୍ପତ୍ତିଲାଭ କରିଅଛି । ଦେବପ୍ରୟାଗଠାରେ ଅଳକାନଦୀ ଏହାସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଛି । ଏହି ଦୁଇନଦୀ ମିଳିତ ହୋଇ ଗଙ୍ଗାନଦୀ ନାମରେ ବନ୍ଧୁର ଶଯ୍ୟା ଅତିକ୍ରମ କରି ହରିଦ୍ୱାରଠାରେ ସମତଳ ଶଯ୍ୟାରେ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି ।

ହିମାଳୟରୁ ନିର୍ଗତ ଅନେକ ଉପନଦୀ ଗଙ୍ଗା ନଦୀ ସହ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହି ଉପନଦୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଯମୁନା, ଘାଗରା, ଗଣ୍ଡକ ଏବଂ କୋଶୀ ପ୍ରଧାନ । ଯମୁନା ନଦୀ ହିମାଳୟସ୍ଥିତ ଯମୁନୋତ୍ରୀ ହିମବାହରୁ ଉତ୍ପତ୍ତିଲାଭ କରିଅଛି । ଏହା ଗଙ୍ଗାନଦୀ ସହ ପ୍ରାୟ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ଗତିକରି ଗଙ୍ଗାର ଦକ୍ଷିଣ ତଟରେ ଆଲ୍ଲାହାବାଦଠାରେ ମିଳିତ ହୋଇଛି । ଏହି ମିଳନ ସ୍ଥଳକୁ ସଙ୍ଗମ କୁହାଯାଏ । ଏହା ଏକ ପୁଣ୍ୟ ତୀର୍ଥସ୍ଥଳୀ । ଅନ୍ତଃସଲିଳା ସରସ୍ୱତୀ ନଦୀ ମଧ୍ୟ ଏହି ସଙ୍ଗମସ୍ଥଳୀରେ ମିଶିଥିବାରୁ ଏହାକୁ ତ୍ରିବେଣୀ ମଧ୍ୟ କହନ୍ତି । ଘାଗରା, ଗଣ୍ଡକ ଏବଂ କୋଶୀ ନେପାଳସ୍ଥିତ ହିମାଳୟରୁ ବାହାରି ଗଙ୍ଗାର ବାମକୂଳରେ ମିଶିଛନ୍ତି । ଏହି ସମସ୍ତ ନଦୀ ଉତ୍ତରସ୍ଥ ସମତଳ ଭୂମିକୁ ବନ୍ୟାପ୍ଲୁବିତ କରି ଅଶେଷ ଧନଜୀବନ ନଷ୍ଟ କରିଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର ଏହାଦ୍ୱାରା ପ୍ରତିବର୍ଷ ପରୁମାଟି ପଡ଼ି ଜମି ଉର୍ବର ହେବାଦ୍ୱାରା ସପ୍ତନକୃଷି ପାଇଁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଯୋଗୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୁଏ । ହଜାର ହଜାର ବର୍ଷ ଧରି ଏହି ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ପରୁମାଟି ଜମାକରି ଆସୁଥିବାରୁ

ଏହା ପୃଥିବୀର ଏକ ବୃହତ୍ ସମତଳ ଓ ଜନାକାର୍ଣ୍ଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ପରିଣତ ହୋଇଅଛି । ଭାରତୀୟ ଉପଦ୍ୱୀପରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଲାଭ କରିଥିବା ଚମ୍ପଲ, ବେଗୁଡ଼ା ସୋନ, ଆଦି ଅଳ୍ପ ଦୈର୍ଘ୍ୟବିଶିଷ୍ଟ ନଦୀ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ବୃଷ୍ଟି ପାଇଥିବା ଅଞ୍ଚଳରୁ ବାହାରି ଗଙ୍ଗାନଦୀ ସହିତ ଦକ୍ଷିଣପଟେ ମିଶିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅଧିକ ଜଳ ଯୋଗାଇ ନଥାନ୍ତି ।

ବାମ ଓ ଦକ୍ଷିଣତୀରରୁ ଆସି ମିଶିଥିବା ଉପନଦୀ ଗୁଡ଼ିକର ଜଳ ଯୋଗାଣ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ଜଳ ଧାରଣକରି ଗଙ୍ଗାନଦୀ ପୂର୍ବଦିଗରେ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ଓ ବିହାର ମଧ୍ୟଦେଇ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗର ପାରକ୍କା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବହିଲା ପରେ ଏହିଠାରୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ଗୋଟିଏ ଭାଗ ଭାଗରାଥୁ -ହୁଗୁଳି ନାମରେ ଦକ୍ଷିଣଦିଗରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । ମୁଖ୍ୟନଦୀ ତା'ର ଗତିପଥ ନ ବଦଳାଇ ବାଂଲାଦେଶ ମଧ୍ୟକୁ ପ୍ରବାହିତ ହେବାପରେ ଅନ୍ୟଦିଗରୁ ଆସୁଥିବା ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀ ସହ ମିଳିତ ହୋଇ ମେଘନା ନାମରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଛି । ଫାରକ୍ୱାଠାରୁ ଗାଙ୍ଗେୟ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଗଙ୍ଗା ଓ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀଦ୍ୱୟ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟ ପୃଥିବୀର ବୃହତ୍ତମ ତ୍ରିକୋଣଭୂମିର ନାମ ସୁନ୍ଦରବନ ଓ ଏହାର ଅଧିକଭାଗ ବାଂଲାଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

ସୁନ୍ଦରବନ ତ୍ରିକୋଣଭୂମିର ନାମ ଏପରି ହେବାର କାରଣ ହେଲା ଏଠାକାର ସତସତିଆ ଓ କୁଆରିଆ ଅଞ୍ଚଳରେ ଜନ୍ମୁଥିବା ସୁନ୍ଦରୀ ବୃକ୍ଷ । ଏହା ପୃଥିବୀର ସର୍ବବୃହତ ଓ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ହାରରେ ବୃକ୍ଷି ପାଇଥିବା ତ୍ରିକୋଣଭୂମି । ଏହି ସୁନ୍ଦରବନ ମଧ୍ୟ ମହାବଳ ବାଘ (Royal Bengal Tiger)ର ବାସସ୍ଥଳୀ ।

ଗଙ୍ଗାନଦୀର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୨୫୦୦କି.ମି । ଏହି ନଦୀ ଭାରତରେ ପ୍ରବାହିତ ଦୀର୍ଘତମ ନଦୀ । ଗଙ୍ଗାନଦୀ କୂଳରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା ଶିଳ୍ପଦ୍ୱାରା ଏହାର ଜଳ ପ୍ରଦୂଷିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ ପରିଷ୍କାର ରଖିବା ପାଇଁ ଭାରତ ସରକାର ଉଦ୍ୟମ ଜାରି ରଖିଛନ୍ତି ।

ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀ :

ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀ ତିବ୍ବତର ମାନସରୋବରହ୍ରଦର ପୂର୍ବଦିଗରେ ସିନ୍ଧୁ ଓ ସତଲେଜ ନଦୀର ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳଠାରୁ ଅନତିଦୂରରୁ ବାହାରିଅଛି । ଏହିନଦୀ ସିନ୍ଧୁନଦୀଠାରୁ ଦୈର୍ଘ୍ୟରେ ସାମାନ୍ୟ ବଡ଼ ମାତ୍ର ଏହାର ଅଧିକାଂଶ ଭାରତ ସୀମା ବାହାରେ ପ୍ରବାହିତ । ଏହା ପୂର୍ବଦିଗରେ ହିମାଳୟ ସହ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବେ ପ୍ରବାହିତ ହେଲାପରେ ନାମଟେ ବରଝା (୧୭୫୭ମି.) ଠାରେ ଇଂରାଜୀ ଅକ୍ଷର 'U' ଭଳି ଏକ ବାଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି କରି ନଦୀଖାତ ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶରେ ଭାରତକୁ ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ଏଠାରେ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରର ନାମ ଦିହାଙ୍ଗ । ଦିବାଙ୍ଗ, ଲୋହିତ ଏବଂ କେନ୍ଦୁଲା ଆଦି ଏହାର ଉପନଦୀ । ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରନଦୀ ଆସାମ ପ୍ରଦେଶରେ ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?
 ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ତିବ୍ବତରେ ସାମ୍ପୋ ଏବଂ ବାଂଲାଦେଶରେ ଯମୁନା ନାମରେ ପରିଚିତ । ସେହିଭଳି ଗଙ୍ଗାନଦୀକୁ ବାଂଲାଦେଶରେ ପଦ୍ମା କୁହାଯାଏ ।

ତିବ୍ବତରେ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀରେ ଖୁବ୍ କମ୍ ଜଳ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ କାରଣ ଏହା ଏକ ଅଣ୍ଟା ଏବଂ ଶୁଷ୍କ ଅଞ୍ଚଳ । ଭାରତରେ ବୃଷ୍ଟିବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏଥିରେ ଜଳର ପରିମାଣ ଅତ୍ୟଧିକ । ଫଳରେ ପଚୁମାଟି, ପଥରଖଣ୍ଡ, କଙ୍କର ଏବଂ ବାଲି ଆଦି ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ବହିକରି ନେଇଥାଏ । ଗତି ମନ୍ଦର ହୋଇଥିବାରୁ ନଦୀ ଶଯ୍ୟାରେ ଅବକ୍ଷେପଣ ଅଧିକ ହୁଏ । ଫଳତଃ ମୁଖ୍ୟନଦୀରୁ ଅନେକ ଅଗଭୀର ଶାଖାନଦୀ (Distributary) ବାହାରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ପରେ ସେଗୁଡ଼ିକ ଗୋଟିଏ ସହ ଅନ୍ୟଟି ମିଳିତ ହେଉଥିବାରୁ ନଦୀ ମଝିରେ ବଡ଼ ବଡ଼ ଦ୍ଵୀପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି ।

ପୃଥିବୀର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ନଦୀ ମଧ୍ୟସ୍ଥ ଦ୍ଵୀପର ନାମ ଜାଣ କି ? ଏହା ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀ ମଝିରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ନାମ 'ମାଜୋଲି ଦ୍ଵୀପ' ।

ପ୍ରତିବର୍ଷ ବର୍ଷା ଋତୁରେ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀରେ ପ୍ରବଳ ବନ୍ୟା ଆସିଥାଏ । ଫଳରେ ଆସାମ ଓ ବାଂଲାଦେଶରେ

ଧନକୀବନର ପ୍ରଭୃତ କ୍ଷତି ଘଟିଥାଏ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉତ୍ତର ଭାରତର ନଦୀ ଭଳି ଏହାର ଶଯ୍ୟାଖନନ ନହୋଇ ଅଧିକ ମାତ୍ରାରେ ଅବକ୍ଷେପଣ ହେଉଥିବାରୁ ଶଯ୍ୟା ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଉଚ୍ଚା ହେବାରେ ଲାଗିଛି ଓ ନଦୀ ଅନେକ ସମୟରେ ନିଜର ଗତିପଥ ମଧ୍ୟ ବଦଳାଇଛି ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :
 ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ନଦୀ କେଉଁଠାରେ ବାଂଲାଦେଶରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛି ଜାଣିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କର ।

ଉପଦ୍ଵୀପୀୟ ନଦୀ ସମୂହ :

ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳା ଉପଦ୍ଵୀପୀୟ ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ଜଳ ବିଭାଜକ ଅଟେ । ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳା ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳ ସହ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଲମ୍ବିଅଛି । ଉପଦ୍ଵୀପର ମୁଖ୍ୟନଦୀ ଗୁଡ଼ିକ ଯଥା : ମହାନଦୀ, ଗୋଦାବରୀ, କୃଷ୍ଣା ଓ କାବେରୀ ପୂର୍ବଦିଗକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତ ନଦୀ ସେଗୁଡ଼ିକର ମୁହାଣ ନିକଟରେ ତ୍ରିକୋଣଭୂମିମାନ ଗଠନ କରିଛନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳାରୁ ପଶ୍ଚିମାଭିମୁଖୀ ଅନେକ ଛୋଟ ଛୋଟ ନଦୀ ବାହାରିଛନ୍ତି । ପଶ୍ଚିମାଭିମୁଖୀ ନର୍ମଦା ଓ ଡାସ୍ତି ଦୁଇଟି ମାତ୍ର ବଡ଼ ନଦୀ । ଏଗୁଡ଼ିକର ମୁହାଣ ଛୁଆରିଆ । ଉପଦ୍ଵୀପୀୟ ନଦୀଗୁଡ଼ିକର ଅବବାହିକା ଉତ୍ତର ଭାରତୀୟ ନଦୀ ତୁଳନାରେ ଆକାରରେ ଛୋଟ ।

ନର୍ମଦା ନଦୀ :

ନର୍ମଦାନଦୀ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ଅମରକଣ୍ଠକ ମାଳଭୂମିରୁ ବାହାରିଛି । ଏହା ଏକ ଗ୍ରସ୍ତ ଉପତ୍ୟକା ମଧ୍ୟଦେଇ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୧୩୧୨ କି.ମି. ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?
 ଶିଳାସ୍ତରରେ ଦୁଇଟି ସମାନ୍ତର ଫାଟ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ଯଦି ମଧ୍ୟଭାଗଟି ଦବିଯାଏ ଏବଂ ଦୁଇ ପାର୍ଶ୍ଵର ଶିଳାସ୍ତର ସ୍ଥିର ରହେ ତେବେ ମଧ୍ୟଭାଗରେ ଯେଉଁ ନିମ୍ନଭୂମିଟି ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ତାହାକୁ ଗ୍ରସ୍ତ ଉପତ୍ୟକା କୁହାଯାଏ । ବିନ୍ଧ୍ୟ ଓ ସାତପୁରୀ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀର ମଧ୍ୟ ଅଂଶ ଏପରି ଏକ ଉପତ୍ୟକା ।

ସମୁଦ୍ରକୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଲାବେଳେ ନର୍ମଦା ନଦୀ ଗତିପଥରେ ଅନେକ ରମଣୀୟ ସ୍ଥାନ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଜବଲପୁର ନିକଟସ୍ଥ ମାର୍ବଲ ଶିଳା ଅଞ୍ଚଳରେ ନର୍ମଦା ଏକ ଗଭୀର ଖାତ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ନର୍ମଦାନଦୀ ଖୁବ୍ ଉଚ୍ଚରୁ ତଳକୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଲାବେଳେ ଧୂଆଁଧାରଠାରେ ଏକ ମନୋରମ ଜଳପ୍ରପାତ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ନର୍ମଦାନଦୀର ଉପନଦୀଗୁଡ଼ିକର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଖୁବ୍ କମ୍ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟ ସମକୋଣରେ ନର୍ମଦା ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ନର୍ମଦାନଦୀର ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ଗୁଜରାଟ ଏବଂ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ରାଜ୍ୟର କେତେକାଞ୍ଚଳରେ ବିସ୍ତୃତ ।

ତାପ୍ତନଦୀ :

ତାପ୍ତନଦୀ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ବେତୁଲ ଜିଲ୍ଲାସ୍ଥିତ ସାତପୁରା ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀରୁ ଉତ୍ପତ୍ତିଲାଭ କରିଅଛି । ଏହି ନଦୀ ମଧ୍ୟ ଏକ ଗ୍ରସ୍ତ ଉପତ୍ୟକା ମଧ୍ୟଦେଇ ନର୍ମଦାନଦୀ ସହ ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । ଦୈର୍ଘ୍ୟରେ ଏହି ନଦୀ ନର୍ମଦାଠାରୁ ଯଥେଷ୍ଟ ଛୋଟ । ପଶ୍ଚିମାଭିମୁଖୀ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସାବରମତୀ, ମାହୀ ଏବଂ ପେରିୟାର ଆଦି ପ୍ରଧାନ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

ଉପରଲିଖିତ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ କେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଛନ୍ତି ବାହାରକର ଏବଂ ଲେଖିରଖ ।

ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ :

ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ନଦୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗୋଦାବରୀ ଦୀର୍ଘତମ ଏବଂ ଭାରତର ଦ୍ୱିତୀୟ ବୃହତ୍ତମ ନଦୀ । ଏହି ନଦୀ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ନାସିକ ଜିଲ୍ଲାସ୍ଥିତ ପର୍ଣ୍ଣିପାଟ ପର୍ବତମାଳାର ପୂର୍ବପଟଭାଗରୁ ବାହାରିଅଛି । ଗୋଦାବରୀର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୧୪୫୦ କି.ମି. । ଏହା ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ଗୋଦାବରୀ ନଦୀ ଅବବାହିକା ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ନଦୀ ମଧ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ । ଏହାର ଅବବାହିକା ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ, ଓଡ଼ିଶା ଓ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶରେ ରହିଅଛି । ପ୍ରାୟ ୫୦ ପ୍ରତିଶତ ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳ କେବଳ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରରେ ବିସ୍ତୃତ । ଗୋଦାବରୀର ମୁଖ୍ୟ ଉପନଦୀଗୁଡ଼ିକ

ହେଲା ପୂର୍ଣ୍ଣା, ଓର୍ସା, ପ୍ରାଣହିତା, ଇନ୍ଦ୍ରାବତୀ, ମନ୍ଜରା, ଓଧାଲଗଙ୍ଗା ଏବଂ ପେନଗଙ୍ଗା । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ଓ ବିସ୍ତୃତି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗୋଦାବରୀକୁ “ଦକ୍ଷିଣଗଙ୍ଗା” ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

କୃଷ୍ଣାନଦୀ :

ମହାରାଷ୍ଟ୍ରର ମହାବଲେଶ୍ୱର ନିକଟସ୍ଥ ଏକ ଝରଣାରୁ ବାହାରି କୃଷ୍ଣାନଦୀ ପ୍ରାୟ ୧୩୦୦ କି.ମି. ଗତି କଲାପରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ତୁଙ୍ଗଭଦ୍ରା, କୋୟନା, ଘଟପ୍ରଭା, ମୁଷି ଏବଂ ଭୀମା ଏହାର କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ଉପନଦୀ । ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, କର୍ଣ୍ଣାଟକ ଏବଂ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶରେ ଏହାର ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳ ବିସ୍ତୃତ । ନାଗାର୍ଜୁନସାଗର ତ୍ୟାମ୍ କୃଷ୍ଣାନଦୀ ଉପରେ ନିର୍ମିତ ।

କାବେରୀ ନଦୀ :

ପର୍ଣ୍ଣିପାଟ ପର୍ବତମାଳାର ବ୍ରହ୍ମଗିରି ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳରୁ ବାହାରି ତାମିଲନାଡୁର କୁଡାଲୁରଠାରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ଏହି ନଦୀର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୭୬୫ କି.ମି. । ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଉପନଦୀଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଅମରାବତୀ, ଭବାନୀ, ହେମାବତୀ ଏବଂ କାବିନୀର ନାମ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । କର୍ଣ୍ଣାଟକର କିଛି ଅଂଶ, କେରଳ ଓ ତାମିଲନାଡୁରେ ଏହାର ଅବବାହିକା ଅବସ୍ଥିତ । ମେଟରୁଠାରେ ଏହି ନଦୀ ଉପରେ ଏକ ଜଳଭଣ୍ଡାର ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଛି ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

କାବେରୀ ନଦୀ ଶଯ୍ୟାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଶିବ ସମୁଦ୍ରମୁଖରେ ଭାରତର ଦ୍ୱିତୀୟ ବୃହତ୍ତମ ଜଳପ୍ରପାତ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଅଛି । ଏହି ଜଳପ୍ରପାତରୁ ଜଳବିଦ୍ୟୁତଶକ୍ତି ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ବେଙ୍ଗାଲୁରୁ ଏବଂ କୋଲାର ସୁନାଖଣି ଅଞ୍ଚଳକୁ ଯୋଗାଣ ହୋଇଥାଏ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

ଭାରତର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଜଳପ୍ରପାତର ନାମ କ’ଣ ?

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି :

ପୃଥିବୀର ୭୧ ପ୍ରତିଶତ ଅଞ୍ଚଳ ଜଳଦ୍ୱାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ ଏବଂ ୯୭% ଭାଗ ଜଳ ଲୁଣିଆ । ବାକି ୩% ମଧୁରଜଳ ମଧ୍ୟରୁ ୬୫% ବରଫ ଆକାରରେ ରହିଅଛି ।

ହୃଦ :

କାଶ୍ମୀର ଉପତ୍ୟକାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଶ୍ରୀନଗରର ଡାଲହୁଦ, ଶିକାରା ଓ ରହିବାପାଇଁ ନୌକାଘର (House boat) ବିଷୟରେ ଜାଣିଥିବ । କେତେକ ପର୍ଯ୍ୟଟନ ସ୍ଥଳୀ ବୁଲିଯାଇଥିବ ଏବଂ ସେଠାରେ ଥିବା ହୃଦରେ ନୌକାବିହାର ସନ୍ତରଣ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ମଧ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରିଥିବ । ଶ୍ରୀନଗର, ନୈନିତାଲ, ଉଦଗମଖଲମ, ତିଲିକା ଆଦି ସ୍ଥାନରେ ହୃଦନଥିଲେ ସେସବୁ ସ୍ଥାନର ଏତେ ଆକର୍ଷଣ ଥାନ୍ତାକି ? ତେଣୁ ହୃଦର ଅବସ୍ଥିତି ଗୋଟିଏ ଜାଗାକୁ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମାନବ ସମାଜପାଇଁ ହୃଦଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ଭାବରେ ଉପକାରରେ ଆସେ ।

ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ?

କାହିଁୟାନ, ମରୁହୃଦ (Dead Sea) ଏବଂ ଆରାଲହୃଦ ଭଳି ବିଶାଳ ହୃଦଗୁଡ଼ିକୁ ସାଗର କୁହାଯାଏ ।

ଭାରତରେ ଅନେକ ହୃଦ ଅଛି । ଏଥିରୁ କେତେକ ସ୍ତ୍ରୀୟ ଏବଂ ଅର୍ଦ୍ଧଶୁଷ୍କ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅନ୍ତସ୍ଥଳୀୟ ନଦୀ ଅବବାହିକାରେ ଥିବା ହୃଦରେ କେବଳ ବର୍ଷାଦିନେ ପାଣି ରହେ । ହୃଦଗୁଡ଼ିକ ହିମବାହ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରବାହିତ ଜଳ, ପବନର କାର୍ଯ୍ୟ ବା ମନୁଷ୍ୟଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ନଦୀବାଙ୍କ କାଳକ୍ରମେ ମୁଖ୍ୟନଦୀରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ଅଶୁଖୁରାକୃତି ହୃଦ (ଅଂଶୁପା ହୃଦ) ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ବାଲୁକାବନ୍ଧ ଦ୍ୱାରା ସମୁଦ୍ରଜଳ ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଅଲଗାହୋଇ ଉପହୃଦ (Lagoon) ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ତିଲିକା, ପୁଲିକାଟ, କୋଲେରୁ ଏହିଭଳି କେତୋଟି ଉପହୃଦ । ଅନ୍ତସ୍ଥଳୀୟ ନଦୀ ଶଯ୍ୟାରେ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭବ ହୃଦ (ଲୁଣିଆ) ଏହାର ଏକ ଉଦାହରଣ । ଏହାର ଜଳରୁ ଲୁଣ ମରାଯାଏ ।

ହିମାଳୟ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳରେ ଅନେକ ହୃଦ ଅବସ୍ଥିତ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହିମବାହ ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ଖାଲୁଆ ଅଞ୍ଚଳ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ଏଗୁଡ଼ିକରେ ଜଳ ଭରିଯିବାରୁ ହୃଦ ସୃଷ୍ଟିହୋଇଛି । ଜାମ୍ମୁ ଓ କାଶ୍ମୀରର ଉଲ୍ଲୁର ହୃଦ ଭୂ-ଆଲୋଡ଼ନ ଯୋଗୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଏହା ଭାରତର ସର୍ବବୃହତ ମଧୁରଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ହୃଦ । ଡାଲହୃଦ, ନୈନିତାଲ (ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡ), ଲୋକଟକ୍ (ମଣିପୁର) ଏବଂ ବରାପାଣି (ମେଘାଳୟ) ହୃଦ ଅନ୍ୟ କେତୋଟି ମଧୁରଜଳ ବିଶିଷ୍ଟ ହୃଦ ।

ପ୍ରାକୃତିକ ହୃଦ ବ୍ୟତୀତ ନଦୀ ଶଯ୍ୟାରେ ନଦୀବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣକରି ଜଳବିଦ୍ୟୁତଶକ୍ତି ଉତ୍ପାଦନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ହୃଦ ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଥାଏ । ଗୁରୁଗୋବିନ୍ଦ ସାଗର (ଭାଲ୍ମୀକୀ ନଦୀବନ୍ଧ ଯୋଜନା) ସତଲେଜ ନଦୀ ଶଯ୍ୟାରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ହୃଦଗୁଡ଼ିକ ମନୁଷ୍ୟର ଅନେକ ଉପକାର କରିଥାନ୍ତି । ହୃଦଗୁଡ଼ିକ ଜଳପ୍ରବାହର ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଅଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ସମୟରେ ଏହା ବୃଷ୍ଟିଜଳ ସଂଗ୍ରହ କରି ବନ୍ୟା ହେବାକୁ ଦିଏ ନାହିଁ । ଶୁଷ୍କ ଋତୁରେ କେନାଲ ମାଧ୍ୟମରେ ଜଳସେଚନରେ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ଜଳବିଦ୍ୟୁତଶକ୍ତି ଉତ୍ପାଦନରେ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳର ଜଳବାୟୁକୁ ସମତାପାପନ୍ନ କରେ । ଜଳାୟ ପରିସଂପ୍ଳା ସୃଷ୍ଟି କରେ । ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି, ପର୍ଯ୍ୟଟନ ବିକାଶ ଏବଂ ଚିର ବିନୋଦନରେ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

ଅର୍ଥନୀତିରେ ନଦୀଗୁଡ଼ିକର ଭୂମିକା :

ମାନବ ସଭ୍ୟତାର ଅଭ୍ୟୁଦୟ ଓ ବିକାଶରେ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ନିର୍ବାହ କରିଛନ୍ତି । ନଦୀର ଜଳ ମନୁଷ୍ୟର ଏକ ମୌଳିକ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦ ଯଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର ଅନେକ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ନଦୀ କୂଳରେ ପ୍ରଥମେ ଜନବସତି ଗଢ଼ି ଉଠିଥିଲା ଏବଂ ଆଜି ସେଗୁଡ଼ିକ ବିଶାଳ ନଗରୀରେ ପରିଣତ ହୋଇଛନ୍ତି । ତେଣୁ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାକୁ ସଭ୍ୟତାର ଏଡୁଡ଼ିଶାଳ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । (River Valleys are the cradles of civilisation).

ତୁମପାଇଁ କାମ :

*ତୁମରାଜ୍ୟର ନଦୀକୂଳରେ ଗଢ଼ି ଉଠିଥିବା
ସହର ଓ ନଦୀଗୁଡ଼ିକର ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।*

ନଦୀଗୁଡ଼ିକୁ ଜଳସେଚନ, ନୌପରିବହନ, ନୌକାବିହାର, ନୌଚାଳନ, ଜଳ ବିଦ୍ୟୁତଶକ୍ତି ଉତ୍ପାଦନ ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ଭାରତଭଳି ଏକ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ ପାଇଁ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଭୂମିକା ବହନ କରେ । ଜୀବିକାଜନର ଅନ୍ୟ ଏକ ପଦ୍ମ ଭାବେ ମତ୍ସ୍ୟଗ୍ରହଣ ଓ ଧାରଣ ଓ ଶିଳ୍ପାୟନ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସାହାଯ୍ୟ କରେ ।

ନଦୀଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣ :

ଶିଳ୍ପାୟନ, ସହରାକରଣ, କୃଷି ଉନ୍ନୟନ ଏବଂ ଗୃହକାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ଜଳର ଆବଶ୍ୟକତା କ୍ରମାଗତ ଭାବେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିବା ଯୋଗୁ ନଦୀଜଳର ଗୁଣବତ୍ତାରେ ପ୍ରତିକୂଳ ପ୍ରଭାବ ପଡୁଅଛି । ଏହାଫଳରେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଜଳ ନଦୀରୁ ନିଷ୍କାସିତ ହେଉଛି । ଯଦ୍ୱାରା ନଦୀରେ ଜଳପ୍ରବାହର ପରିମାଣ ହ୍ରାସ ପାଇଛି । ଅପର ପକ୍ଷରେ ନର୍ଦ୍ଦମାଜଳ ଓ ଶିଳ୍ପଗୁଡ଼ିକରୁ ବାହାରୁଥିବା ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁ ଏବଂ ଅପରିଷ୍କାର ଜଳ ନଦୀଧାରରେ ମିଶୁଥିବାରୁ ନଦୀ ଜଳ ପ୍ରଦୂଷିତ ହେଉଅଛି । ଏହାଦ୍ୱାରା ନଦୀ ତା’ର ନିଜ ଜଳଧାରାକୁ ପରିଷ୍କୃତ କରିବାରେ ଅକ୍ଷମ ହେଉଅଛି । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଗଙ୍ଗାନଦୀରେ ଜଳପ୍ରବାହ ଉପଯୁକ୍ତ ପରିମାଣରେ ହେଲେ କୌଣସି ଏକ ବଡ଼ ସହରର ୨୦ କି.ମି. ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜଳକୁ ସୁଚ୍ଛ ଏବଂ ପରିଷ୍କାର ରଖିବାର କ୍ଷମତା ଏହାର ଅଛି । ମାତ୍ର କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ସହରାକରଣ ଏବଂ ଶିଳ୍ପାୟନ ଦ୍ୱାରା ଏହା ସମ୍ଭବ ହେଉନାହିଁ । ଫଳତଃ ପ୍ରଦୂଷଣ ସ୍ତର ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି । ଏହାର ମୁକାବିଲା ସକାଶେ ସରକାର ନଦୀଜଳ ପ୍ରଦୂଷଣ ରୋକିବା ପାଇଁ ଅନେକ ପଦକ୍ଷେପ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଏଭଳି କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧତି (Action) ସମ୍ପର୍କରେ ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ? ପ୍ରଦୂଷିତ ନଦୀଜଳ ଦ୍ୱାରା ତୁମର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟକ୍ଷୁଣ୍ଣ ହୋଇଛି କି ? ମଧୁର ଜଳ ବିନା ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତାକର ଏବଂ ଏହା ଉପରେ ତୁମଶ୍ରେଣୀରେ ଏକ ଚର୍ଚ୍ଚସଭାର ଆୟୋଜନ କର ।

ଓଡ଼ିଶାର ନଦୀ ସମୂହ :

ଓଡ଼ିଶାର ସମସ୍ତ ନଦୀ, ଉପଦୀପ ଏବଂ ମାଳଭୂମି କିମ୍ବା ଏହାର ଅଂଶବିଶେଷରୁ ଉତ୍ପତ୍ତିଲାଭ କରି ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ଚିରସ୍ରୋତା କିମ୍ବା ବର୍ଷସାରା ସୁନାବ୍ୟା ନୁହଁନ୍ତି । ଅଧିକାଂଶ ନଦୀ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିବା ପୂର୍ବରୁ ବିଷ୍ଣାକ୍ଷ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ମହାନଦୀ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ବୈତରଣୀ ବୁଢ଼ାବଳଙ୍ଗ, ରକ୍ଷିକୁଲ୍ୟା ଏବଂ ବଂଶଧାରା ଆଦି ଓଡ଼ିଶାର ମୁଖ୍ୟନଦୀ ।

ମହାନଦୀ :

ମହାନଦୀ ଓଡ଼ିଶାର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ନଦୀ । ଛତିଶଗଡ଼ ରାଜ୍ୟର ଧର୍ମତରୀ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ ସିହାଡ଼ା ପର୍ବତରୁ ବାହାରି ଝାରସୁଗୁଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୮୫୭ କି.ମି. । ପାରାଦୀପ ନିକଟସ୍ଥ ବତୀଘରର ଦକ୍ଷିଣକୁ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଛି । ଏହା ଭାରତର ସ୍ତମ୍ଭ ବୃହତ୍ତମ ନଦୀ ଓ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୪୯୪ କି.ମି. ।

ତୁମପାଇଁ କାମ :
*ମହାନଦୀ ଓଡ଼ିଶାର କେଉଁ କେଉଁ ଜିଲ୍ଲା
ମଧ୍ୟଦେଇ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଛି ବାହାର କର ।*

ବୌଦ୍ଧ ସୁନାଖଣିଆଠାରୁ ଦଶପଲ୍ଲୀର ବଡ଼ମୂଳ ଘାଟି ମଧ୍ୟରେ ଏହା ଏକ ଗଭୀର ଗଣ୍ଡ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ତାହାକୁ ସାତକୋଶିଆ ଗଣ୍ଡ କୁହାଯାଏ । ବନ୍ୟାନିୟନ୍ତ୍ରଣ, ଜଳବିଦ୍ୟୁତ ଉତ୍ପାଦନ ଓ ଜଳସେଚନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଏହି ନଦୀଶାଖ୍ୟାରେ ହୀରାକୁଦଠାରେ ଏକ ତ୍ୟାମ୍ ଓ ଯୋଦ୍ଧାଠାରେ ଏକ ବ୍ୟାରେଜ ନିର୍ମାଣ କରାଯାଇ କୃତ୍ରିମ ଜଳଭଣ୍ଡାର ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇଛି । ଏଥିରୁ କେନାଲ ଖୋଳାଯାଇ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଅଞ୍ଚଳରେ ଜଳସେଚନ କରାଯାଉଛି । କଟକଠାରୁ ଏହି ନଦୀର ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ନିମ୍ନଶାଖ୍ୟାରେ ଏହା ଅନେକ ଶାଖାନଦୀରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ କାଠଯୋଡ଼ା, କୁଆଖାଇ, ବିରୂପା, ଦେବୀ, ଦୟା

ଓ ଭାର୍ଗବୀ ମୁଖ୍ୟ । ଓଡ଼ିଶା ଭିତରେ ତେଲ ଓ ଲବ୍ ମହାନଦୀର ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟ ଉପନଦୀ ।

ତୁମେ କାଣିଛକି ?

ମୁଖ୍ୟନଦୀରୁ ବାହାରି ଏହାର ଜଳକୁ ହ୍ରଦ କିମ୍ବା ସମୁଦ୍ରକୁ ନେଇ ଯାଉଥିବା ନଦୀକୁ ଏହାର ଶାଖାନଦୀ କୁହାଯାଏ । ପଟୁବାହକ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଅଞ୍ଚଳରେ ନଦୀ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ଶାଖାନଦୀରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ।

ମୟୂରଭଞ୍ଜର ମେଘାସନ ପର୍ବତରୁ ସାଳନ୍ଦୀର ଉତ୍ପତ୍ତି । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୩୬୫ କି.ମି. ।

ତୁମପାଇଁ କାମ :

ବୈତରଣୀ ନଦୀ କେଉଁ କେଉଁ ଜିଲ୍ଲାମାନଙ୍କରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି ବାହାର କର ।

ବ୍ରାହ୍ମଣୀ :

ଶଙ୍ଖ ଓ କୋଏଲ ନାମକ ଦୁଇଟି ନଦୀ ଛୋଟନାଗପୁର ମାଳଭୂମିରୁ ବାହାରି ରାଉରକେଲା ନିକଟସ୍ଥ ବେଦବ୍ୟାସଠାରେ ମିଳିତ ହୋଇ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀ ନାମ ଧାରଣ କରିଛନ୍ତି । ଏହା ଓଡ଼ିଶାର ଦ୍ଵିତୀୟ ବଡ଼ ନଦୀ । ବୈତରଣୀ ସହ ମିଳିତ ହୋଇ ଧାମରାଠାରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ଏହାର ନଦୀଶଯ୍ୟାରେ ରେଙ୍ଗାଲାଠାରେ ଗୋଟିଏ ତ୍ୟାମ କରାଯାଇ ଜଳବିଦ୍ୟୁତଶକ୍ତି ଉତ୍ପାଦନ କରାଯିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜଳସେଚନ ମଧ୍ୟ କରାଯାଉଛି । ଖରସ୍ରୋତା ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଶାଖାନଦୀ । ବ୍ରାହ୍ମଣୀନଦୀ କୂଳରେ ଗଡ଼ିଉଠୁଥିବା ଶିଳଯୋଗୁ (ଅନୁଗୁଳର ଜାତୀୟ ଆଲୁମିନିୟମ ଶିଳ ଓ ତାଳଚେରର କୋଇଲା ଓ ତାପଜବିଦ୍ୟୁତ କାରଖାନା) ଏହାର ଜଳ ଦୂଷିତ ହେବାସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ନିମ୍ନମାର୍ଗରେ ଏହାର ଜଳଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବା ଗ୍ରାମବାସୀମାନଙ୍କର ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟଉପରେ ଖରାପ ପ୍ରଭାବ ପଡ଼ୁଅଛି । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ପ୍ରାୟ ୭୯୯ କି.ମି. ।

ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା :

ଛୋଟନାଗପୁର ମାଳଭୂମିରୁ ବାହାରି ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ମଧ୍ୟଦେଇ ପ୍ରବାହିତ ହେବାପରେ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାକୁ ପ୍ରବେଶ କରିଅଛି । ଏହି ଜିଲ୍ଲାରେ ପ୍ରବାହିତ ହେବା ପରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୪୩୩ କି.ମି. ।

ବୈତରଣୀ :

କେନ୍ଦୁଝର ଜିଲ୍ଲାର ଗୋନାସିକା ପର୍ବତରୁ ବାହାରିଛି । ସାଳନ୍ଦୀ ବୈତରଣୀ ନଦୀର ଏକ ଉପନଦୀ ।

ବୁଢ଼ାବଲଙ୍ଗ :

ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଜିଲ୍ଲାର ଶିମିଳିପାଳ ପାହାଡ଼ରୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଲାଭକରି ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଓ ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟଦେଇ ପ୍ରବାହିତ ହେବାପରେ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିଅଛି । ବାଲେଶ୍ଵର ଓ ବାରିପଦା ସହରଦ୍ଵୟ ଏହି ନଦୀକୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ । ବରେହିପାଣି ଜଳପ୍ରପାତ ଏହି ନଦୀ ଶଯ୍ୟାରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ନଦୀର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୧୭୫ କି.ମି. ।

ରକ୍ଷିକୁଲ୍ୟା :

କନ୍ଧମାଳ ଜିଲ୍ଲାର ରକ୍ଷି ପର୍ବତରୁ ବାହାରି ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ପଡ଼ିଛି । ଧନେଇ, ବଡ଼ନଦୀ ଓ ବାଗୁଆ ଏହାର ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟ ଉପନଦୀ ଓ ଏହାର ମୁହାଣରେ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ନାହିଁ । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୧୬୫ କି.ମି. ।

ବଂଶଧାରା :

କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାର ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳରୁ ବାହାରି ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶରେ ପ୍ରବେଶ କରିଛି । ମହେନ୍ଦ୍ରତନୟା ଏହାର ଏକ ଉପନଦୀ । ମହେନ୍ଦ୍ରତନୟା ନଦୀ ମହେନ୍ଦ୍ରଗିରିର ଉତ୍ପତ୍ତିଲାଭ କରି ବଂଶଧାରା ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଛି । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୨୩୦ କି.ମି. ଓ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର କଳିଙ୍ଗପଟ୍ଟନମଠାରେ ସମୁଦ୍ରରେ ପଡ଼ିଅଛି ।

ସାଳନ୍ଦୀ, ଇନ୍ଦ୍ରାବତୀ, କୋଲାବ, ଶାବରୀ, ମାଛକୁଣ୍ଡ, ନାଗାବଳୀ, ବାହୁଡ଼ା ଆଦି ଓଡ଼ିଶାର ମାଳଭୂମି ଅଞ୍ଚଳରେ କେତେକ ନଦୀ । ଭୁଞ୍ଜୁମା ଜଳପ୍ରପାତ ମାଛକୁଣ୍ଡ ନଦୀଶଯ୍ୟାରେ ଅବସ୍ଥିତ ।

ଓଡ଼ିଶାର ହ୍ରଦ

ଚିଲିକା :

ଭାରତର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଲୁଣିହ୍ରଦ । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୭୧ କି.ମି. ଓ ପ୍ରସ୍ଥ ୩୨ କି.ମି. । ଏହାର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ସମୟାନୁସାରେ ୭୮୦ ବର୍ଗ କି.ମି.ରୁ ୧୪୪ ବର୍ଗ କି.ମି. ମଧ୍ୟରେ ସାମିତ ରହିଥାଏ । ସମୁଦ୍ର ସହ ସଂଲଗ୍ନ ହେଲେ ଏହା ଏକ ଉପହ୍ରଦରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ବର୍ଷାଦିନେ ପ୍ରଚୁର ବର୍ଷାଜଳ ମିଶୁଥିବାରୁ ଏହାର ଲବଣତା ହ୍ରାସପାଏ । ମାତ୍ର ଶୀତଋତୁରେ ଏହା ଅଧିକ ଥାଏ । ଶୀତଋତୁରେ ଉତ୍ତର ମେରୁଅଞ୍ଚଳ, କାସିୟାନ ହ୍ରଦ, ଜାମ୍ବୁ ଓ କାଶ୍ମୀର ଅଞ୍ଚଳରୁ ବିଭିନ୍ନ ଜାତିର ପକ୍ଷୀ ଚିଲିକାହ୍ରଦକୁ ଆସିଥାନ୍ତି । ଏହି ହ୍ରଦରୁ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ମାଛ ମରାଯାଏ । ଚିଲିକା ହ୍ରଦ ମଧ୍ୟରେ ପାରିକୁଦ, ମାଲୁଦ ଓ କାଳାଜାଲ ପ୍ରଭୃତି ଅନେକ ଛୋଟ ଛୋଟ ପାହାଡ଼ ଅବସ୍ଥିତ । କାଳାଜାଲ ପାହାଡ଼ରେ ମା କାଳାଜାଲଙ୍କର ମନ୍ଦିର ଅଛି । ଚିଲିକାହ୍ରଦର ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପଭୋଗ କରିବାପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନେ ଆସିଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଏକ ପର୍ଯ୍ୟଟନସ୍ଥଳୀରେ ପରିଣତ

କରାଯାଇଛି । ଏଠାରେ ଏକ ନୌବାଳକ ତାଲିମକେନ୍ଦ୍ର ଅଛି । ଚିଲିକାହ୍ରଦ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ଜାତିର ତଳଫିନଙ୍କର ବାସସ୍ଥଳୀ । ସାତପଡ଼ା ନିକଟରେ ତଳଫିନ୍ ଦେଖିବାପାଇଁ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଇଛି ।

ଅଂଶୁପା :

ମହାନଦୀର ଏକ ବକ୍ର ଅଂଶ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଏହି ହ୍ରଦର ସୃଷ୍ଟି । ତେଣୁ ଏହା ଏକ ଅଶ୍ୱଖୁରାକୃତ ହ୍ରଦ । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୫ କି.ମି. ଏବଂ ପ୍ରସ୍ଥ ୨ କି.ମି. । ଏହାର ପଶ୍ଚିମରେ ସରଣା ପାହାଡ଼ ଓ ପୂର୍ବରେ କୁଞ୍ଜର ପାହାଡ଼ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ଦକ୍ଷିଣରେ ମହାନଦୀ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି । ଏହା ଏକ ମଧୁର ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ହ୍ରଦ । ଏଥିରୁ ମାଛ ଧରାଯାଏ । ଅଂଶୁପାକୁ ଏକ ପର୍ଯ୍ୟଟନ କେନ୍ଦ୍ରରେ ପରିଣତ କରିବା ପାଇଁ ଓଡ଼ିଶାସରକାର ଚେଷ୍ଟିତ ।

ପାଟ :

ଗଞ୍ଜାମଜିଲ୍ଲାର ଛତ୍ରପୁର ସହର ନିକଟରେ ଏହି ହ୍ରଦ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହା ଏକ ମଧୁରଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ହ୍ରଦ । ଏହାର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ୪ କି.ମି. ଏବଂ ପ୍ରସ୍ଥ ½ କି.ମି. ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ଚାରୋଟି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍‌ଟିକୁ ବାଛି ଲେଖ ।

(i) କେଉଁ ନଦୀଟି ଆରବ ସାଗରରେ ପଡ଼ିଅଛି ?

(କ) କୃଷ୍ଣା (ଖ) କାବେରୀ (ଗ) ନର୍ମଦା (ଘ) ମେଘନା

(ii) ନିମ୍ନଲିଖିତ କେଉଁ ହ୍ରଦଟି ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡରେ ଅବସ୍ଥିତ ?

(କ) ତାଲ (ଖ) ଉଲାର (ଗ) ଅଂଶୁପା (ଘ) ନୈନିତାଲ

(iii) କେଉଁ ନଦୀଟି ଏକ ଗ୍ରନ୍ଥଉପତ୍ୟକା ମଧ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଅଛି ?

(କ) ମହାନଦୀ (ଖ) ତାପ୍ତି (ଗ) କାବେରୀ (ଘ) ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର

- (iv) ଉପଦ୍ଵାପାୟ ନଦୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କେଉଁଟିର ଦୈର୍ଘ୍ୟ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ।
 (କ) କୃଷ୍ଣା (ଖ) ଗୋଦାବରୀ (ଗ) ମହାନଦୀ (ଘ) କାବେରୀ
- (v) ସିନ୍ଧୁନଦୀର ଉତ୍ପତ୍ତିସ୍ଥଳ କେଉଁଟି ?
 (କ) ଯମୁନୋତ୍ରୀ (ଖ) ମାନସରୋବର (ଗ) ଅମରକଣ୍ଠକ ମାଳଭୂମି (ଘ) ସାତପୁରୀ ପର୍ବତଶ୍ରେଣୀ
- (vi) କେଉଁ ନଦୀର ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳ ଭାରତରେ ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ?
 (କ) ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର (ଖ) ସିନ୍ଧୁ (ଗ) ଗଙ୍ଗା (ଘ) ଗୋଦାବରୀ

୨. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

- (i) ଜଳବିଭାଜିକା କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ? ଗୋଟିଏ ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।
- (ii) ଗଙ୍ଗାନଦୀ ଓ ଯମୁନା ନଦୀ କେଉଁଠୁ ଉତ୍ପତ୍ତି ଲାଭ କରିଛନ୍ତି ?
- (iii) ଗଙ୍ଗାନଦୀ କେଉଁ ଦୁଇଟି ନଦୀର ମିଳନଦ୍ଵାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ଏବଂ କେଉଁଠାରେ ?
- (iv) ତିବ୍ବତରେ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ରର ଗତିପଥ ଅଧିକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କାହିଁକି କମ୍ ପରିମାଣର ପତ୍ତୁ ବହନ କରେ ?
- (v) କେଉଁ ଦୁଇଟି ଉପଦ୍ଵାପାୟ ନଦୀ ଗଙ୍ଗାନଦୀର ବାମ ପଟେ ଏହାସହିତ ମିଶିଛନ୍ତି ?

୩. ହୃଦଗୁଡ଼ିକର ଅର୍ଥନୈତିକ ଅବଦାନ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଲୋଚନା କର ।

୪. ହିମାଳୟରୁ ବାହାରିଥିବା ଓ ଉପଦ୍ଵାପାୟ ନଦୀ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ପାର୍ଥକ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କର ।

୫. ଉପଦ୍ଵାପାୟ ପଶ୍ଚିମବାହିନୀ ଓ ପୂର୍ବବାହିନୀ ନଦୀ ମଧ୍ୟରେ ତୁଳନା କର ।

୬. ଦେଶର ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶପାଇଁ ନଦୀର ଭୂମିକା କାହିଁକି ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ?

୭. ତୁମ ପାଇଁ କାମ ।

- (i) ମାନଚିତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ- ଭାରତର ଏକ ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ରରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ନଦୀଗୁଡ଼ିକ ଦର୍ଶାଅ ।
 ଗଙ୍ଗା, ସତଲେଜ, କୃଷ୍ଣା, ନର୍ମଦା, ତାପ୍ତି, ମହାନଦୀ ଏବଂ ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର
- (ii) ଅନ୍ୟ ଏକ ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ରରେ ଚିଲିକା, ସମର, ଉଲ୍ଲାର, ପୁଲିକଟ, କୋଲେରୁ ହ୍ରଦ ଦର୍ଶାଅ ।

•••

ତୃତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ଜଳବାୟୁ

ଅଶ୍ଳୁମଣ୍ଡଳ, ବାରିମଣ୍ଡଳ, ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଓ ଜୈବମଣ୍ଡଳକୁ ନେଇ ପୃଥିବୀର ଭୂମଣ୍ଡଳ ଗଠିତ । ଏହି ଚାରିଗୋଟି ମଣ୍ଡଳ ପରସ୍ପର ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ପୃଥିବୀ ଚାରିପାଖରେ ଘେରି ରହିଥିବା ବାୟୁର ଆସ୍ତରଣକୁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ କୁହାଯାଏ । ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ସବୁବେଳେ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଯାଏ । କେତେବେଳେ ବାୟୁ ଉଷ୍ଣ ହୋଇଥାଏ ତ କେତେବେଳେ ଶୀତଳ, କେତେବେଳେ ଆର୍ଦ୍ର ତ କେତେବେଳେ ଶୁଷ୍କ ଏବଂ କେତେବେଳେ ମୃଦୁ ତ କେତେବେଳେ ଗତିଶୀଳ । ସେହିପରି ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଉତ୍ତାପର ମଧ୍ୟ ହ୍ରାସ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥାଏ । କୌଣସି ସ୍ଥାନର ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟର ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଅବସ୍ଥାକୁ ପାଗ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ବାୟୁର ଉତ୍ତାପ, ବାୟୁର ଚାପ, ବାୟୁପ୍ରବାହର ଦିଗ ଓ ବେଗ, ଆର୍ଦ୍ରତା ଓ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଇତ୍ୟାଦି । ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନର ପାଗ ସବୁବେଳେ ସ୍ଥିର ନଥାଏ । ସମୟାନୁସାରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ । ସକାଳେ ଆକାଶ ପରିଷ୍କାର ଥାଇ ଭଲପାଗର ସୂଚନା ଦେଉଥିବାବେଳେ ସନ୍ଧ୍ୟାବେଳକୁ ଘଡ଼ଘଡ଼ି ସହ ବର୍ଷା ହୋଇଯାଏ । ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଖରାପାଗ ବର୍ଷାପାଗରେ ବଦଳିଯାଏ । ତେଣୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପାଗର ସ୍ଥାୟିତ୍ୱ କମ୍ ସମୟ ପାଇଁ ରହିଥାଏ କିନ୍ତୁ ଜଳବାୟୁ ବହୁବର୍ଷର (ଅତିକମରେ ୩୫ ବର୍ଷ) ହାରାହାରି ପାଗକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ତେଣୁ କୌଣସି ବିଷ୍ଟୃତ ଅଞ୍ଚଳର ଦୀର୍ଘସମୟର ପାଣିପାଗର ହାରାହାରି ଅବସ୍ଥାକୁ ଜଳବାୟୁ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହା ଶୀଘ୍ର ବଦଳେ ନାହିଁ । ଅନେକ ବର୍ଷ ଧରି ଗୋଟିଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାରର ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଏ ।

ଜଳବାୟୁର ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ବାୟୁର ଉତ୍ତାପ, ବାୟୁର ଚାପ, ବାୟୁ ପ୍ରବାହ, ବାୟୁର ଆର୍ଦ୍ରତା ଓ ବୃଷ୍ଟିପାତ । ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକର ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି ସର୍ବଦା ଲାଗି ରହିଥାଏ । କିନ୍ତୁ କେତେ ସମ୍ପ୍ରାହ ବା ମାସ

ପାଇଁ ଏକା ପ୍ରକାରର ଅବସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ଦେଖାଯାଏ । ଏକ ମାସ ପାଇଁ ଉତ୍ତାପ ଅଧିକ ଥାଏ ବା କମ୍ ଥାଏ । ବର୍ଷାର ପରିମାଣ ମଧ୍ୟ କମ୍ ବା ବେଶୀ ହୋଇଥାଏ । ବାୟୁ ପ୍ରବାହର ବେଗ ମଧ୍ୟ କମ୍ ବା ଅଧିକ ହୁଏ । ଏହିସବୁ ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକର ସ୍ଥାୟିତ୍ୱ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଗୋଟିଏ ବର୍ଷକୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଋତୁରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା- ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ, ବର୍ଷାଋତୁ, ଶୀତଋତୁ, ଶରତଋତୁ, ହେମନ୍ତଋତୁ ଓ ବସନ୍ତଋତୁ । ସେହିପରି ଜଳବାୟୁର ସମାନତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପୃଥିବୀକୁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଭାରତରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ମୌସୁମୀ ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଏ ।

ମୌସୁମୀ ଶବ୍ଦଟି ଆରବ ଦେଶର ମୌସମ ଶବ୍ଦରୁ ଆସିଛି ଯାହାର ଅର୍ଥ ହେଉଛି ଋତୁକାଳୀନ ବାୟୁପ୍ରବାହ । ଏହା ଋତୁଭେଦରେ ବର୍ଷକ ମଧ୍ୟରେ ଛଅମାସ ପାଇଁ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଲାବେଳେ ଅନ୍ୟ ଛଅମାସ ତା'ର ବିପରୀତ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

ଦକ୍ଷିଣ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଏସିଆରେ ମଧ୍ୟ ମୌସୁମୀ ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଏ । ଭାରତରେ ଗୋଟିଏ ପ୍ରକାରର ଜଳବାୟୁ ଅନୁଭୂତ ହେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତାପ ଓ ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣ ସବୁଠାରେ ସମାନ ନୁହେଁ । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ରାଳସ୍ଥାନ ମରୁଭୂମିର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉତ୍ତାପ ୫୦° ସେଲ୍‌ସିଅସ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି ଶୀତଋତୁରେ ଥୁରୁଅନନ୍ତପୁରମ୍ ଉତ୍ତାପ ୨୦° ସେଲ୍‌ସିଅସ ଥିବାସ୍ଥଳେ ଜାମ୍ମୁ ଓ କାଶ୍ମୀରର ତ୍ରାସଠାରେ -୪୫° ସେଲ୍‌ସିଅସ ହୋଇଥାଏ । ସମୁଦ୍ର ଠାରୁ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ଦିନରାତି ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ତାପର ତାରତମ୍ୟ ଅଧିକ ଥାଏ । ସମୁଦ୍ର ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ଉତ୍ତାପର ତାରତମ୍ୟ ଅତି କମ୍ ।

ଥର ମରୁଭୂମିର ପଶ୍ଚିମ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଜୟସଲମେର ଠାରେ ସାଧାରଣତଃ ଦିନରେ ୫୦° ସେଲ୍‌ସିଅସ ଉତ୍ତାପ ଥିବାବେଳେ ରାତିରେ ୧୫° ସେଲ୍‌ସିଅସ ଥାଏ । ଆଣ୍ଡାମାନ ନିକୋବର ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜ ଗୁଡ଼ିକରେ ଦିନ ରାତି ମଧ୍ୟରେ ଉତ୍ତାପର ପାର୍ଥକ୍ୟ ୮° ସେଲ୍‌ସିଅସ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥାଏ ।

ରାଜସ୍ଥାନର ଘରଗୁଡ଼ିକରେ ସମତଳ ଛାତ ଥିବାବେଳେ କେରଳରେ ଘରଗୁଡ଼ିକର ଛାତ ଗଡ଼ାଣିଆ ହୋଇଥାଏ । ଥର ମରୁଭୂମିର ଅଧିବାସୀମାନେ ସୁତା ଚିଆରି ଜିଲା ପୋଷାକ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲାବେଳେ ଜାମ୍ବୁ ଓ କାଶ୍ମୀର ଲୋକମାନେ ପଶମ ବସ ବ୍ୟବହାର କରନ୍ତି ।

ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ବର୍ଷାଣର ଆକାର, ପ୍ରକାର ଓ ପରିମାଣ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ରତ୍ନରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବର୍ଷା ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ବର୍ଷାର ପରିମାଣରେ ମଧ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ହିମାଳୟର ଉଚ୍ଚ ଅଞ୍ଚଳରେ ତୁଷାର ବୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବାବେଳେ ଦେଶର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସ୍ଥାନରେ ଜଳବୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଦେଶର ଉତ୍ତର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳର କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ବାର୍ଷିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ୧୦୦୦ ସେ.ମି.ରୁ ଅଧିକ ହେଉଥିଲାବେଳେ ଲାଦାଖ ଓ ପଶ୍ଚିମ ରାଜସ୍ଥାନରେ ୧୦ ସେଣ୍ଟିମିଟରରୁ କମ୍ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୋଇଥାଏ । ଦେଶର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳ ଜୁନରୁ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ମଧ୍ୟରେ ବୃଷ୍ଟିପାତ ପାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ତାମିଲନାଡୁର କେତେକ ସ୍ଥାନ, କରମଣ୍ଡଳ ଉପକୂଳ, ଜାମ୍ବୁ ଓ କାଶ୍ମୀର, ପଞ୍ଜାବ, ହରିଆଣା, ହିମାଚଳପ୍ରଦେଶ, ଦିଲ୍ଲୀ ଓ ପଶ୍ଚିମ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ ଆଦି ଅଞ୍ଚଳରେ ଶୀତଋତୁରେ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ ।

ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ଗୋଟିଏ ରତ୍ନରୁ ଆଉ ଗୋଟିଏ ରତ୍ନ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ତାପମାତ୍ରାର ପାର୍ଥକ୍ୟ ଖୁବ୍ କମ୍; ସେହିପରି ଦୈନିକ ତାପମାତ୍ରାରେ ମଧ୍ୟ ବିଶେଷ ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧି ଘଟିନଥାଏ । ମାତ୍ର ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦୈନିକ ତାପମାତ୍ରାରେ ଅଧିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଶୀତଋତୁ ଏବଂ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁର ଉତ୍ତାପ ମଧ୍ୟରେ ବହୁତ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଉତ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ବୃଷ୍ଟିପାତ ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ । ଉତ୍ତାପ ଓ ବୃଷ୍ଟିପାତର ତାରତମ୍ୟ ହେତୁ ଲୋକମାନଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ, ପେୟ, ବସ୍ତ୍ର, ବାସଗୃହ ଓ ଜୀବନଯାପନ ପ୍ରଣାଳୀରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ ।

ଜଳବାୟୁର ନିୟାମକ :

ସାଧାରଣତଃ ଜଳବାୟୁ ଦଶଗୋଟି ନିୟାମକ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ଅକ୍ଷାଂଶ (Latitude), ଉଚ୍ଚତା (Altitude), ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ନିକଟବର୍ତ୍ତିତା (Nearness to sea), ବାୟୁପ୍ରବାହର ଦିଗ (Direction of wind), ମୃତ୍ତିକା (Soil), ଅରଣ୍ୟ (Forest), ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ରୋତ (Ocean current), ବୃଷ୍ଟିପାତ (Rainfall), ପର୍ବତର ଅବସ୍ଥିତି (Mountains) ଏବଂ ଭୂମିର ଢାଲୁ (Slope of the land) । ଏହାକୁ ସହଜରେ ମନେ ରଖିବା ପାଇଁ LANDS FORMS ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ପୃଥିବୀର ଆକାର ଯୋଗୁ ସୌରାଭିତାପ ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ସମାନ ଭାବରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅକ୍ଷାଂଶ ଅନୁସାରେ ବିଷୁବ ରେଖାଠାରୁ ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ମେରୁ ଆଡ଼କୁ ସୌରାଭିତାପ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ । ସୌରାଭିତାପର ହ୍ରାସ ବୃଦ୍ଧି ଅନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ତାପମାତ୍ରାରେ ମଧ୍ୟ ହ୍ରାସ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥାଏ । ତେଣୁ ବିଷୁବ ରେଖା ଅଞ୍ଚଳରେ ଉତ୍ତାପ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ ଏବଂ ମେରୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉତ୍ତାପ ସବୁଠାରୁ କମ୍ ହୋଇଥାଏ । ବିଷୁବରେଖା ଆଡୁ ମେରୁ ଆଡ଼କୁ ଉତ୍ତାପ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ ।

ସମୁଦ୍ର ପତ୍ତନଠାରୁ ଉଚ୍ଚତା ଅନୁସାରେ ତାପମାତ୍ରା କମିଥାଏ । ତେଣୁ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ପର୍ବତ ଉପରେ ଥଣ୍ଡା ଲାଗେ । ବାୟୁର ଘନତ୍ଵ ମଧ୍ୟ ଉଚ୍ଚତା ଅନୁସାରେ କମିଥାଏ । ଅଧିକ ଉଚ୍ଚତାରେ ବାୟୁ ପତଳା ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି ସ୍ଥାନର ଚାପ ଏବଂ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ସାଧାରଣତଃ ଅକ୍ଷାଂଶ ଓ ଉଚ୍ଚତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏହାଦ୍ଵାରା ଉତ୍ତାପ ଓ ବୃଷ୍ଟିପାତ ମଧ୍ୟ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୁଏ ।

ସମୁଦ୍ର ନିକଟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ବେଶୀ ଥଣ୍ଡା ବା ଗରମ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ସମୁଦ୍ରର ଆସୁଥିବା ପବନ ଏହି ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ଉତ୍ତାପକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ସମୁଦ୍ର ଆତ୍ମ ଥଣ୍ଡା ପବନ ସ୍ଥଳଭାଗ ଆଡ଼କୁ ବହି ଆସୁଥିବାରୁ, ଏହାର ଉତ୍ତାପ କମିଥାଏ । ସେହିଭଳି ଶୀତ ଋତୁରେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଗରମ ପବନ ସମୁଦ୍ର ଆତ୍ମ ବହିଆସି ସ୍ଥଳଭାଗର ଉତ୍ତାପ ବୃଦ୍ଧି କରିବାରେ ସହାୟତା କରିଥାଏ । ସମୁଦ୍ରରେ ଦୁଇପ୍ରକାରର ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଉଷ୍ଣ ସ୍ରୋତ ଏବଂ ଶୀତଳ ସ୍ରୋତ ।

ଉଷ୍ଣ ସ୍ରୋତର ଉତ୍ତାପ ତା'ର ଚାରିପାଖରେ ଥିବା ଜଳରାଶିଠାରୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଫଳରେ ଉଷ୍ଣସ୍ରୋତର ପ୍ରଭାବରେ ଉତ୍ତାପ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥାଏ । ସେହିପରି ଶୀତଳ ସ୍ରୋତର ଉତ୍ତାପ ଚାରିପାଖରେ ଥିବା ଜଳରାଶିଠାରୁ କମ୍ ହୋଇଥାଏ । ଶୀତଳସ୍ରୋତ ପହଞ୍ଚିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ଉତ୍ତାପ କମ୍ ହୋଇଥାଏ । ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ରୋତ ଦ୍ୱାରା ଜଳବାୟୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ଏହି ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ସମଭାବାପନ୍ନ ନାତିଶୀତୋଷ୍ଣ ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଏ ।

ସମୁଦ୍ରଠାରୁ ଦୂରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ଜଳବାୟୁ ଉପରେ ସାମୁଦ୍ରିକ ପବନ ବା ସ୍ରୋତର କୌଣସି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ନଥାଏ । ଫଳରେ ଏହି ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ମହାଦେଶୀୟ ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ଦିନରାତି ମଧ୍ୟରେ ତାପମାତ୍ରା ଏବଂ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ ଓ ଶୀତଋତୁ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ତାପମାତ୍ରାରେ ତାରତମ୍ୟ ଅଧିକ ଥାଏ ।

ଭୂ-ପୃକୃତି ଦ୍ୱାରା ମଧ୍ୟ ଜଳବାୟୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଥାଏ । ଉଚ୍ଚ ପର୍ବତଗୁଡ଼ିକ ଶୀତଳ ବା ଉଷ୍ଣବାୟୁର ଗତିପଥରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାନ୍ତି । ଫଳରେ ଉଷ୍ଣବାୟୁ ବା ଶୀତଳବାୟୁ ତାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ପର୍ବତର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱକୁ ଯାଇପାରେ ନାହିଁ । ଜଳୀୟବାଷ୍ପ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଉଷ୍ଣବାୟୁ ପର୍ବତରେ ବାଧା ପାଇଲା ପରେ ଉପରକୁ ଉଠେ । ବାଧା ପାଇବା ହେତୁ ଏହାର ଉତ୍ତାପ ବଢ଼ିଥାଏ । ଏହା ସଂପ୍ରସାରିତ ହୋଇ ପର୍ବତର ପ୍ରତିବାତ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବର୍ଷା ଦେଇଥାଏ । ପର୍ବତର ଅପର ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବା ଅନୁବାତ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣ କମିଯାଏ । କାରଣ ବାୟୁରେ ଜଳୀୟବାଷ୍ପ କମ୍ ଥାଏ ।

ଗାଡ଼ ରଙ୍ଗର ମୃତ୍ତିକା ଗୁଡ଼ିକ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉତ୍ତାପକୁ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଫଳରେ ଏମାନେ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଗରମ ହୋଇଯାନ୍ତି । କଳାମାଟି ଓ ଲାଲମାଟିଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ଦିନବେଳା ଏହି କାରଣ ଯୋଗୁ ଅଧିକ ଉତ୍ତାପ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।

ଉଦ୍ଭିଦବର୍ଗକୁ ଜଳବାୟୁର ଦର୍ପଣ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଉଦ୍ଭିଦର ପତ୍ର ପୃଷ୍ଠରୁ ଜଳ ଉଷ୍ଣେଦନ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଫଳରେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଆର୍ଦ୍ରତା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ । ଉଦ୍ଭିଦ ବାୟୁର ଉତ୍ତାପକୁ ପରିମିତ (Moderate) ମଧ୍ୟ କରିଥାଏ ।

ବହୁଳ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଆର୍ଦ୍ର ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଉଥିବାବେଳେ କମ୍ ବୃଷ୍ଟି ପାଉଥିବା ଅଞ୍ଚଳରେ ଶୁଷ୍କ ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଏ ।

ଭାରତର ଜଳବାୟୁ ନିୟାମକ :

କର୍କଟକ୍ରାନ୍ତି ଭାରତର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାନ୍ ଅଫ କଳ୍ପ ଠାରୁ ପୂର୍ବରେ ମିଜୋରାମ ଦେଇଯାଇଛି । ତେଣୁ କର୍କଟକ୍ରାନ୍ତିର ଦକ୍ଷିଣକୁ ଅବସ୍ଥିତ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ପରିମାଣର ଆଲୋକ ଓ ଉତ୍ତାପ ପାଇଥାନ୍ତି । କ୍ରାନ୍ତୀୟ ବଳୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବାରୁ ସେଇ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଜଳବାୟୁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।

କର୍କଟକ୍ରାନ୍ତି ଉତ୍ତରରେ ଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ମଣ୍ଡଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବାରୁ କମ୍ ପରିମାଣର ଆଲୋକ ଓ ଉତ୍ତାପ ପାଇଥାନ୍ତି ଫଳରେ ସେଠାରେ ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଜଳବାୟୁର ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।

ଭାରତର ଉତ୍ତରରେ ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ହାରାହାରି ଉଚ୍ଚତା ପ୍ରାୟ ୬୦୦୦ ମିଟର । ଏସିଆର ମଧ୍ୟଭାଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବା ଶୀତଳବାୟୁ ହିମାଳୟ ଦ୍ୱାରା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବାୟୁ ହିମାଳୟକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଫଳରେ ଭାରତର ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହା ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । ତେଣୁ ଭାରତର ଉତ୍ତାପ ଶୀତଦିନେ ମଧ୍ୟ ଏସିଆଠାରୁ ଅଧିକ ଥାଏ ଏବଂ ମଧ୍ୟ ଏସିଆ ପରି ଶୀତଦିନେ ଅଧିକ ଶୀତ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ ।

ବାୟୁର ଚାପ ଓ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ :

ଭାରତର ଜଳବାୟୁ ଓ ପାଗ ସାଧାରଣତଃ ତିନିଗୋଟି ଅବସ୍ଥା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ ।

- ୧। ବାୟୁର ଚାପ ଓ ଭୂପୃଷ୍ଠର ବାୟୁ ପ୍ରବାହ
- ୨। ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱସରର ବାୟୁ ପ୍ରବାହ
- ୩। ପଶ୍ଚିମ ଲଘୁଚାପ ବିଶ୍ୱଖଳା (Western disturbance) ଓ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଲଘୁଚାପ ।

ବାୟୁର ଚାପ ଓ ଭୂପୃଷ୍ଠର ବାୟୁ ପ୍ରବାହ :

ଭାରତ ଉତ୍ତରପୂର୍ବ ବାୟୁ ପ୍ରବାହ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ । ଉତ୍ତର ପୂର୍ବ ବାୟୁ ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଗୁରୁତାପ ବଳୟରୁ ଦକ୍ଷିଣରେ ଥିବା ବିଷୁବରେଖା ଲଘୁଚାପ ବଳୟକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ପୃଥିବୀ ଘୁରୁଥିବାରୁ କୋରିଓଲିସ୍ ବଳ ଦ୍ୱାରା ତାହା ପୂର୍ବକୁ ବଙ୍କେଇ ଯାଇଥାଏ । ଏହି ବାୟୁ ସ୍ଥଳଭାଗ ଦେଇ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏଥିରେ ଜଳାୟତନର ପରିମାଣ କ୍ଷୁଦ୍ର କମ୍ ଥାଏ ତେଣୁ ଭାରତ ଏହି ବାୟୁରୁ ବର୍ଷା ପାଏ ନାହିଁ ।

କୋରିଓଲିସ୍ ବଳ ପୃଥିବୀ ଘୁରିବା ହେତୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବଳଦ୍ୱାରା ବାୟୁପ୍ରବାହ ଉତ୍ତର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଧରେ ଦକ୍ଷିଣକୁ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଧରେ ବାମକୁ ବଙ୍କେଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଫେରେଲସ୍ ନିୟମ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଶୀତଋତୁରେ ହିମାଳୟର ଉତ୍ତରରେ ଏକ ଗୁରୁତାପ ବଳୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ସେହି ଗୁରୁତାପ ବଳୟରୁ ସମୁଦ୍ର ଉପରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଲଘୁଚାପ ବଳୟ ଆଡ଼କୁ ବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ଭାରତ ଏବଂ ଆନ୍ଧ୍ୟାନ୍ତରୀଣ ଏସିଆ ଉପରେ ଲଘୁଚାପ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ସେହି କାରଣରୁ ବାୟୁ ବିପରୀତ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଦକ୍ଷିଣରେ ଭାରତ ମହାସାଗରର ଗୁରୁତାପ ବଳୟରୁ ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଦିଗରୁ ବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ବିଷୁବରେଖାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିଥାଏ । ପରେ ଏହା ପଶ୍ଚିମ ଆଡ଼କୁ ବଙ୍କେଇ ଭାରତ ଉପମହାଦେଶ ଉପରେ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ଲଘୁଚାପ ବଳୟ

ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଏହାକୁ ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ମୌସୁମୀବାୟୁ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ବାୟୁ ସମୁଦ୍ର ଉପର ଦେଇ ଗତି କରୁଥିବାରୁ ବହୁ ପରିମାଣର ଜଳାୟତନ ସଂଗ୍ରହ କରିଥାଏ ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣର ବୃଷ୍ଟିପାତ କରାଇଥାଏ ।

ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱସରର ବାୟୁପ୍ରବାହ ପଶ୍ଚିମ ବାୟୁ ସ୍ରୋତ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୁଏ । ଏହି ପଶ୍ଚିମ ବାୟୁ ସ୍ରୋତର ଏକ ଅଂଶବିଶେଷ ହେଉଛି Jet stream ବା ଜେଟ୍ ସ୍ରୋତ । ଏହି ଜେଟ୍ ସ୍ରୋତ ୨୭°୩୦' ଉତ୍ତର ଅକ୍ଷାଂଶ ଉପରେ ଅବସ୍ଥିତ । ତେଣୁ ଏହାକୁ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ପଶ୍ଚିମ ଜେଟ୍ ସ୍ରୋତ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଜେଟ୍ ସ୍ରୋତ ଗୁଡ଼ିକ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ସବୁ ସମୟରେ ହିମାଳୟର ଦକ୍ଷିଣରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଅନ୍ତି । ଏମାନେ ଶୀତଋତୁରେ ଭୂମଧ୍ୟ ସାଗରରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ପଶ୍ଚିମବାୟୁ ବିଶ୍ୱଖଳା ଗୁଡ଼ିକୁ (ନାତିଶୀତୋଷ୍ଣ ବାତାବର୍ତ୍ତ ଗୁଡ଼ିକୁ) ଆଣିବାରେ ସହାୟତା କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ବର୍ଷା ଦେଇଥାନ୍ତି । ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଗତି ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ହୋଇ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ପଶ୍ଚିମ ଜେଟ୍‌ସ୍ରୋତ ହିମାଳୟର ଉତ୍ତରକୁ ଗତି କରିଥାଏ । କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଜେଟ୍‌ସ୍ରୋତ ଭାରତୀୟ ଉପଦ୍ୱୀପ ଉପରେ ଗତିକରି ୧୪° ଉତ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୁଏ । ଉତ୍ତର ଭାରତ ସମତଳର ଅନ୍ତର୍ଗତ ପ୍ରାୟ ୨୫° ଉତ୍ତରରେ ପୂର୍ବୀୟ ଜେଟ୍‌ସ୍ରୋତ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୁଏ । ଏହା କ୍ରାନ୍ତିମଣ୍ଡଳୀୟ ବାର୍ତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକୁ ଭାରତକୁ ଆଣେ । ଏହି ବାର୍ତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକରୁ ଭାରତ ବୃଷ୍ଟି ପାଏ ।

ବହୁ ଉଚ୍ଚରେ ଟ୍ରପୋପଜ୍ ନିକଟରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବା ପ୍ରବଳ ବେଗଶାଳୀ ବାୟୁ ସ୍ରୋତକୁ ଜେଟ୍ ସ୍ରୋତ (Jet stream) କୁହାଯାଏ । ଏହାର ପ୍ରସ୍ଥ ୫୦୦ କିଲୋମିଟର, ଗଭୀରତା ୫୦୮ କି.ମି. ପବନର ବେଗ ଘଣ୍ଟାପ୍ରତି ୩୫୦କି.ମି.ରୁ ୪୫୦କି.ମି. ।

ଭାରତର ମୌସୁମୀ ଜଳବାୟୁ :

ଭାରତରେ ସାଧାରଣତଃ ମୌସୁମୀ ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଏ । ମୌସୁମୀ ବାୟୁ ବର୍ଷସାରା ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଋତୁ ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଦିଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ

ଏହାର ଏକ ବିଶେଷତ୍ୱ । ଏହା ବର୍ଷର କେତେକ ମାସରେ ଦିଗ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି ବିପରୀତ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଆରବଦେଶରୁ ବାଣିଜ୍ୟ କରିବାକୁ ଆସୁଥିବା ନାବିକମାନେ ବାୟୁ ପ୍ରବାହର ଦିଗ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ବୋଇତ ଚାଳନା କରୁଥିଲେ । ବିପରୀତ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ମୌସୁମୀବାୟୁ ସେମାନଙ୍କୁ ସହଜରେ ବୋଇତ ଚଳାଇ ଫେରିବା ସମୟରେ ସହାୟତା କରୁଥିଲା । ତେଣୁ ପ୍ରଥମ କରି ସେମାନେ ବିପରୀତ ଦିଗ ପରିବର୍ତ୍ତନକାରୀ ବାୟୁର ନାମ ମୌସୁମୀ ବାୟୁ ବୋଲି ରଖିଥିଲେ । ସାଧାରଣତଃ ମୌସୁମୀବାୟୁ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ବଳୟରେ ୨୦° ଉତ୍ତରରୁ ୨୦° ଦକ୍ଷିଣ ଅକ୍ଷାଂଶ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ ।

ମୌସୁମୀବାୟୁ ପ୍ରବାହର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

୧। ଜଳ ଓ ସ୍ଥଳ ଭାଗର ଉତ୍ତାପ ଗ୍ରହଣ ଓ ବିକିରଣର ଅସମାନତା ବା ଗରମ ଓ ଥଣ୍ଡା ହେବାର ସମୟର ପାର୍ଥକ୍ୟ ।

ସ୍ଥଳଭାଗ ପରିବହନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଗରମ ହୋଇଥାଏ । ମାଟିକଣିକା ଗୁଡ଼ିକ ଚଳନଶୀଳ ହୋଇନଥିବାରୁ ସ୍ଥଳଭାଗର କେବଳ ଉପରିଭାଗ ଉତ୍ତାପ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଫଳରେ ଏହା ବହୁ ଶୀଘ୍ର ଗରମ ହୋଇଯାଏ । ଅଧିକ ଉତ୍ତାପ ହେତୁ ସ୍ଥଳଭାଗ ଉପରେ ଲଘୁଚାପ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଜଳଭାଗ ପରିଚଳନ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଗରମ ହୋଇଥାଏ । ଜଳର ତିନୋଟି ଅବସ୍ଥା ଥିବାରୁ ଏହା ଚଳନଶୀଳ । ଉତ୍ତାପହେତୁ ଜଳ, ଜଳୀୟ ବାଷ୍ପରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପ୍ରଥମ ସ୍ତର ଉତ୍ତପ୍ତ ହେଲାପରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ତରଟି ଉତ୍ତପ୍ତ ହୁଏ । ଏହିପରି ବହୁ ପରିମାଣର ଜଳ ଗରମ ହେଉଥିବାରୁ ଜଳଭାଗ ଗରମ ହେବାକୁ

ସ୍ଥଳଭାଗ ଅପେକ୍ଷା $\frac{୧}{୨}$ ଗୁଣ ଅଧିକ ସମୟ ନିଏ ।

ଫଳରେ ଜଳଭାଗ ସ୍ଥଳଭାଗ ଠାରୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଥଣ୍ଡା ଥାଏ ଏବଂ ଏହା ଉପରେ ଗୁରୁତାପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଗୁରୁତାପରୁ ଲଘୁଚାପ ଆଡ଼କୁ ବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ଜଳଭାଗରୁ

ସ୍ଥଳଭାଗ ଆଡ଼କୁ ବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ମୌସୁମୀବାୟୁ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଜୁନରୁ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଜଳୀୟବାଷ୍ପପୂର୍ଣ୍ଣ ବାୟୁ ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳରେ ବୃଷ୍ଟିପାତ କରାଇଥାଏ । ଶୀତକାଳରେ ବିପରୀତ ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ସ୍ଥଳଭାଗ ଉପରେ ଉତ୍ତାପ କମ୍ ଥାଏ । ତେଣୁ ଏହା ଉପରେ ଗୁରୁତାପ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଜଳଭାଗ ବହୁ ସମୟ ଧରି ଉତ୍ତାପକୁ ଧରି ରଖୁଥିବାରୁ ଏହାର ଉତ୍ତାପ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଫଳରେ ଏହା ଉପରେ ଲଘୁଚାପ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ବାୟୁ ଚାପର ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେତୁ ସ୍ଥଳଭାଗ ଆଡ଼କୁ ଶୀତଳବାୟୁ ଭାରତ ମହାସାଗର ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବାୟୁ ସ୍ଥଳଭାଗଆଡ଼ୁ ଆସୁଥିବାରୁ ଶୁଷ୍କ ହୋଇଥାଏ ।

ଉତ୍ତର ପୂର୍ବ ଆୟନ ବାୟୁ ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ-ପୂର୍ବ ଆୟନବାୟୁ ବିଷ୍ଣୁବ ମଣ୍ଡଳର ଲଘୁଚାପ ଅଞ୍ଚଳରେ ପରସ୍ପର ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହାକୁ ଆନ୍ତଃକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଅଭିସରଣ କ୍ଷେତ୍ର (**Inter tropical convergence zone**) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ପୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉତ୍ତରାୟଣ ଗତି ସମୟରେ ଆନ୍ତଃକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଅଭିସରଣ କ୍ଷେତ୍ର ଉତ୍ତର ଆଡ଼କୁ ଅପସାରିତ ହୁଏ । ଗ୍ରୀଷ୍ମରତ୍ନରେ ବିଷ୍ଣୁବରେଖାର ପ୍ରାୟ ୨୫ ଡିଗ୍ରୀ ଉତ୍ତରରେ ଗଙ୍ଗା ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ଥାଏ । ଏହାକୁ ମୌସୁମୀ ଅବନମନ (**Monsoon trough**) ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ମାଡ୍ରାଗାସ୍କରର ପୂର୍ବରେ ଗୁରୁତାପ ବଳୟ ପାଖାପାଖି ୨୦° ଦକ୍ଷିଣ ଅକ୍ଷାଂଶରେ ଭାରତ ମହାସାଗର ଉପରେ ଥାଏ । ଏହାର ଅବସ୍ଥିତି ଓ ଘନତ୍ୱ ଭାରତର ମୌସୁମୀ ଜଳବାୟୁକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ ।

୪। ଭାରତର ଉତ୍ତରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ତିବ୍ୱତ ମାଳଭୂମି ଗ୍ରୀଷ୍ମ କାଳରେ ଅଧିକ ଉତ୍ତପ୍ତ ହେବା ଫଳରେ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଉଲ୍ଲସ ବାୟୁ ସ୍ରୋତ (**strong vertical current**) ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ।

ମାନଚିତ୍ର ନଂ - 3:1

ସମୁଦ୍ର ପତ୍ତନର ନଅ କିଲୋମିଟର ଉପରେ ଏକ ଲଘୁତାପ ବଳୟ ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

୫। ପଶ୍ଚିମା ଜେଟ୍ ସ୍ରୋତ ହିମାଳୟର ଉତ୍ତରକୁ ନିଜର ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଥାଏ । ପୂର୍ବୀୟ ଜେଟ୍ ସ୍ରୋତ

ଭାରତର ଉପଦ୍ଵୀପ ଉପରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମକାଳରେ ରହିଥାଏ ।

୬। ଦକ୍ଷିଣ ସମୁଦ୍ରରେ ଚାପର ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ମଧ୍ୟ ଜଳବାୟୁ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ

କ୍ରାନ୍ତୀୟ ମଣ୍ଡଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ଦକ୍ଷିଣ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗର ଉପରେ ଗୁରୁତ୍ୱାପ ଏବଂ ପୂର୍ବ ଭାରତ ମହାସାଗର ଉପରେ ଲଘୁତ୍ୱାପ ରହିଥାଏ । କିନ୍ତୁ ସମୟେ ସମୟେ ଏହାର ବିପରୀତ ଲକ୍ଷଣ ଦେଖାଯାଏ । ପୂର୍ବ ପ୍ରଶାନ୍ତ ମହାସାଗରରେ ପୂର୍ବ ଭାରତ ମହାସାଗର ଅପେକ୍ଷା ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ଚାପ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ଚାପକୁ ଦକ୍ଷିଣ ଦୋଳନ (Southern Oscillation) କିମ୍ବା ଏସ୍.ଓ (S.O) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଚାପର ତାରତମ୍ୟ ତାହିତୀ ଦ୍ୱାପ ଉପରେ ଏବଂ ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆର ଡାର୍ଲିଙ୍ଗଟୋରେ (ଭାରତ ମହାସାଗରର 12° 35' S / 131°E) ଗଣନା କରାଯାଇ ମୌସୁମୀବାୟୁର ତୀବ୍ରତା ବିଷୟରେ ଭବିଷ୍ୟ ସୂଚନା ଦିଆଯାଏ । ଚାପର ପାର୍ଥକ୍ୟ ବେଶୀ ନ ଥିଲେ ମୌସୁମୀବାୟୁ ଡେରିରେ ଆସେ । ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣ ସାଧାରଣ ଆକଳନ ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣଠାରୁ କମ୍ ହେବାର ସୂଚନା ମିଳେ । ଚାପ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ଏଲନିନୋ ଉଷ୍ଣସ୍ରୋତ ଦାୟୀ ବୋଲି ଜଣାପଡ଼ିଛି । ଦକ୍ଷିଣ ଆମେରିକାର ଯେଉଁ ଉପକୂଳରେ ସାଧାରଣତଃ ଯେଉଁ ଶୀତଳ ସ୍ରୋତ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୁଇବର୍ଷରୁ ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଶୀତଳ ସ୍ରୋତ ବଦଳରେ ଏଲିନିନୋ ଉଷ୍ଣସ୍ରୋତ ଯେଉଁ ଉପକୂଳରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଲିନିନୋ ସ୍ରୋତ ସହିତ ଚାପର ତାରତମ୍ୟ ଜଡ଼ିତ ଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଏଲିନିନୋ ଦୋଳନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଏଲିନିନୋ - ଏହା ଏକ ସାମୟିକ ଉଷ୍ଣସ୍ରୋତ । ଏହା ଅସ୍ତ୍ରାୟୀ ଭାବରେ ଯେଉଁ ଉପକୂଳରେ ଯେଉଁ ଶୀତଳ ସ୍ରୋତ ଜାଗାରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ସ୍ୱେନୀୟ ଭାଷାରେ ଏହି ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହେଲା 'ଶିଶୁ' । ଏହା ଖ୍ରୀଷ୍ଟ ମାସରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଶିଶୁଖ୍ରୀଷ୍ଟ ବୋଲି ନାମିତ କରାଯାଇଛି ।

ଏହା ଯୋଗୁଁ ସମୁଦ୍ରର ପୃଷ୍ଠ ଦେଶରେ ଉତ୍ତାପ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ ଏବଂ ବାଣିଜ୍ୟ ବାୟୁ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଥାଏ ।

ମୌସୁମୀ ବାୟୁର ଆଗମନ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ

ମୌସୁମୀ ବାୟୁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଅବସ୍ଥା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା କ୍ରାନ୍ତୀୟ ସମୁଦ୍ରରୁ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣର ଜଳୀୟବାଷ୍ପ ଗ୍ରହଣ କରେ । କିନ୍ତୁ ବର୍ଷ ସାରା ଏହି ବାୟୁ ସ୍ଥିର ଓ ନିୟମିତ ଭାବରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ସାଧାରଣତଃ ୧୦୦ରୁ ୧୨୦ ଦିନ ମଧ୍ୟରେ ଜୁନମାସର ଆରମ୍ଭରୁ ଆସି ସେପ୍ଟେମ୍ବରର ୧୫ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥାଏ । ଏହାର ଆଗମନ ପରେ ସାଧାରଣ ବୃଷ୍ଟିପାତ ବୃଦ୍ଧିପାଇ କେତେଦିନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ହୁଏ । ଏହାକୁ ମୌସୁମୀ ବିସ୍ଫୋରଣ (Burst of Monsoon) ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ମୌସୁମୀ ବାୟୁ ଜୁନର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରେ ଭାରତର ଦକ୍ଷିଣ ଶୀର୍ଷାଂଶରେ ଭାରତୀୟ ଉପଦ୍ୱୀପରେ ପହଞ୍ଚି ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଆରବସାଗର ଶାଖା ଏବଂ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଶାଖା । ଆରବସାଗର ଶାଖା ମୁମ୍ବାଇରେ ପହଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ଦଶଦିନ ନେଇଥାଏ । ଏହା ସେଠାରେ ଜୁନ୍, ଦଶ ତାରିଖ ସୁଦ୍ଧା ପହଞ୍ଚେ । ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଶାଖା ମିଆଁମାର ଉପକୂଳଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଆସାମରେ ଜୁନ୍, ୧୦ ତାରିଖ ସୁଦ୍ଧା ପହଞ୍ଚିଥାଏ । ସେଠାରେ ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଦ୍ୱାରା ବାଧା ପାଇ ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ଗତି କରି ଗଙ୍ଗା ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଜୁନ୍, ୧୫ ତାରିଖ ସୁଦ୍ଧା ଆରବସାଗର ସ୍ରୋତ କଛର ରାନ୍ରେ ଏବଂ ଦେଶର ମଧ୍ୟଭାଗରେ ପହଞ୍ଚିଯାଏ । ଆରବସାଗର ଶାଖା ଏବଂ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଶାଖା ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ଗଙ୍ଗା ସମତଳ ଭୂମିରେ ପରସ୍ପର ସହିତ ମିଳିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଶାଖା ୨୯ ଜୁନ୍ ସୁଦ୍ଧା ଦିଲ୍ଲୀରେ ପହଞ୍ଚି ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୋଇଥାଏ । ଜୁଲାଇ ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହ ସୁଦ୍ଧା ପଶ୍ଚିମ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ, ପଞ୍ଜାବ, ହରିୟାଣା, ପୂର୍ବ ରାଜସ୍ଥାନ ମୌସୁମୀବାୟୁରୁ ବର୍ଷା ପାଇଥାଏ । ହିମାଚଳ ପ୍ରଦେଶରେ ମୌସୁମୀବାୟୁ ଜୁଲାଇ ୧୫ ତାରିଖ ସୁଦ୍ଧା ପହଞ୍ଚେ ଏବଂ ସେଠାରେ ବର୍ଷା ହୁଏ ।

ସେପ୍ଟେମ୍ବର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରୁ ମୌସୁମୀବାୟୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିବା ଆରମ୍ଭ କରିଥାଏ । ପ୍ରଥମେ ଉତ୍ତର

ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥାଏ । ଅକ୍ଟୋବର ୧୫ ସୁଦ୍ଧା ଉତ୍ତର ଉପଦ୍ଵୀପର ଅଧାଅଧା ଅଞ୍ଚଳରୁ ଓ ଡିସେମ୍ବର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହ ସୁଦ୍ଧା ଦକ୍ଷିଣ ଉପଦ୍ଵୀପରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରେ । ମେ ମାସର ଶେଷ ସପ୍ତାହ ବେଳକୁ ଭାରତର ଦ୍ଵୀପଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରଥମ ମୌସୁମୀ ପ୍ରବାହ ଓ ବର୍ଷା ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଦକ୍ଷିଣରୁ ଉତ୍ତର ଦିଗ ଆଡ଼କୁ କ୍ରମଶଃ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

ଡିସେମ୍ବର ମାସର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରୁ ଜାନୁଆରୀ ମାସର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହ ମଧ୍ୟରେ ମୌସୁମୀବାୟୁ ଉତ୍ତରରୁ ଦକ୍ଷିଣ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଥାଏ । ଏହି ସମୟବେଳକୁ ଭାରତର ସବୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଶୀତକାଳୀନ ମୌସୁମୀବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ।

ରତୁ :

ମୌସୁମୀ ଜଳବାୟୁରେ ଗୋଟିଏ ରତୁ ଅନ୍ୟ ରତୁଗୁଡ଼ିକଠାରୁ ଅନେକ ଗୁଣରେ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ପାଗ ରତୁରୁ ରତୁକୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ଦେଶର ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ପାଗର ପରିବର୍ତ୍ତନ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ସାମୁଦ୍ରିକ ପ୍ରଭାବ ହେତୁ ସାଧାରଣତଃ ଉତ୍ତାପର ପାର୍ଥକ୍ୟ କମ୍ ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ବୃଷ୍ଟିପାତ ବର୍ଷନର ପରିମାଣରେ ବହୁତ ପ୍ରଭେଦ ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।

ଭାରତରେ ସାଧାରଣତଃ ଚାରିଗୋଟି ରତୁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।

ଶୀତରତୁ :

ଭାରତରେ ଶୀତରତୁ ଡିସେମ୍ବର ପ୍ରଥମ ସପ୍ତାହରୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଏହା ଫେବୃୟାରୀ ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଉତ୍ତାପ ଦକ୍ଷିଣରୁ ଉତ୍ତରକୁ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ ତେଣୁ ଜାନୁଆରୀ ଓ ଫେବୃଆରୀ ମାସରେ ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଶୀତ ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଉତ୍ତର ଭାରତ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ମାସିକ ହାରାହାରି ଉତ୍ତାପର ପରିମାଣ ୧୦°-୧୫° ସେଲସିଅସ ହୋଇଥିବାସ୍ଥଳେ ଚେନ୍ନାଇର ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ଏହା ୨୪°-୨୫° ସେଲସିଅସ ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ଦିନଗୁଡ଼ିକ ଆରାମଦାୟକ ଓ ଉଷ୍ଣ ଥିବା ବେଳେ ରାତିରେ ବେଶ୍ ଅଶ୍ଵୀ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ଉତ୍ତର

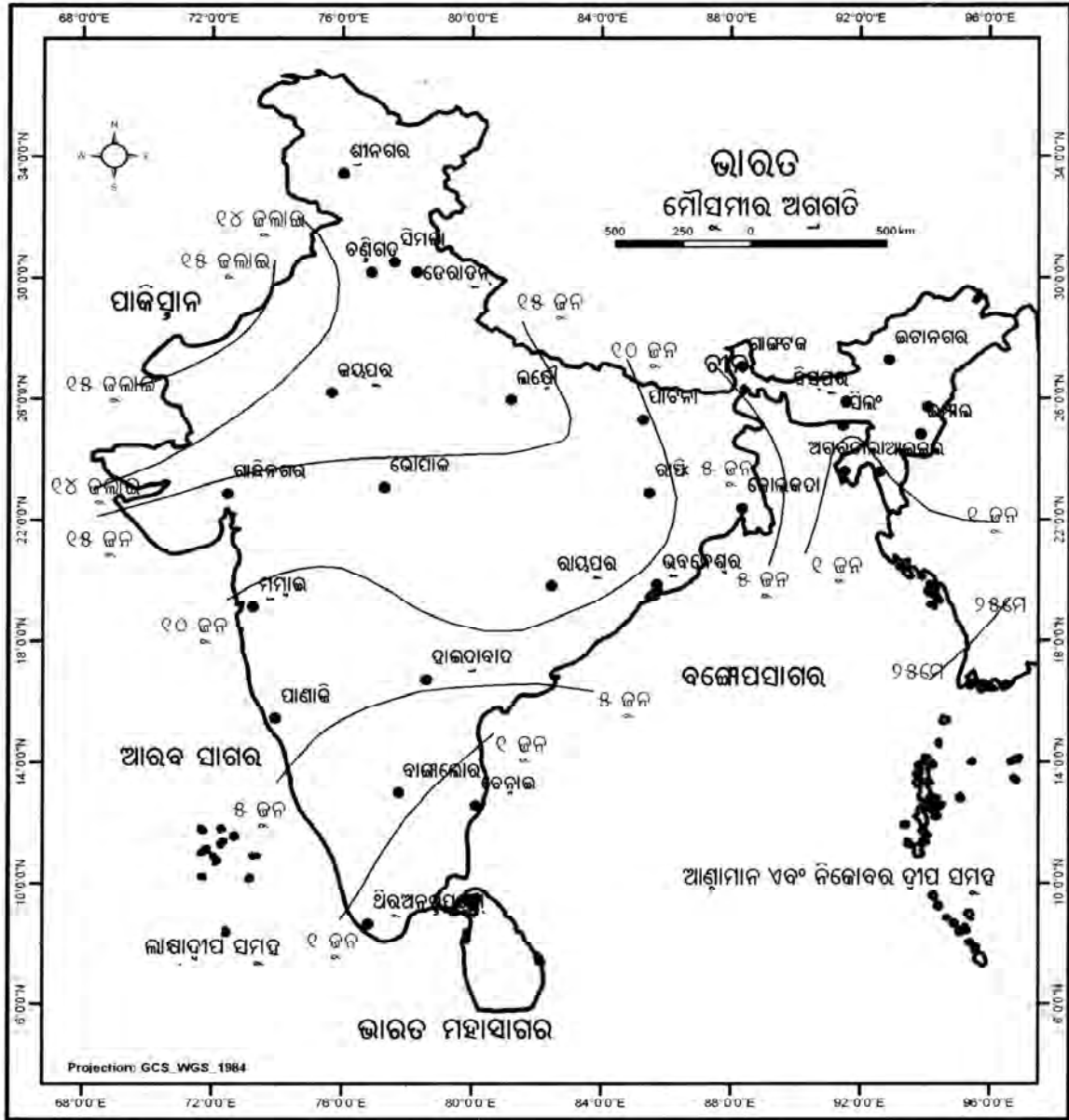
ଭାରତରେ କୁହୁଡ଼ି ପଡ଼ିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ହିମାଳୟର ଶୃଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକରେ ତୁଷାରପାତ ହେବାର ଦେଖିବାକୁ ମିଳିଥାଏ ।

ଉତ୍ତର ପୂର୍ବ ଆୟନ ବାୟୁ ଏହି ରତୁରେ ଭାରତ ଉପରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଏହା ସ୍ଥଳଭାଗରୁ ଜଳଭାଗ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବାରୁ ଏଥିରେ ଜଳାୟବାଷ୍ପର ପରିମାଣ କମ୍ ଥାଏ । ତେଣୁ ସାରା ଦେଶରେ ପ୍ରାୟ ବର୍ଷା ହୁଏ ନାହିଁ ଶୁଷ୍କ ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଏ । କିନ୍ତୁ ତାମିଲନାଡୁର ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳରେ କିଛି ପରିମାଣର ବର୍ଷା ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ଏହି ବାୟୁ ପରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଉପର ଦେଇ ଗତି କରୁଥିବା ସମୟରେ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣର ଜଳାୟବାଷ୍ପ ସଂଗ୍ରହ କରି ତାମିଲନାଡୁ ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବେଶ କରିଥାଏ । ଫଳରେ ବର୍ଷା ହୁଏ ।

ଦେଶର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳରେ ଗୁରୁତାପ ବଳୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ଗୁରୁତାପ ବଳୟରୁ ବାୟୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ବାହାରକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ବାୟୁ ଭୂମିରୁ ପଦ୍ମା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇ ଗଙ୍ଗା ଉପତ୍ୟକା ଉପରେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓ ଉତ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିଗରୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଏହି ସମୟରେ ଆକାଶ ନିର୍ମଳ ଥାଏ । ଉତ୍ତାପ, ପବନର ଗତି ଓ ଜଳାୟବାଷ୍ପର ପରିମାଣ କମ୍ ଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

ଏହି ରତୁର ବିଶେଷତ୍ଵ ହେଲା ଭୂମଧ୍ୟ ସାଗର ଓ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏସିଆରେ ଅନେକ ଗୁଡ଼ିଏ ବାତାବର୍ତ୍ତନ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ବାତାବର୍ତ୍ତନଗୁଡ଼ିକୁ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ଵାଳୀ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏମାନେ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଵେତ ଦ୍ଵାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇ ଉତ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଓ ଉତ୍ତର ଗଙ୍ଗା ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତି । ତେଣୁ ଶୀତରତୁରେ ଗଙ୍ଗା ଉପତ୍ୟକା ଏଥିରୁ ବର୍ଷା ପାଇଥାଏ ଏବଂ ପର୍ବତ ଅଞ୍ଚଳରେ ବରଫ ବୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ବର୍ଷାର ପରିମାଣ ଅଳ୍ପ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଶୀତକାଳୀନ ରବି ଫସଲ ପାଇଁ ବିଶେଷ ଉପଯୋଗୀ ହୋଇଥାଏ ।

ଉପଦ୍ଵୀପ ଅଞ୍ଚଳରେ ଶୀତରତୁରେ ଉତ୍ତାପ କମ୍ ଥାଏ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଅଧିକ ପରିମାଣର ଶୀତ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ନାହିଁ । କାରଣ ଏହା ସମୁଦ୍ର ଦ୍ଵାରା ପରିବେଷିତ । ଏଠାରେ ଶୀତରତୁ ନାହିଁ ବୋଲି କହିଲେ ଭୁଲ୍ ହେବ ନାହିଁ ।

ମାନଚିତ୍ର 3.2

ଗ୍ରୀଷ୍ମରତ୍ନ :

ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ଶେଷବେଳକୁ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଉତ୍ତରାୟଣ ଆପାତନ ଗତି ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ଫଳରେ ପୃଥିବୀର ଉତ୍ତର ବଳୟ ଉତ୍ତର ଦିଗକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯାଏ । ଉତ୍ତର ଗୋଲାର୍ଦ୍ଧରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କ କିରଣ ଲମ୍ବ ଭାବରେ ପଡୁଥିବାରୁ ଉତ୍ତରର ବୃଦ୍ଧି ଘଟେ । ତେଣୁ ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସ ଠାରୁ ମେ ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମରତ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ମାର୍ଚ୍ଚ ମାସରେ ତେକାନ ମାଳଭୂମି ଉପରେ ସର୍ବାଧିକ ଉତ୍ତାପ ୩୮° ସେଲସିଅସ

ରେକର୍ଡ କରାଯାଇଥାଏ । ଏପ୍ରିଲ ମାସରେ ଗୁଜରାଟ ଓ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ଉପରେ ଉତ୍ତରର ପରିମାଣ ପାଖାପାଖି ୪୨° ସେଲସିଅସ ହୁଏ । ମେ ମାସରେ ଦେଶର ଉତ୍ତର ପଶ୍ଚିମ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ଉତ୍ତାପ ପ୍ରାୟ ୪୪° ସେଲସିଅସ ଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଦକ୍ଷିଣ ଉପଦ୍ୱୀପୀୟ ଭାରତରେ ସାମୁଦ୍ରିକ ପ୍ରଭାବ ଯୋଗୁଁ ଉତ୍ତାପ କମ୍ ଥାଏ ।

ଗ୍ରୀଷ୍ମରତ୍ନରେ ଦେଶର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳରେ ଉତ୍ତର ଅତ୍ୟଧିକ ବୃଦ୍ଧି ହେତୁ ବାୟୁର ଚାପ କମ୍ ହୋଇଥାଏ ।

ଫଳରେ ମେ ମାସର ଶେଷ ସୁଦ୍ଧା ଏକ ବିସ୍ତୃତ ଲଘୁତାପ ବଳୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହାର ବିସ୍ତୃତି ଉତ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ଅର୍ଥ ମରୁଭୂମିଠାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ପାଟନା, ପୂର୍ବ ଓ ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବରେ ଥିବା ଛୋଟନାଗପୁର ମାଳଭୂମି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରହିଥାଏ । ଏହି ଲଘୁତାପ ଅଞ୍ଚଳରୁ ଚତୁର୍ଦିଗକୁ ବାୟୁ ଚଳାଚଳ ହୁଏ । ଏହି ଋତୁରେ ଭାରତର ଉତ୍ତର ଓ ଉତ୍ତର-ପର୍ଯ୍ୟାନ୍ତରେ ବଳଶାଳୀ ଉଷ୍ଣ ଶୁଷ୍କ ବାୟୁ ଦିନରେ ପ୍ରବାହିତ ହେବାର ଦେଖାଯାଏ । ଏହା 'ଲୁ' ନାମରେ ପରିଚିତ । ବେଳେବେଳେ ସନ୍ଧ୍ୟାପରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଜନଜୀବନ ଅସ୍ୱବ୍ୟସ୍ତ କରିଥାଏ । ଏହା ସଂସ୍କୃତରେ ଆସିଲେ ଦେହ ଖରାପ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଯଥେଷ୍ଟ ଅଧିକ ଥାଏ ।

ମେ ମାସରେ ଉତ୍ତର ଭାରତରେ ଧୂଳିଝଡ଼ ହୁଏ । ଏଥିପାଇଁ ଥଣ୍ଡା ପବନ ବହେ ଓ ଅଳ୍ପ ବର୍ଷା ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ଫଳରେ ଉତ୍ତାପ ସାମୟିକ ଭାବରେ ହ୍ରାସ ପାଏ । ଏହି ଧୂଳିଝଡ଼ ଯୋଗୁଁ ଜନଜୀବନ ଉତ୍ତର ଉତ୍ତାପରୁ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ଆଶ୍ଚସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଋତୁରେ କୌଣସି କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ପବନର ବେଗ ଅଧିକ ହୁଏ ଓ ଘଡ଼ଘଡ଼ି ସହ ହଠାତ୍ ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା କୁଆପଥର ସହିତ ହୋଇଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟବଳରେ ଏହାର ନାମ କାଳ ବୈଶାଖୀ (Nor' Wester) । ଏହା ବୈଶାଖୀ ମାସରେ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବାରୁ ଏହାର ନାମକରଣ ଏପରି କରାଯାଇଛି ।

ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁ ଶେଷ ହେଲାବେଳକୁ କେରଳ ଏବଂ କର୍ଣ୍ଣାଟକରେ ପ୍ରାୟ ମୌସୁମୀ ବର୍ଷା ହୁଏ । ଏହା ଆମକୁ ଶୀଘ୍ର ପାଟିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଆମ୍ବୁଷ୍ଟି ନାମରେ ନାମିତ କରାଯାଇଛି ।

ବର୍ଷାରତ୍ନ :

ଜୁନ-ମାସ ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଭାରତର ଉତ୍ତରାଞ୍ଚଳରେ ଲଘୁତାପର ତୀବ୍ରତା ଅତ୍ୟଧିକ ବୃଦ୍ଧି ପାଏ । ଫଳରେ ଏକ ଶାନ୍ତି ଲଘୁତାପ ବଳୟ ରାଜସ୍ଥାନଠାରୁ ପର୍ଯ୍ୟବଳ ମଧ୍ୟରେ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ଲଘୁତାପ ଅଞ୍ଚଳ ଆଡ଼କୁ ଆରବସାଗର ଓ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରୁ ବାୟୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଲଘୁତାପ ବଳୟ ଦକ୍ଷିଣ ଗୋଲାର୍ଦ୍ଧର ଆୟନ ବାୟୁକୁ ମଧ୍ୟ ଆକର୍ଷିତ କରେ । ଦକ୍ଷିଣ ପୂର୍ବ ଆୟନ ବାୟୁର ସୃଷ୍ଟି ଦକ୍ଷିଣ ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ସାଗରଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ହୋଇଥାଏ । ଏହି

ବାୟୁ ବିସ୍ତୁରଣେଣ ଅତିକ୍ରମ କଲାପରେ ଦକ୍ଷିଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିଗକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଭାରତର ଉପମହାଦେଶରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । ଏହାକୁ ଦକ୍ଷିଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୌସୁମୀବାୟୁ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ଏହି ବାୟୁ ଉଷ୍ଣ ସମୁଦ୍ର ଉପରେ ପ୍ରବାହିତ ହେଉଥିବାରୁ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣର ଜଳାୟତାସ୍ତ ସଂଗ୍ରହ କରି ଭାରତର ଉପଦ୍ୱୀପରେ ପହଞ୍ଚେ । ଏହି ବାୟୁ ବହୁତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ । ଏହାର ବେଗ ପ୍ରତି ଘଣ୍ଟାରେ ପ୍ରାୟ ୩୦ କିଲୋମିଟର ହୋଇଥାଏ । ଉତ୍ତର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଞ୍ଚଳ ବ୍ୟତୀତ ସମଗ୍ର ଭାରତବର୍ଷକୁ ଏକମାସ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଦକ୍ଷିଣ କରିଥାଏ । ଦକ୍ଷିଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମୌସୁମୀବାୟୁର ଆଗମନରେ ପାଗରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଯାଏ । ଭାରତୀୟ ଉପଦ୍ୱୀପର ଦକ୍ଷିଣାଂଶରେ ବାଧା ପାଇଲା ପରେ ଏହା ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୁଏ । ସେ ଦୁଇଟି ହେଲେ-

୧ । ଆରବସାଗର ଶାଖା

୨ । ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଶାଖା

ଆରବସାଗର ଶାଖା ଆରବସାଗର ଉପରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଭାରତକୁ ପ୍ରବେଶ କରେ । ଏହାକୁ ଆରବସାଗର ସ୍ରୋତ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହା ପୁନଶ୍ଚ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୁଏ । ଗୋଟିଏ ଭାଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତାଟ ପର୍ବତମାଳାରେ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ତା'ର ପ୍ରତିବାତ ଅଞ୍ଚଳରେ ୨୫୦ ମିଲିମିଟର ବର୍ଷା ଓ ଅନୁବାତ ଅଞ୍ଚଳରେ ୫୦ ମିଲିମିଟର ବର୍ଷା କରାଇଥାଏ । ଅନୁବାତ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରବେଶ କଲାବେଳକୁ ବାୟୁରେ ଜଳାୟତାସ୍ତର ପରିମାଣ କମ୍ ହୋଇଥିବାରୁ ବର୍ଷାର ପରିମାଣ କମିଯାଏ । ଏଥିରୁ ତେଜାନ ମାଳଭୂମି ଏବଂ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳ ଅନୁବାତ ଅଞ୍ଚଳରେ ରହିଲେ ମଧ୍ୟ କିଛି ପରିମାଣର ବର୍ଷା ପାଏ । ପରେ ଏହା ଗାଙ୍ଗେୟ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରବେଶ କରି ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଶାଖା ସହିତ ମିଳିତ ହୁଏ ।

ଆରବସାଗର ଶାଖାର ଆଉ ଏକ ଭାଗ ସୌରାଷ୍ଟ୍ର ଓ କିଛି ଉପକୂଳ ଦେଇ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ରାଜସ୍ଥାନ ଓ ଦିଲ୍ଲୀ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥାଏ । ରାଜସ୍ଥାନରେ ଥିବା ଆରାବଳୀ ପର୍ବତମାଳା ବାୟୁର ଗତିପଥ ସହିତ ସମାନ୍ତର ଭାବରେ ରହିଥିବାରୁ ଏବଂ ଏହାର ଉଚ୍ଚତା କମ୍ ଥିବାରୁ

ମୌସୁମୀବାୟୁକୁ ବାଧା ଦେଇପାରେ ନାହିଁ । ତାହାଛଡ଼ା ଏହି ଅଞ୍ଚଳରେ ଅତି ଉତ୍ତମ ଓ ଶୁଷ୍କ ବାୟୁ ପ୍ରଦୋଷିୟର ଉପରେ ରହିଥିବାରୁ ମୌସୁମୀବାୟୁର ଘନୀଭବନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଫଳରେ ରାଜସ୍ଥାନରେ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ ନାହିଁ । ପରେ ଏହି ଶାଖାଟି ପଞ୍ଜାବ ଓ ହରିଆଣାରେ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଶାଖା ସହିତ ମିଳିତ ହୁଏ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମ ହିମାଳୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ବୃଷ୍ଟି କରାଇଥାଏ ।

ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଶାଖାଟି ମିଆଁମାର ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଆରାକାନାୟୋମା ପର୍ବତ ଦ୍ଵାରା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମ ଆଡ଼କୁ ଗତି କରିଥାଏ । ଏହା ଉତ୍ତର ଦିଗ ଆଡ଼କୁ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ସଂଲଗ୍ନ ମାଳଭୂମିରେ ପହଞ୍ଚେ । ପୂର୍ବ ପଶ୍ଚିମ ଭାଗରେ ବିସ୍ତୃତ ଗାରୋ, ଖାସି, ଜୟନ୍ତିଆ ପର୍ବତମାଳା ଓ ଉତ୍ତର ଦକ୍ଷିଣ ଭାବରେ ବିସ୍ତୃତ ଲୁସାଇ ପର୍ବତମାଳା ମଧ୍ୟରେ କାହାଳୀ ସଦୃଶ ଏକ ଅପ୍ରଶସ୍ତ ଉପତ୍ୟକା ମଧ୍ୟରେ ଆବଦ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । ମୌସୁମୀବାୟୁ ଘନୀଭୂତ ହେବା ହେତୁ ଏଠାରେ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣର ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ । ମେଘାଳୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ମାଲସୁନରାମଠାରେ ପୃଥିବୀର ସର୍ବାଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ପଞ୍ଜିକରଣ କରାଯାଇଛି । ଗଙ୍ଗା ଉପତ୍ୟକାରେ ମୌସୁମୀ ବର୍ଷା ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ । ରାଜସ୍ଥାନ ଏବଂ ଗୁଜରାଟର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳ ଏଥିରୁ ମଧ୍ୟ କିଛି ପରିମାଣର ବର୍ଷା ପାଇଥାନ୍ତି । ଏଠାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଚେରାପୁଞ୍ଜିରେ ୧୨୫୦ ସେ.ମି. ବର୍ଷା ହେଉଥିବାବେଳେ ୪୦ କିଲୋମିଟର ଦୂରରେ ଥିବା ଶିଲଂରେ ବାର୍ଷିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ୨୦୦ ସେଣ୍ଟିମିଟର ହୁଏ । ଏହି ମୌସୁମୀ ବାୟୁ ହିମାଳୟକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିନପାରି, ପଞ୍ଜାବ ଲଗୁତାପ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ । ଜଳାୟବାଷ୍ପର କ୍ରମାଗତ ହ୍ରାସ ଯୋଗୁଁ ବୃଷ୍ଟିର ପରିମାଣ ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମ ଆଡ଼କୁ କମିଥାଏ । କୋଲକାତାଠାରେ ୧୨୦ ସେ.ମି., ପାଟନାଠାରେ ୧୦୨ ସେ.ମି., ଆଲ୍ପହାବାଦରେ ୯୧ ସେ.ମି. ଏବଂ ଦିଲ୍ଲୀରେ ୫୬ ସେ.ମି. ବର୍ଷା ହୁଏ ।

ନିୟମିତ ଭାବରେ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ମୌସୁମୀବାୟୁ ବର୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରେ ନାହିଁ । କିଛିଦିନ ପରେ ବର୍ଷା ପାଗ ଶୁଖିଲା ପାଗରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ପୁଣି କିଛିଦିନ ପରେ

ବର୍ଷା ହୁଏ । ଏହିପରି ପର୍ଯ୍ୟାୟକ୍ରମେ ଶୁଖିଲା ପାଗ ଓ ବର୍ଷାପାଗ ଲାଗି ରହେ । ଏହାକୁ ମୌସୁମୀ ଭଞ୍ଜନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ବର୍ଷା ସାଧାରଣତଃ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକର ସଂଖ୍ୟା ଓ ତୀବ୍ରତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକର ଗତି ଭାରତର ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳର ଶାୟିତ ଲଗୁତାପ ବଳୟ ଉପରେ କେତେବେଳେ ଉତ୍ତରକୁ ଓ କେତେବେଳେ ଦକ୍ଷିଣକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହେଉଥିବାରୁ ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକର ଗତିପଥ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାଏ । ଏମାନଙ୍କଠାରୁ ଭାରତର ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକ ବୃଷ୍ଟି ପାଏ । ଯେତେବେଳେ ଲଗୁତାପ ବଳୟ ଗଙ୍ଗା ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ଅବସ୍ଥାପିତ ହୁଏ ସେତେବେଳେ ଗଙ୍ଗା ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳ ବୃଷ୍ଟି ପାଏ । ଲଗୁତାପ ବଳୟ ହିମାଳୟ ପର୍ବତ ଉପରେ ରହିଲେ ହିମାଳୟର ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ । ଗଙ୍ଗା ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ସେତେବେଳେ ଶୁଷ୍କତା ଦେଖାଯାଏ । ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକରେ ତୀବ୍ରତା ଓ ସଂଖ୍ୟା ଉପରେ ମୌସୁମୀ ବର୍ଷାର ପରିମାଣ, ସ୍ଥାୟୀତ୍ଵ ଓ ସମୟ ନିର୍ଭର କରେ । ଅନିୟମିତ ମୌସୁମୀ ପ୍ରବାହ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଆର୍ଦ୍ରତା ଓ ଶୁଷ୍କତାର ତୀବ୍ରତା ସମୟର ବ୍ୟବଧାନ ଓ ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକର ସଂଖ୍ୟାରେ ଅନିୟମିତତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ମୌସୁମୀବାୟୁର ଆଗମନ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନର ସମୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଆଗମନର ସମୟ କେତେବେଳେ ଶୀଘ୍ର ଓ କେତେବେଳେ ବିଳମ୍ବ । ସେହିପରି ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନର ସମୟ ମଧ୍ୟ ଶୀଘ୍ର ଓ ବିଳମ୍ବ ହୋଇଥାଏ । ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପରିମାଣର ବର୍ଷା ହେତୁ ବନ୍ୟା ହୁଏ । ସ୍ଵଳ୍ପ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହେତୁ ମରୁଡ଼ିର ଆଶଙ୍କା ଦେଖାଯାଏ । ବହୁ ଆକାଂକ୍ଷିତ ମୌସୁମୀ ବର୍ଷା ହଜାର ହଜାର କୃଷକମାନଙ୍କର ନିୟମିତ କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ କରିଥାଏ ।

ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ମୌସୁମୀବାୟୁ

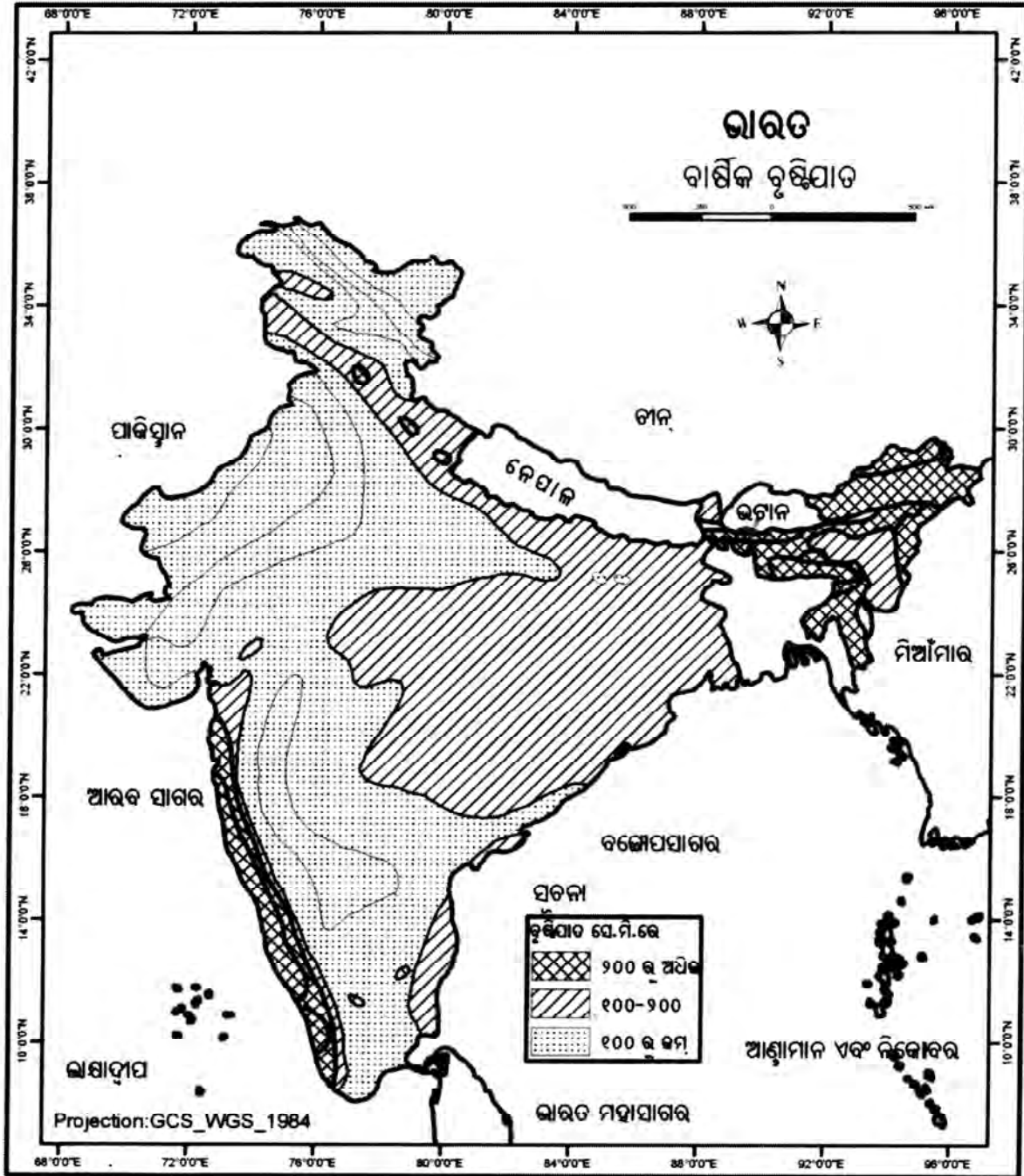
ଅକ୍ଟୋବର ଓ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ସୂର୍ଯ୍ୟଙ୍କର ଆପେକ୍ଷିକ ଦକ୍ଷିଣାୟନ ଗତି ଯୋଗୁଁ ଦକ୍ଷିଣ ଆଡ଼କୁ ଉତ୍ତାପ ବୃଦ୍ଧିପାଏ । ଫଳରେ ଉତ୍ତର ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳ ଉପରେ ଥିବା ଲଗୁତାପ ବଳୟ ଦୁର୍ବଳ ହୋଇଯାଏ । କ୍ରମେ ଲଗୁତାପ ବଳୟ ଗୁରୁତାପରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ଦକ୍ଷିଣ

ପରିମାଣର ବୃଷ୍ଟିପାତ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ବହୁତ କ୍ଷତିକାରକ । ସେମାନେ ଗୋଦାବରୀ, କୃଷ୍ଣା ଓ କାବେରୀ ତ୍ରିକୋଣଭୂମିର ଜନବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବେଶ କରି ପ୍ରଭୃତ କ୍ଷତି ସାଧନ କରନ୍ତି । କେତେକ ସମୟରେ ଏହି ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଶା, ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ଓ ବାଂଲାଦେଶର ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରବେଶ କରି ଧନ ଜୀବନ ହାନି

କରନ୍ତି । ବେନୁଲ ଉପକୂଳ ଏହି ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକରୁ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣର ବୃଷ୍ଟି ପାଇଥାଏ ।

ମୌସୁମୀ ବର୍ଷାର ବଣ୍ଟନ

ବିଭିନ୍ନ ବର୍ଷରେ, ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ, ବିଭିନ୍ନ ରତ୍ନରେ ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ହେବାର ପଞ୍ଜିକରଣ

ମାନଚିତ୍ର 3.4

କରାଯାଇଛି । ସାଧାରଣତଃ ବୃଷିପାତର ପରିମାଣକୁ ନେଇ ଦେଶକୁ ତିନିଗୋଟି ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

୧। ବୃଷିବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳ

ଭାରତର ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳ ଏବଂ ଉତ୍ତର ପୂର୍ବ ଅଞ୍ଚଳରେ ବାର୍ଷିକ ହାରାହାରି ୪୦୦ ସେ.ମି. ବର୍ଷା ହୁଏ । ପଶ୍ଚିମଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ପଶ୍ଚିମ ପାର୍ଶ୍ଵ, ଆସାମ, ଦକ୍ଷିଣ ମେଘାଳୟ, ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶ, ମଣିପୁର, ତ୍ରିପୁରା, ନାଗାଲାଣ୍ଡ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ବୃଷିପାତର ପରିମାଣ ୨୦୦ ସେ.ମି. ଅଧିକ ହୁଏ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବୃଷିବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

୨। ମଧ୍ୟ ବୃଷିପାତ ଅଞ୍ଚଳ

ତାମିଲନାଡୁ ଉପକୂଳ, ଓଡ଼ିଶା, ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ, ଛତିଶଗଡ଼, ବିହାର, ଉତ୍ତର ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶ ଏବଂ ହିମାଳୟ ପାଦଦେଶରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ବୃଷିପାତର ପରିମାଣ ୧୦୦ ସେ.ମି.ରୁ ୨୦୦ ସେ.ମି. ମଧ୍ୟରେ ହୁଏ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ମଧ୍ୟ ବୃଷିପାତ ଅଞ୍ଚଳ ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

୩। ବୃଷି ବିରଳ ବା ସ୍ଵଳ୍ପ ବୃଷି ଅଞ୍ଚଳ

ରାଜସ୍ଥାନ, ପଞ୍ଜାବ, ହରିଆଣା, ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ, ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମ, ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶ, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ, ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମିର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳରେ ୧୦୦ ସେ.ମି. କମ୍ ବର୍ଷା ହୁଏ । ଏହାକୁ ସ୍ଵଳ୍ପ ବୃଷି ଅଞ୍ଚଳ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସ୍ଵଳ୍ପ ବୃଷି ପାଇଥିବା ଅଞ୍ଚଳ ଗୁଡ଼ିକରେ ବର୍ଷକୁ ବର୍ଷ ବୃଷିପାତର ପରିମାଣରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କାରଣ ଏହି ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ବୃଷିପାତ ହେବା ଜିୟା ନ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ।

ବୃଷିବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକ ବନ୍ୟାରେ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହେଲାବେଳେ ସ୍ଵଳ୍ପ ବୃଷି ଅଞ୍ଚଳ ଗୁଡ଼ିକରେ ମରୁଡ଼ିର ସମ୍ଭାବନା ଦେଖାଦେଇଥାଏ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଜଳବାୟୁ

ଭାରତର ପୂର୍ବ ସମୁଦ୍ର ଉପକୂଳରେ ଓଡ଼ିଶା ଅବସ୍ଥିତ । ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ପୂର୍ବରେ

ବଙ୍ଗୋପସାଗର, ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ପଶ୍ଚିମରେ ଉଚ୍ଚ ମାଳଭୂମି ଅବସ୍ଥିତ । ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ଜର୍ଜଟକ୍ରାନ୍ତି ଯାଇଥିବାରୁ ଏହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବେ କ୍ରାନ୍ତିମଣ୍ଡଳର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ତେଣୁ ଏହାର ଜଳବାୟୁ ଉଷ୍ଣ ଓ ଆର୍ଦ୍ର । ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ସାମୁଦ୍ରିକ ଜଳବାୟୁ ଓ ପଶ୍ଚିମସ୍ଥ ଉଚ୍ଚଭୂମିରେ ମହାଦେଶୀୟ ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଯାଏ । ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ସାମୁଦ୍ରିକ ପ୍ରଭାବ ଯୋଗୁଁ ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ତାପମାତ୍ରା ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ଥାଏ । ଶୀତଋତୁରେ ତାପମାତ୍ରା ବିଶେଷ ହ୍ରାସ ପାଏ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ପଶ୍ଚିମସ୍ଥ ଉଚ୍ଚଭୂମିରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ଉତ୍ତାପ ଅଧିକ ବୃଦ୍ଧିପାଏ ଓ ଶୀତଋତୁରେ ଅଧିକ ହ୍ରାସ ପାଏ । ଅର୍ଥାତ୍ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ସମଶୀତୋଷ୍ଣ ଜଳବାୟୁ ଅନୁଭୂତ ହେଲାବେଳେ ପଶ୍ଚିମ ଉଚ୍ଚଭୂମିରେ ଚରମ ଜଳବାୟୁ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ହାରାହାରି ବାର୍ଷିକ ତାପମାତ୍ରା ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ଉଚ୍ଚତା ଓ ସମୁଦ୍ରପତ୍ତନ ଠାରୁ ଦୂରତା ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ସମୁଦ୍ରତଟ ଠାରୁ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଅଞ୍ଚଳ ଆଡ଼କୁ ଉତ୍ତାପ କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ । ମେ ମାସ ରାଜ୍ୟର ଉଷ୍ଣତମ ମାସ । ଏହି ସମୟରେ ରାଜ୍ୟର ପଶ୍ଚିମ ତଥା କେନ୍ଦ୍ରାଞ୍ଚଳର ତାପମାତ୍ରା ୪୦° ସେଲସିଅସରୁ ଅଧିକା ହୋଇଥାଏ । ଝାରସୁଗୁଡ଼ା, ସମ୍ବଲପୁର, ଚିଟିଲାଗଡ଼, ବଲାଙ୍ଗିର, ଭବାନୀପାଟଣା ଆଦି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ତାପମାତ୍ରା ୪୦°ରୁ ୪୮° ସେଲସିଅସ ମଧ୍ୟରେ ରହେ । ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଯଥା-ପୁରୀ, ଚାନ୍ଦିପୁର, ପାରାଦ୍ଵୀପ, ଗୋପାଳପୁର ଆଦି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କର ସର୍ବାଧିକ ତାପମାତ୍ରା ୪୦ ଡିଗ୍ରୀ ସେଲସିଅସ ମଧ୍ୟରେ ରହିଥାଏ । ଉଚ୍ଚ ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳର ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ (ଯଥା- ଦାରିଙ୍ଗିବାଡ଼ି, ହେମଗିରି ଇତ୍ୟାଦି) ସର୍ବନିମ୍ନ ତାପମାତ୍ରା ଶୂନ୍ୟ ଡିଗ୍ରୀ ସେଲସିଅସକୁ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳ ଦକ୍ଷିଣପଶ୍ଚିମ ମୌସୁମୀବାୟୁର ପ୍ରବାହ ପଥ ସହିତ ସମାନ୍ତରାଳ ହୋଇ ରହିଥିବାରୁ ଓଡ଼ିଶା ମଧ୍ୟରେ ମୌସୁମୀବାୟୁ ପ୍ରବେଶ କରିପାରେ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ସୃଷ୍ଟ ବାତ୍ୟା ବା ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ଵାରା ଓଡ଼ିଶାରେ ବୃଷିପାତ ହୁଏ । ୧୫୦୦ ମି.ମି. ବିଶିଷ୍ଟ ସମବୃଷିପାତ ରେଖା ସମ୍ବଲପୁର, ରେଡ଼ାଖୋଲ, ଅନୁଗୁଳ, ଯାଜପୁର, ଭଦ୍ରକ ଓ ବାଲେଶ୍ଵର ମଧ୍ୟ ଦେଇଯାଇଛି ।

ବଙ୍ଗୋପସାଗରୀୟ ଘୂର୍ଣ୍ଣିବାତ୍ୟା ଯୋଗୁଁ କେନ୍ଦୁଝର ଓ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଜିଲ୍ଲାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଉଚ୍ଚ ମାଳଭୂମି ଅଞ୍ଚଳରେ (ଶିମିଳିପାଳ) ବାର୍ଷିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ପ୍ରାୟ ୧୭୫୦ ମି.ମି.ରୁ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ରାଜ୍ୟର ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମ ଅଞ୍ଚଳ ତୁଳନାରେ ରଷିକୁଲ୍ୟା ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାରେ ଅଳ୍ପ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ । ଶୀତଋତୁରେ ମଧ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ସ୍ୱଳ୍ପ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୋଇଥାଏ । ରାଜ୍ୟରେ ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣ ପ୍ରାୟ ୧୫୦୦ ମି.ମି । କୁନରୁ ସେପ୍ଟେମ୍ବର ମାସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହେଉଥିବାରୁ ଏହି ସମୟକୁ ବର୍ଷାରତୁ କୁହାଯାଏ ।

ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ପୂର୍ବପାର୍ଶ୍ୱ ତଥା ଉତ୍ତର ଓ ଦକ୍ଷିଣ ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଧିକ ହୁଏ । ପୂର୍ବଘାଟ ପର୍ବତମାଳାର ବୃଷ୍ଟିଛାୟା ଅଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ କଳାହାଣ୍ଡି, ନୂଆପଡ଼ା, ବଲାଙ୍ଗିର, ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର ଆଦି ଜିଲ୍ଲାରେ ବହୁତ କମ୍ ପରିମାଣର ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଜିଲ୍ଲା ଗୁଡ଼ିକରେ ଅଧିକାଂଶ ବର୍ଷରେ ମରୁଡ଼ି ଦେଖାଯାଉଥିବାରୁ ଏମାନେ ମରୁଡ଼ିଗ୍ରସ୍ତ ଜିଲ୍ଲା ଭାବରେ ପରିଚିତ । ଅନେକ ସମୟରେ ଅକ୍ଟୋବର ଓ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ

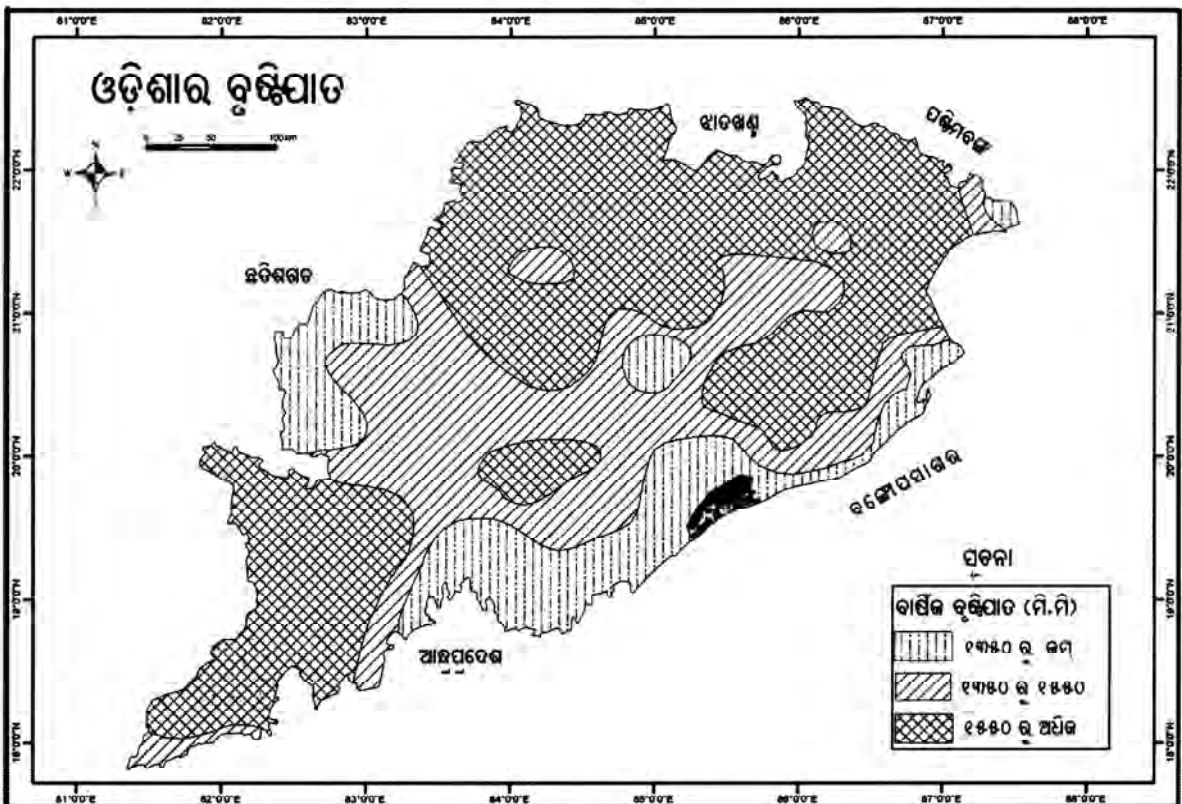
ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ସୃଷ୍ଟ ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଯୋଗୁଁ ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳରେ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣର ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ ।

ବାର୍ଷିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହାର ଅନୁସାରେ ଓଡ଼ିଶାକୁ ତିନିଗୋଟି ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

ଅତି ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳ :

ବାର୍ଷିକ ହାରାହାରି ୧୫୫୦ ମି.ମି.ରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଉତ୍ତର ଓଡ଼ିଶାର ବୁଢ଼ାବଳଙ୍ଗ, ବୈତରଣୀ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ଓ ଇବଂ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକା ଅଞ୍ଚଳରେ ଅତ୍ୟଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ ।

ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଜିଲ୍ଲା, କେନ୍ଦୁଝର ଜିଲ୍ଲାର ଉତ୍ତରପଶ୍ଚିମ ଭାଗ, ଅନୁଗୁଳ ଜିଲ୍ଲାର ପାଳଲହଡ଼ା ସବଡ଼ିଭିଜନ, ସୁନ୍ଦରଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲା ଏବଂ ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ପୂର୍ବଭାଗ ଏହି ଅଞ୍ଚଳର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ସେହିପରି ନବରଙ୍ଗପୁର, ମାଲକାନଗିରି, କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲାର କନ୍ଦପୁର ଅଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବଳ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ମହାନଦୀ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ବୈତରଣୀ ନଦୀର ନିମ୍ନ ଅବବାହିକାରେ ଅବସ୍ଥିତ ଭଦ୍ରକ, ସୁକିନ୍ଦା, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଓ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ପୂର୍ବ ଭାଗରେ ଅତ୍ୟଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି କନ୍ଧମାଳର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ ।

ମଧ୍ୟମ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳ :

ବାର୍ଷିକ ହାରାହାରି ୧୩୫୦ମି.ମି.ରୁ ୧୫୫୦ମି.ମି. ମଧ୍ୟରେ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ସାଧାରଣତଃ ଓଡ଼ିଶାର କେନ୍ଦ୍ରାଞ୍ଚଳରେ ଅବସ୍ଥିତ ଡେକାନାଲ, ବୌଦ୍ଧ, ଝାରସୁଗୁଡ଼ାରେ ମଧ୍ୟମ ଧରଣର ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୁଏ ।

ସ୍ୱଳ୍ପ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳ :

ବାର୍ଷିକ ହାରାହାରି ୧୩୫୦ମି.ମି.ରୁ କମ୍ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ବଂଶଧାରା ଓ ରଷିକୁଲ୍ୟା ନଦୀ ଉପତ୍ୟକା କୋରାପୁଟ ଜିଲ୍ଲାର ପୂର୍ବାଞ୍ଚଳ ଗଞ୍ଜାମ ଓ ନୟାଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲାର ପଶ୍ଚିମ ଭାଗକୁ ନେଇ ବିସ୍ତୃତ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ତେଲ ନଦୀର ଉପର ଅବବାହିକା ବରଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲା, ବଲାଙ୍ଗିର ଜିଲ୍ଲାର ଚିଟିଲାଗଡ଼ ଓ ପାଟଣାଗଡ଼ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଅନ୍ତର୍ଗତ । ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀର ମଧ୍ୟ ଉପତ୍ୟକା ଅଞ୍ଚଳରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱଳ୍ପ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୋଇଥାଏ ।

ଜଳବାୟୁ ଓ ଜନଜୀବନ

ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱବ୍ରହ୍ମାଣ୍ଡରେ କେବଳ ପୃଥିବୀ ଉପରେ ଉନ୍ନତ ଜୀବଜଗତର ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭବ ହୋଇପାରିଛି । କେତେକ ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥାର ପାରସ୍ପରିକ ନିର୍ଭରଶୀଳତା ତଥା ଭାରସାମ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଏହାର ସୃଷ୍ଟି ଓ ବିକାଶ ହୋଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଜୀବର ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ୱରେ ଘେରି ରହିଥିବା ସମସ୍ତ ଜୈବିକ ଓ ଭୌତିକ ପଦାର୍ଥର ସମନ୍ୱୟକୁ ପରିବେଶ କୁହାଯାଏ । ଏହି ପରିବେଶ ଜୀବର ଜୀବନ, କୃଷି ତଥା ବଞ୍ଚିବାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ଯେକୌଣସି ସ୍ଥାନର ପରିବେଶ ସେହି ସ୍ଥାନର ଜଳବାୟୁ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ ।

ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ମନୁଷ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହେବାଠାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତା’ର ଖାଦ୍ୟ, ବସ୍ତ୍ର, ବାସଗୃହ ଇତ୍ୟାଦି ମୌଳିକ ଆବଶ୍ୟକତା ଜଳବାୟୁ ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୋଇଛି । ମନୁଷ୍ୟର

ପରିସ୍ଥାନ (Habitat), ଅର୍ଥନୀତି (Economy) ଓ ସମାଜ (Society) ମୁଖ୍ୟତଃ ଜଳବାୟୁର ବିବିଧତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ବିକାଶ ଲାଭ କରିଛି । ବାସସ୍ଥାନ, କୃଷି, ଶିଳ୍ପ, ଗମନାଗମନ, ସହରୀକରଣ ଇତ୍ୟାଦି ଜଳବାୟୁ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ଭାବେ ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ ।

ଭୂ-ପୃଷ୍ଠରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜଳବାୟୁରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସଂସ୍କୃତି ଓ ସଭ୍ୟତା ବିକାଶ ଲାଭ କରିଛି । ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରିର ଗୁଣ, ଚରିତ୍ର ତଥା ଦୈନିକ ଗଠନ ଜଳବାୟୁ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ଗୃହର ଗଠନ ପ୍ରଣାଳୀ (ଯଥା- ଏସିମୋମାନଙ୍କର ଇଗୁ) ବସ୍ତ୍ର ଓ ପରିଧାନ, ଖାଦ୍ୟ ଓ ପାନୀୟ ଇତ୍ୟାଦିକୁ ଜଳବାୟୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ କୃଷିଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଜଳବାୟୁର ଉତ୍ତାପ, ଆଲୋକ, ବୃଷ୍ଟିପାତ, ତୁଷାରପାତ, ଶିଶିରପାତ, ବାୟୁପ୍ରବାହ ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ହୁଏ । ମରୁଡ଼ି, ବାତ୍ୟା, ବନ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦି ଜଳବାୟୁ ଯୋଗୁଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ ସମାଜର ପ୍ରଭୃତ କ୍ଷତି ସାଧନ କରିଥାଏ ।

ଜଳବାୟୁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ନିୟାମକ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଜୈବମଣ୍ଡଳ, ବାରିମଣ୍ଡଳ, ଅଶ୍ଳମଣ୍ଡଳ ଓ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ପ୍ରଭାବିତ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନଯାପନ ପ୍ରଣାଳୀ ତଥା ଅର୍ଥନୈତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଭାବେ ଜଳବାୟୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ।

ସମୟକ୍ରମେ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିକାଶ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶରେ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମନୁଷ୍ୟକୃତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଦୂଷଣ ଦ୍ୱାରା ହୁଏ । ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ସାମା ମଧ୍ୟରେ ରହିଲେ ତାହା ସହ୍ୟ କରିହୁଏ ଏବଂ ତାହା କ୍ଷତିକାରକ ହୋଇନଥାଏ । ମାତ୍ର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଜନିତ ତୀବ୍ର ଯେତେବେଳେ ସହ୍ୟ ସାମାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରେ ସେତେବେଳେ ତାହା ଏକ “ସମସ୍ୟା” ଭାବରେ ଦେଖାଯାଏ । ଅଧୁନା ମନୁଷ୍ୟ ତିନୋଟି ପ୍ରଧାନ ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେଉଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

- ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଜନିତ ସମସ୍ୟା ।
- ପ୍ରଦୂଷଣ ଜନିତ ସମସ୍ୟା ।
- ପ୍ରାକୃତିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଜନିତ ସମସ୍ୟା ।

ମନୁଷ୍ୟ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ପରିବେଶର ଭାରସାମ୍ୟକୁ ନଷ୍ଟ କରେ । ପ୍ରାକୃତିକ ଭାରସାମ୍ୟ ନଷ୍ଟ ହେବା ଯୋଗୁଁ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଓ ତା'ର କୁପରିଣାମ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଭୋଗିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ ।

ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ :

ପୃଥିବୀ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ସମୟରୁ ଭୂ-ପୃଷ୍ଠରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଚାଲିଛି । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଧାର ଓ ମନ୍ଥର । ଅନ୍ୟ କେତେକ ଆକସ୍ମିକ ଓ ଅପ୍ରତ୍ୟାଶିତ । ଆକସ୍ମିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନଯାପନରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଓ ମନରେ ବିପଦର ଆଶଙ୍କା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ବିପତ୍ତି (Hazards) କୁହାଯାଏ । ତୁମେମାନେ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଓ ବିପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୂର୍ବ ଅଧ୍ୟୟନରେ ପଢ଼ିଅଛ । ଅନ୍ୟ କେତୋଟି ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଓ ସେମାନଙ୍କର ପରିଚାଳନା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

ଭାରତ ପୃଥିବୀର ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟପ୍ରବଣ ଦେଶ । ତୀନ ପରେ ଏହାର ସ୍ଥାନ ଦ୍ୱିତୀୟ ।

ବାତ୍ୟା :

ଭାରତର ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଓ ଆରବସାଗରରେ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ବାତାବର୍ତ୍ତ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରେ । ସାଧାରଣତଃ ୬୦୦ କି.ମି.ରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ବ୍ୟାସ ବିଶିଷ୍ଟ ବାତାବର୍ତ୍ତ ଅଧିକ କ୍ଷତିକାରକ ହୁଏ । ଆରବସାଗର ଅପେକ୍ଷା ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ବାତାବର୍ତ୍ତ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାୟତଃ ଏପ୍ରିଲ ଓ ମେ ମାସରେ ଏବଂ ଅକ୍ଟୋବର ଓ ନଭେମ୍ବର ମାସରେ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ସାଧାରଣତଃ ୮°ରୁ ୨୦° ଉତ୍ତର ଅକ୍ଷାଂଶ ମଧ୍ୟରେ ଏହା ଦେଖାଯାଏ ।

ବାତାବର୍ତ୍ତ ଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ବେଗରେ ପବନ ବହିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରବଳ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୋଇଥାଏ । ଫଳରେ ଅଧିକ ପବନ ହେତୁ ଗୃହ, ବୃକ୍ଷ ସବୁ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ । ବନ୍ୟା ହେବାରୁ ଧନ ଜୀବନ ହାନି ଘଟିଥାଏ ।

ଗୁଜରାଟ ଓ ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ଆରବସାଗର ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ ହୁଏ । ଓଡ଼ିଶା, ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶ, ତାମିଲନାଡୁ ଓ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ବାତାବର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଦ୍ୱାରା

କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ । ସମୁଦାୟ ବାତାବର୍ତ୍ତର ୨୭ ଶତାଂଶ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ ଓ ୩୩ ଶତାଂଶ ଆରବସାଗରରେ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଅକ୍ଟୋବର ୨୯, ୧୯୯୯ ମସିହାରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଥିବା ମହାବାତ୍ୟା ଅନେକ କ୍ଷତି ସାଧନ କରିଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକରେ ବାତ୍ୟାର ବିଭୀଷିକା ଦେଖାଯାଏ । ଗତ ୧୦୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଆମ ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ୧୧ ଥର ମହା ପ୍ରଳୟଙ୍କରା ବାତ୍ୟା ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ୧୯୬୭, ୧୯୭୧, ୧୯୭୮, ୧୯୮୨ ଏବଂ ୧୯୯୯ର ପ୍ରବଳ ବାତ୍ୟା ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ୧୯୯୯ ମସିହା ଅକ୍ଟୋବର ୨୯ ତାରିଖରେ ଘଟିଥିବା ମହାବାତ୍ୟାରେ ଘଣ୍ଟାକୁ ପ୍ରାୟ ୨୫୦କି.ମି.ରୁ ୩୦୦ କି.ମି. ବେଗରେ ପବନ ବହିଥିଲା ଏବଂ ଏହା ୪୦ ଘଣ୍ଟା ଧରି ସକ୍ରିୟ ରହିଥିଲା । ଏଥିରୁ ୯୫ ସେ.ମି. ବୃଷ୍ଟିପାତ ହୋଇ ସମଗ୍ର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକୁ ବନ୍ୟା ପ୍ଲାବିତ କରିଥିଲା । ଏଥିରେ ୧କୋଟି ଲୋକ ପ୍ରଭାବିତ ହେଲାବେଳେ ୯୮୬୬ ଜଣଙ୍କର ପ୍ରାଣହାନି ଘଟିଥିଲା ।

ବନ୍ୟା :

ବର୍ଷାରତ୍ନରେ ଅଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାତ ହେବା ଫଳରେ ନଦୀ ଜଳ କୁଳ ଲଘି ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱର ଭୂମିକୁ ପ୍ଲାବିତ କରିଥାଏ । ଭାରତ ଏକ ନଦୀବହୁଳ ଦେଶ ହୋଇଥିବାରୁ ପ୍ରାୟ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବର୍ଷ ବନ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ବାଲାଦେଶ ପରେ ଭାରତ ହେଉଛି ପୃଥିବୀର ଦ୍ୱିତୀୟ ବନ୍ୟାପ୍ଲାବିତ ଦେଶ । ପୃଥିବୀର ୨୦% ବନ୍ୟାକୃତ ମୃତ୍ୟୁ ଭାରତରେ ହିଁ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତର ଅଧିକ ବନ୍ୟା ପାଡ଼ିତ ଅଞ୍ଚଳଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଗଙ୍ଗାନଦୀ ଉପତ୍ୟକାର ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ, ବିହାର, ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ, ବ୍ରହ୍ମପୁତ୍ର ଉପତ୍ୟକାର ଆସାମ, ଓଡ଼ିଶାର ସୁବର୍ଣ୍ଣରେଖା, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ବୈତରଣୀ ଓ ମହାନଦୀ ଉପତ୍ୟକା ଏବଂ ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶର କୃଷ୍ଣା, ଗୋଦାବରୀ ଉପତ୍ୟକା । ବେଳେବେଳେ ଗୁଜରାଟ, ହରିଆଣା ଓ ରାଜସ୍ଥାନରେ ମଧ୍ୟ ବନ୍ୟା ହୁଏ ।

ଓଡ଼ିଶା ଏକ ନଦୀବହୁଳ ରାଜ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ବର୍ଷାରତ୍ନରେ ପ୍ରବଳ ବନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ମୋଟ ୩୦ଟି ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରୁ ୨୫ଟି ଜିଲ୍ଲା ବନ୍ୟା ପ୍ରବଣ । ଏହାଦ୍ୱାରା

ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଜିଲ୍ଲା ଗୁଡ଼ିକ ବିଶେଷ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଗତ ୧୫୦ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ମହାନଦୀରେ ପ୍ରାୟ ୧୨୭ ଥର ବନ୍ୟା ଆସିଥିଲା । ସେଥିରୁ ୨୮ଟି ପ୍ରବଳ ବନ୍ୟାର ରୂପ ଧାରଣ କରିଥିଲା । ସେହିପରି ବ୍ରାହ୍ମଣୀ, ବୈତରଣୀ, ସୁରକ୍ଷରେଖା, ରକ୍ଷିକୁଲ୍ୟା, ବଂଶଧାରୀ ପ୍ରଭୃତି ନଦୀଗୁଡ଼ିକରେ ବନ୍ୟା ଆସି ପ୍ରଭୃତ ଧନ ଜୀବନ କ୍ଷତି କରିଥାଏ ।

ମରୁଡ଼ି :

ବୃଷ୍ଟିପାତର ଅସମାନତା ଓ ଆବଶ୍ୟକତାଠାରୁ କମ୍ ବୃଷ୍ଟି ହେଲେ ମରୁଡ଼ି ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଭାରତର ସମୁଦାୟ କ୍ଷେତ୍ରଫଳର ୭୦ ଶତାଂଶ ମରୁଡ଼ି ପ୍ରବଣ । ୯୯ ଜିଲ୍ଲାର ୭୨୫ ତାଲୁକା ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ୩୧୫ ତାଲୁକାରେ ମରୁଡ଼ି

ଚିତ୍ର : 12 ମରୁଡ଼ି

ଦେଖାଦେଇଥାଏ । ଏଥିରେ ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରାୟ ୫ କୋଟି ଲୋକ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ୨୦୦୧ ମସିହାରେ ୮ଟି ରାଜ୍ୟ ମରୁଡ଼ି ଦ୍ୱାରା କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ମରୁଡ଼ି ପ୍ରାୟ କୁମାରତ ଭାବରେ ଦେଖା ଦେଇ ଗୁରୁତର ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷତି ସାଧନ କରୁଅଛି । ୧୮୭୫-୭୬ର “ନଅଙ୍କ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ” ପରିସ୍ଥିତି ସର୍ବାଧିକ ଭୟଙ୍କର ହୋଇଥିଲା । ମରୁଡ଼ିଗ୍ରସ୍ତ ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଅନୁଗୁଳ, ବଲାଙ୍ଗିର, ବରଗଡ଼, ବୌଦ୍ଧ, ଦେବଗଡ଼, ଜେଜ୍ଜାନାଳ, ମୟୂରଭଞ୍ଜ, କେନ୍ଦୁଝର, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା, ପୁରୀ, ସମ୍ବଲପୁର, ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର, ସୁନ୍ଦରଗଡ଼, ଯାଜପୁର, ବାଲେଶ୍ୱର ଓ ଝାରସୁଗୁଡ଼ା । ଏଥି ମଧ୍ୟରୁ ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଜିଲ୍ଲା ସବୁଠାରୁ ବେଶୀ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହେଉଥିଲାବେଳେ ବାଲେଶ୍ୱର ଜିଲ୍ଲା ସବୁଠାରୁ କମ୍ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ ।

ଅଂଶୁଘାତ (ଗ୍ରୀଷ୍ମ ପ୍ରବାହ) :

ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ଟାଣ ଖରା ସହିତ ଝାଞ୍ଜି ପବନର ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଆସିଲେ ଶରୀରରୁ ଜଳୀୟ ଅଂଶ କମିଯାଏ ।

ଏଥିଯୋଗୁଁ ବହୁତ ଲୋକ ଚେତାଶୂନ୍ୟ ହେବା ସହ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଏହାକୁ ଅଂଶୁଘାତ ଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ କୁହାଯାଏ ।

ଓଡ଼ିଶାର ରାଜଧାନୀ ଭୁବନେଶ୍ୱରରେ ଅରଣ୍ୟ କ୍ଷୟ ସହିତ କଂକ୍ରିଟ ଜଙ୍ଗଲର ସୃଷ୍ଟି, ତାଳଚେର ଓ ଝାରସୁଗୁଡ଼ାର କୋଇଲାଖଣି ଓ ତାପଜ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌କେନ୍ଦ୍ରର ଅବସ୍ଥିତି, ରାଉରକେଲାର ଇସ୍ପାତ ଶିଳ୍ପ ଏବଂ ଚିଟିଲାଗଡ଼ର ରକ୍ଷ ଶିଳାଭୂମି ପ୍ରଭୃତି ଅଞ୍ଚଳରେ ତାପମାତ୍ରାର ଅସ୍ୱାଭାବିକ ବୃଦ୍ଧି ଉଦ୍‌ବେଗର କାରଣ ହୋଇଛି । ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ ୧୯୯୮ ମସିହାରେ ଅଂଶୁଘାତ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଉତ୍ତର ହୋଇଥିଲା । ସେହିବର୍ଷ ଏପ୍ରିଲ ଓ ମେ ମାସରେ ସାରା ରାଜ୍ୟରେ ବାୟୁ ତାପମାତ୍ରା ଅତ୍ୟଧିକ ମାତ୍ରାରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ପୂର୍ବ ପ୍ରସ୍ତୁତି ତଥା ସଚେତନତା ଅଭାବରୁ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ଅଂଶୁଘାତର ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରିଥିଲେ । ଏଥିରେ ପ୍ରାୟ ୨୦୪୨ ଜଣଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା ।

ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ପରିଚାଳନା :

ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ପ୍ରତିରୋଧ କରିବା ମନୁଷ୍ୟ ଆୟତ୍ତର ବାହାରେ । ମାତ୍ର ପୂର୍ବରୁ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ସୂଚନା ପାଇପାରିଲେ ତା’ର ମୁକାବିଲା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇପାରିବା । ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସମୟରେ ପ୍ରତିକାର କରାଯାଇପାରେ ଏବଂ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଘଟିବା ପରେ ତା’ର କୁ-ପ୍ରଭାବର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବା ପାଇଁ କେଉଁ ସବୁ ପଦକ୍ଷେପ ନିଆଯାଇପାରିବ ସେ ସମ୍ପର୍କରେ ସମସ୍ତେ ସଚେତନ ହେବା ବିଶେଷ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ।

ସାଧାରଣତଃ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପ୍ରଣମନ, ପୂର୍ବାନୁମାନ ଓ ଭାବାସୂଚନା ଦ୍ୱାରା ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପରିଚାଳନା କରାଯାଏ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରତିକାରକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ, ସାମାଜିକ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଓ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପରବର୍ତ୍ତୀ ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ ଜାତୀୟ ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟ ଓ ବିଭିନ୍ନ ବେସରକାରୀ ସେବାସଂସ୍ଥା ପ୍ରଭୃତି ଦ୍ୱାରା ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ପ୍ରଣମନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କରାଯାଇଥାଏ । ଏପରିକି ସ୍ଥାନୀୟ, ଆଞ୍ଚଳିକ ଓ ବିଶ୍ୱସ୍ତରରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଅନୁଷ୍ଠାନଦ୍ୱାରା ଗବେଷଣା କରାଯାଇ ବିଭିନ୍ନ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସମ୍ପର୍କୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ ଓ ସେଗୁଡ଼ିକର ଭାବି ସୂଚନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ସତର୍କ କରାଯାଇଥାଏ ।

ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ସମୟରେ କିପରି ଖାପଖୁଆଇ ଚଳିପାରିବ ଏବଂ କେଉଁ କେଉଁ ପ୍ରକାରର ସତର୍କତା ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ସେଥିରୁ ରକ୍ଷା ମିଳିବ କିମ୍ବା ଅଳ୍ପ କ୍ଷତିସାଧନ ହେବ ସେ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଧିକ ଜ୍ଞାନ ଲାଭ ପାଇଁ ସରକାରୀ ସ୍ତରରେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ ହାତକୁ ନିଆଯାଉଛି ଓ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ମଧ୍ୟ ହେଉଛି । ଆମ ଦେଶରେ ଆମେ ବାତ୍ୟା, ବନ୍ୟା, ମରୁଡ଼ି ଓ ଉଷ୍ଣପ୍ରବାହ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଗୁଡ଼ିକର ଉଣା ଅଧିକେ ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାଉ ।

ବାତ୍ୟା :

ବାତ୍ୟା ସୃଷ୍ଟିହେବାର କିଛିଦିନ ବା କିଛି ଘଣ୍ଟା ପୂର୍ବରୁ ସତର୍କ ସୂଚନା ମିଳିଥାଏ । ଏହି ସୂଚନା ଭାରତର ପାଣିପାଗ ବିଭାଗ କୃତ୍ରିମ ଉପଗ୍ରହରୁ ମିଳୁଥିବା ଚିତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ପାଏ ଏବଂ ରେଡ଼ିଓ, ଦୂରଦର୍ଶନ, ସମ୍ବାଦପତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ମାଧ୍ୟମରେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ଜଣାଇଥାଏ । ଏହା ସମୁଦ୍ରକୁ ଯାଉଥିବା ଧାବର, ବନ୍ଦର କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷ, ବିମାନ ଚଳାଚଳ ସଂସ୍ଥା ଏବଂ ଶାସନ ସଂସ୍ଥାକୁ ମଧ୍ୟ ସତର୍କ ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରେ ।

ବାତ୍ୟା ଭଳି ପ୍ରାକୃତିକ ଦୁର୍ବିପାକରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ବାତ୍ୟାପ୍ରବଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀ ନିର୍ମାଣ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ । ବାତ୍ୟା ସମ୍ପର୍କିତ ଭାବି ସୂଚନା ମିଳିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଜନସାଧାରଣଙ୍କୁ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ କରାଯିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ଉଚିତ୍ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣବାତ୍ୟା ଯୋଗୁଁ ସମୁଦ୍ର ଜୁଆର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ସମତଳଭୂମି ଭିତରକୁ ମାଡ଼ିଆସେ ଏବଂ ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା ବିଶିଷ୍ଟ ଜମି ଲବଣାକ୍ତ ହୋଇଯାଏ । ମୃତ୍ତିକା ଲବଣାକ୍ତ ହୁଏ ଏବଂ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ ବ୍ୟାହତ ହୋଇ ଉତ୍ପାଦନ ହ୍ରାସ ପାଏ । ଭୂ-ଭାଗ ଜଳ ଲବଣାକ୍ତ ହେବା ଯୋଗୁଁ ପାନୀୟଜଳ ବା ଜଳସେଚନ ପାଇଁ ଉପଯୋଗୀ ହୁଏ ନାହିଁ । ସାଗର ତଟର ମଧ୍ୟ କ୍ଷୟ ଘଟେ ।

ବାତ୍ୟା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଲବଣାକ୍ତ କୃଷିଭୂମି ଉପରେ କୁତ୍ରିମ ବନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି କରି ଲବଣାଂଶ ହ୍ରାସ କରାଯାଇପାରେ । ଲବଣାଂଶ ଶୋଷଣ କରୁଥିବା ବୃକ୍ଷ ରୋପଣ କରି ଲବଣାଂଶ ହ୍ରାସ କରାଯାଇପାରେ ।

ଉପକୂଳକୁ ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଲୁଣା ଜଙ୍ଗଲ ବା ଜୁଆରିଆ ଜଙ୍ଗଲ ଧିଂସ ନ କରି ତା'ର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବା ଉଚିତ୍ । ଉପକୂଳ ସୁରକ୍ଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ କୃଷିଭୂମି, ଜନବସତି, ଗମନାଗମନ ପଥ, କଳକାରଖାନା ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତିଷ୍ଠାକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦେବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଉପକୂଳରେ ଥିବା ବାଲୁକାସ୍ତୂପ ଗୁଡ଼ିକରେ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିଦେବା ଉଚିତ୍ ।

ବାତ୍ୟା ସମୟରେ ଜନସାଧାରଣ ଗଣମାଧ୍ୟମରେ ଭାବି ସୂଚନା ପାଇଲା ପରେ ଜନସାଧାରଣ ନିକଟସ୍ଥ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳୀକୁ ଚାଲିଯିବା ଉଚିତ୍ । ଧାବରମାନେ ସମୁଦ୍ରକୁ ଯିବା ଅନୁଚିତ୍ । ବାତ୍ୟା ସମୟରେ ଘରେ ରହିଥିଲେ ଘରର ମୁଖ୍ୟ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ସୁଇଚ୍‌କୁ ବନ୍ଦ କରିଦେବା ଉଚିତ୍ । ଓଦା ହୋଇଥିବା ବୈଦ୍ୟୁତିକ ଉପରକରଣ କିମ୍ବା ଛିଣ୍ଡିଯାଇଥିବା ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ତାରକୁ ଛୁଇଁବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଭାବି ସୂଚନା ପାଇଲା ପରେ ପ୍ରଶାସନ ମଧ୍ୟ ସତର୍କ ରହି ଓ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ସବୁ ପ୍ରକାର ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପଦକ୍ଷେପ ନେବା ଉଚିତ୍ ।

ବନ୍ୟା :

ସାଧାରଣତଃ ନଦୀର ଉପର ମୁଣ୍ଡରେ ପ୍ରବଳ ବର୍ଷା ହେଲେ, ବାତ୍ୟା ସମୟରେ ଉଚ୍ଚ ଜୁଆର ଦ୍ୱାରା ନଦୀ ମୁହାଣ ବନ୍ଦ ହୋଇଯାଇ ବନ୍ୟାଜଳ ନିଷ୍କାସନରେ ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ, ନଦୀ ଶଯ୍ୟା କ୍ରମଶଃ ପୋତିହୋଇ ଉଚ୍ଚ ହେଲେ, ପରୁମାଟି ଜମା ହୋଇ ନଦୀ ମୁହାଣ ବନ୍ଦ ହେଲେ ଇତ୍ୟାଦି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ବନ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ବନ୍ୟା ଏକ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ସତର୍କତା ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ବିପର୍ଯ୍ୟୟର ପରିମାଣ ହ୍ରାସ ପାଏ । ସେଥିପାଇଁ ବନ୍ୟା ପ୍ରପାଡ଼ିତ ଅଞ୍ଚଳର ମାନଚିତ୍ର ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ବିଭିନ୍ନ ପଦକ୍ଷେପ ପାଇଁ ସଚେତନ ରହିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ପ୍ଲାବନ ଭୂମି ଓ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ବନ୍ୟା ପ୍ଲାବିତ ଅଞ୍ଚଳ ଗୁଡ଼ିକରେ ଜନବସତି ସ୍ଥାପନ କରିବା ଅନୁଚିତ୍ । ଯଦି ଜନବସତି ରହିଥାଏ ତା'ହେଲେ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ନିରାପଦ ସ୍ଥାନକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରାତ ହେବା ଉଚିତ୍ । ତାଳରଖାନା ଓ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ଇତ୍ୟାଦି ନିରାପଦ ସ୍ଥାନରେ ନିର୍ମିତ ହେବା ଉଚିତ୍ । ଜନବସତି ନିକଟରେ ଏକ ବୃହତ୍ ଜଳଭଣ୍ଡାର ରଖାଯିବା ଫଳରେ ବନ୍ୟାଜଳକୁ ଆବକ୍ଷ କରି ରଖିବାରେ ଏହା ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ ।

ପ୍ରତିବର୍ଷ ନଦୀବନ୍ଧର ମରାମତି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିଦେବା ଉଚିତ୍ । ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗିବାର ଆଶଙ୍କା ଥିଲେ ନିତ୍ୟ ବ୍ୟବହାରିୟ ସାମଗ୍ରୀଗୁଡ଼ିକୁ ବ୍ୟବହାର ପାଇଁ ଗଚ୍ଛିତ କରି ରଖିବା ଉଚିତ୍ । ବନ୍ଧ ଭାଙ୍ଗିବାର ସମ୍ଭାବ ପାଇଲା ମାତ୍ରେ ନିକଟସ୍ଥ ଆଶ୍ରୟସ୍ଥଳ, ପଲ୍ଲୀଘର ବା ଉଚ୍ଚ ସ୍ଥାନକୁ ଚାଲିଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ବନ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପାଇଁ ନଦୀର ଦୁଇପାର୍ଶ୍ୱରେ ତଥା ଉପରମୁଣ୍ଡରେ ଜଳଛାୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟାପକ ଅରଣ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରାଯିବା ତଥା ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା ଜଙ୍ଗଲକୁ ସଂରକ୍ଷିତ କରି ରଖିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେଥିପାଇଁ ଆମ ଦେଶରେ ୧୯୫୪ ଖ୍ରୀଷ୍ଟାବ୍ଦରେ ଜାତୀୟ ବନ୍ୟା ଆୟୋଗ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି । ସମଗ୍ର ଜଳଛାୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ କ୍ରମାଗତ ଭାବରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟରେ ବ୍ୟାପକ ବୃକ୍ଷ କଟାଯିବା ଫଳରେ ପ୍ରଚୁର ମୃତ୍ତିକା କ୍ଷୟ ଘଟୁଛି । ଏହାଦ୍ୱାରା ତ୍ରିକୋଣଭୂମି କ୍ରମଶଃ ସଂପ୍ରସାରିତ ହେବା ସହିତ ନଦୀ ଶଯ୍ୟା ଉଚ୍ଚତାରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରୁ ତା'ର ଜଳଧାରଣର କ୍ଷମତା ହ୍ରାସ ପାଉଛି ।

ଓଡ଼ିଶା ଏକ ନଦୀବହୁଳ ରାଜ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ ବର୍ଷାଦିନେ ପ୍ରାୟତଃ ପ୍ରବଳ ବନ୍ୟା ହୋଇଥାଏ । ଆମ ରାଜ୍ୟର ମୋଟ୍ ୩୦ଟି ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରୁ ୨୫ଟି ଜିଲ୍ଲା ବନ୍ୟା ପ୍ରବଣ । ବିଶେଷତଃ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକ ଅଧିକ ବନ୍ୟାପ୍ରବଣ । ମହାନଦୀ ଅବବାହିକାର ଅଧିକ ବନ୍ୟା ଦେଖାଯାଏ । ସେଥିପାଇଁ ନଦୀର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବନ୍ଧର ଉଚ୍ଚତା ବୃଦ୍ଧି କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଛି । ଜଳପ୍ରବାହକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ନଦୀ ଓ ଉପନଦୀଗୁଡ଼ିକରେ ନଦୀବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣ କରି ଜଳଭଣ୍ଡାରମାନ ନିର୍ମାଣ କରିବା ଏବଂ ସେଥିରୁ କେନାଲ ବାହାର କରି ଜଳସେଚନ ତଥା ବନ୍ୟାଜନ ନିଷ୍ଠାସନ କରିବାର ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେଥିପାଇଁ ଭାରତ ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ବିଭିନ୍ନ ନଦୀମାନଙ୍କରେ ନଦୀବନ୍ଧମାନ ନିର୍ମିତ ହୋଇ ବନ୍ୟାର ପ୍ରକୋପ କେତେକାଂଶରେ ହ୍ରାସ କରାଯାଇଛି । ବନ୍ୟାର ପ୍ରକୋପରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ନଦୀପଥକୁ ସଂଯୋଗ କରିବା, ନଦୀ ଶଯ୍ୟାକୁ ଡ୍ରେଜିଂ କରି ଗଭୀର କରିବା, ନଦୀପଥର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ କରିବା, ନୂତନ ଜଳପଥ ନିର୍ମାଣ କରି ଜଳର ସଦୁପଯୋଗ ତଥା ଜଳ ନିଷ୍ଠାସନର

ସୁବନ୍ଧୋବସ୍ଥ କରିବା ଇତ୍ୟାଦି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଭୂମିରୂପ ଅନୁଧ୍ୟାନ କରି ନୂତନ ପୁନଃବସତି ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କୌଣସି ପରିତ୍ୟକ୍ତ ନଦୀପଥ କିମ୍ବା ନଦୀପଥରେ ଜନବସତି ପୁନଃ ସ୍ଥାପନ କରାଯିବା ଅନୁଚିତ । କାରଣ ଭବିଷ୍ୟତରେ ଏଠାରେ ବିପଦ ସୃଷ୍ଟି ହେବା ସମ୍ଭାବନାକୁ ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇନପାରେ । ଆଧୁନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ଜଳପ୍ଳାବିତ ନିମ୍ନାଞ୍ଚଳକୁ ଉଚ୍ଚ କରାଯାଇ ପାରିଲେ ବନ୍ୟା ପ୍ରକୋପ ମଧ୍ୟ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ ।

ବନ୍ୟା ସମୟରେ ରିଲିଫ୍, ବନ୍ଧନ କରୁଥିବା ସ୍ୱେଚ୍ଛାସେବୀ ଓ ସହକାରୀ କର୍ମଚାରୀମାନଙ୍କ ସହିତ ସହଯୋଗ ତଥା ଯୋଗାଯୋଗ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଏହାଦ୍ୱାରା ରିଲିଫର ସୁସମ ବନ୍ଧନ ହୋଇପାରିଥାଏ ।

ସେହିପରି ବନ୍ୟା ଛାଡ଼ିଗଲାପରେ ବିଷଧର ସାପ ଓ ସରୀସୃପମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସତର୍କ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ବନ୍ୟା ଜଳଦ୍ୱାରା ଓଦା ହୋଇଥିବା ଖାଦ୍ୟପଦାର୍ଥ ତଥା ବନ୍ୟାଜଳକୁ ବିଶୋଧନ ନ କରି ଗ୍ରହଣ କରିବା ଅନୁଚିତ । ଜଳରେ ବୁଡ଼ି ରହିଥିବା ବୈଦ୍ୟୁତିକ ତାର ଓ ସରଞ୍ଜାମକୁ ସର୍ତ୍ତ କରିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ପରିବେଶକୁ ପରିଷ୍କାର ରଖିବା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ମରୁଡ଼ି

ବଳକା ଜଳ ବିଶିଷ୍ଟ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାରୁ ଜଳାଭାବ ବିଶିଷ୍ଟ ନଦୀ ଉପତ୍ୟକାରୁ ଜଳ ପରିବହନ କରିବାର ଉପାୟ ଚିନ୍ତା କରିବା ଦରକାର । ମରୁଡ଼ି ଅଞ୍ଚଳରେ ମିଳୁଥିବା ବୃକ୍ଷଜଳ, ଭୂପୃଷ୍ଠସ୍ଥ ଓ ଭୂଗର୍ଭସ୍ଥ ଜଳର ଉପଯୁକ୍ତ ସଂରକ୍ଷଣ ଓ ବିନିଯୋଗ ଆବଶ୍ୟକ । ସେଥିପାଇଁ ନଦୀ ଓ ଉପନଦୀଗୁଡ଼ିକରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ନଦୀବନ୍ଧ ନିର୍ମାଣ କରି ଜଳ ସଂରକ୍ଷଣ କରାଯାଇପାରିବ । ଗୋଷ୍ଠୀଗତଭାବେ ଜଳ ବିଭାଜିକା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ପୁନଃ ବନୀକରଣ, ରୋପିତ ବୃକ୍ଷର ଯତ୍ନ ନେବା, ନିଜ ଘରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଜଳ ଅମଳ ପ୍ରକଳ୍ପ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରିବା, ପାଣି ପଞ୍ଚାୟତମାନ

ଗଠନ କରି ମରୁଡ଼ି ଜନିତ ସମସ୍ୟାର ମୁକାବିଲା କରିବା ଇତ୍ୟାଦି କେତେକ ଦୀର୍ଘକାଳୀନ ମରୁଡ଼ି ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯିବା ଉଚିତ୍ । ଅଳ୍ପ ଜଳ ଆବଶ୍ୟକ କରୁଥିବା କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ, ମରୁଡ଼ି ସହିପାରୁଥିବା ଶସ୍ୟର ବିହନ ବ୍ୟବହାର, ଶସ୍ୟ ଓ ବିହନ ବାମାୟୋଜନା, ବ୍ୟବହୃତ ଜଳର ପୁନଃ ବ୍ୟବହାର, ଏକ ଫସଲ ଓ ମିଶ୍ରିତ ଚାଷକୁ ଉତ୍ସାହ ପ୍ରଦାନ ଇତ୍ୟାଦି କେତେକ ସ୍ୱଳ୍ପକାଳୀନ ମରୁଡ଼ି ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଟେ । ଏସବୁ ପ୍ରତି ଯଥାସମ୍ଭବ ଧ୍ୟାନ ଦିଆଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

**ବୃକ୍ଷି ଜଳକୁ ସଞ୍ଚୟ କରି ରଖିବା ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ
ଜଳ ଅମଳ କୁହାଯାଏ ।**

ସିମେଣ୍ଟ କୁଣ୍ଡରେ ଛାତ ଉପରେ ବୃକ୍ଷିଜଳ ସଂଗ୍ରହ କରି ହେବ ।

ଅଂଶୁଘାତ :

ଗ୍ରୀଷ୍ମ କାଳରେ ସମଗ୍ର ଭାରତରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଗ୍ରୀଷ୍ମପ୍ରବାହ ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନର ତାପମାତ୍ରା ମାତ୍ରାଧିକ ଭାବରେ ବୃଦ୍ଧିପାଏ । ତାପମାତ୍ରା ବୃଦ୍ଧିର ମୂଳକାରଣ ବାୟୁମଣ୍ଡଳରେ ଅଙ୍ଗାରକାମ୍ଳ ବାଷ୍ପର ଅହେତୁକ ବୃଦ୍ଧି । ଏଥିପାଇଁ ଜଳକାରଖାନାଗୁଡ଼ିକ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦାୟୀ । ସବୁଜ କୋଠରୀ ବାଷ୍ପ ନିର୍ଗମନ ଯୋଗୁଁ ଉତ୍ତାପର ମାତ୍ରା ଜ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ପାଉଛି । ଏହି ବର୍ଦ୍ଧିତ ଉତ୍ତାପ ମନୁଷ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଯେତେବେଳେ ଅସହ୍ୟ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ ଏହାକୁ ଅଂଶୁଘାତ କୁହାଯାଏ ଏବଂ ଏହା ଫଳରେ ମନୁଷ୍ୟ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼େ ।

ଚିଟିଲାଗଡ଼ ହେଉଛି ଓଡ଼ିଶାର ସର୍ବାଧିକ ଉତ୍ତପ୍ତ ସହର । ଗ୍ରୀଷ୍ମ ଋତୁରେ ସମଗ୍ର ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ ପ୍ରବାହ ଜାରି ରହିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଚିଟିଲାଗଡ଼ ସହରର

ଉତ୍ତାପ ଅସ୍ୱାଭିକ ଭାବରେ ବୃଦ୍ଧିପାଇ ସର୍ବାଧିକ ୫୦° ଡିଗ୍ରୀ ସେଲ୍‌ସିଅସକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିବା ଏକ ଉଦ୍‌ବେଗର କାରଣ ।

ପଶ୍ଚିମ ଓଡ଼ିଶାର ରାଉରକେଲା, ଝାରସୁଗୁଡ଼ା, ସମଲପୁର, ଚିଟିଲାଗଡ଼, ବଲାଙ୍ଗିର, ରାୟଗଡ଼ା, ଭବାନୀପାଟଣା ସହର ସହିତ, କେନ୍ଦ୍ରାଞ୍ଚଳର ଅନୁଗୁଳ, ତାଳଚେର, କେନ୍ଦୁଝର ଇତ୍ୟାଦି ସହର ଓ ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳର କଟକ, ଭୁବନେଶ୍ୱର, ବ୍ରହ୍ମପୁର, ଯାଜପୁରରୋଡ଼, ଭଦ୍ରକ, ବାଲେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟାଦି ସହର ଗୁଡ଼ିକର ତାପମାତ୍ରା ଅସ୍ୱାଭାବିକଭାବେ ବୃଦ୍ଧି ପାଉଥିବାରୁ ଅନେକ ଲୋକଙ୍କର ଅଂଶୁଘାତ ଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟୁଛି ।

ଏଥିପାଇଁ ସବୁଜ କୋଠରୀ ପ୍ରଭାବରୁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳକୁ ମୁକ୍ତ ରଖିବା ପାଇଁ ବିଶ୍ୱ ଜାତିସଂଘର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶ ମିଳିତ ଭାବେ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟପଦ୍ଧା ଗ୍ରହଣ କରି ଏକ ସୁସ୍ଥ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ୟମ କରୁଛନ୍ତି ।

ଅଂଶୁଘାତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ସରକାରୀ ଓ ବେସରକାରୀ ଭାବେ ଅଂଶୁଘାତର ସୂଚନା ଦିଆଯାଉଛି । ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାତଃ ସମୟରେ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ କରିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଉଛି । ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ ବାହାରକୁ ନ ବାହାରବା ଏବଂ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣର ପାଣି, ତରଭୁଜ, ତୋରାଣି, ଦହି ଇତ୍ୟାଦି ପାନ କରିବାକୁ ଉପଦେଶ ଦିଆଯାଉଛି । ରାସ୍ତା ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଜଳଛତ୍ରର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯାଉଛି । ଡାକ୍ତରଖାନାରେ ଡାକ୍ତରମାନେ ଏହାର ପ୍ରତିକାର ପାଇଁ ସକାଶ ରହିବାକୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଉଛି । ଶାରୀରିକ ପରିଶ୍ରମ କରୁଥିବା ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟାହ୍ନରେ କାମ ନ କରିବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଆଯାଉଛି । ଏସବୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ମାନିନେଇପାରିଲେ, ଅଂଶୁଘାତରୁ ରକ୍ଷା ପାଇପାରିବା ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧। ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

- (କ) ଅତ୍ୟନ୍ତାନ୍ତର ଅଭିସରଣ କ୍ଷେତ୍ର କହିଲେ ତୁମେ କ'ଣ ବୁଝ ?
- (ଖ) ଏଲିନିନୋ ସ୍ତ୍ରୀତ କେଉଁ ମହାସାଗରରେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ ?
- (ଗ) କୋରିଓଲିସ ବଳ କ'ଣ ?
- (ଘ) ମୌସୁମୀ ଉତ୍ତନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?
- (ଙ) ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ କହିଲେ ତୁମେ କ'ଣ ବୁଝ ?
- (ଚ) ମୌସୁମୀ ବାୟୁର ବିଶେଷତ୍ୱ କ'ଣ ?

୨। କାରଣ ଦର୍ଶାଅ ।

- (କ) ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ମୌସୁମୀବାୟୁ ଦ୍ୱାରା ବୃଷ୍ଟିପାତ ପୂର୍ବରୁ ପଶ୍ଚିମକୁ ଉତ୍ତର ଭାରତର ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ ।
- (ଖ) ରାଜସ୍ଥାନର ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମାଂଶରେ ମରୁଭୂମି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ।
- (ଗ) ଚାମିଲନାଭୁ ଉପକୂଳରେ ଦୁଇଟି ବର୍ଷାରୁ ଦେଖାଯାଏ ।
- (ଘ) ଉତ୍ତର-ପଶ୍ଚିମ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳ ଶୀତରତ୍ନରେ ବୃଷ୍ଟିପାଏ ।
- (ଙ) କଳାହାଣ୍ଡି ଜିଲ୍ଲାରେ ଅଧିକାଂଶ ବର୍ଷ ମରୁଭୂମି ପଡ଼େ ।
- (ଚ) ପୂର୍ବ ଉପକୂଳରେ ଥିବା ତ୍ରିକୋଣଭୂମି କ୍ରାନ୍ତୀୟ ବାତ୍ୟାଦ୍ୱାରା ପ୍ରାୟତଃ ଆକ୍ରାନ୍ତ ହୁଏ ।
- (ଛ) ଉପଦ୍ରୁପ ଅଞ୍ଚଳରେ ଶୀତରତ୍ନ ପ୍ରାୟ ନାହିଁ କହିଲେ ଚଳେ ।
- (ଜ) ମୌସୁମୀ ବର୍ଷା ହଜାର ହଜାର କୃଷକଙ୍କର ନିୟମିତ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟକୁ ବେଳେବେଳେ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ କରେ ।
- (ଝ) ପର୍ବତର ଅନୁବାତ ଅଞ୍ଚଳ ଅଳ୍ପ ବୃଷ୍ଟି ପାଏ ।

୩। ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଚାରିଗୋଟି ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟରୁ ଉପଯୁକ୍ତ ଉତ୍ତରଟି ବାଛି ଲେଖ ।

- (କ) ମୌସୁମୀବାୟୁ କେବେ ଭାରତର ମୁଖ୍ୟ ସ୍ତଳଭାଗରେ ପହଞ୍ଚିଥାଏ ?
 - (i) ମେ' ମାସ ଆରମ୍ଭରେ
 - (ii) ଜୁନ୍ ମାସ ଆରମ୍ଭରେ
 - (iii) ଜୁଲାଇ ମାସ ଆରମ୍ଭରେ
 - (iv) ଅଗଷ୍ଟ ମାସ ଆରମ୍ଭରେ
- (ଖ) ପୃଥିବୀର ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ବୃଷ୍ଟିପାଉଥିବା ସ୍ଥାନ କେଉଁଟି ?
 - (i) ଚେରାପୁଞ୍ଜି
 - (ii) ମାଇସୁରାମ୍
 - (iii) ଗୌହାଟି
 - (iv) ଶିଲିଂ
- (ଗ) କାଳ ବୈଶାଖୀ କେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଏ ?
 - (i) ଆସାମ
 - (ii) ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶ
 - (iii) ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ
 - (iv) ମଣିପୁର

୪। ପାର୍ଥକ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣାଅ ।

(କ) ପାଗ ଓ ଜଳବାୟୁ

(ଖ) ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ମୌସୁମୀବାୟୁ ଓ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ମୌସୁମୀ ବାୟୁ

୫। ଜଳବାୟୁର ନିୟାମକଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଚିପ୍ପଣା ଦିଅ ।

୬। ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ମୌସୁମୀବାୟୁର ଗତିପଥ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ହେଉଥିବା ବୃଷ୍ଟିପାତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖ ।

୭। ଜେଟ୍ ଷ୍ଟ୍ରିମ୍ ଭାରତର ମୌସୁମୀ ଜଳବାୟୁକୁ କିପରି ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ଲେଖ ।

୮। ଅବସ୍ଥିତି ଓ ଭୂ-ପ୍ରକୃତି ଜଳବାୟୁକୁ କିପରି ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ ଲେଖ ।

୯। ଭାରତକୁ ବୃଷ୍ଟିପାତର ବ୍ୟବଧାନ ଅନୁସାରେ ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭକ୍ତ କରି ତାହା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

୧୦। ଭାରତରେ ଅନୁଭୂତ ହେଉଥିବା ଋତୁଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଲେଖ ।

୧୧। “ଭାରତରେ ମୌସୁମୀ ଜଳବାୟୁ ଦେଖାଦେଉଥିଲେ ହେଁ ସ୍ଥାନ ଅନୁସାରେ ଜଳବାୟୁରେ ବିଭିନ୍ନତା ଦେଖାଯାଇଥାଏ ।”
ଆଲୋଚନା କର ।

୧୨। ମୌସୁମୀ ବର୍ଷାର ଉପାଦେୟତା ବିଷୟରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

୧୩। ମୌସୁମୀ ଜଳବାୟୁ କିପରି ଜନଜୀବନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଛି ଉଦାହରଣ ସହ ଲେଖ ।

୧୪। ଓଡ଼ିଶାର ଜଳବାୟୁ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

୧୫। ମରୁଡ଼ିର କାରଣ ଏବଂ ତା’ର ନିରାକରଣର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

୧୬। ଭାରତର ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ରରେ ନିମ୍ନଲିଖିତଗୁଡ଼ିକୁ ଦର୍ଶାଅ ।

(କ) ବୃଷ୍ଟି ବହୁଳ ଅଞ୍ଚଳ

(ଖ) ମଧ୍ୟମ ବୃଷ୍ଟିପାତ ଅଞ୍ଚଳ

(ଗ) ବୃଷ୍ଟି ବିରଳ ଅଞ୍ଚଳ

ତୁମ ପାଇଁ କାମ : (ଯେକୌଣସି ଦୁଇଟି)

- (କ) ତୁମ ରାଜ୍ୟରେ ପାଳିତ ହେଉଥିବା ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ବିଷୟରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କର । ସେଗୁଡ଼ିକ ଜଳବାୟୁ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ କି ନୁହେଁ ବିଚାର କର ।
- (ଖ) ଭାରତର ଅନ୍ୟ ରାଜ୍ୟରେ ପାଳିତ ହେଉଥିବା ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କର ଏବଂ ଜଳବାୟୁଦ୍ୱାରା ତାହା ପ୍ରଭାବିତ ହେଉଛି କି ନାହିଁ ଲେଖ ।
- (ଗ) ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ଥିବା ଘର, ପୋଷାକ ପରିଚ୍ଛଦ ପ୍ରଭୃତିର ଚିତ୍ର ଦେଇ ସେଗୁଡ଼ିକ ସହିତ ଜଳବାୟୁର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।
- (ଘ) ତୁମ ଅଞ୍ଚଳର ଜଳବାୟୁ କେଉଁ ପ୍ରକାର ଜୀବନଶୈଳୀ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଛି ଲେଖ । ଏହା ମରୁଅଞ୍ଚଳ ଜଳବାୟୁର ପରିବେଶ ଠାରୁ କିପରି ଭିନ୍ନ ଲେଖ ।
- (ଙ) ମନୁଷ୍ୟର ପରିବେଶ ଉପରେ ପ୍ରଭାବ ଦ୍ୱାରା ଜଳବାୟୁ କିପରି ପ୍ରଭୂଷିତ ହେଉଛି ଲେଖ ।

ଚତୁର୍ଥ ଅଧ୍ୟାୟ

ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ପ୍ରଥମ ପାଠ (ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ)

ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଜୈବ ମଣ୍ଡଳର ସୃଷ୍ଟି ଅନନ୍ୟ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବୃକ୍ଷ, ଲତା ଓ ଚୂଣରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ଆମର ଏହି ଆପଣାଣ ପୃଥିବୀ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର । ସବୁଜ ବନାନୀର ଅପରୂପ ଶୋଭା, ତା'ର ଫୁଲର ଆମୋଦିତ ମହକ, ସୁଲୁସୁଲୁ ପବନର ଆରାମଦାୟକ ସ୍ଵର୍ଣ, ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର କାକଳୀ, ପ୍ରାଣୀରେ ପୁଲକ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ତୁମେମାନେ ତୁମ ଚତୁଃପାର୍ଶ୍ଵରେ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ପଶୁପକ୍ଷୀ ଦେଖୁଥିବ । ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ, ସେମାନଙ୍କ ସହ ଖେଳିବାକୁ ମନ ବ୍ୟାକୁଳ ହେଉଥିବ ।

ଆମ ଦେଶ ଭାରତବର୍ଷର ବିଶାଳତା ଏବଂ ସବୁ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିବିଧତା ଅନେକ ପ୍ରକାରର ଉଦ୍ଭିଦ, ଚୂଣ, ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ନିଜ ବନ୍ଧରେ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛି । ଆମ ଦେଶ ପୃଥିବୀର ବାରଗୋଟି ଜୈବ ବିବିଧତା ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ । ଏଠାରେ ୪୭,୦୦୦ ପ୍ରକାରର ବୃକ୍ଷ ଦେଖାଯାଏ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବୃକ୍ଷର ଆକଳନ ଅନୁସାରେ ଆମ ଦେଶର ସ୍ଥାନ ପୃଥିବୀରେ ଦଶମ ଏବଂ ଏସିଆରେ ଚତୁର୍ଥ । ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରାୟ ୧୫,୦୦୦ ଫୁଲ ଫୁଟିବା ଗଛ ରହିଛି ଯାହାକି ପୃଥିବୀର ଫୁଲଫୁଟିବା ଗଛର ଛଅ ଶତାଂଶ । ଫୁଲ ଫୁଟୁନଥିବା ଗଛ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଦେଖାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଫର୍ଣ୍ଣ, ଶୈବାଳ, ଆଲଗା ଇତ୍ୟାଦି । ଆମ ଦେଶରେ ପ୍ରାୟ ୮୯,୦୦୦ ପ୍ରକାରର ପଶୁ ବାସ କରନ୍ତି ।

ମନୁଷ୍ୟର ସହାୟତା ବିନା ପ୍ରାକୃତିକ ଭାବରେ ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ବଢ଼ିଥିବା ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହାକୁ ଅକ୍ଷତ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ନାମିତ କରାଯାଇଛି । ବଗିଚାରେ ଲଗାଯାଇଥିବା

ଗଛଗୁଡ଼ିକୁ କିମ୍ବା ଚାଷ କରାଯାଇଥିବା ଗଛଗୁଡ଼ିକୁ ଉଦ୍ଭିଦ କୁହାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ନୁହେଁ । କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଗଛଗୁଡ଼ିକୁ ସେହି ସ୍ଥାନର ଉଦ୍ଭିଦ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ସେହିପରି କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନରେ ବାସ କରୁଥିବା ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ସେହି ସ୍ଥାନର ପ୍ରାଣୀ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ଏହାର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ହେଉଛି ଜଳବାୟୁ, ଭୂ-ଉଚ୍ଚାବତ ଓ ମୃତ୍ତିକାର ବିଭିନ୍ନତା ।

ଜଳବାୟୁ :

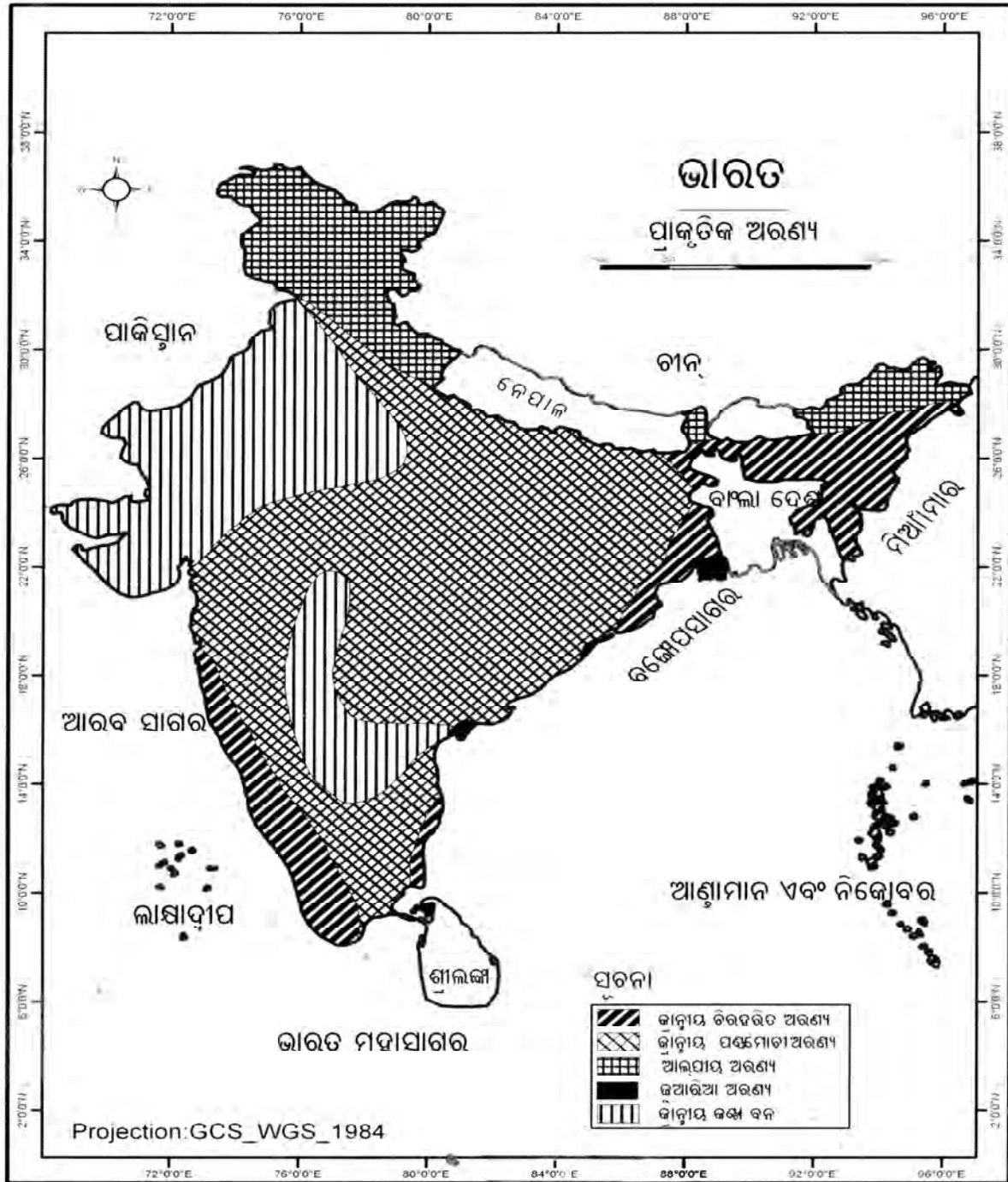
(କ) ଆଲୋକ ଓ ଉତ୍ତାପ :

ବାଜ ଅକ୍ଳରିତ ହେବା ପାଇଁ, ବଢ଼ିବା ପାଇଁ ଏବଂ ଖାଦ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ଆଲୋକ ଓ ଉତ୍ତାପ ଆବଶ୍ୟକ । ଯଦି କୌଣସି ସ୍ଥାନର ଉତ୍ତାପ ଛଅ ଡିଗ୍ରୀ ସେଲସିଅସରୁ କମ୍ ହୋଇଥାଏ ତେବେ ସେଠାରେ ଗଛ ବଢ଼ିପାରେ ନାହିଁ । ଉଚ୍ଚତା ଅନୁସାରେ ଉତ୍ତାପର ପରିମାଣ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ । ତେଣୁ ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶରେ ଓ ଦକ୍ଷିଣାତ୍ୟର ପର୍ବତ ଗୁଡ଼ିକର ପାଦଦେଶରେ ଅଧିକ ଉତ୍ତାପ ହେତୁ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଉଦ୍ଭିଦ ଦେଖାଯାଏ । ଅଧିକ ଉଚ୍ଚତାରେ ଉପକ୍ରାନ୍ତୀୟ ଏବଂ ତା'ଠାରୁ ଅଧିକ ଉଚ୍ଚତାରେ ନାତିଶୀତୋଷ୍ଣାୟ ଓ ପାଇନ୍ ଜାତୀୟ ଉଦ୍ଭିଦ ଦେଖାଯାଏ । ବିଷୁବରେଖା ଆଡୁ ମେରୁ ଅଞ୍ଚଳକୁ ଉତ୍ତାପ ଓ ଆଲୋକ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ଋତୁରେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍ତାପ ଓ ଆଲୋକର ପରିମାଣ କମ୍ ଓ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ତେଣୁ ବିଷୁବରେଖା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଘନ ଜଙ୍ଗଲ ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ଶାଘ୍ର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାନ୍ତି ।

(ଖ) ବୃଷ୍ଟିପାତ :

ବୃଷ୍ଟି ବହୁତା ପାଇଁ ଜଳ ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ । ସମଗ୍ର ଭାରତ ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ମୌସୁମୀବାୟୁ ଓ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ମୌସୁମୀବାୟୁରୁ ବୃଷ୍ଟି ପାଇଥାଏ । କିନ୍ତୁ ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଋତୁରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ

ହୋଇଥାଏ । ଯେଉଁ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣ ଅଧିକ ହୁଏ ସେଠାରେ ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଅଳ୍ପ ବୃଷ୍ଟିପାତ ପାଇଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ଜଳର ଅଭାବ ହେତୁ ଗଛ ଭଲ ବଢ଼ିପାରେ ନାହିଁ । ଫଳରେ ସେ ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକରେ ଜଙ୍ଗଲ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ, କେବଳ କଣ୍ଠା ଓ ବୁଦାଗଛ ଦେଖାଯାଏ ।

ମାନଚିତ୍ର ନଂ - 4.1

ଭୂ-ଉଚ୍ଚାବତ :

ଭୂମିରୂପ ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ । ପର୍ବତ, ମାଳଭୂମି ଓ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉଦ୍ଭିଦ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଅଳ୍ପ ବର୍ଷା ପାଉଥିବା ଅଞ୍ଚଳରେ ଉଦ୍ଭିଦ ଅଧିକ ବର୍ଷା ପାଉଥିବା ଉଦ୍ଭିଦଠାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ପୃଥକ୍ । ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭିନ୍ନ ଅରଣ୍ୟ ଓ ଚୂଣ୍ଡଭୂମି ଦେଖାଯାଏ । ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ସାଧାରଣତଃ କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ ।

ମୃତ୍ତିକା :

ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମୃତ୍ତିକା ଦେଖାଯାଏ । ମୃତ୍ତିକାର ପ୍ରକାରଭେଦ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉଦ୍ଭିଦର ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ଦାୟୀ । କାରଣ ଏଥିରେ ଥିବା ଉପାଦାନଗୁଡ଼ିକ ଉଦ୍ଭିଦ ବୃଦ୍ଧିରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ମରୁଭୂମିର ବାଲୁକାମାଟିରେ କଷ୍ଟକାରୀ ଗୁଳ୍ମ, ତ୍ରିକୋଣଭୂମିରେ ଆର୍ତ୍ତ ଓ ଉର୍ବର ମାଟିରେ ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ ଓ ଉପକୂଳୀୟ ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ।

ଏକ ପ୍ରକାରର ଜଳବାୟୁରେ ଗୋଟିଏ ସ୍ଥାନରେ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଭାବରେ କେତେକ ପ୍ରକାରର ବୃକ୍ଷଶ୍ରେଣୀ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଅନେକ ପଶୁପକ୍ଷୀ ବାସ କରନ୍ତି । ଉଦ୍ଭିଦମାନଙ୍କର ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ବାସ କରୁଥିବା ପଶୁପକ୍ଷୀ ମଧ୍ୟ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସ୍ଥାନର ଉଦ୍ଭିଦ ଜଗତ ଓ ପ୍ରାଣୀଜଗତ ପରସ୍ପର ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଏବଂ ଉଭୟେ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରନ୍ତି । ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଓ ତା' ମଧ୍ୟରେ ବାସ କରୁଥିବା ପ୍ରାଣୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦଶ୍ରେଣୀ ପରିସଂସ୍କାର ଗଠନ କରିଥାନ୍ତି । ମଣିଷ ଏହି ପରିସଂସ୍କାର ଏକ ଅଂଶବିଶେଷ । ସେ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ । ଉଦ୍ଭିଦ କ୍ଷୟ ଓ ପଶୁହତ୍ୟା ସମ୍ବଳିତ ପାରିସ୍ଥିତିକ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ନଷ୍ଟ କରିଥାଏ । ସେଥିରେ ମନୁଷ୍ୟ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ତେଣୁ ମନୁଷ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ପାଇଁ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଓ ଅନେକ ପଶୁପକ୍ଷୀ ଓ ବୃକ୍ଷଲତା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରୁ ଲୋପ ପାଇଯାଇଛନ୍ତି । ବୃହତ୍ ପରିସଂସ୍କାର ମଧ୍ୟରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକାରର ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ପ୍ରାଣୀସମୂହ ରହିଥାନ୍ତି । ଏହାକୁ ଜୀବାଳୀ କୁହାଯାଏ । ଏହି

ଜୀବାଳୀଗୁଡ଼ିକ ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରକାରଭେଦରେ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଭାରତରେ ସାଧାରଣତଃ ପାଞ୍ଚ ପ୍ରକାରର ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- (କ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଚିରହରିତ ଅରଣ୍ୟ (ଖ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ (ଗ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ କଣ୍ଟାବୃଦ୍ଧା ଓ ଗୁଳ୍ମ ଅରଣ୍ୟ (ଘ) ପାର୍ବତ୍ୟ ଅରଣ୍ୟ ଏବଂ (ଙ) ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ ।

(କ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଚିରହରିତ ଅରଣ୍ୟ :

ଏହି ଅରଣ୍ୟର ଗଛଗୁଡ଼ିକ ସବୁଜ ପତ୍ରରେ ବର୍ଷସାରା ଆଚ୍ଛାଦିତ ହୋଇ ସବୁଜ ଦିଶନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହାକୁ ଚିରହରିତ ଅରଣ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ବର୍ଷର ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶ ସମୟ ବୃଷ୍ଟିପାତ, ଆଲୋକ ଓ ଉତ୍ତାପ ପାଇଥାଏ ।

ଚିତ୍ର : 13 କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଚିରହରିତ ଅରଣ୍ୟ

ବୃଷ୍ଟିପାତର ପରିମାଣ ୨୦୦ସେ.ମି.ରୁ ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ଶୁଷ୍କରତୁ କମ୍ ସମୟ ପାଇଁ ଆସିଥାଏ । ଏହି ଅଞ୍ଚଳ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ବୃକ୍ଷରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଋତୁରେ ଏଗୁଡ଼ିକ ପତ୍ରଝଡ଼ା ଦେଉନଥିବାରୁ ବର୍ଷସାରା ସବୁଜ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ଗଛଗୁଡ଼ିକର ଉଚ୍ଚତା ୬୦ମିଟର କିମ୍ବା ଅଧିକ ହୋଇଥାଏ । ବଡ଼ ଗଛଗୁଡ଼ିକର ପାଦଦେଶରେ ଛୋଟ ଛୋଟ ବୁଦାଳିଆ ଗଛ ଦେଖାଯାଏ । ଅନୁକୂଳ ପରିବେଶ ହେତୁ ଏଠାରେ ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବାଣିଜ୍ୟ ଉପଯୋଗୀ ବୃକ୍ଷ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା:- ରୋଜ୍‌ଉଡ଼, ଇବୋନି, ମେହଗାନି, ରବର, ସିଙ୍କୋନା, ଚନ୍ଦନ, ଶିଶୁ ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ପ୍ରକାରର ଅରଣ୍ୟ ହିମାଳୟ ପର୍ବତମାଳାର ପାଦଦେଶରେ, ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ଭାରତର ପାର୍ବତ୍ୟାଞ୍ଚଳରେ,

ପର୍ଯ୍ୟାୟ ପର୍ବତମାଳାର ପର୍ଯ୍ୟାୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏବଂ ଆଣ୍ଡାମାନ ଓ ନିକୋବର ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜରେ ଦେଖାଯାଏ ।

(ଖ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ :

ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଭାରତର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟର ବିଶେଷତ୍ୱ ହେଉଛି ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଋତୁରେ ପତ୍ରଝଡ଼ା ଦେଇଥାନ୍ତି । ଗ୍ରୀଷ୍ମଋତୁରେ ଓରୁ ଫ ସପ୍ତାହ ପାଇଁ ପତ୍ରଝଡ଼ା ଦେଇଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ଏହି

ଚିତ୍ର : 14 କ୍ରାନ୍ତୀୟ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ

ଅରଣ୍ୟକୁ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହାକୁ ମୌସୁମୀ ଅରଣ୍ୟ ବୋଲି ମଧ୍ୟ ନାମିତ କରାଯାଇଛି । ଏଠାରେ ବୃକ୍ଷର ପରିମାଣ ୭୦ ସେ.ମି.ରୁ ୨୦୦ ସେ.ମି. ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ । ବୃକ୍ଷର ପରିମାଣ ଅନୁସାରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଯଥା:- ଆର୍ଦ୍ର ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ଏବଂ ଶୁଷ୍କ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ । ଅଧିକ ବୃକ୍ଷପାତ ଅଞ୍ଚଳରେ ଆର୍ଦ୍ର ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକାରର ଅରଣ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ବାର୍ଷିକ ବୃକ୍ଷପାତର ପରିମାଣ ୧୦୦ ସେ.ମି.ରୁ ୨୦୦ ସେ.ମି. ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ହିମାଳୟର ପାଦଦେଶରେ ଝାଡ଼ଖଣ୍ଡ, ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଓଡ଼ିଶା, ଛତିଶଗଡ଼, ପର୍ଯ୍ୟାୟ ପର୍ବତମାଳାର ପୂର୍ବ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ପ୍ରଚୁର ପରିମାଣରେ ଶାଗୁଆନ ଗଛ ଦେଖାଯାଏ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ଅନେକ ବାଣିଜ୍ୟିକ ବୃକ୍ଷ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ବାଉଁଶ, ପିଆଶାଳ, ଶାଳ, ଚନ୍ଦନ, ଖଇର, ଅର୍ଜୁନ, ମଲବରୀ ଇତ୍ୟାଦି ।

ଶୁଷ୍କ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ଅପେକ୍ଷାକୃତ କମ୍ ବୃକ୍ଷ ପାଉଥିବା ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ବୃକ୍ଷପାତ ୭୦ ସେ.ମି.ରୁ ୧୦୦ ସେ.ମି. ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥାଏ । କମ୍ ବୃକ୍ଷପାତ ଯୋଗୁଁ ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଘଞ୍ଚ ହୋଇନଥାଏ । ଏହାର ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ଅର୍ଥକରୀ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଭାରତୀୟ ଉପଦ୍ୱୀପର ମାଳଭୂମିରେ ବର୍ଷା ପାଉଥିବା ପାର୍ଶ୍ୱରେ ବିହାର ଓ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ନିମ୍ବ, ପିସ୍ତଳ, ଶାଳ, ଶାଗୁଆନ ଇତ୍ୟାଦି ଗଛ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟର କାଠ ସାଧାରଣତଃ ଶକ୍ତ ଓ ମୂଲ୍ୟବାନ । ତେଣୁ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ପାଇଁ ବହୁଳ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଚାଷକାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଉଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଅଞ୍ଚଳ ପଶୁଚାରଣ ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହେଉଅଛି ।

(ଗ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ କଣ୍ଟାବୃଦ୍ଧା ଓ ଗୁଳ୍ମ ଅରଣ୍ୟ :

ବାର୍ଷିକ ୭୦ ସେ.ମି.ରୁ କମ୍ ବୃକ୍ଷ ପାଉଥିବା ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହି ପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଜଳର ଅଭାବ ଯୋଗୁଁ ଗଛଗୁଡ଼ିକ ଛୋଟ, ବୁଦ୍ଧାଳିଆ ଓ କଣ୍ଟାଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଏହି ଗଛଗୁଡ଼ିକର ଚେର ଜଳ ସଂଗ୍ରହ ପାଇଁ

ଚିତ୍ର : 15 କଣ୍ଟାବନ

ମାଟିର ବହୁତ ଭିତରକୁ ଯାଇଥାଏ । ପତ୍ର ପୃଷ୍ଠରୁ ବାଷ୍ପାଭବନ ପରିମାଣ କମ୍ କରିବା ପାଇଁ ପତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ମୋଚା ଓ ଛୋଟ ହୋଇଥାନ୍ତି । କାଣ୍ଡରେ ଜଳ ସଞ୍ଚୟ କରନ୍ତି । ଗଛଗୁଡ଼ିକ ଛାଡ଼ି ଛାଡ଼ି ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବରେ ରହିଥାନ୍ତି । ଏହି ପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟ ଭାରତର ଉତ୍ତର-ପର୍ଯ୍ୟାୟ

ଅଞ୍ଚଳରେ, ଗୁଜରାଟ, ରାଜସ୍ଥାନ, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ, ହରିୟାଣାର ଅର୍ଦ୍ଧଶତାଧିକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ଆକାଶିଆ, ବାବୁଲ, ଶିମିଳି, ଖଜୁର ଇତ୍ୟାଦି କଣ୍ଠାଯୁକ୍ତ ଗଛ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

(ଘ) ପାର୍ବତ୍ୟ ଅରଣ୍ୟ :

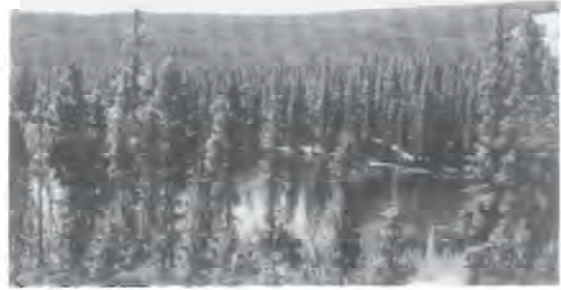
ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉଚ୍ଚତା ଅନୁସାରେ ଉତ୍ତାପର ପରିମାଣ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ । ଉତ୍ତାପ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ବିଭିନ୍ନ ଉଚ୍ଚତାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ହିମାଳୟ ପର୍ବତର ପାଦଦେଶରେ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ

ଚିତ୍ର : 16 ନାତିଶୀତୋଷ୍ଣ ତୃଣଭୂମି

ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ୧୦୦୦ରୁ ୨୦୦୦ ମିଟର ଉଚ୍ଚତା ମଧ୍ୟରେ ଆର୍ଦ୍ଧ ନାତିଶୀତୋଷ୍ଣ ତୃଣଭୂମିଯୁକ୍ତ ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏଥିରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଶସ୍ତ ପତ୍ର ବିଶିଷ୍ଟ ଓକ୍ ଓ ଚେଷ୍ଟନଟ୍ ବୃକ୍ଷ ରହିଥାଏ । ୧୫୦୦ରୁ ୩୦୦୦ ମିଟର ଉଚ୍ଚତା ମଧ୍ୟରେ ନାତିଶୀତୋଷ୍ଣ ସରଳ ବର୍ଗାୟ ଅରଣ୍ୟ କିମ୍ବା ପାଇନ୍ ଜାତୀୟ ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟର ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ପାଇନ୍, ଦେବଦାରୁ, ସିଲଭର ଫର, ସେଡ଼ାର ଇତ୍ୟାଦି । ଏହି ପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟ ହିମାଳୟର ଦକ୍ଷିଣ ଭାଗର ତାଳୁ ଅଞ୍ଚଳରେ ଏବଂ ଭାରତର ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବ ଓ ଦକ୍ଷିଣରେ ଅବସ୍ଥିତ ପର୍ବତର ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟ ସହିତ ନାତିଶୀତୋଷ୍ଣ ତୃଣଭୂମି ମିଶି ରହିଥାଏ । ସମୁଦ୍ର ପତନଠାରୁ ୩୦୦୦ ମିଟର ଉଚ୍ଚରେ ନାତିଶୀତୋଷ୍ଣ ଅରଣ୍ୟ ଓ ତୃଣଭୂମି କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇଥାଏ ଏବଂ ଆଲ୍‌ପାଇନ୍ ଉଦ୍ଭିଦ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏଥିରେ ସିଲଭର ଫର, ଜୁନିପର, ପାଇନ୍, ବାର୍ଚ୍ଚ ପ୍ରଭୃତି ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ରହିଥାଏ । ହିମାରେଖା ନିକଟରେ ଉତ୍ତାପର ଅଭାବରୁ ଛୋଟ ଛୋଟ ବୃକ୍ଷାଳିଆ ଗଛ ଦେଖାଯାଏ । ଅଧିକ ଉଚ୍ଚରେ ଏହା

ଆଲ୍‌ପାଇନ୍ ତୃଣଭୂମିରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ । ଗୁଜର ଓ ବାକରଖିଲା ଜାତିର ଲୋକମାନେ ପଶୁପାଳନ ପାଇଁ ଏହି

ଚିତ୍ର : 17 ଆଲ୍‌ପାଇନ୍ ଅରଣ୍ୟ

ତୃଣଭୂମିକୁ ବ୍ୟବହାର କରିଥାନ୍ତି । ହିମାରେଖାର ଉପରକୁ ଡୁନ୍ଦ୍ରା ଉଦ୍ଭିଦ ଦେଖାଯାଏ । ଶୈବାଳ ଓ ହିମଗୁଳ୍ମ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଭିଦ । ଏହା ସାଧାରଣତଃ ବରଫ ତରଳିବା ପରେ ଜନ୍ମିଥାଏ ।

(ଙ) କୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ :

ଚିତ୍ର : 18 କୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ

ଏହି ପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଅଞ୍ଚଳର ସମୁଦ୍ର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଗୁଡ଼ିକରେ ନଦୀ ମୁହାଣରେ ଦେଖାଯାଏ । ଜୁଆର ସମୟରେ ସମୁଦ୍ର ଲବଣାକ୍ତ ଜଳ ମୁହାଣ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତ୍ରିକୋଣଭୂମି ଆଡ଼କୁ ମାଡ଼ିଆସେ । ଭଙ୍ଗାବେଳେ ଏହି ଜଳ ପୁଣି ମୁହାଣ ଦେଇ ସମୁଦ୍ରକୁ ଫେରିଯାଏ । ଉପକୂଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ମାଟି ଜମା ହେବା ଯୋଗୁଁ କାଦୁଆ ହୁଏ । ଏଠାରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପ୍ରକାରର ବୃକ୍ଷର ଅରଣ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହି ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ସୁନ୍ଦରୀ, ହେଙ୍ଗାଳ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରଧାନ । ଏହାକୁ ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଗଙ୍ଗା, ମହାନଦୀ, ଗୋଦାବରୀ, କୃଷ୍ଣା, କାବେରୀ ପ୍ରଭୃତି ନଦୀ ମୁହାଣରେ ଦେଖାଯାଏ । ମୁହାଣର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳ ବର୍ଷା ଋତୁରେ ଓ ଜୁଆର ସମୟରେ ଜଳରେ ବୁଡ଼ିଯାଉଥିବାରୁ କେବଳ ତେଜା ଗଛଗୁଡ଼ିକ ଉପରେ ଦେଖାଯାଏ । ଭଙ୍ଗା ସମୟରେ ପାଣି ଛାଡ଼ିଯିବା ଫଳରେ ଗଛର ଚେରଗୁଡ଼ିକୁ ମାଟି ଉପରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ଗଙ୍ଗାନଦୀର ତ୍ରିକୋଣଭୂମିରେ ଦେଖାଯାଉଥିବା ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟକୁ ସୁନ୍ଦରବନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏଠାରେ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟକ ସୁନ୍ଦରୀଗଛ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ତଙ୍ଗା ତିଆରି କରିବା ପାଇଁ ଏହାର କାଠ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ।

ଭାରତର ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳର ଓସାର କମ୍ କିନ୍ତୁ ଗଭୀରତା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ । ତେଣୁ ପଶ୍ଚିମ ଉପକୂଳରେ ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ ପ୍ରାୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ମାତ୍ର ମଧୁର ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ କେତେକ ଖାଲୁଆ ସ୍ଥାନରେ ଏହି ପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ ଏବଂ ନିଜର ଆବଶ୍ୟକତା ପାଇଁ ସେଠିକାର ଅଧିବାସୀମାନେ ଗଛ କାଟୁଥିବାରୁ ଏହାର ଆୟତନ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି । ଏହି ଅରଣ୍ୟ ମୃତ୍ତିକା କ୍ଷୟକୁ ରୋକିବା ସହିତ ଝଡ଼, ବାତ୍ୟା ପରି ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟରୁ ମଧ୍ୟ ଜୀବଜନ୍ତୁକୁ ରକ୍ଷା କରେ । ଆଷାଫାନ ଓ ନିକୋବର ଦ୍ଵୀପପୁଞ୍ଜର ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ ସୁନାମୀର କ୍ଷୟକ୍ଷତିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥିଲା ।

୨୦୦୪ ମସିହାରେ ଘଟିଥିବା ସୁନାମୀ (ସାମୁଦ୍ରିକ ଜେଜ) ଆଷାଫାନ-ନିକୋବରରେ ଅବସ୍ଥିତ ଥିବା କେତେକ ଦ୍ଵୀପର କିଛି କ୍ଷତି କରିପାରିନଥିଲା । କିନ୍ତୁ କନ୍ୟାକୁମାରୀ ଓ ଚେନ୍ନାଇ ଉପକୂଳର ବହୁତ କ୍ଷତି କରିଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ

ଆମ ରାଜ୍ୟ ଓଡ଼ିଶା ଘନ ଜଙ୍ଗଲରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ରାଜ୍ୟର ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରାୟ ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଓଡ଼ିଶାରେ ସାଧାରଣତଃ ଚାରିପ୍ରକାରର ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଯଥା- (କ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଅର୍ଦ୍ଧଚିରହରିତ ଅରଣ୍ୟ (ଖ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଆର୍ଦ୍ର ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ (ଗ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଶୁଷ୍କ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ଏବଂ (ଘ) ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ ।

(କ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଅର୍ଦ୍ଧଚିରହରିତ ଅରଣ୍ୟ :

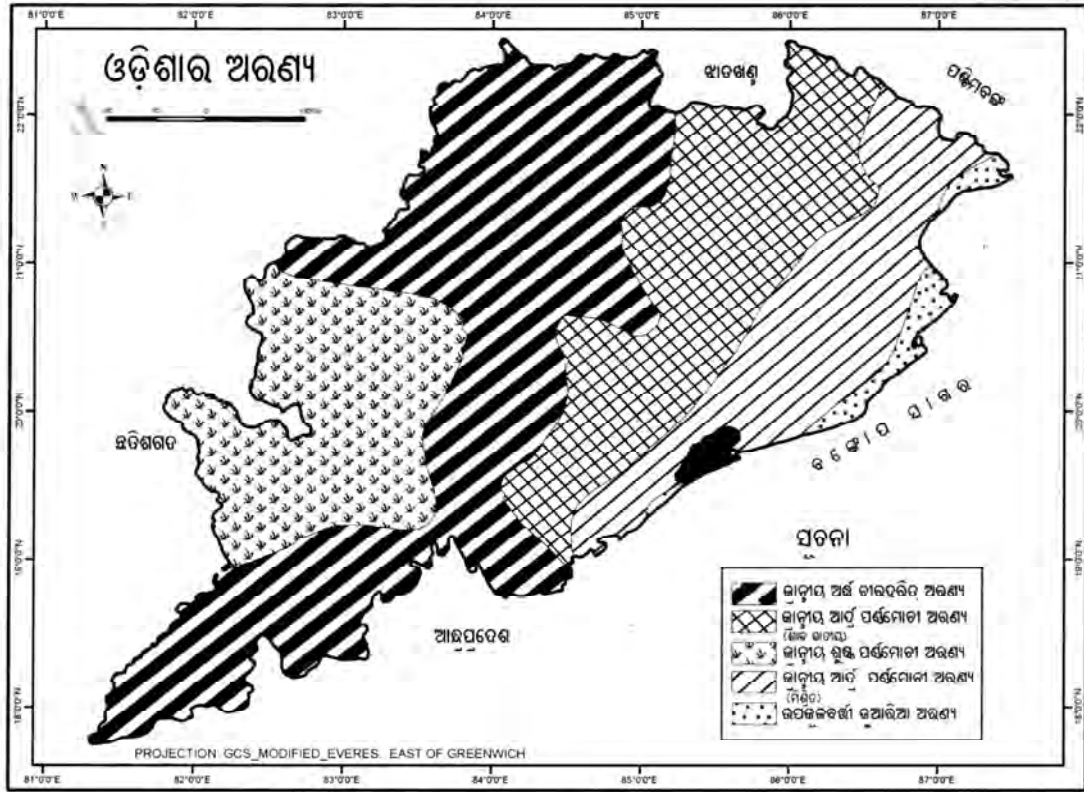
ଏହି ଅରଣ୍ୟ ସମ୍ବଲପୁର, ଝାରସୁଗୁଡ଼ା, ଦେବଗଡ଼, ଗଜପତି, ଗଞ୍ଜାମ, ନୟାଗଡ଼, ପୁରୀ, ତେଜାନାଳ, ଅନୁଗୁଳ, କୋରାପୁଟ, ବୌଦ୍ଧ, କନ୍ଧମାଳ, ରାୟଗଡ଼ା, ମାଲକାନଗିରି ଆଦି ଜିଲ୍ଲାର କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଘଞ୍ଚ ଏବଂ ଗଛ ଗୁଡ଼ିକର ଉଚ୍ଚତା ମଧ୍ୟ ଅଧିକ । ଏଠାରେ କ୍ଷଣସ୍ଥାୟୀ ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ବହୁଳ ପରିମାଣରେ ଜନ୍ମଲାଭ କରିଥାନ୍ତି । ଏଠାରେ ମେହଗାନି, ଏବୋନି, ଚନ୍ଦନ ପ୍ରଭୃତି ଗଛ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ବାଉଁଶଗଛ ପ୍ରାୟ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ତେବେ କୃଚିତ୍ ବାଉଁଶଗଛ ତଳେ ବେତଗଛ ବଢ଼ିଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ଗମନାଗମନ ଓ ପରିବହନର ବିଶେଷ ସୁବିଧା ନ ଥିବାରୁ ଏଠାରେ ଥିବା ମୂଲ୍ୟବାନ କାଠଗୁଡ଼ିକର ସତ୍ତ୍ଵେପଯୋଗ ହୋଇପାରିନାହିଁ ।

(ଖ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଆର୍ଦ୍ର ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ :

ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳରେ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଆର୍ଦ୍ର ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ବିସ୍ତୃତ । ଏହି ଅରଣ୍ୟର ବୃକ୍ଷ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଏହାକୁ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି- (୧) ଶାଳଜାତୀୟ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ଓ (୨) ମିଶ୍ରିତ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ।

(୧) ଶାଳଜାତୀୟ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ :

ଏଥିରେ ଶାଳଗଛ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଥାଏ । ଏହି ଅରଣ୍ୟ ତେଲ୍ ନଦୀର ପୂର୍ବରେ, ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀର ଉତ୍ତର ଓ ଉତ୍ତର-ପୂର୍ବରେ, ସାବରୀ ନଦୀ ଅବବାହିକାରେ ଦେଖାଯାଏ । ଶାଳଗଛ ବ୍ୟତୀତ ଶାଳିଆ ବାଉଁଶ ଏବଂ କଣ୍ଟାବାଉଁଶ ବୁଦା ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଶାଳକାଠ ଗୃହନିର୍ମାଣ ଓ ବିଭିନ୍ନ କାଷ୍ଠଶିଳ୍ପ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ମାନଚିତ୍ର 4.2

ଏହା ଜାଲେଣୀ କାଠ ରୂପେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ବାଉଁଶରୁ କାଗଜ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଏ ।

(୨) ମିଶ୍ରିତ ପର୍ଷମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ :

ଏହି ଅରଣ୍ୟରେ ଶାଳଗଛ ସହିତ ଅସନ, କୁରୁମ, ସାଗୁଆନ, ପିଆଶାଳ ଇତ୍ୟାଦି ଗଛ ମିଶିକରି ରହିଥାନ୍ତି । ଏହା କେନ୍ଦୁଝର, ଦେବଗଡ଼, ସୁବର୍ଣ୍ଣପୁର, ଫୁଲବାଣୀ, ଆଠମଲ୍ଲିକ, ପାରଳାଖେମୁଣ୍ଡି ଆଦି ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ଲୋକମାନେ ଜାଲେଣୀ କାଠ ପାଇଁ ଏବଂ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପାଇଁ ଏହି ଜଙ୍ଗଲ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରୁଥିବାରୁ ଏହା କ୍ରମଶଃ କ୍ଷୟ ହୋଇଯାଇଛି ।

(ଗ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଶୁଷ୍କ ପର୍ଷମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ :

ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଓଡ଼ିଶାର ପଶ୍ଚିମ ଓ ଦକ୍ଷିଣ-ପଶ୍ଚିମ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଏ । ତେଲ, ନାଗାବଳୀ, ସାବରୀ ନଦୀର ଉପର ଅବବାହିକା ଅଞ୍ଚଳରେ ଏହି ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ମୂଲ୍ୟବାନ ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ଶାଳ, ପିଆଶାଳ, ସାଗୁଆନ, ଚନ୍ଦନ ପ୍ରଭୃତି ।

(ଘ) ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ :

ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ନଦୀମୁହାଣ ଗୁଡ଼ିକରେ ଏହି ପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ହେଡ୍‌ଲା, ସୁନ୍ଦରୀ, ବାଉଁଶ, ବେତ, ଆମ୍ବ, ପଣସ ଇତ୍ୟାଦି ବୃକ୍ଷ ଦେଖାଯାଏ । ମହାନଦୀ ଓ ବ୍ରାହ୍ମଣୀ ନଦୀ ମୁହାଣରେ ଥିବା ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟକୁ ହେଡ୍‌ଲା ବନ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହା କ୍ଷୁଦ୍ର ସୁନ୍ଦରବନ ଭାବରେ ମଧ୍ୟ ପରିଚିତ । ପ୍ରାକୃତିକ ହେଡ୍‌ଲା ବଣ ପାଇଁ ସ୍ଥିର ଜଳ ବିଶିଷ୍ଟ ସମୁଦ୍ର ଉପକୂଳ ଆର୍ଦ୍ରଭୂମି ଏବଂ ନଦୀମୁହାଣ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ଲୁଣା ଜଙ୍ଗଲ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । କେତେକ ଲୁଣା ଜଙ୍ଗଲର ବୃକ୍ଷର ମୂଳ ଜଳ ପତନ ଠାରୁ ଉଚ୍ଚରେ ରହିଥାଏ । ବୃକ୍ଷରେ ମଞ୍ଜି ରହି ଅଙ୍କୁରିତ ହୁଏ ଏବଂ ଲୁଣା ମାଟିରେ ପଡ଼ି ଗଛ ଭାବରେ ବଢ଼ିଥାଏ । ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱରେ ଲୁଣା ଜଙ୍ଗଲରେ ୭୦ ପ୍ରକାରର ଉଦ୍ଭିଦ ଥିଲାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ୬୦ ପ୍ରକାରର ଉଦ୍ଭିଦ ଦେଖାଯାଏ । କେତେକ ଲୁଣା ବୃକ୍ଷର ନାମ ହେଲା- କେରିଆ, ପାତମାରି, ଗୁଆଁ, ଶିଶୁମାର, ଦୁଣ୍ଡା, ଗର୍ଭା ଇତ୍ୟାଦି । ଏଠାରେ ଆମ୍ବ, ପଣସ, ବାଉଁଶ

ଇତ୍ୟାଦି ଗଛ ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏହି ଜଙ୍ଗଲ ଅଧିକ ଘଞ୍ଚ । ମଣିଷ ତା' ଭିତରେ ଯାତାୟାତ କରିପାରେ ନାହିଁ । ବୃକ୍ଷର ଚେରଗୁଡ଼ିକ ଛନ୍ଦିହୋଇ ରହିଥିବାରୁ ସ୍ଥିର ସାମୁଦ୍ରିକ ସ୍ରୋତ ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି ଏବଂ ଜୁଆର ଦ୍ୱାରା ଜଙ୍ଗଲ ଧ୍ୱଂସ ହେବାକୁ ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦର ଉପକାରिता

ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ଏକ ଅମୂଲ୍ୟ ସମ୍ପଦ । ପରିସଂସ୍ଥାରେ ସନ୍ତୁଳନ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ଏହାର ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ରହିଥାଏ । ମନୁଷ୍ୟ ତଥା ପ୍ରାଣୀଜଗତ ଏହି ଉଦ୍ଭିଦ ଜଗତ ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ଭାରତର ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଦେଖାଦେଇଛି । ଏହାର କାରଣଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- ଶିଳ୍ପର ବିକାଶ, ସହର ଓ ନଗର ସ୍ଥାପନା, ଖଣିକଦ୍ରବ୍ୟର ଉତ୍ତୋଳନ, ଚାରଣଭୂମିର ଅତ୍ୟଧିକ ବ୍ୟବହାର ଇତ୍ୟାଦି । ଯାତାୟାତର ସୁବିଧା ନ ଥିବା କେତେକ ଦୁର୍ଗମ ଅଞ୍ଚଳ ଯଥା: ହିମାଳୟ, ମଧ୍ୟଭାରତର ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ଏବଂ ମରୁଭୂମିକୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ ଅନ୍ୟ ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ଏହାର କ୍ଷୟ ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟିଛି । ଜଙ୍ଗଲ ଜନବସତିରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଛି ।

ଅରଣ୍ୟ ସମ୍ପଦ ଅକ୍ଷୟ ଏବଂ ଉପକାରୀ । ଏହା ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣର ଗନ୍ତାଘର । ସୁସ୍ଥ ସମାଜ ଓ ସୁସ୍ଥ ବାତାବରଣର ସୃଷ୍ଟି ଏବଂ ସଂରକ୍ଷଣରେ ଏହାର ଭୂମିକା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ । ଏହା ପରିବେଶ ଓ ପାରିସ୍ଥିତିକ ସନ୍ତୁଳନରେ ସହାୟତା କରିଥାଏ ।

- (୧) ଅରଣ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଖାଦ୍ୟ, ବସ୍ତ୍ର ଓ ବାସଗୃହର ଉପକରଣ ଓ ଔଷଧ ଯୋଗାଇଥାଏ ।
- (୨) ମୃତ୍ତିକା କ୍ଷୟକୁ ବାଧା ଦିଏ । ଉଦ୍ଭିଦର ଚେର ମାଟିକଣିକା ଗୁଡ଼ିକୁ ବାନ୍ଧି ସୁରକ୍ଷା ଦଳୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ ।
- (୩) ଜଳବାୟୁକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରେ । ବାୟୁମଣ୍ଡଳକୁ ଅମ୍ଳଜାନ ଓ ଜଳାୟବାଷ୍ପ ଦେଇଥାଏ । ବର୍ଷାର ପରିମାଣକୁ ବଢ଼ାଇଥାଏ । ପବନର ବେଗକୁ କମାଇବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଉତ୍ତାପକୁ ହ୍ରାସ କରିଥାଏ ।
- (୪) ଶିଳ୍ପକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥାଏ । ଜଙ୍ଗଲରୁ ଆମଦାନୀ ହେଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସାମଗ୍ରୀ ଶିଳ୍ପରେ କଞ୍ଚାମାଲ ରୂପେ

ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ । ଯଥା: ବାଉଁଶରୁ କାଗଜ, କାଠରୁ ଦିଆସିଲି, ଘରର ଉପକରଣ ଇତ୍ୟାଦି ।

- (୫) ଅରଣ୍ୟରୁ ଜାଳେଣୀ କାଠ, ସବାଇଘାସ, ମହୁ, ରବର, ଝୁଣା, କୋଟିଲା, ମହୁଳ, ଲାଖ, ରେଶମ ଇତ୍ୟାଦି ମିଳିଥାଏ । ଓଡ଼ିଶା ଜଙ୍ଗଲରୁ କେନ୍ଦୁପତ୍ର ଓ ଶାଳମଞ୍ଜି ମିଳେ ।
- (୬) ଜଳପ୍ରବାହକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଥାଏ ।
- (୭) ଏହାର ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦର୍ଶକମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତ ବିନୋଦନ କରିଥାଏ ।
- (୮) ଅରଣ୍ୟ ବନ୍ୟ ପଶୁପକ୍ଷୀଙ୍କର ବାସସ୍ଥାନ ରୂପେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ ।

ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ପାଇଁ ଅରଣ୍ୟ ସଂପଦର କ୍ଷୟ ଖୁବ୍ ତୀବ୍ର ବେଗରେ ଘଟୁଥିବାରୁ ଭାରତ ସରକାର ଜାତୀୟ ଅରଣ୍ୟ ନୀତି ୧୯୫୨

ସାମାଜିକ ବନାକରଣ-
ଗ୍ରାମ ଓ ସହରମାନଙ୍କରେ ବ୍ୟବହାର ଅନୁପଯୋଗୀ ଜମିରେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ କରି ଜଙ୍ଗଲ ବୃଦ୍ଧି କରିବା ।

ମସିହାରେ ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି । ଏହି ନୀତି ଅନୁସାରେ ଦେଶର ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ କରି ନୂତନ ଅରଣ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରାଯିବ । ଏହା ପରିବେଶର ପାରିସ୍ଥିତିକ ସନ୍ତୁଳନ ରକ୍ଷା କରିବାରେ ସହାୟତା କରିବ । ଅରଣ୍ୟ ସଂପଦର ବୃଦ୍ଧି ଲାଗି ପୁନଃ ବନାକରଣ, ସାମାଜିକ ବନାକରଣ ଓ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରୀୟ ବନାକରଣ ଯୋଜନାମାନ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି ।

ଜ ଜ ଲ ର ଉପାଦେୟତା ଓ ସୁରକ୍ଷାର ଆବଶ୍ୟକତା ବିଷୟରେ ଜନସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି

କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରୀୟ ବନାକରଣ-
ଗାଈଜମିର ହିଡ଼ଗୁଡ଼ିକରେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ କରିବା ।

କରାଯାଇଛି । ବିଭିନ୍ନ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ବନମହୋତ୍ସବ ମାଧ୍ୟମରେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ କରାଯାଇଛି । ଜାତୀୟ ଦିବସ ଗୁଡ଼ିକରେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ କରାଯାଇ ଏହାର ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନ କରାଯାଇଛି । ଜଙ୍ଗଲରେ ନିଆଁ କିପରି ନ

ଲାଗିବ ସେଥିପାଇଁ ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାପାଇଁ ପର୍ଯ୍ୟଟକମାନଙ୍କୁ ଜଙ୍ଗଲରେ ଧୂପ୍ରପାନ କରି ସିଗାରେଟ୍ କିମ୍ବା ବିଡ଼ିର ଅବଶେଷ ନ ପକାଇବାକୁ ସାବଧାନ କରାଯାଇଛି ।

ପୁରୁଣା ବୃକ୍ଷଗୁଡ଼ିକୁ ଚିହ୍ନଟ କରି ସେଗୁଡ଼ିକୁ କାଟିବା ପାଇଁ ଅଗ୍ରାଧିକାର ଦିଆଯାଉଛି । ଗୋଟିଏ ଗଛ କାଟିଲେ ଦଶଟି ଗଛ ଲଗାଅ, ଦଶଟି ଗଛ କାଟିଲେ ଶହେଟି ଗଛ ଲଗାଅ, ଶହେଟି ଗଛ କାଟିଲେ ହଜାରଟି

ଗଛ ଲଗାଅ । ଆଜିର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଏହା ହେବା ଉଚିତ୍ । ନଚେତ୍ ଶସ୍ୟଖ୍ୟାମଳା ଏଇ ପୃଥିବୀ ଦିନେ ମରୁଭୂମିରେ ପରିଣତ ହୋଇଯିବ । ଏଥିପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ହିଁ ଉତ୍ତରଦାୟୀ ହେବ ।

ପୁନଃ ବନୀକରଣ- ନଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ଜଙ୍ଗଲରେ ବୃକ୍ଷରୋପଣ କରି ତା'ର ପୁନରୁଦ୍ଧାର କରିବା ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

- ୧। ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।
- (କ) ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ କାହାକୁ କୁହନ୍ତି ?
 - (ଖ) ଜୀବାଳୀ କହିଲେ ତୁମେ କ'ଣ ବୁଝ ?
 - (ଗ) ପରିସଂସ୍ଥା କାହାକୁ କୁହନ୍ତି ?
 - (ଘ) ଜାତୀୟ ଅରଣ୍ୟ ନୀତି କାହିଁକି ପ୍ରଣୟନ କରାଯାଇଛି ?
 - (ଙ) ବନ ମହୋତ୍ସବର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ'ଣ ?
 - (ଚ) ପୁନଃ ବନୀକରଣ କହିଲେ ତୁମେ କ'ଣ ବୁଝ ?
 - (ଛ) ହିମାଳୟରେ କାହିଁକି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ?
- ୨। କାରଣ ଦର୍ଶାଅ ।
- (କ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଚିରହରିତ ଅରଣ୍ୟ ଓ କ୍ରାନ୍ତୀୟ ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ ।
 - (ଖ) ସାମାଜିକ ବନୀକରଣ ଓ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରୀୟ ବନୀକରଣ
- ୩। ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଟୀକଣା ଲେଖ ।
- (କ) ଜୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ
 - (ଖ) ଚିରହରିତ ଅରଣ୍ୟ
 - (ଗ) ଆଲ୍‌ପାଇନ ଅରଣ୍ୟ
- ୪। ଉଦ୍ଭିଦର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ଦାୟୀ ହୋଇଥିବା କାରଣଗୁଡ଼ିକ ବିଷୟରେ ଲେଖ ।
- ୫। ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦର କ୍ଷୟ କାହିଁକି ଘଟୁଛି ?
- ୬। ଅରଣ୍ୟର ଉପାଦେୟତା ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- ୭। ଅରଣ୍ୟ ସଂରକ୍ଷଣ ପାଇଁ ସରକାର କି କି ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଛନ୍ତି ?

- ୮। ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖାଦେଉଥିବା ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦମଣ୍ଡଳୀ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- ୯। “ହିମାଳୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟର ଗନ୍ତାଘର”- ଉଦାହରଣ ସହ ଆଲୋଚନା କର ।
- ୧୦। ଓଡ଼ିଶାର ଅରଣ୍ୟ ସଂପଦ ବିଷୟରେ ଲେଖ ।
- ୧୧। ଭାରତର ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ରରେ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଭିଦ ଶ୍ରେଣୀଗୁଡ଼ିକୁ ଦର୍ଶାଅ ।
- ୧୨। ଓଡ଼ିଶାର ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ରରେ ନିମ୍ନରେ ଲେଖାଯାଇଥିବା ଅରଣ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଦର୍ଶାଅ ।

(କ) ଛୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ

(ଖ) କ୍ରାନ୍ତୀୟ ଆର୍ଦ୍ର ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ

- ୧୩। ‘କ’ ସ୍ତମ୍ଭରେ ଥିବା ଅରଣ୍ୟ ସହିତ ‘ଖ’ ସ୍ତମ୍ଭରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସମ୍ପର୍କିତ ଉଦ୍ଭିଦକୁ ସଂଯୋଗ କର ।

“କ” ସ୍ତମ୍ଭ

ମୌସୁମୀ ଅରଣ୍ୟ

ପାର୍ବତ୍ୟ ଅରଣ୍ୟ

ଗୁଳ୍ମ ଅରଣ୍ୟ

ଚିରହରିତ୍ ଅରଣ୍ୟ

ଛୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ

“ଖ” ସ୍ତମ୍ଭ

ପାଇନ୍

ବାବୁଲ

ସୁନ୍ଦରୀ

ରୋଜ୍‌ଉଡ଼

କେନ୍ଦୁପତ୍ର

ବାଉଁଶ

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

୧. ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବୃକ୍ଷର ଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ଭାରତର ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ର ଉପରେ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଲଗାଅ ।
୨. ରେଖାଙ୍କିତ ଓଡ଼ିଶା ମାନଚିତ୍ରରେ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀର ବୃକ୍ଷର ଚିତ୍ର ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଲଗାଅ ।

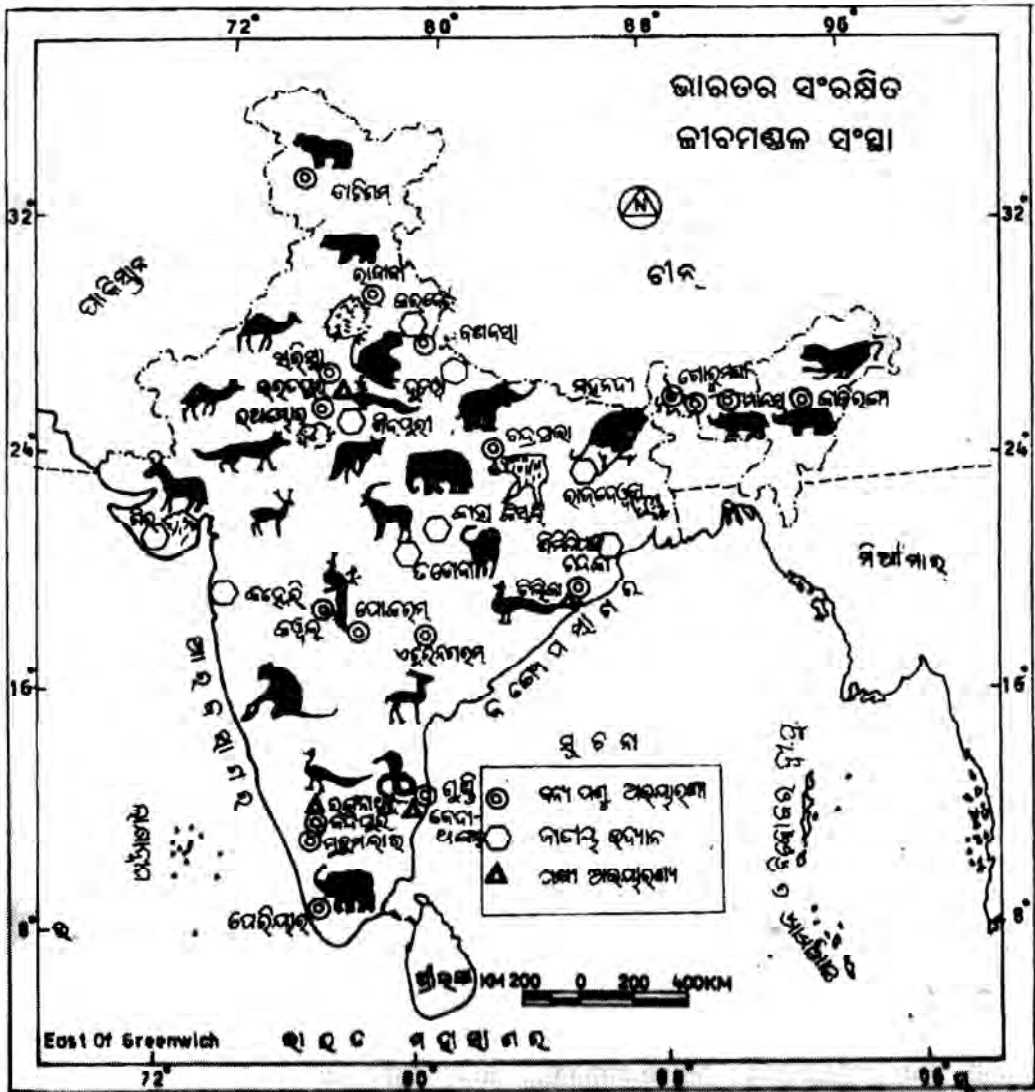
ଦ୍ୱିତୀୟ ପାଠ

ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ

ଅରଣ୍ୟ, ଚୂଣ୍ଡଭୂମି, ନଦୀ, ସମୁଦ୍ର ଓ ଜଳାଶୟଗୁଡ଼ିକ ବିଭିନ୍ନ ପଶୁପକ୍ଷୀ, ସରୀସୃପ ଓ ଜଳଚରଜୀବମାନଙ୍କର ନିର୍ଭୟ ଓ ମୁକ୍ତ ବାସସ୍ଥାନ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଆମ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଓ ପରିସଂସ୍କାର ବିଶିଷ୍ଟ ଅଟେ । ତେଣୁ ଏହାର ସୁରକ୍ଷା ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ମୁଖ୍ୟତଃ ଭୌଗୋଳିକ ସ୍ଥିତି, ଭୂ-ଉଚ୍ଚାଚର, ଜଳବାୟୁ ଓ

ଉଦ୍ଭିଦମଣ୍ଡଳର ବିବିଧତା ହେତୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ଭାରତରେ ପ୍ରାୟ ୮୯,୦୦୦ରୁ ଅଧିକ ପ୍ରକାରର ପ୍ରାଣୀ, ୧୨୦୦ ପ୍ରକାରର ପକ୍ଷୀ ଏବଂ ୨୫୦୦ ପ୍ରକାରର ମାଛ ରହିଛନ୍ତି । କେତେକ ପ୍ରାଣୀ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଦେଖାଯାଇଥିବାବେଳେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ପ୍ରାଣୀ ସବୁ ସ୍ଥାନରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳନ୍ତି । ଅନୁକୂଳ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିବେଶ ଓ ପରିସଂସ୍କାର ହିଁ ଏମାନଙ୍କର ଉପଯୁକ୍ତ ବାସସ୍ଥାନ ।

ମାନଚିତ୍ର : 4.3

ଓଡ଼ିଶାର ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ :

ଓଡ଼ିଶାର ଅରଣ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ । ଘଞ୍ଚ ଜଙ୍ଗଲରେ ହାତୀ, ବାଘ, ଚିତାବାଘ, ଡେନ୍ତୁଆ, ଠେକୁଆ, ନୀଳଗାଈ, ହରିଣ, ସମ୍ବର, ଗୟଳ ଇତ୍ୟାଦି ବାସ କରନ୍ତି । ମୟୂରଭଞ୍ଜର ଶିମିଳିପାଳରେ ମହାବଳବାଘ ଓ ଭୁବନେଶ୍ୱର ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଚନ୍ଦକା ଅରଣ୍ୟରେ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ହାତୀ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ମାଲକାନଗିରି ଓ ଖଡ଼ିଆଳ ଅରଣ୍ୟରେ ଚନ୍ୟମହିଷ ବାସକରନ୍ତି । କୋରାପୁଟ, ସମ୍ବଲପୁର, ଦେବଗଡ଼, ବୌଦ୍ଧ, ଅନୁଗୁଳ, ପ୍ରଭୃତି ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକରେ ନୀଳଗାଈ, ଚଉଶିଙ୍ଗା, ହରିଣ, ସମ୍ବର ଇତ୍ୟାଦି ଦେଖାଯାନ୍ତି । କଳାହାଣ୍ଡି, ବଳାଙ୍ଗିର ଓ ନୁଆପଡ଼ା ଅରଣ୍ୟରେ ଗୟଳ ବାସ କରନ୍ତି । ଏହାଛଡ଼ା ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରାୟ ସବୁ ଅରଣ୍ୟରେ ଭାଲୁ, ଗଧୂଆ, ଠେକୁଆ, ଡେନ୍ତୁଆ, ବାରହା, ହରିଣ, ସମ୍ବର, କୁଟରା, ମାଙ୍କଡ଼ ଇତ୍ୟାଦି ଦେଖାଯାନ୍ତି । ପୁରୀ ଓ ଗଞ୍ଜାମ ଉପକୂଳରେ ବାଲିହରିଣ, କୃଷ୍ଣସାରମୁଗ ରହିଛନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ସରୀସୃପ ବାସକରନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅହିରାଜ, ନାଗ, ତମ୍ପ, ଅଜଗର, ବୋଡ଼ା, ରଣା ଇତ୍ୟାଦି ମୁଖ୍ୟ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ବଜ୍ରକାୟା, ଗୋଧୂ, ଏଣ୍ଟୁଅ, କୁମ୍ଭୀର, ମଗର, ପ୍ରଭୃତି ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଅନେକ ପ୍ରକାରର ପକ୍ଷୀ ବାସ କରନ୍ତି । ଚିଲିକା ହ୍ରଦ, ଅଂଶୁପା ହ୍ରଦ, ହୀରାକୁଦ ଜଳଭଣ୍ଡାର, ସୁନାବେଡ଼ା ଅଭୟାରଣ୍ୟ, ଶିମିଳିପାଳ ଜୈବମଣ୍ଡଳ, ଭିତର କନିକା ପ୍ରଭୃତିରେ ଅସଂଖ୍ୟ ବିରଳପକ୍ଷୀ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ଅନେକ ସ୍ଥଳଚର ପ୍ରାଣୀ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ବାସକରନ୍ତି । ସେମାନେ ହେଲେ ନୀଳରକ୍ତ କଙ୍କଡ଼ା, ବିଛା କଙ୍କଡ଼ା, ଗେଣ୍ଡା, ଶାମୁକା, ଜୋକ, ଜେଲିଫିସ, ପ୍ରବାଳ ଇତ୍ୟାଦି । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବେଙ୍ଗ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ନୀଳରକ୍ତ କଙ୍କଡ଼ା ପୃଥିବୀ ପ୍ରସିଦ୍ଧ । ଓଡ଼ିଶା ରଙ୍ଗବେରଙ୍ଗ ପ୍ରଜାପତି, କଙ୍କି, ବିରୁଡ଼ି, ଭ୍ରମର, ମହୁମାଛି, ବୁଡ଼ିଆଣୀ, ଝିଣ୍ଟିକା ଇତ୍ୟାଦି କୀଟପତଙ୍ଗମାନଙ୍କର ବାସସ୍ଥଳୀ ଅଟେ ।

ବନ୍ୟଜନ୍ତୁ ସଂରକ୍ଷଣ :

ଭାରତର ତଥା ଓଡ଼ିଶାର ଅରଣ୍ୟର ଆୟତନ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଉଥିବାରୁ ଏବଂ ଲୋକମାନେ ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କୁ ଅବାଧରେ ଶିକାର କରୁଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଉଛି । ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି, ଶିଳ୍ପର ବିକାଶ, ନଗରୀକରଣ ପ୍ରଭୃତି କାରଣ ଯୋଗୁଁ ଅରଣ୍ୟର ଆୟତନ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି । ଫଳରେ ଉକ୍ତ ପରିସଂସ୍ଥାରେ ବାସ କରୁଥିବା ଜୀବଜନ୍ତୁ, ପଶୁପକ୍ଷୀ, କୀଟପତଙ୍ଗ ପ୍ରଭୃତିର ସଂଖ୍ୟାରେ ହ୍ରାସ ଅନୁଭୂତ ହେଉଛି । କେତେକ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ଲୋପ ପାଇଗଲେଣି, ଅନ୍ୟ କେତେକ ଲୋପ ପାଇବାକୁ ବସିଲେଣି । ସେଥିପାଇଁ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀଗୁଡ଼ିକର ସଂରକ୍ଷଣ ପ୍ରତି ସରକାର ତଥା ଜନସାଧାରଣ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଓ ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରୁଛନ୍ତି ।

ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର ସଂରକ୍ଷଣ ପାଇଁ ଭାରତ ସରକାର ୧୯୭୨ ମସିହାରୁ ଏକ “ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ସଂରକ୍ଷଣ ବୋର୍ଡ଼” ଗଠନ କରିଛନ୍ତି । ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଅଞ୍ଚଳରେ ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈବମଣ୍ଡଳ, ଅଭୟାରଣ୍ୟ, ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ, ପକ୍ଷୀବିହାର ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇଛି । ୧୯୭୨ ମସିହାର ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ସୁରକ୍ଷା ଅଧିନିୟମ ଅନୁସାରେ କେତେକ ପ୍ରାବଧାନ ପ୍ରଣୀତ ହୋଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- (କ) ବିଲୁପ୍ତ ହୋଇଯାଉଥିବା ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀଙ୍କର ପ୍ରଜାତିଗୁଡ଼ିକୁ ସଂରକ୍ଷଣ କରିବା ନିମିତ୍ତ ଦିଗ୍‌ବର୍ଣ୍ଣନ ଦେବା ପାଇଁ ଭାରତୀୟ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ପରିଷଦ ଗଠନ (ଖ) ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଓ ନିଃଶେଷ ହୋଇଯାଉଥିବା ପ୍ରଜାତିଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟବସାୟ ବା କ୍ରୟବିକ୍ରୟ କେନ୍ଦ୍ର ବନ୍ଦ କରିବା ପାଇଁ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ସୁରକ୍ଷା ନିୟମ ପ୍ରଣୟନ (ଗ) ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀଙ୍କର ସୁରକ୍ଷା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ସମିତି ଗଠନ (ଘ) ବିଭିନ୍ନ

ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀଙ୍କର ସଂରକ୍ଷଣ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକଳ୍ପ ଗଠନ କରିବା ।

ଉ । ର ତ ର ସମୁଦାୟ ୧୨ ଗୋଟି ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈବମଣ୍ଡଳ,

ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈବମଣ୍ଡଳରେ ଭୂମିକୁ ପ୍ରାକୃତିକ ଅବସ୍ଥାରେ ରଖାଯାଇ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ପ୍ରାକୃତିକ ଉଦ୍ଭିଦ ଓ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ସଂରକ୍ଷଣ କରାଯାଏ ।

୮୯ଗୋଟି ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ, ୪୯୦ଗୋଟି ଅଭୟାରଣ୍ୟ, ୨୭ଗୋଟି ବ୍ୟାଘ୍ର ପ୍ରକଳ୍ପ, ଗୋଟିଏ ହରିଣ ପ୍ରକଳ୍ପ, ଗୋଟିଏ ସିଂହ ପ୍ରକଳ୍ପ, ଗୋଟିଏ କସ୍ତୁରୀମୃଗ ପ୍ରକଳ୍ପ, ମଗର ପ୍ରଜନନ ପ୍ରକଳ୍ପ, ହସ୍ତୀ ପ୍ରକଳ୍ପ ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାପିତ ହୋଇଛି ।

୧୨ଗୋଟି ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈବମଣ୍ଡଳ ହେଉଛି- ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡର ନନ୍ଦାଦେବୀ, ପର୍ଯ୍ୟବଙ୍କର ସୁନ୍ଦରବନ, ସିକିମର କାଞ୍ଚନଜଂଗା, ଆସାମର ମାନସ ଓ ଦିବ୍ରୁ ସୈଖାଓ, ଅରୁଣାଚଳପ୍ରଦେଶର ଦିହାଙ୍ଗ ଓ ଦିବଙ୍ଗ, ମେଘାଳୟର ନୋକ୍ଲେକ, ଓଡ଼ିଶାର ଶିମିଳିପାଳ, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର ପଞ୍ଚମାରୀ, ତାମିଲନାଡୁର ନୀଳଗିରି ଓ ମାନ୍ନାର ଉପସାଗର ଏବଂ ଆଣ୍ଡାମାନ ଓ ନିକୋବର ଦ୍ୱୀପପୁଞ୍ଜର ଗ୍ରେଟ ନିକୋବର ।

ଅଭୟାରଣ୍ୟ- ଏଥିରେ ଜମ୍ବୁପୁରଣାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି । ଏଥିରେ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀଙ୍କର ସୁରକ୍ଷା ନିମିତ୍ତ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମକୁ ଅନୁମତି ଦିଆଯାଇଥାଏ । ଏଥିରେ କିଛି ଉତ୍ତମ ଉପାଦେୟ କାର୍ଯ୍ୟପାଇଁ ଜୁନି ଉପଯୋଗ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ଦିଆଯାଇଥାଏ ।

କେତେକ ମୁଖ୍ୟ

ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ ହେଉଛି- ଜାମ୍ନୁ ଓ କାଶ୍ମୀରର ତାଞ୍ଜିଗ୍ରାମ ଉଦ୍ୟାନ (ହାଙ୍ଗୁଲ କସ୍ତୁରୀମୃଗ) ଉତ୍ତରାଖଣ୍ଡର କର୍ବେଟଉଦ୍ୟାନ (ବାଘ, ହାତୀ, ତେନ୍ତୁଆ, ହରିଣ ଇତ୍ୟାଦି), ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର ଦୁଧଡ଼ା ଉଦ୍ୟାନ (ବାଘ, ବାରସିଂଗା ଓ କୃଷ୍ଣହରିଣ), ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶର କାହ୍ନା ଉଦ୍ୟାନ (ବାଘ ଓ ବାରସିଂଗା), କର୍ଣ୍ଣାଟକର ବାନ୍ଦୀପୁର, ତାମିଲନାଡୁର ମଧୁମଲାଇ ଓ ନାଗରହୋଡ଼ କେରଳର ବାଇବାଡ଼ (ହାତୀ), ପେରିଆର (ହାତୀ ଓ ବାଘ), ରାଜସ୍ଥାନର ଭରତପୁରରେ ଅବସ୍ଥିତ କେବଳାଦେବ

ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ : ଏଥିରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଅରଣ୍ୟକୁ ସୁରକ୍ଷା ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଦିଆଯାଏ । ଏହାର ସୀମାଭିତରେ ପଶୁଚାରଣ ନିଷେଧ କରାଯାଇଛି । ଏହାର ସୀମା ଭିତରେ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ଜୁନି ଅଧିକାରକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷେଧ କରାଯାଇଛି ।

ଘାମା (ବିବିଧ ଜଳପକ୍ଷୀ), ରାଜସ୍ଥାନର ମରୁଦ୍ୟାନ (ମରୁସ୍ଥଳୀ ମେଣ୍ଟା, ବିଲେଇ ଇତ୍ୟାଦି), ଗୁଜରାଟର ଗାର (ସିଂହ, ଠେକୁଆ, ଚିତା, ସମ୍ବର, ନୀଳଗାଇ, ଚୌଶିଙ୍ଗା, ଚିକାରା ଇତ୍ୟାଦି), ଆସାମର କାଜିରଂଗା (ଗଣ୍ଡା ଓ ବନ୍ୟମହିଷ) ଏବଂ ମାନସ (ହାତୀ, ଗଣ୍ଡା, ବନ୍ୟମହିଷ, ଗୌର ବାରସିଂଗା, ବାରହା, ଗିବନ, ମାଙ୍କଡ଼, ବାଘ, ଠେକୁଆ, ଲମାଚିକା, ଘଡ଼ିଆଳ କୁମ୍ଭୀର, ଅଜଗର ଇତ୍ୟାଦି),

ଚିତ୍ର : 19 ଗଣ୍ଡା

ଅରୁଣାଚଳପ୍ରଦେଶର ନମଦାପା (ବାଘ, ଗୌର, ବନ୍ୟମହିଷ, ଗୌରାଳ, ତୈକିନ ଇତ୍ୟାଦି), ପର୍ଯ୍ୟବଙ୍କର ସୁନ୍ଦରବନ (ମହାବଳବାଘ) ଇତ୍ୟାଦି । ଏହାବ୍ୟତୀତ ଗୁଜରାଟର ସିଂହ ପ୍ରକଳ୍ପ, ଜାମ୍ନୁ ଓ କାଶ୍ମୀରର କସ୍ତୁରୀମୃଗ

ଚିତ୍ର : 20 ମହାବଳ ବାଘ

ପ୍ରକଳ୍ପ, ମଣିପୁରର ବାମିନ (ହରିଣ) ପ୍ରକଳ୍ପ, କାଶ୍ମୀରର ହାଙ୍ଗୁଲ ହରିଣ ପ୍ରକଳ୍ପ, ଓଡ଼ିଶାର ଭିତରକନିକା ଓ ଚିକରପଡ଼ାର ମଗର ପ୍ରଜନନ ପ୍ରକଳ୍ପ,

ଚିତ୍ର : 21 କୁମ୍ଭୀର

ଚନ୍ଦ୍ରକା ହସ୍ତୀ ପ୍ରକଳ୍ପ ଏବଂ ଶିମିଳିପାଳର ବ୍ୟାଘ୍ର ପ୍ରକଳ୍ପ ଇତ୍ୟାଦି ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ।

ଚିତ୍ର : 22 ଭ୍ରମଣକାରୀ ପକ୍ଷୀ

ଓଡ଼ିଶାର ଶିମିଳିପାଳ ହେଉଛି ଏକମାତ୍ର ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈବମଣ୍ଡଳ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୁଇଗୋଟି ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ ରହିଛି । ଏଗୁଡ଼ିକ ହେଲା- କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାର ଭିତରକନିକା ଓ ବୌଦ୍ଧ ଜିଲ୍ଲାର ପଦ୍ମତୋଳା ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ । ଭିତରକନିକାରେ ପ୍ରାୟ ୨୧୭ଟି ପ୍ରଜାତିର ପକ୍ଷୀ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ୮୦ ପ୍ରକାରର ପକ୍ଷୀ ଜଳରେ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ୩୪ ପ୍ରକାରର ପକ୍ଷୀ ଦେଶୀୟ ଏବଂ ୪୬ ପ୍ରକାରର ପକ୍ଷୀ ବିଦେଶୀୟ । ୫୯ ପ୍ରକାରର ପକ୍ଷୀ ବୃକ୍ଷ ଉପରେ ଦେଖାଯାଆନ୍ତି । ପ୍ରତିବର୍ଷ ପ୍ରାୟ ୮୦,୦୦୦ ପ୍ରଜନନକ୍ଷମ ଦେଶୀୟ ପକ୍ଷୀ ଏଠାରେ ବସା ବାନ୍ଧି ଅଣ୍ଡା ଦିଅନ୍ତି ।

ବୌଦ୍ଧ ଜିଲ୍ଲାର ପଦ୍ମତୋଳା ଅଭୟାରଣ୍ୟକୁ ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନର ମାନ୍ୟତା ଦିଆଯାଇଛି । ଏହା ନୟାଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲାର ସାମାକୁ ଲାଗି ରହିଛି । ମହାନଦୀର ସାତକୋଶିଆ ଗଣ୍ଡର

ଦକ୍ଷିଣ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଏହା ଅବସ୍ଥିତ । ଏହି ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନରେ ଘଣ୍ଟ ଶାଳବୃକ୍ଷର ଅରଣ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ଏଠାରେ ମହାବଳ ବାଘ, ହାତୀ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବହୁପ୍ରକାରର ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ବାସକରନ୍ତି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରାୟ ୧୮ଟି ଅଭୟାରଣ୍ୟ ରହିଛି । କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାର ଭିତରକନିକା ନିକଟବର୍ତ୍ତୀ ଗହୀରମଥା ସାମୁଦ୍ରିକ ଅଭୟାରଣ୍ୟରେ ବିରଳ ଅଲିଭ୍ ରିଡ୍‌ଲେ କଇଁଛ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ସଂଖ୍ୟାରେ ଅଣ୍ଡା ଦେବାପାଇଁ ଆସିଥାନ୍ତି । ପୁରୀ ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ କୋଣାର୍କର ବାଲୁଖଣ୍ଡ ଅଭୟାରଣ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣସାର ମୃଗ, ହରିଣ, ପାତିମାଙ୍କଡ଼, ହନୁମାଙ୍କଡ଼,

ଚିତ୍ର : 23 କଇଁଛ

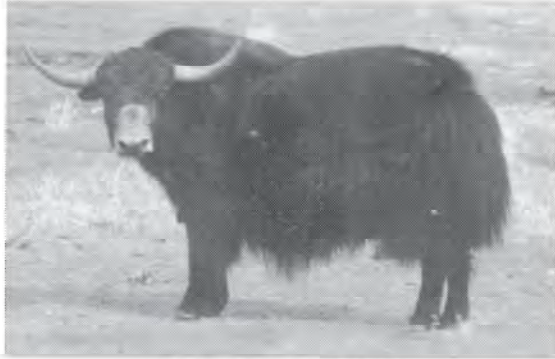
ଠେକୁଆ, ବଣବିରାଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ବାସ କରନ୍ତି । ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଜିଲ୍ଲାର ଚନ୍ଦ୍ରକା-ଡମ୍‌ପଡ଼ା ଅଭୟାରଣ୍ୟରେ ଅନେକ ସଂଖ୍ୟକ ହାତୀ ବାସ କରନ୍ତି । ବରଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲାର ଡେବୁଗଡ଼

ଚିତ୍ର : 24 ଅଜଗର

ଅଭୟାରଣ୍ୟରେ ବାଘ, ଚିତାବାଘ, ଭାଲୁ, ହରିଣ ଇତ୍ୟାଦି ବାସ କରନ୍ତି । ମୟୂରଭଞ୍ଜ ଓ କେନ୍ଦୁଝର ଜିଲ୍ଲା ସୀମାରେ

ଅବସ୍ଥିତ ହବଗଡ଼ ଅଭୟାରଣ୍ୟରେ ହାତୀ, ଚିତାବାଘ, ଭାଲୁ, ବଳିଆକୁକୁର ପ୍ରଭୃତି ବନ୍ୟଜନ୍ତୁ ରହୁଛନ୍ତି । ଫୁଲବାଣୀ ଜିଲ୍ଲାର ବାଲିଗୁଡ଼ା ବନଖଣ୍ଡ ମଧ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ କୋଠଗଡ଼ ଅଭୟାରଣ୍ୟରେ ହାତୀ, ମହାବଳ ବାଘ, ଚିତାବାଘ, ଭାଲୁ, ବାରହା, ହରିଣ, ସମ୍ବର, ନୀଳଗାଈ, ଚଉଶିଂଗା ଇତ୍ୟାଦି ବାସ କରନ୍ତି । ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲା ଅନ୍ତର୍ଗତ ରେଡ଼ାଖୋଲ

ଚିତ୍ର : 25 ବମରାଗାଈ

ବନଖଣ୍ଡର ଖଲାସୁଣୀ ଅଭୟାରଣ୍ୟରେ ହାତୀ, ମହାବଳବାଘ, ଚିତାବାଘ, ଭାଲୁ, ହରିଣ, ସମ୍ବର ପ୍ରଭୃତି ବାସ କରନ୍ତି । ଏହିପରି ବାଲେଶ୍ଵର ଜିଲ୍ଲାର କୁଲଡ଼ିଏ ଅଭୟାରଣ୍ୟ, ଗଜପତି

ଚିତ୍ର : 26 ହରିଣ

ଜିଲ୍ଲାର ଲାଖେରା ଉପତ୍ୟକା ଅଭୟାରଣ୍ୟ, ନୟାଗଡ଼ ଓ ବୌଦ୍ଧ ଜିଲ୍ଲାର ମହାନଦୀ ବାଲସିପଲ୍ଲୀ ଅଭୟାରଣ୍ୟ, ନୟାଗଡ଼, ବୌଦ୍ଧ ଓ ଅନୁଗୁଳ ଜିଲ୍ଲାର ସାତକୋଶିଆ ଅଭୟାରଣ୍ୟ, ସମ୍ବଲପୁର ଜିଲ୍ଲାର ଉଷାକୋଠୀ (ବଡ଼ରମା) ଅଭୟାରଣ୍ୟ, ନୂଆପଡ଼ା ଜିଲ୍ଲାର ସୁନାବେଡ଼ା ଅଭୟାରଣ୍ୟ, ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାର ଭେଟନଈ-ବାଲିପଦର କୃଷ୍ଣସାରମ୍ବର କ୍ରୀଡ଼ା ସଂରକ୍ଷଣ ଅଭୟାରଣ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ।

ଓଡ଼ିଶାର ପୁରୀ, ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଓ ଗଞ୍ଜାମ ଜିଲ୍ଲାଦ୍ୱାରା ପରିବେଷିତ ଏବଂ ବଙ୍ଗୋପସାଗର ଉପକୂଳରେ ଅବସ୍ଥିତ

ଚିତ୍ର : 27 ମୟୂର

ଚିଲିକା ଭାରତର ସର୍ବବୃହତ୍ କ୍ଷୀର ପାଣିଯୁକ୍ତ ହ୍ରଦ । ଏହି ଜଳରାଶି ଜୈବ ବିବିଧତାର ଏକ ଅସାଧାରଣ ଗନ୍ତାଘର । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ବାସସ୍ଥଳୀ ରୂପେ ଏହାକୁ ୧୯୮୧ରେ ରାମ୍‌ସାର କନଭେନ୍ସନ ଅନୁସାରେ ଏକ

ଚିତ୍ର : 28 ଶୁଆ

ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ବହନକାରୀ ଆର୍ଦ୍ରଭୂମି (Wet land) ରୂପେ ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି । ଚିଲିକାର ପକ୍ଷୀ ସମ୍ଭାର ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱର ଦୃଷ୍ଟି ଆକର୍ଷଣ କରିଛି । ଏଠାରେ ପ୍ରାୟ ୧୬୦ ଜାତିର ପକ୍ଷୀ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ ପ୍ରାୟ ୯୭ଟି ଜାତି ସୁଦୂର ସାଇବେରିଆ, କିରଗାଜସ୍ତାନ, କାସ୍ପିଆନ ସାଗର, ବୈକାଲ ହ୍ରଦ, ମଙ୍ଗୋଲିଆ, ଇରାକ, ଇରାନ, ହିମାଳୟ ଆଦି ସ୍ଥାନରୁ ଶୀତଋତୁରେ ଆସିଥାନ୍ତି ।

ଚିତ୍ର : 29 ହଂସ

ପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ ବାସସ୍ଥଳୀ ନଳବନକୁ ୧୯୮୭ ମସିହାରେ ଏକ ଅଭୟାରଣ୍ୟ ରୂପେ ଘୋଷଣା କରାଯାଇଛି ।

ବନ୍ୟଜନ୍ତୁ ସଂରକ୍ଷଣ ଏକ ଜାତୀୟ ଯୋଜନା ହେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏହାକୁ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ

କରାଯାଇଛି । ଏଥିପାଇଁ ଜାତିସଂଘର ଏକ ସଂସ୍ଥାଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ସାହାଯ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ସାମାଜିକ ସ୍ତରରେ ଜନଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଇ ବନ୍ୟଜନ୍ତୁପ୍ରତି ନିଷ୍ପରତା ନ ଦେଖାଇବାପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି ।

ଚିତ୍ର : 30 ନଳବନ ପକ୍ଷୀ ଅଭୟାରଣ୍ୟ

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

- ୧। ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।
- (କ) ଅଭିଯୋଗ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?
 - (ଖ) ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈବମଣ୍ଡଳ କହିଲେ ତୁମେ କ'ଣ ବୁଝ ?
 - (ଗ) ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ କାହାକୁ କହନ୍ତି ?
- ୨। ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।
- (କ) ଜାତୀୟ ପଶୁ ଓ ଜାତୀୟ ପକ୍ଷୀ
 - (ଖ) ଭାରତୀୟ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ପରିଷଦ ଓ ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ସୁରକ୍ଷା ନିୟମ
- ୩। ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଟୀକଣା ଲେଖ ।
- (କ) ବନ୍ୟପ୍ରାଣୀ ସଂରକ୍ଷଣ କୋଡ଼ି
 - (ଖ) ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈବମଣ୍ଡଳ
 - (ଗ) ଆସୀନ ମାନବ ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ
- ୪। ନିମ୍ନଲିଖିତ ପଶୁଗୁଡ଼ିକ କେଉଁଠାରେ ଦେଖାଯାନ୍ତି ?
- (କ) ଚମରା ଗାଈ
 - (ଖ) ଚିତାବାଘ
 - (ଗ) କସ୍ତୁରୀମୃଗ
- ୫। ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ଅଭିଯୋଗଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ଅବସ୍ଥିତ ଏବଂ ସେଗୁଡ଼ିକ କେଉଁ କେଉଁ ପଶୁପକ୍ଷୀମାନଙ୍କର ସଂରକ୍ଷଣ କରିଥା'ନ୍ତି ଲେଖ ।
- (କ) ଭିତରକନିକା
 - (ଖ) ଚନ୍ଦକା
 - (ଗ) କାଜିରଙ୍ଗା ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ
 - (ଘ) ଗାର୍ ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ
 - (ଙ) କର୍ବେଟ୍ ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ
- ୬। ଭାରତର ସଂରକ୍ଷିତ ଜୈବମଣ୍ଡଳ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖ ।
- ୭। ଓଡ଼ିଶାର ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖ ।
- ୮। ବନ୍ୟଜନ୍ତୁ ସଂରକ୍ଷଣ ଯୋଜନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଲେଖ ।

୯। ଭାରତର ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ରରେ ଜୈବମଣ୍ଡଳ, ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ ଓ ଅଭୟାରଣ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

୧୦। ଓଡ଼ିଶାର ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ରରେ ଜୈବମଣ୍ଡଳ, ଜାତୀୟ ଉଦ୍ୟାନ ଓ ଅଭୟାରଣ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

୧୧। ଓଡ଼ିଶାର ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ରରେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅରଣ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଦର୍ଶାଅ ।

(କ) କୁଆରିଆ ଅରଣ୍ୟ

(ଖ) କୁନ୍ତୀୟ ଆର୍ଦ୍ର ପର୍ଣ୍ଣମୋଚୀ ଅରଣ୍ୟ

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

(କ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାର ପଶୁର ଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ରେଖାଙ୍କିତ ଭାରତ ମାନଚିତ୍ରରେ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଲଗାଅ ।

(ଖ) ରେଖାଙ୍କିତ ଓଡ଼ିଶା ମାନଚିତ୍ରରେ ପଶୁ ପକ୍ଷୀ ଓ ଜଳଚର ଜୀବମାନଙ୍କର ଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଲଗାଅ ।

(ଗ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାର ଅରଣ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ ଲେଖାଏଁ ବୃକ୍ଷର ଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ଭାରତର ରେଖାଙ୍କିତ ମାନଚିତ୍ର ଉପରେ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଲଗାଅ ।

(ଘ) ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରକାର ପକ୍ଷୀର ଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ରେଖାଙ୍କିତ ଭାରତ ମାନଚିତ୍ରରେ ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଲଗାଅ ।

(ଙ) ରେଖାଙ୍କିତ ଓଡ଼ିଶା ମାନଚିତ୍ରରେ ବୃକ୍ଷର ଚିତ୍ର ଉପଯୁକ୍ତ ସ୍ଥାନରେ ଲଗାଅ ।

(ଚ) ରେଖାଙ୍କିତ ଓଡ଼ିଶା ମାନଚିତ୍ରରେ ପଶୁ ଓ ପକ୍ଷୀର ଚିତ୍ର ସଂଗ୍ରହ କରି ଲଗାଅ ।

ପଞ୍ଚମ ଅଧ୍ୟାୟ

ଜନସଂଖ୍ୟା

ମନୁଷ୍ୟ ହିଁ ସକଳ ସମ୍ବଳ ସୃଷ୍ଟି ଓ ଉପଭୋକ୍ତା । ତେଣୁ ମାନବ ବିହୀନ ଏକ ପୃଥିବୀ କଳ୍ପନା କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ମନୁଷ୍ୟ ସମ୍ବଳର ଉପଯୋଗ କରିବାର ଏବଂ ସାମାଜିକ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟିର ଏକ ମାଧ୍ୟମ । ତେଣୁ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜେ ଏକ ସମ୍ବଳ ଯାହାକୁ “ମାନବ ସମ୍ବଳ” ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇଛି । ଯଦି ମଣିଷ ତା’ର ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ ଦ୍ୱାରା କୋଇଲାର ଉପଯୋଗ କରିନଥାନ୍ତା ତାହେଲେ କୋଇଲା ‘ସମ୍ବଳ’ର ଆଖ୍ୟା ନପାଇ ପ୍ରସ୍ତର ସଦୃଶ ପଡ଼ି ରହିଥାନ୍ତା । ମଣିଷ ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାର ସୃଷ୍ଟି ଓ ଉପଭୋକ୍ତା ହୋଇଥିବାରୁ ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଧ୍ୟୟନର ଯଥେଷ୍ଟ ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି । ତା’ହେଲେ ଜନସଂଖ୍ୟା କ’ଣ ? “କୌଣସି ଦେଶରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କୁ ସେ ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା କୁହାଯାଏ ।” ମାନବ ସମ୍ବଳର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ଆମଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାର ତଥା ବ୍ୟବ୍ଥାନ, ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର, ବୟସ ବିନ୍ୟାସ, ସ୍ତ୍ରୀ-ପୁରୁଷ ଅନୁପାତ, ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରୁଥିବା କାରକ, ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ, ସହରୀକରଣ, ବୃତ୍ତିଗତ ଗଠନ, ନିର୍ଭରଶୀଳ ଜନସଂଖ୍ୟା ତଥା କୈଶୋର ସମସ୍ୟା ଆଦି ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ଜନଗଣନା :

ଜନଗଣନାରୁ ଜନସଂଖ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଭିନ୍ନ ତଥ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇଥାଏ । କୌଣସି ଦେଶରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ସାମାଜିକ, ଅର୍ଥନୈତିକ ତଥା ମାନବୀୟ ଗୁଣାବଳୀ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ ଓ ଉକ୍ତ ତଥ୍ୟକୁ ପୁସ୍ତକ ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶନକୁ ଜନଗଣନା କୁହାଯାଏ ।

ଆମେ ପ୍ରାଥମିକ ଭାବରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ସମ୍ପର୍କିତ ତିନୋଟି ପ୍ରମୁଖ ପ୍ରଶ୍ନ ଉପରେ ସଚେତନ ।

(୧) ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାର ଓ ବିତରଣ (୨) ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଓ ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରକ୍ରିୟା (ଜନସଂଖ୍ୟାର କିପରି ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ବୃଦ୍ଧିପାଇ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇଛି ତା’ର ରୂପରେଖ) (୩) ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ (ବୟସ, ଲିଙ୍ଗ, ଶିକ୍ଷା, ବୃତ୍ତି ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଧାରଣା) ।

ତୁମେ କେବେ ଜନଗଣନା ତଥ୍ୟ ଦେଖିଛ କି ? ଯଦି ତୁମ ବିଦ୍ୟାଳୟ ପାଠାଗାରରେ ଉକ୍ତ ପୁସ୍ତିକା ଥାଏ ତା’ ହେଲେ ଦେଖିବାପାଇଁ ପ୍ରୟାସ କର । ଭାରତରେ ପ୍ରଥମ ଜନଗଣନା ୧୮୭୨ ଖ୍ରୀ.ଅ.ରେ ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜନଗଣନା ୧୮୮୧ ମସିହାରୁ ଆରମ୍ଭ ହୋଇ ଅଦ୍ୟାବଧି ପ୍ରତି ଦଶବର୍ଷରେ ଥରେ କରାଯାଉଛି । ନିକଟ ଅତୀତରେ ସଦ୍ୟତମ ଜନଗଣନାଟି ୨୦୧୧ ମସିହାରେ କରାଯାଇଛି ।

ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାର ଓ ବିତରଣ :

୨୦୧୧ ମସିହାର ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ଭାରତର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟା ପ୍ରାୟ ୧୨୧ କୋଟି, ଯାହାକି ପୃଥିବୀର ଜନସଂଖ୍ୟାର ୧୭.୫ ପ୍ରତିଶତ । ଭାରତର ଏହି ବିରାଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ବିତରଣରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଜନସଂଖ୍ୟା ଭାରତର ୩.୨୮ ନିୟୁତ ବର୍ଗକିଲୋମିଟର ଅଞ୍ଚଳ ଯାହାକି ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର କ୍ଷେତ୍ରଫଳର ମାତ୍ର ୨.୪ ପ୍ରତିଶତ ଅଞ୍ଚଳରେ ବିତରିତ ହୋଇ ରହିଛନ୍ତି ।

୨୦୧୧ ଜନଗଣନା ପ୍ରକ୍ରିୟା ଶେଷହୋଇଛି । ୨୦୧୧ ପ୍ରାରମ୍ଭିକ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀକାଳୀନ ଜନଗଣନା ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ୨୦୧୧ ଜନଗଣନା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ସୂଚନା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଗଲା ।

ଓଡ଼ିଶା	ଭାରତ
ସମୁଦାୟ ଜନସଂଖ୍ୟା- ୪,୧୯,୭୪,୨୧୮	୧୨୧,୦୧୮,୫୪,୯୭୭
ପ୍ରତିଶତ - ୩.୪୭ (ସମୁଦାୟ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର)	୧୭.୫୦% (ସମୁଦାୟ ପୃଥିବୀର ଜନସଂଖ୍ୟାର)
ଜନସଂଖ୍ୟା ବାର୍ଷିକ ବୃଦ୍ଧିହାର - ୧୩.୯୭	୧୭.୬୪
ପୁରୁଷ ଜନସଂଖ୍ୟା - ୨,୧୨,୧୨,୧୩୬	୬୨,୩୭୨୪,୨୪୮
ମହିଳା ଜନସଂଖ୍ୟା - ୨,୦୭,୬୨,୦୮୨	୫୮,୬୪,୬୯,୧୭୪
ନାରୀ ପୁରୁଷ ଅନୁପାତ- ୯୭୮ ମହିଳା (୧୦୦୦ ପୁରୁଷ ପିଛା)	୯୪୦ ମହିଳା (୧୦୦୦ ପୁରୁଷ ପିଛା)
ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ - ୨୭୦ ପ୍ରତି ବର୍ଗ କି.ମି. ପିଛା	୩୮୨ ପ୍ରତି ବର୍ଗ କି.ମି. ପିଛା
ସାକ୍ଷରତା ହାର - ୭୨.୮୭%	୬୪.୦୪%
ପୁରୁଷ ସାକ୍ଷରତା ହାର - ୮୧.୫୯%	୮୨.୧୪%
ମହିଳା ସାକ୍ଷରତା ହାର - ୬୪.୦୧%	୬୫.୪୦%

(ଭାରତୀୟ ଜନଗଣନା ସଂସ୍ଥା, ୨୦୧୧ ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ)

କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ଖୁବ୍ କମ୍ ଲୋକ ରହୁଥିବା ବେଳେ ଅନ୍ୟ କେତେକ ଅଞ୍ଚଳରେ ବହୁ ଅଧିକ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକ ବସବାସ କରୁଛନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ହୋଇଥାଏ ।

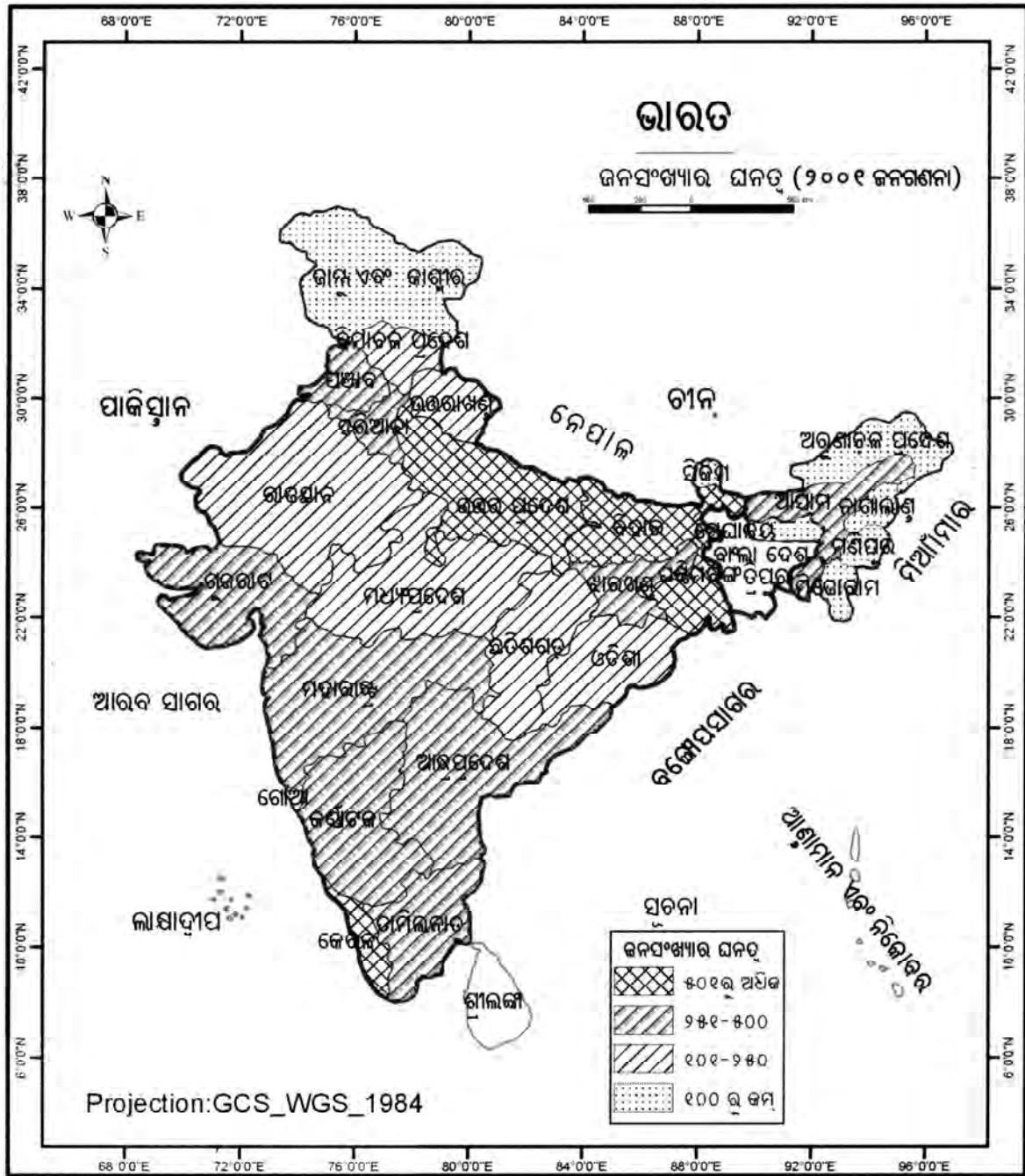
୨୦୧୧ ମସିହାର ଜନଗଣନାରୁ ଯାହା ଜଣାପଡ଼େ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ୧୯.୯୫ କୋଟି । ଏହା ଦେଶ ସମଗ୍ର ଜନସଂଖ୍ୟାର ୧୬.୫୦ ପ୍ରତିଶତ । ତେଣୁ ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟଭାବରେ ଅଧିକ । ଏତଦ୍‌ଭିନ୍ନ ଉତ୍ତରଭାରତ ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳସ୍ଥିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ, ତାମିଲନାଡୁ, କେରଳ ଆଦି ରାଜ୍ୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱରେ ଆଧିକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଅପରପକ୍ଷରେ ହିମାଳୟ ପାର୍ବତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳରେ ଥିବା ସିକିମ୍ ରାଜ୍ୟର ଜନସଂଖ୍ୟା ମାତ୍ର ୦.୬୧ ନିୟୁତ ଓ ଲାକ୍ଷାଦ୍ୱାପର ଜନସଂଖ୍ୟା ମାତ୍ର ୬୪ ହଜାର । ସେହିପରି ହିମାଚଳପ୍ରଦେଶ, ନାଗାଲାଣ୍ଡ, ମଣିପୁର, ତ୍ରିପୁରା, ମେଘାଳୟ, ରାଜସ୍ଥାନ ଓ ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ ଆଦି ରାଜ୍ୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଅତିକମ୍ । ବନ୍ଧୁର ଭୂମି ଓ କେତେକ

ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରତିକୂଳ ଜଳବାୟୁ ଯୋଗୁଁ ସେଠାରେ କମ୍ ଲୋକ ବସବାସ କରନ୍ତି । ତେବେ ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ମାଳଭୂମିର ଅଧିକାଂଶ ଅଞ୍ଚଳ ତଥା ଆସାମ ଆଦି ରାଜ୍ୟରେ ଭୂମି-ଜନ ଅନୁପାତରେ ମଧ୍ୟମ ଘନତ୍ୱ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏ ଅଞ୍ଚଳର ପଥୁରିଆ ଭୂମି, ମଧ୍ୟମ ଧରଣର ବୃକ୍ଷପାତ ତଥା ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଗଭାର ଓ ଅଳ୍ପ ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା ଆଦିର ପ୍ରଭାବରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ଏପରି ହୋଇଛି । ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳ ଗୁଡ଼ିକରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱରେ ଆଧିକ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ସେ ଅଞ୍ଚଳର ସମତଳ ଭୂମି, ଉର୍ବର ମୃତ୍ତିକା, ପ୍ରଚୁର ବୃକ୍ଷ ଓ ଅନୁକୂଳ ଜଳବାୟୁ ଯୋଗୁଁ ତାହା ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ଭାରତର ପାଞ୍ଚଟି ରାଜ୍ୟ ଯଥା : ଆନ୍ଧ୍ରପ୍ରଦେଶ, ବିହାର, ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ଓ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗରେ ଭାରତର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ପ୍ରାୟ ଅର୍ଦ୍ଧେକ ବସବାସ କରନ୍ତି । ରାଜ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ରାଜସ୍ଥାନ ସର୍ବବୃହତ୍ ରାଜ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଦେଶର ମାତ୍ର ୫.୫% ଲୋକ ଏହି ରାଜ୍ୟରେ ବସବାସ କରନ୍ତି ।

ପୃଥିବୀର କେତୋଟି ଜନବହୁଳ ରାଷ୍ଟ୍ରର ତାଲିକା ନିମ୍ନରେ ଦିଆଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କର ।

ଦେଶ	ଜନସଂଖ୍ୟା
ଚୀନ	୧୩୩,୯୧,୯୦୦୦୦
ଭାରତ	୧୨୧,୦୧,୯୩୪୨୨
ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା	୩୦,୯୯,୭୫୦୦୦
ଇଣ୍ଡୋନେସିଆ	୨୩,୪୧,୮୧୪୦୦
ବ୍ରାଜିଲ	୧୯,୩୩,୬୪୦୦୦

ଦେଶ	ଜନସଂଖ୍ୟା
ପାକିସ୍ତାନ	୧୭,୦୨,୬୦୦୦୦
ବାଂଲାଦେଶ	୧୬,୪୪,୨୫୦୦୦
ନାଇଜେରିଆ	୧୫,୮୨,୫୯୦୦୦
ରୁଷିଆ	୧୪,୧୯,୨୭୨୯୭
ଜାପାନ	୧୨,୭୩,୮୦୦୦୦

ମାନଚିତ୍ର 5.1
86

କେବଳ ଜନସଂଖ୍ୟା ଆକାରକୁ ନେଇ କୌଣସି ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ମାତ୍ରାଧିକ ହୋଇଛି ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଜନସଂଖ୍ୟା ଆକାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆବଶ୍ୟକ ହେଉଥିବା ସମ୍ବଳ ତୁଳନାରେ କମ୍ ସମ୍ବଳ ଉପଲବ୍ଧ ହେଲେ ମାତ୍ରାଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟା ଅବସ୍ଥା ଉପୁଜେ । ସେହି ସମୟରେ ଦେଶର ସମସ୍ତ ନାଗରିକଙ୍କ ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ଜୀବନ ଧାରଣାମାନ ବଜାୟ ରଖିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏନାହିଁ । ଏଠାରେ ବ୍ରିଟିଶ ଗଣରାଜ୍ୟକୁ ଉଦାହରଣ ରୂପେ ନିଆଯାଇପାରେ । ଏହାର କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ବହୁତ କମ୍ । ମାତ୍ର ଏହାର ଜନସଂଖ୍ୟା ୫.୮ କୋଟି । ଏହା ସତ୍ତ୍ୱେ ଏହାକୁ ମାତ୍ରାଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟା ଦେଶ କୁହାଯାଇପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଏଠାରେ ମିଳୁଥିବା ସମସ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାର ପରିମାଣ ଜନସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଅଧିକ । ମାତ୍ର ଭାରତରେ ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କ ପାଇଁ ମିଳୁଥିବା ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାରେ ପରିମାଣ ଯଥେଷ୍ଟ କମ୍ ରହୁଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଏକ ମାତ୍ରାଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ଦେଶ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ।

ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଅନୁସାରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିତରଣ

ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ମାଧ୍ୟମରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅସମ ବିତରଣର ଏକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଚିତ୍ର ମିଳେ । “ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ କହିଲେ ଏକ ବର୍ଗକିଲୋମିଟର ଅଞ୍ଚଳରେ ବସବାସ କରୁଥିବା ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ବୁଝାଏ । ପୃଥିବୀର ଘନ ଜନବସତି ଦେଖାଯାଉଥିବା ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭାରତ ଅନ୍ୟତମ । (ଜାପାନ ଓ ବାଂଲାଦେଶରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ତୁଳନାରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଅଧିକ) । ୨୦୧୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ୩୮୨ । ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏହି ଘନତ୍ୱ ପରିମିତରେ ୯୦୪ ପ୍ରତି ବର୍ଗକି.ମି. ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଅରୁଣାଚଳ ପ୍ରଦେଶରେ ୧୩୭୩ ପ୍ରତିବର୍ଗକିଲୋମିଟର ପିଛା ରହିଛି ।

(ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ମାନଚିତ୍ରରୁ କେଉଁ କେଉଁ ଅଞ୍ଚଳର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ୧୦୦ ରୁ କମ୍ ତାକୁ ଦେଖାଅ) ଆସୀୟ ଓ ଅନ୍ୟ ଉପଦ୍ୱୀପ ଅଞ୍ଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ କମ୍ । ଏଠାରେ ପାର୍ବତ୍ୟଭୂମି, ନିମ୍ନ ବୃଷ୍ଟିପାତ, ଅନୁର୍ବର ଜମି ଆଦି ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ଅପର ପକ୍ଷରେ ଉତ୍ତର ଭାରତର ସମତଳ ଭୂମି ଓ ଦକ୍ଷିଣରେ କେରଳ ରାଜ୍ୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ । ଏହାର କାରଣ ହେଉଛି ଉର୍ବର ସମତଳ ଭୂମି ଓ ଆବଶ୍ୟକ ପରିମାଣର ବୃଷ୍ଟିପାତ । (ଉତ୍ତର ଭାରତର ସମତଳ ଅଞ୍ଚଳରେ କେଉଁ ତିନୋଟି ରାଜ୍ୟର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଧିକ ସେ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ଚିହ୍ନିତ କର) ।

ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିବୃଦ୍ଧି :

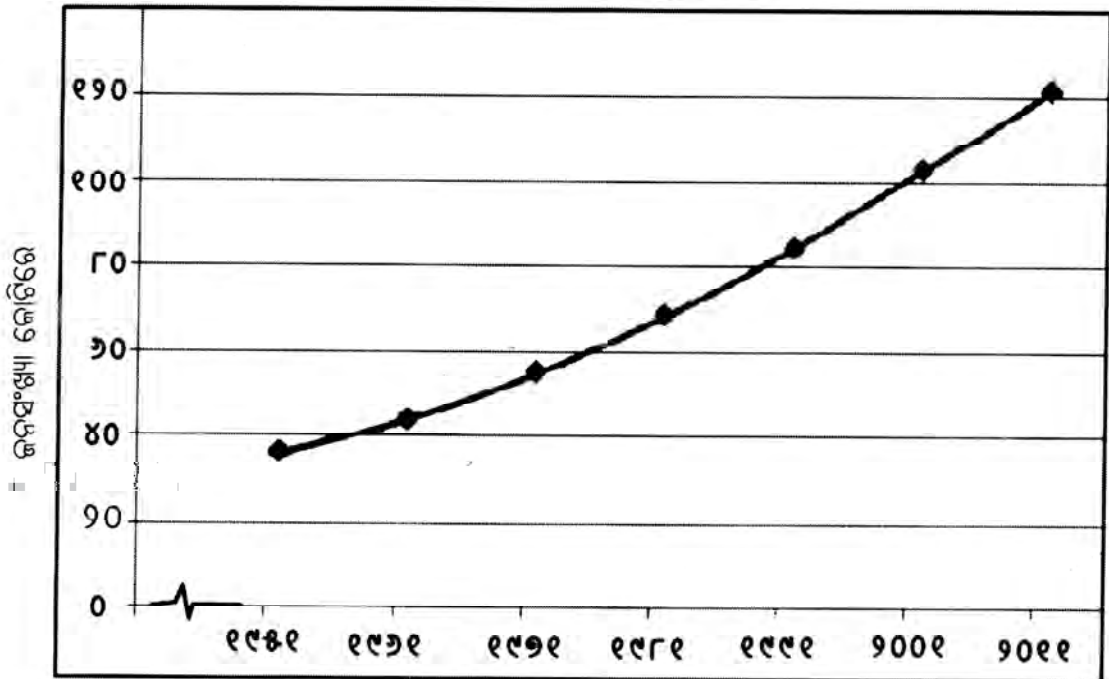
ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ତିନୋଟି ପ୍ରକ୍ରିୟାର ପାରସ୍ପରିକ କ୍ରିୟା ଦ୍ୱାରା ନିୟନ୍ତ୍ରିତ । ଉଚ୍ଚ ତିନୋଟି ପ୍ରକ୍ରିୟା ହେଉଛି ଜନ୍ମ, ମୃତ୍ୟୁ ଓ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ । ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିବୃଦ୍ଧି, କୌଣସି ଏକ ଦେଶ କିମ୍ବା ଅଞ୍ଚଳର ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅବଧିରେ ଅଧିବାସୀମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାରେ ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ବୁଝାଇଥାଏ । ଏହି ଅବଧିକୁ ଦଶବର୍ଷ ନିଆଯାଏ । ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଗୋଟିଏ ଦଶକରେ କେତେ ହୋଇଛି ତାକୁ ନିଆଯାଇପାରେ କିମ୍ବା କେତେ ପ୍ରତିଶତ ବୃଦ୍ଧି ହୋଇଛି ତାହା ନିଆଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହାର ଜାଣିବା ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଦିଗ । ପ୍ରତି ଏକ ଶହ ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ଯେତିକି ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହୁଏ ତାକୁ “ବାର୍ଷିକ ଅଭିବୃଦ୍ଧିହାର” କୁହାଯାଏ । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ୨୩.୮୪ କୋଟି ଥିଲା । ୨୦୧୧ ମସିହାର ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ୧୨୧.୦୧ କୋଟି । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଗତ ଏକଶହ ଦଶବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଏହି ଜନସଂଖ୍ୟା ପ୍ରାୟ ପାଞ୍ଚଗୁଣ ବୃଦ୍ଧିପାଇଛି ।

ସାରଣୀ : ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିବୃଦ୍ଧି			
ବର୍ଷ	ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟା (କୋଟି ହିସାବରେ)	ବୃଦ୍ଧିପାଇଥିବା ଜନସଂଖ୍ୟା (କୋଟି ହିସାବରେ)	ବାର୍ଷିକ ଅଭିବୃଦ୍ଧିହାର (କୋଟି ହିସାବରେ)
1901	23.84	—	—
1911	25.21	1.37	0.56
1921	25.13	- 0.08	- 0.03
1931	29.90	4.77	1.04
1941	31.87	1.77	1.33

(୧୯୪୧ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜନଗଣନାରେ ଭାରତ ଓ ପାକିସ୍ତାନର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି)

ବର୍ଷ	ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟା (କୋଟି ହିସାବରେ)	ବୃଦ୍ଧିପାଇଥିବା ଜନସଂଖ୍ୟା (କୋଟି ହିସାବରେ)	ବାର୍ଷିକ ଅଭିବୃଦ୍ଧିହାର (ଶତକଡ଼ା ହିସାବରେ)
1951	36.11	—	1.25
1961	43.92	7.81	1.96
1971	54.82	10.90	2.20
1981	68.33	13.51	2.22
1991	84.64	16.31	2.14
2001	102.87	18.23	1.93
2011	121.01	18.15	1.76

ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର

ଚିତ୍ର : 31

ବର୍ଷ
88

ଉପରୋକ୍ତ ସାରଣୀକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିଗତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଭାବେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ୩୬.୧୧ କୋଟି ଥିଲା ଯାହା ୨୦୧୧ ମସିହାରେ ୧୨୧ କୋଟିରେ ପହଞ୍ଚିଛି । ଅର୍ଥାତ୍ ବିଗତ ଅର୍ଦ୍ଧଶତାବ୍ଦୀ ମଧ୍ୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ପ୍ରାୟ ତିନିଗୁଣ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ୧୯୮୧ ମସିହାରୁ ୨୦୧୧ ମସିହା ମଧ୍ୟରେ ପରିବାର ନିୟୋଜନ ଓ ଜନ୍ମ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଆଦି କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମାଧ୍ୟମରେ ଜନ୍ମହାର ହ୍ରାସ ପାଇବା ଯୋଗୁଁ ବାର୍ଷିକ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର ହ୍ରାସ ପାଇଛି । (ସାରଣୀ ଦେଖି ଜାଣିବା ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କର) । ଏହି ହ୍ରାସ ସତ୍ତ୍ୱେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିବୃଦ୍ଧିକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଯାହା ଜଣାପଡ଼େ ୨୦୪୫ ମସିହା ବେଳକୁ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ଚୀନର ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ପୃଥିବୀର ସର୍ବବୃହତ୍ ଜନବହୁଳ ରାଷ୍ଟ୍ରରେ ପରିଣତ ହୋଇ ସାରିଥିବ ।

ଜନସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧିକୁ ପ୍ରଭାବିତ

କରୁଥିବା କାରଣ :

ଜନସଂଖ୍ୟା ପରିବର୍ତ୍ତନର ତିନୋଟି ମୁଖ୍ୟକାରଣ ହେଲା (୧) ଜନ୍ମହାର (୨) ମୃତ୍ୟୁହାର (୩) ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ।

(୧) ଜନ୍ମହାର : ପ୍ରତି ଏକ ହଜାର ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ବର୍ଷକୁ ଜନ୍ମ ଲାଭ କରୁଥିବା ଜୀବନ୍ତ ଶିଶୁ ସଂଖ୍ୟାକୁ ଜନ୍ମହାର କୁହାଯାଏ । ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭାବେ ଜନ୍ମଲାଭ କରୁଥିବା ସମସ୍ତ ଶିଶୁସଂଖ୍ୟାକୁ ଜନ୍ମହାର କୁହାଯାଏ ନାହିଁ ।

(୨) ମୃତ୍ୟୁହାର : ପ୍ରତି ଏକ ହଜାର ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ବର୍ଷକୁ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କରୁଥିବା ଲୋକସଂଖ୍ୟାକୁ ମୃତ୍ୟୁହାର କୁହାଯାଏ । ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାର ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ପାର୍ଥକ୍ୟକୁ ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିବୃଦ୍ଧିହାର କୁହାଯାଏ । ଅଧିକାଂଶ ସମୟରେ ଜନ୍ମହାର, ମୃତ୍ୟୁହାର ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ହୋଇଥିବାରୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଘଟୁଛି ।

୧୯୮୦ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାରରେ ଅଧିକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଯୋଗୁଁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଦ୍ରୁତ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହୋଇଛି । ୧୯୮୧ ମସିହାପରେ ଜନ୍ମହାର ହ୍ରାସ ପାଇବା

ଆରମ୍ଭ ହୋଇଛି । ଏହା ଫଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର ମଧ୍ୟ କମିଛି । ବିଗତ ତିନି ଦଶନ୍ଧିରେ ସାଧାରଣ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସେବା ତଥା ଚିକିତ୍ସା ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି କାରଣରୁ ମହାମାରୀ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି । ଏହାର ପରିଣାମ ସ୍ୱରୂପ ମୃତ୍ୟୁହାର ହ୍ରାସ ପାଇଛି । ତଥାପି ମଧ୍ୟ କମ୍ ବୟସରେ ବିବାହ, ଅଶିକ୍ଷା ତଥା ଅସଫଳ ଜନ୍ମନିୟନ୍ତ୍ରଣ ପଦ୍ଧତି ଆଦି କାରଣରୁ ଜନ୍ମହାର ବୃଦ୍ଧିପାଇଛି ।

ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ : ଜନସଂଖ୍ୟାର ହ୍ରାସବୃଦ୍ଧିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଥିବା ଦୂରୀକାରଣ କାରଣଟି ହେଉଛି ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ । କୌଣସି ଦେଶ ବା ଅଞ୍ଚଳ ଭିତରେ ବା ଦେଶର ସୀମା ବାହାରକୁ ଲୋକଙ୍କ ଯିବା ଆସିବାକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କୁହାଯାଏ । ଦେଶଭିତରେ ହେଉଥିବା ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ଦ୍ୱାରା ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାରରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୁଏ ନାହିଁ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଗୋଟିଏ ଅଞ୍ଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ ।

ଭାରତରେ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ମୁଖ୍ୟତଃ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରୁ ସହରାଞ୍ଚଳକୁ ହୋଇଥାଏ । କୃଷି ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ପ୍ରଧାନ ଜୀବିକା । କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଯୁକ୍ତି ସୁଯୋଗ ସୀମିତ । ଏଥିଯୋଗୁଁ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ମାତ୍ର ସହରାଞ୍ଚଳରେ ନିଯୁକ୍ତି ସୁଯୋଗ ବ୍ୟାପକ । ଉନ୍ନତ ଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ତଥା ଉନ୍ନତ ଜୀବନଧାରଣାର ମାନ ଉପଲବ୍ଧ । ଏହା ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସହରାଞ୍ଚଳକୁ ଆକୃଷ୍ଟ କରିଛି । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଆକାରକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ସହ ଉତ୍ତମ ସହରାଞ୍ଚଳ ଓ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଗଠନକୁ ଉତ୍ତମ ବୟସ ଓ ଲିଙ୍ଗ ଭିତ୍ତିରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ଅନ୍ୟ ପରିଣତି ସ୍ୱରୂପ ସହରାଞ୍ଚଳର ଜନସଂଖ୍ୟା କ୍ରମାଗତ ଭାବେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି । ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ଦେଶର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ୧୭.୨୯ ଭାଗ ଲୋକ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ରହୁଥିବାବେଳେ ୨୦୧୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ଏହା ୨୭.୭୮ ପ୍ରତିଶତ ଥିଲା । ୨୦୧୧ ମସିହା ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରାୟ ୧/୩ ଅଂଶ ଲୋକ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ବାସ କରୁଥିବା ଅନୁମାନ କରାଯାଉଛି ।

ସହରାଞ୍ଚଳମାନଙ୍କରେ ମଧ୍ୟ ଅଭିବୃଦ୍ଧିରେ ଭିନ୍ନତା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । କାରଣ ପ୍ରତ୍ୟେକ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ସମସ୍ତ

ପ୍ରକାର ସୁବିଧା ସୁଯୋଗ ସମପରିମାଣରେ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ୧୯୯୧ରୁ ୨୦୦୧ ମସିହା ଗୋଟିଏ ଦଶନ୍ଧି ମଧ୍ୟରେ ଦଶଲକ୍ଷ ଜନସଂଖ୍ୟାରୁ ଅଧିକ ଜନସଂଖ୍ୟା ଥିବା ସହରସଂଖ୍ୟା ୨୩ ରୁ ୩୫ କୁ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । ଦେଶର ବଡ଼ ବଡ଼ ନଗରମାନଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ସେମାନଙ୍କ ଚାରିପଟେ ଛୋଟ ଛୋଟ ସହର ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ଏଗୁଡ଼ିକୁ ସହର ଗୋଷ୍ଠୀ (Urban Agglomeration) କୁହାଯାଏ । ସହରାଞ୍ଚଳରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ମାତ୍ରାଧିକ ବୃଦ୍ଧିଯୋଗୁଁ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଯୋଗାଣ, ଜଳଯୋଗାଣ, ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ପରିବହନ, ଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଆଦି ପ୍ରାବିଧିକ ସଂରଚନା ଚାହିଦା ପୂରଣରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି । ଜନସଂଖ୍ୟାର ମାତ୍ରାଧିକ ଘନତ୍ୱ ତଥା ପରିବେଶ ପ୍ରଦୂଷଣ ପରି ସମସ୍ୟା କ୍ରମଶଃ ଗୁରୁତର ହେଉଛି ।

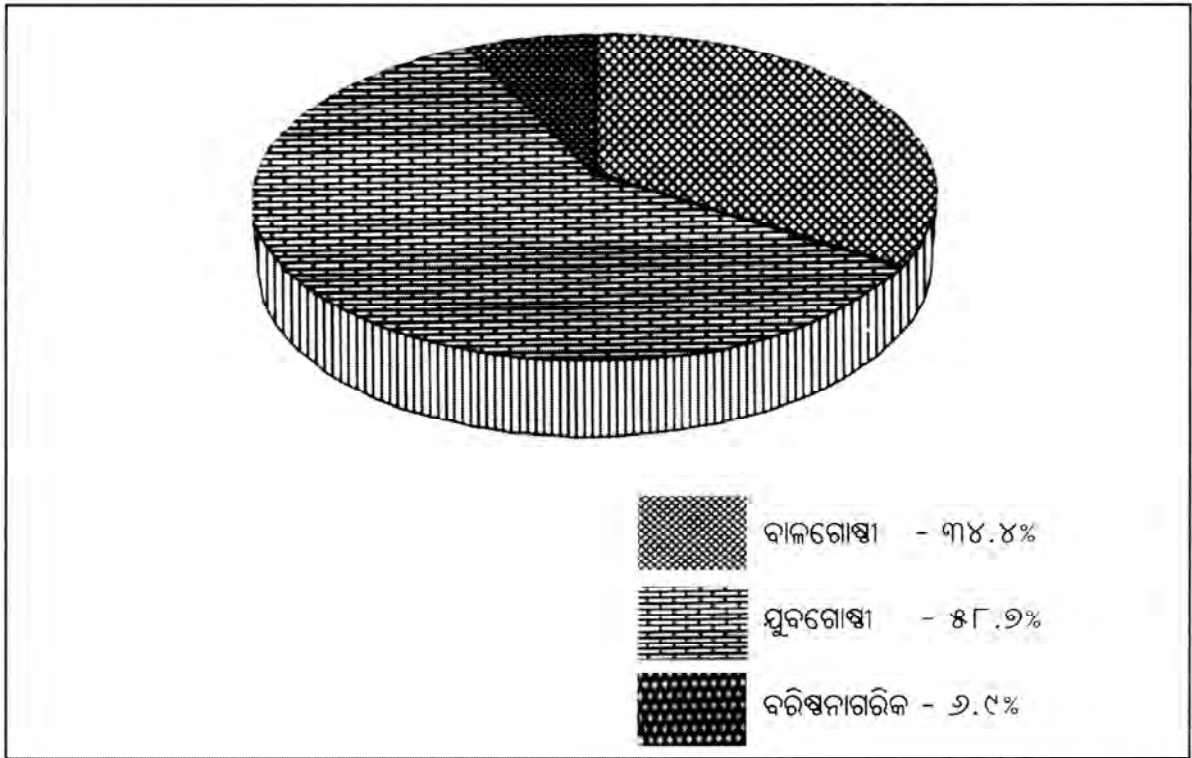
ଆୟୁ ଗଠନ (Age Composition) :

ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ବୟସ ଭେଦରେ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଏହାକୁ ଆୟୁଗଠନ

କୁହାଯାଏ । ଏହା ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଲକ୍ଷଣ । ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତିର ବୟସ ତାଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତା, କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଓ ଦକ୍ଷତାକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ଦେଶରେ ଥିବା ଶିଶୁସଂଖ୍ୟା, କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ଜନସଂଖ୍ୟା, ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଥିବା ଜନସଂଖ୍ୟା, ସାମାଜିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ଅବସ୍ଥାର ସୂଚକ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ତିନୋଟି ଗୋଷ୍ଠୀରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଯଥା : (୧) ବାଳଗୋଷ୍ଠୀ (୨) ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀ (୩) ବୃଦ୍ଧଗୋଷ୍ଠୀ / ବରିଷ୍ଠ ନାଗରିକ ।

ବାଳଗୋଷ୍ଠୀ : ୧୫ ବର୍ଷ ବୟସରୁ କମ୍ ବୟସର ପିଲାମାନେ ବାଳଗୋଷ୍ଠୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଆମଦେଶରେ ୦-୧୪ ବର୍ଷ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଜନସଂଖ୍ୟାର ପରିମାଣ ଅଧିକ । ଦେଶରେ ଉପଲବ୍ଧ ସମ୍ବଳର ଏକ ବୃହତ ଭାଗ ଏମାନଙ୍କର ଖାଦ୍ୟ, ବସ୍ତ୍ର, ଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ପାଇଁ ଖର୍ଚ୍ଚ ହେଉଛି ।

ଭାରତ-ଆୟୁଗଠନ

ସୁବଗୋଷ୍ଠୀ : ଅର୍ଥନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏମାନେ ଉପାର୍ଜନକ୍ଷମ । ବିଭିନ୍ନ ଉତ୍ପାଦନକାରୀ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା କିମ୍ବା କ୍ଷମତାଧରା ବ୍ୟକ୍ତି ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ମାନବ ସମ୍ବଳର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥାଏ । ୧୫ ବର୍ଷ ବୟସରୁ ୫୯ ବର୍ଷ ବୟସ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପୁରୁଷ ଏହି ଗୋଷ୍ଠୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ବୃଦ୍ଧଗୋଷ୍ଠୀ / ବରିଷ୍ଠ ନାଗରିକ : ୫୯ ବର୍ଷ ବୟସରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵବୟସର ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କୁ ବରିଷ୍ଠ ନାଗରିକ ବୋଲି ବିବେଚନା କରାଯାଇଥାଏ । ଅର୍ଥନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ଉପାର୍ଜନକ୍ଷମ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ସ୍ଵେଚ୍ଛାକୃତ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ପାରନ୍ତି କିନ୍ତୁ ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ସେମାନଙ୍କୁ ନିଯୁକ୍ତି ଦିଆଯାଇନଥାଏ । ୧୫ ବର୍ଷରୁ କମ୍ ଓ ୫୯ ବର୍ଷ ବୟସରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵ ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଜନସଂଖ୍ୟା କୁହାଯାଏ ।

ପୁରୁଷ-ନାରୀ ଅନୁପାତ (SEX RATIO)

ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ପ୍ରତି ଏକ ହଜାର ପୁରୁଷ ପିଢ଼ା ନାରୀମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟାକୁ ପୁରୁଷ-ନାରୀ ଅନୁପାତ କୁହାଯାଏ । ୧୯୦୧ ମସିହାର ଜନଗଣନା ଭିତ୍ତିରେ ପ୍ରତି ଏକ ହଜାର ପୁରୁଷ ପିଢ଼ା ନାରୀ ସଂଖ୍ୟା ୯୭୨ ଥିଲା । ଏହି ଅନୁପାତ ୨୦୧୧ରେ ୯୪୪ରେ ପହଞ୍ଚିଛି ।

(ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ? କେଉଁଲ ରାଜ୍ୟରେ ୨୦୦୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ପୁରୁଷ-ନାରୀ ଅନୁପାତ ୧୦୫୮ ଏବଂ ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗରେ ଏହା ୧୦୦୧)

ଜନଗଣନା ବର୍ଷ	ପୁରୁଷ ନାରୀ ଅନୁପାତ (ପ୍ରତି ଏକ ହଜାର ପୁରୁଷରେ)
୧୯୫୧	୯୪୬
୧୯୬୧	୯୪୧
୧୯୭୧	୯୩୦
୧୯୮୧	୯୩୪
୧୯୯୧	୯୨୯
୨୦୦୧	୯୩୩
୨୦୧୧	୯୪୪

(ଏହି ତାରତମ୍ୟର କାରଣ କ'ଣ ହୋଇପାରେ ?)

ସାକ୍ଷରତା : ୨୦୦୧ ମସିହା ଜନଗଣନାର ସର୍ତ୍ତ ଅନୁସାରେ ସାତବର୍ଷ ବା ତତ୍ତ୍ଵରୁ ବୟସର ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଭାଷା ଲେଖପଢ଼ି ବୁଝି ପାରୁଥିବ, ତାଙ୍କୁ ସାକ୍ଷର ବୋଲି ବିବେଚନା କରାଯାଏ । ସାଧାରଣତଃ ଜଣେ ଶିକ୍ଷିତ ନାଗରିକ ତାଙ୍କ ବିଜ୍ଞ ଚିନ୍ତାଧାରା ଦ୍ଵାରା ଉପଯୁକ୍ତ ମାର୍ଗ ଚୟନ କରି ବିଭିନ୍ନ ଗବେଷଣା ଓ ଉନ୍ନୟନ ପ୍ରକଳ୍ପ ନିଜ ହାତକୁ ନେଇଥାନ୍ତି । ନିମ୍ନ ସାକ୍ଷରତା ହାର ଦେଶର ଅର୍ଥନୈତିକ ଅଗ୍ରଗତିରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟିକରେ । ଆମ ଦେଶର ସାକ୍ଷରତା ହାର କ୍ରମଶଃ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି । ୧୯୦୧ ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ଆମ ଦେଶର ସାକ୍ଷରତା ହାର ଶତକଡ଼ା ୫ ରହିଥିଲା । ୨୦୧୧ ମସିହା ଜନଗଣନାଭିତ୍ତିରେ ସାକ୍ଷରତା ହାର ଶତକଡ଼ା ୭୪.୦୯ରେ ପହଞ୍ଚିଛି । ଦେଶର ଶତକଡ଼ା ୮୨.୧୪ ଭାଗ ପୁରୁଷ ସାକ୍ଷର ଏବଂ ଶତକଡ଼ା ୬୫.୪୦ ଭାଗ ନାରୀ ସାକ୍ଷର ଅଟନ୍ତି । ୨୦୦୧ ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ସାକ୍ଷରତା କ୍ଷେତ୍ରରେ କେରଳ ରାଜ୍ୟ ପ୍ରଥମସ୍ଥାନରେ ରହିଛି । ଏଠାରେ ସାକ୍ଷରତା ହାର ୯୦.୯୨% । ମିଜୋରାମ ଓ ଲାକ୍ଷାଦ୍ଵୀପରେ ସାକ୍ଷରତା ହାର ଯଥାକ୍ରମେ ୮୮.୪୯% ଏବଂ ୮୭.୫୧% । ୨୦୦୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ବିହାର ରାଜ୍ୟରେ ସାକ୍ଷରତାହାର ସର୍ବନିମ୍ନ । ନିମ୍ନ ସାକ୍ଷରତା ହାର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ଏକ କାରଣ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟକରେ । ଏହି କାରଣରୁ ରାଜସ୍ଥାନ, ବିହାର, ମଧ୍ୟପ୍ରଦେଶ, ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ଆଦି ରାଜ୍ୟରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି ।

ବୃଦ୍ଧିଗତ ଗଠନ :

ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନଧାରଣ ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ବୃଦ୍ଧି ଅବଲମ୍ବନ କରିଥାଏ । ବୃଦ୍ଧି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ କରିବାକୁ ବୃଦ୍ଧିଗଠନ କୁହାଯାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକୁ ପ୍ରାଥମିକ, ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ସେବାକ୍ଷେତ୍ର ଏହିପରି ତିନିଗୋଟି ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । କୃଷି, ପଶୁପାଳନ, ମତ୍ସ୍ୟଚାଷ, ଖଣିଜଦ୍ରବ୍ୟ ଉତ୍ତୋଳନ, ଅରଣ୍ୟ ସମ୍ବଳ ସଂଗ୍ରହ ତଥା ସଂରକ୍ଷଣ ଆଦି ବୃଦ୍ଧିଗୁଡ଼ିକୁ ମୌଳିକ ବୃଦ୍ଧି ବା ପ୍ରାଥମିକ ବୃଦ୍ଧି କୁହାଯାଏ । ପ୍ରକୃତିର ସହଯୋଗରେ କରାଯାଉଥିବାରୁ

ଏହା ପ୍ରାଥମିକ ବୃତ୍ତି ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ । ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କରେ ନୂତନ ଦ୍ରବ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାରେ ନିଯୁକ୍ତ ଜନସଂଖ୍ୟା ମାଧ୍ୟମିକ ଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଗତ । ଶିକ୍ଷା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ବ୍ୟାଙ୍କ, ବୀମା, ପରିବହନ ଓ ଯୋଗାଯୋଗ ତଥା ବାଣିଜ୍ୟ ଆଦି ବୃତ୍ତିକୁ ସେବାକ୍ଷେତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଉନ୍ନତ ଓ ବିକାଶଶୀଳ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କରେ ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟକରୁଥିବା ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ତାରତମ୍ୟ ଆସେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଉନ୍ନତ ରାଷ୍ଟ୍ରଗୁଡ଼ିକରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ସେବାକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ରାଷ୍ଟ୍ରମାନଙ୍କରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକଙ୍କ ଜୀବିକା ପ୍ରାଥମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସୀମିତ ଥାଏ । ଭାରତର ପ୍ରାୟ ଶତକଡ଼ା ୬୪ ଭାଗ ଲୋକ ପ୍ରାଥମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଯୋଜିତ । ମାଧ୍ୟମିକ ଓ ସେବାକ୍ଷେତ୍ରରେ ନିଯୋଜିତ ଜନସଂଖ୍ୟା ଯଥାକ୍ରମେ ୧୩% ଓ ୨୦% । ବିଗତ ପଚାଶ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ପ୍ରାଥମିକ ବୃତ୍ତିରୁ ମାଧ୍ୟମିକ ବୃତ୍ତି ଓ ସେବାକ୍ଷେତ୍ରକୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହା ଶିକ୍ଷାୟନ ଓ ସହରୀକରଣ ଯୋଗୁଁ ହୋଇଛି । ଏ ପ୍ରକାର ପ୍ରଭାବ ତାମିଲନାଡୁ, ମହାରାଷ୍ଟ୍ର, କର୍ଣ୍ଣାଟକ, କେରଳ ଆଦି ରାଜ୍ୟରେ ଅଧିକ ଦେଖାଯାଇଛି । ଓଡ଼ିଶା, ବିହାର ଓ ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ ଆଦି ରାଜ୍ୟରେ ଏବେ ମଧ୍ୟ କୃଷି ପ୍ରଧାନ ଜୀବିକା । ତେଣୁ ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଉକ୍ତ ରାଜ୍ୟମାନଙ୍କରେ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇପାରିନାହିଁ ।

ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ :

ଉତ୍ତମ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ବିକାଶ ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ଅନେକମାତ୍ରାରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ । ସ୍ୱାଧୀନତାର ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଉଦ୍ୟମ ଯୋଗୁଁ ଆମ ଦେଶର ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟାବସ୍ଥାରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉନ୍ନତି ହୋଇଛି । ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ମୃତ୍ୟୁହାର ପ୍ରତି ଏକ ହଜାର ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ୮.୧କୁ ଖସିଆସିଛି । ୨୦୦୯ କଳନା ଅନୁଯାୟୀ ଏହା ୬.୪ । ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ହାରାହାରି ପରମାୟୁ ୩୬.୭ ବର୍ଷ ଥିଲା । ମାତ୍ର ୨୦୦୧ ମସିହା ସୁଦ୍ଧା ଏହା ବୃଦ୍ଧି ପାଇ ୬୪.୬ ବର୍ଷରେ ପହଞ୍ଚିଛି । ୨୦୦୯ ମସିହା କଳନା ଅନୁଯାୟୀ ଏହା ୬୯.୯୦କୁ ବୃଦ୍ଧିପାଇଛି । ଦେଶରୁ ପ୍ଲେଗ୍, ବସନ୍ତଭଳି ମହାମାରୀ ବ୍ୟାଧି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଲୋପ ପାଇଛି । ଏହି ସଫଳତା ସତ୍ତ୍ୱେ ଭାରତୀୟ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟଗତ

ସମସ୍ୟା ଚିତ୍ରାଙ୍କନକ ପରିସ୍ଥିତିରେ ରହିଛି । ଉପଯୁକ୍ତ କ୍ୟାଲୋରୀଯୁକ୍ତ ଖାଦ୍ୟଭାର ଯୋଗୁଁ ଅନେକ ଲୋକ ଅପପୁଷ୍ଟି ରୋଗ ଭୋଗୁଛନ୍ତି । ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ବ୍ୟବସାୟ କରୁଥିବା ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ପ୍ରାୟ ଦୁଇତୃତୀୟାଂଶ ଲୋକଙ୍କ ପାଖକୁ ନିରାପଦ ପାନୀୟ ଜଳ, ମୌଳିକ ପରିମଳ ସୁବିଧା ପହଞ୍ଚିପାରିନାହିଁ । ଉପଯୁକ୍ତ ଜନସଂଖ୍ୟା ନୀତି ମାଧ୍ୟମରେ ଏହି ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ସମ୍ଭବ ହେବ ବୋଲି ଆଶା କରାଯାଉଛି ।

କୈଶୋର ଜନସଂଖ୍ୟା :

କୈଶୋର ଜନସଂଖ୍ୟା ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶ । ଦେଶର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ ପଞ୍ଚମାଂଶ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ପାଠ୍ୟାବଳୀ ୧୦ ରୁ ୧୯ ବର୍ଷ ବୟସର ବାଳକ ବାଳିକାମାନଙ୍କୁ କୈଶୋରଶ୍ରେଣୀ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଛି । ଏମାନେ ଆମ ଦେଶର ଭବିଷ୍ୟତ ସମ୍ଭଳ । ଏକ ଶିଶୁ କିମ୍ବା ପ୍ରାପ୍ତ ବୟସ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ତୁଳନାରେ ଏମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଅଧିକ ପୁଷ୍ଟିସାର ଯୁକ୍ତ ଖାଦ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ । ଅପପୁଷ୍ଟି ଯୋଗୁଁ ଏମାନଙ୍କ ଶାରୀରିକ ତଥା ମାନସିକ ବିକାଶ ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତରେ କୈଶୋର କୈଶୋରୀମାନଙ୍କୁ ମିଳୁଥିବା ଖାଦ୍ୟରେ ପ୍ରାୟ ଅଧିକାଂଶ ଖାଦ୍ୟସାରର ଅଭାବ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ହୋଇଥାଏ । ଦେଶର ଅଧିକାଂଶ କୈଶୋର କୈଶୋରୀ ରକ୍ତହୀନତାର ଶିକାର ହୋଇଥାନ୍ତି । ବିକାଶ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଏମାନଙ୍କ ସମସ୍ୟା ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ବିଶେଷକରି କୈଶୋରୀମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କ ସମସ୍ୟା ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ କରାଇବା ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଚେତନତା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଓ ସାକ୍ଷରତାର ଉନ୍ନତିର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ଜାତୀୟ ଜନସଂଖ୍ୟାନୀତି :

୨୦୦୦ ମସିହା ଜାତୀୟ ଜନସଂଖ୍ୟା ନୀତିରେ କୈଶୋରମାନଙ୍କୁ ଜାତୀୟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଂଶ ରୂପେ ବିବେଚନା କରାଯାଇଛି । ପୁଷ୍ଟିଯୁକ୍ତ ଖାଦ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ସହ କୈଶୋରୀବସ୍ଥାର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକତା ପାଇଁ ଏମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ବିଶେଷ ଦୃଷ୍ଟିର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।

ଏହି ଜନସଂଖ୍ୟା ନୀତିରେ ୨୦୪୫ ମସିହା ସୁଦ୍ଧା ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ସ୍ଥିରତା ଆଣିବା ପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖାଯାଇଛି । କୈଶୋରାବସ୍ଥା ପୂର୍ବରୁ ଗର୍ଭଧାରଣ ଓ ବିଭିନ୍ନ ଯୌନ ବିକାରଗ୍ରସ୍ତ ରୋଗ ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନତାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି । ବିବାହ ବୟସରେ ବୃଦ୍ଧି, ୧୪ ବର୍ଷ ବୟସ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅବାଧ ଓ ବାଧ୍ୟତାମୂଳକ ଶିକ୍ଷା, ପ୍ରାଥମିକ ତଥା ମାଧ୍ୟମିକ ଶ୍ରେଣୀରୁ ପାଠ୍ୟକ୍ରମ ଛାଡ଼ୁଥିବା ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ହ୍ରାସ ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଦ୍ୱାରା ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିରେ ସ୍ଥିରତା ଅଣାଯାଇପାରିବ । ଜନସଂଖ୍ୟା ରାଷ୍ଟ୍ରର ସବୁଠାରୁ ମୂଲ୍ୟବାନ ସମ୍ପଦ । ଏକ ସୁସ୍ଥ ଜନସଂଖ୍ୟା ଏକ ବୃହତ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ରାଷ୍ଟ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସମର୍ଥ ହେବ ।

ଓଡ଼ିଶାର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର ଶତକଡ଼ା ୧୩.୯୭ ଭାଗ ରହିଛି । ଏଠାରେ ପ୍ରଦତ୍ତ ସାରଣୀରେ ୧୯୫୧ ମସିହାଠାରୁ ୨୦୧୧ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଭାରତ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ ତୁଳନାତ୍ମକ ଅଧ୍ୟୟନ ସମ୍ଭବ ।

ପ୍ରଦତ୍ତ ସାରଣୀରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଉଛି ଯେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର ତୁଳନାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସଂଖ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧିହାର ୧୯୮୧ ମସିହାପରେ ହ୍ରାସ ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି । ଓଡ଼ିଶାର ଭୌଗୋଳିକ କ୍ଷେତ୍ରଫଳ ଭାରତର କ୍ଷେତ୍ରଫଳର ଶତକଡ଼ା ୪.୭୪ଭାଗ । ଆମ ରାଜ୍ୟର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ୧୯୫୧ ମସିହାରେ ୯୪, ୧୯୬୧ରେ ୧୧୩, ୧୯୭୧ରେ ୧୪୧, ୧୯୮୧ରେ ୧୬୯, ୧୯୯୧ରେ

ଭାରତ ଓ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସଂଖ୍ୟାର ତୁଳନାତ୍ମକ ସାରଣୀ (୧୯୫୧ ମସିହାରୁ ୨୦୧୧ ମସିହା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ)

ବର୍ଷ	ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା	ଦଶନ୍ଧିରେ ଶତକଡ଼ା ବୃଦ୍ଧିହାର	ଓଡ଼ିଶାର ଜନସଂଖ୍ୟା	ଦଶନ୍ଧିରେ ଶତକଡ଼ା ବୃଦ୍ଧିହାର
୧୯୫୧	୩୬୧୦୮୮୦୯୦	+୧୨.୫୦	୧୪୬୪୫୯୪୬	+୧୬.୩୫
୧୯୬୧	୪୩୯୨୩୪୭୭	+୧୯.୬୪	୧୭୫୪୮୮୪୬	+୧୯.୮୨
୧୯୭୧	୫୪୮୧୫୯୬୫୨	+୨୨.୧୦	୨୧୯୪୪୬୧୫	+୨୫.୦୫
୧୯୮୧	୬୮୩୩୨୯୦୯୭	+୨୨.୦୨	୨୬୩୫୨୭୧୩	+୨୦.୧୭
୧୯୯୧	୮୪୩୪୮୭୮୮୮	+୨୧.୪୦	୩୧୬୫୯୭୩୬	+୨୦.୦୬
୨୦୦୧	୧୦୨୭୦୧୫୨୭୪	+୧୯.୩୪	୩୬୭୦୬୯୨୦	+୧୫.୯୪
୨୦୧୧	୧୨୧୦୧୯୩୪୨୭	+୧୭.୬୫	୪,୧୯୪୭୩୬୮	+୧୩.୯୭

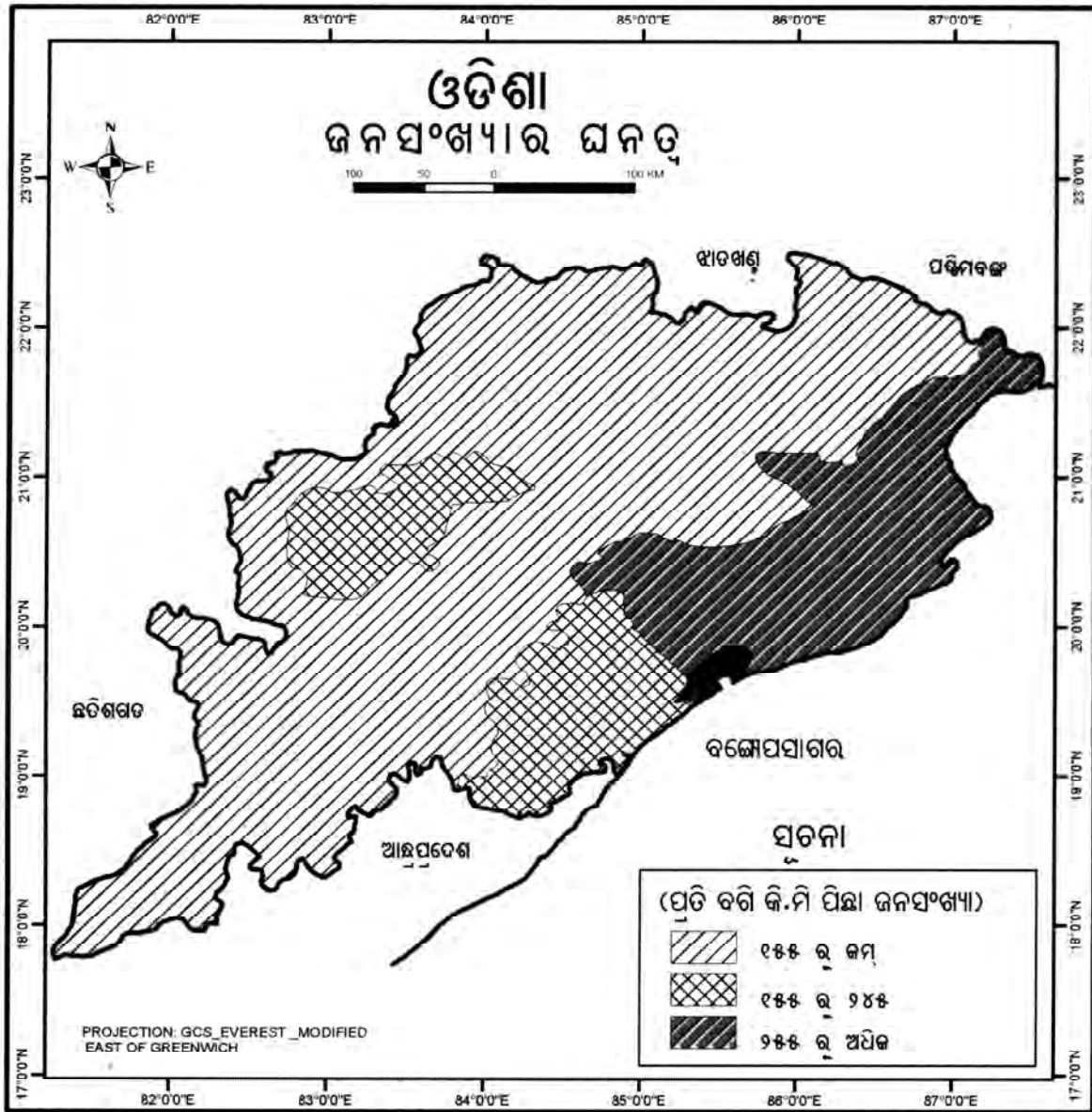
ଓଡ଼ିଶାର ଜନସଂଖ୍ୟା ଓ ବିତରଣ :

୨୦୧୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସଂଖ୍ୟା ୪ କୋଟି ୧୯ଲକ୍ଷ ହୋଇଛି । ଏହା ସମଗ୍ରଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ୩.୪୭ଭାଗ । ୨୦୦୧ ମସିହାରେ ଏହା ଶତକଡ଼ା ୩.୫୭ ଭାଗଥିଲା । ୨୦୦୧ ରୁ ୨୦୧୧ ମସିହା ଦଶନ୍ଧି ମଧ୍ୟରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିହାର ଶତକଡ଼ା ୧୭.୬୫ ରହିଥିବାବେଳେ

୨୦୩, ୨୦୦୧ ମସିହାରେ ୨୩୬ ଓ ୨୦୧୧ରେ ୨୮୯ରେ ପହଞ୍ଚିଛି । ୨୦୧୧ ମସିହାରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ୩୮୨ । ଏଣୁ ଓଡ଼ିଶାର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ସର୍ବଭାରତୀୟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଠାରୁ କମ୍ । ଗତ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଭାରତର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଚାରିଗୁଣ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ତିନିଗୁଣ ହୋଇଛି ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ସୁକ୍ଷମ ବଣ୍ଟନ ହୋଇନାହିଁ । ୨୦୦୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅଧିକାରୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଜଣାପଡ଼େ ୩୦ଟି ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରୁ ୧୨ଟି ଜିଲ୍ଲାର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ରାଜ୍ୟର ହାରାହାରି ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱଠାରୁ ଅଧିକ । ୧୨ଟି ଜିଲ୍ଲା ମଧ୍ୟରୁ ୯ଟି ଜିଲ୍ଲା ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଜିଲ୍ଲା । ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଓ ଜଗତସିଂହପୁର ଜିଲ୍ଲାଦ୍ୱୟର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ୬୦୦ରୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଓ କଟକ ଜିଲ୍ଲାର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ୫୯୫ । ଅପରପକ୍ଷରେ ମାଳା ଅଞ୍ଚଳରେ ଥିବା ଦେବଗଡ଼, ମାଲକାନଗିରି ଓ କନ୍ଧମାଳ

ଜିଲ୍ଲାର ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ୧୦୦ରୁ କମ୍ । ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକରେ ଉର୍ବର ସମତଳଭୂମି, ଗମନାଗମନର ସୁବିଧା, ଜଳସେଚନର ସୁବିଧା ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସୁବିଧା ମିଳୁଥିବାରୁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଘନତ୍ୱ ଅଧିକ । ଆମରାଜ୍ୟର ଗଞ୍ଜାମ, କଟକ, ମୟୂରଭଞ୍ଜ, ବାଲେଶ୍ୱର ଓ ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚଟି ଜନବହୁଳ ଜିଲ୍ଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ଦେବଗଡ଼ ଜିଲ୍ଲାର ଜନସଂଖ୍ୟା ସର୍ବନିମ୍ନ । ଏହା ଉପରକୁ କ୍ରମଶଃ ବୌଦ୍ଧ, ମାଲକାନଗିରି, ଝାରସୁଗୁଡ଼ା ଓ ଗଜପତି ରହିଛି ।

ମାନଚିତ୍ର 5.2

୨୦୧୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରତି ଏକହଜାର ପୁରୁଷରେ ୯୭୮ ମହିଳା ଅଛନ୍ତି । ସର୍ବଭାରତୀୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ୯୪୪ । ରାଜ୍ୟର ଜିଲ୍ଲାମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଗଜପତି, ରାୟଗଡ଼ା, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା, କନ୍ଧମାଳ, ନୂଆପଡ଼ା, ଜଳାହାଣ୍ଡି ଓ ଗଞ୍ଜାମରେ ପୁରୁଷ ନାରୀ ଅନୁପାତ ଅଧିକ । ଖୋର୍ଦ୍ଧା ଜିଲ୍ଲାରେ ପୁରୁଷ-ନାରୀ ଅନୁପାତ ସର୍ବନିମ୍ନ । ଏହା ପଛକୁ କଟକ, ନୟାଗଡ଼ ଓ ଅନୁଗୁଳ ଅଛି ।

ସାକ୍ଷରତା :

ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ସାକ୍ଷରତା ହାର ଶତକଡ଼ା ୭୪.୦୪ ଥିବାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାରେ ସାକ୍ଷରତା ହାର ଶତକଡ଼ା ୭୩.୪୫ ରହିଛି । ପ୍ରଥମ ପାଞ୍ଚଟି ସାକ୍ଷର ଜିଲ୍ଲା ହିସାବରେ ଖୋର୍ଦ୍ଧା, ଜଗତସିଂହପୁର, ପୁରୀ, କେନ୍ଦ୍ରାପଡ଼ା ଓ କଟକ ଅନ୍ୟତମ । କମ୍ ସାକ୍ଷର ଜିଲ୍ଲାଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ଯଥାକ୍ରମେ ମାଲକାନଗିରି, ନବରଙ୍ଗପୁର, ରାୟଗଡ଼ା, କୋରାପୁଟ ଓ ଗଜପତି । ସର୍ବାଧିକ ସାକ୍ଷର ଜିଲ୍ଲା ଖୋର୍ଦ୍ଧା ।

ହୋଇଥିବାବେଳେ ସର୍ବନିମ୍ନ ସାକ୍ଷର ଜିଲ୍ଲା ହେଲା ମାଲକାନଗିରି । ୨୦୧୧ ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ଓଡ଼ିଶାର ପୁରୁଷ ସାକ୍ଷରତା ହାର ୮୨.୪୦ ଶତକଡ଼ା ଓ ମହିଳା ସାକ୍ଷରତା ହାର ଶତକଡ଼ା ୬୪.୩୬ ଭାଗ । ୨୦୦୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଓଡ଼ିଶାର ୮୫.୦୩ ଭାଗ ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳରେ ବାସ କରୁଥିବାବେଳେ ଶତକଡ଼ା ୧୪.୯୭ ଭାଗ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ବାସ କରୁଛନ୍ତି । ୨୦୧୧ ମସିହାରେ ଏହା ୨୦%ରେ ପହଞ୍ଚିଛି କିନ୍ତୁ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ ପ୍ରାୟ ୨୭.୭୮ ଅଂଶ ଲୋକ ସହରାଞ୍ଚଳରେ ବାସ କରୁଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାର ଉପକୂଳବର୍ତ୍ତୀ ଜିଲ୍ଲାମାନଙ୍କରେ ରାଜ୍ୟର ସମଗ୍ର ସହରୀ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ୫୦ ଭାଗ ବାସ କରନ୍ତି ।

୨୦୦୧ ଜନଗଣନା ଅନୁଯାୟୀ ଓଡ଼ିଶାରେ ତପସିଲଭୁକ୍ତ ଜାତିର ଲୋକ ସମୁଦାୟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଶତକଡ଼ା ୧୬.୫୨ ଭାଗ ଓ ତପସିଲଭୁକ୍ତ ଉପଜାତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହା ୨୨.୩୧ ଭାଗ ଥିଲା । ୨୦୧୧ର ସର୍ବଶେଷ ତଥ୍ୟ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହସ୍ତଗତ ହୋଇନାହିଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

- ୧. ନିମ୍ନ ପ୍ରଦତ୍ତ ଚାରୋଟି ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟରୁ ସଠିକ୍ ଉତ୍ତରଟି ଲେଖ ।
 - (କ) ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ଯୋଗୁଁ ଜନସଂଖ୍ୟା ବିତରଣ ଓ ଗଠନରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇଥାଏ-
 - (i) ଯେଉଁ ଅଞ୍ଚଳରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ହୁଏ ।
 - (ii) ଯେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚନ୍ତି ।
 - (iii) ଉଭୟ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ଅଞ୍ଚଳ ଓ ପହଞ୍ଚିବା ଅଞ୍ଚଳ
 - (iv) କୌଣସିଟି ନୁହେଁ
 - (ଖ) ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ଅଧିକ ଶିଶୁ ବୃଦ୍ଧିହାରର କାରଣ
 - (i) ଉଚ୍ଚ ଜନ୍ମହାର
 - (ii) ଉଚ୍ଚ ମୃତ୍ୟୁହାର
 - (iii) ଆୟୁକାଳବୃଦ୍ଧି
 - (iv) ଅଧିକ ବିବାହିତ ଦମ୍ପତି

- (ଗ) ୨୦୦୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ କାହାକୁ ସାକ୍ଷର କୁହାଯାଏ ?
- ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜର ନାମ ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣେ
 - ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ଏକ ଭାଷାକୁ ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣୁଥିବେ
 - ୭ ବର୍ଷରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ବୟସର ବ୍ୟକ୍ତି କୌଣସି ଗୋଟିଏ ଭାଷା ଲେଖି ପଢ଼ି ସୁସ୍ଥିତପାରିଥିବେ
 - ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଲେଖିପଢ଼ି ଜାଣୁଥିବେ ଓ ଅଙ୍କ କଷି ପାରିଥିବେ
- (ଘ) ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଦିଗ କାହାକୁ ସୂଚୀତ କରେ ?
- ଗୋଟିଏ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଅଞ୍ଚଳର ଜନସଂଖ୍ୟା
 - ପ୍ରତିବର୍ଷ ଯେତେ ସଂଖ୍ୟକ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିପାଏ
 - ଜନସଂଖ୍ୟାର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ହାର
 - ପ୍ରତି ଏକହଜାର ପୁରୁଷ ମଧ୍ୟରେ ଥିବା ନାରୀ ସଂଖ୍ୟା ।

୨. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ସଂକ୍ଷେପରେ ଲେଖ ।

- ୧୯୮୧ ମସିହାପରେ ଭାରତରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଭିବୃଦ୍ଧିହାରରେ କାହିଁକି ହ୍ରାସ ଘଟିଛି ?
- ଜନସଂଖ୍ୟାବୃଦ୍ଧିର ମୁଖ୍ୟକାରଣ ଗୁଡ଼ିକ ଉଲ୍ଲେଖ କର ?
- ଆୟୁଗଠନ, ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାରର ସଂଜ୍ଞା ଲେଖ ?
- ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କିପରି ଜନସଂଖ୍ୟାର ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥାଏ ?
- ୧୯୨୧ ମସିହାକୁ କାହିଁକି ପ୍ରଧାନ ବିଭାଜନକାରୀ ବର୍ଷ ରୂପେ ନିଆଯାଇଛି ?

୩. ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

- ଜନ୍ମହାର ଓ ମୃତ୍ୟୁହାର
- କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ଜନସଂଖ୍ୟା ଓ ନିର୍ଭରଶୀଳ ଜନସଂଖ୍ୟା
- ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଓ ଜନସଂଖ୍ୟା ପରିବର୍ତ୍ତନ
- ପ୍ରାଥମିକ ବୃଦ୍ଧି ଓ ମାଧ୍ୟମିକ ବୃଦ୍ଧି

୪. ଜନସଂଖ୍ୟା କ'ଣ ? ଜନସଂଖ୍ୟା ଅଧ୍ୟୟନର କି ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି ?

୫. ବୃଦ୍ଧିଗତ ଗଠନ ଓ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ମଧ୍ୟରେ କି ପ୍ରକାର ସମ୍ପର୍କ ରହିଛି ତାକୁ ପ୍ରତିପାଦନ କର ।

୬. ଭାରତରେ ଦ୍ରୁତ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର କାରଣ ଉଲ୍ଲେଖ କର ।

୭. ଜନଗଣନାର ସଂଜ୍ଞା କ'ଣ ? ଏହାର କି ଗୁରୁତ୍ୱ ରହିଛି ?

୮. କେଉଁ କାରଣରୁ ଓଡ଼ିଶାରେ ଜନସଂଖ୍ୟାର ସୁକ୍ଷମ ବଦଳ ହୋଇନାହିଁ ?

୯. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଚିତ୍ରପଟା ଦିଅ ।

(କ) ନାରୀ-ପୁରୁଷ ଅନୁପାତ

(ଖ) ସହରଗୋଷ୍ଠୀ

(ଗ) ନିର୍ଭରଶୀଳ ଜନସଂଖ୍ୟା

(ଘ) କୈଶୋର ଜନସଂଖ୍ୟା

(ଙ) ସାକ୍ଷରତା ହାର

(ଚ) ଜନସଂଖ୍ୟା ନୀତି

ଶିକ୍ଷକଙ୍କ ପାଇଁ କାମ :

ଜନଗଣନା ଭିତ୍ତିକ କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକରେ ସର୍ବନିମ୍ନ ପାଞ୍ଚଟି ପ୍ରଶ୍ନ ରହିଥିବ । ଏହି ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କ ପରିବାର, ସେମାନଙ୍କର ଶ୍ରେଣୀ ଦକ୍ଷତା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଆଦି ସମ୍ପର୍କିତ ହୋଇଥିବ । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଉକ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ପୂରଣ କରିବେ । ଉକ୍ତ ସଂଖ୍ୟକ ତଥ୍ୟକୁ ନେଇ ବୃତ୍ତଲେଖ ତଥା ଗ୍ରାଫ ଜରିଆରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବାପାଇଁ ପ୍ରୟତ୍ନ କରିବେ ।

ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରକଳ୍ପ କାମ

୧. ତୁମେ ତୁମ ସାହିରେ ଥିବା ପାଞ୍ଚଟି ପରିବାରର ବିଭିନ୍ନ ତଥ୍ୟ ଯଥା : ଆର୍ଥିକ ଅବସ୍ଥା, ଶିକ୍ଷାଗତ ଯୋଗ୍ୟତା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ଜୀବନଶୈଳୀ, ପରିବାରର ଜନସଂଖ୍ୟା, ବିଭିନ୍ନ ଆୟୁର୍ବର୍ଗରେ ଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିସଂଖ୍ୟା, ସେମାନଙ୍କ ପାରିବାରିକ ସ୍ଥିତି ଆଦି ସମ୍ପର୍କରେ ଅଧ୍ୟୟନ କରି ସାରଣୀ ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

୨. ନିଜ ଶ୍ରେଣୀର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀ ଅନ୍ୟ ପାଞ୍ଚଜଣ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀଙ୍କ ଠାରୁ ଉପର ବର୍ଷିତ ତଥ୍ୟ ସଂଗ୍ରହ କରି ତାଲିକା ଆକାରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିବେ ।

•••

ଅର୍ଥନୀତି

ପ୍ରଥମ ଅଧ୍ୟାୟ

ପ୍ରଥମ ପାଠ - ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ

ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ କହିଲେ ସାଧାରଣତଃ ଦେଶର ଅର୍ଥନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଥିବା ଅଭିବୃଦ୍ଧିକୁ ବୁଝାଏ । ଅର୍ଥାତ୍, ଅନ୍ୟ ଭାଷାରେ କହିଲେ, ଦେଶର ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟ ଏବଂ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟରେ କ୍ରମାଗତ ବୃଦ୍ଧି ହେବା । କୌଣସି ଦେଶରେ ଉତ୍ପାଦିତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାର ମୁଦ୍ରାଗତ ମୂଲ୍ୟ ଏବଂ ବହିରାଗତ ଆୟ ସମୂହର ସମଷ୍ଟିକୁ ସେହି ଦେଶର ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟ କୁହାଯାଏ । ଜାତୀୟ ଆୟକୁ ସେହି ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ଭାଗ କଲେ ଉକ୍ତ ଦେଶର ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ଆକଳନ କରିହୁଏ ।

$$\text{ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ} = \frac{\text{ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟ}}{\text{ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟା}}$$

ଯେଉଁ ଦେଶର ଜାତୀୟ ଆୟରେ କ୍ରମାଗତ ବୃଦ୍ଧି ଘଟୁଥାଏ ଓ ଜନସଂଖ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଅବସ୍ଥାରେ ଥାଏ, ସେ ଦେଶର ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟରେ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଘଟେ । ପୃଥିବୀରେ ଏପରି ଅନେକ ଦେଶ ଅଛନ୍ତି ଯେଉଁମାନେକି ଜନସଂଖ୍ୟାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ନ କରିପାରିବା ଯୋଗୁ ଆର୍ଥନୀତିକ ଅଭିବୃଦ୍ଧି ସତ୍ତ୍ୱେ ସେମାନଙ୍କର ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟରେ ବୃଦ୍ଧି ହେଉନାହିଁ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ମଧ୍ୟ-ଆଫ୍ରିକୀୟ ଦେଶ ସମୂହ । ଉପଲବ୍ଧ ସମ୍ବଳର ବିନିଯୋଗ କରି ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟ ଏବଂ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟରେ ବୃଦ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ସବୁଦେଶ ଉଦ୍ୟମ କରିଥାନ୍ତି । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ କେବଳ ମୁଣ୍ଡପିଛା

ଆୟ ବା ଆୟସୂଚକ ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶର ମାପକାଠି ନୁହେଁ । କାରଣ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣର ମାନ ଯଦି ଉନ୍ନତ ନହୁଏ, ତାହେଲେ ତାକୁ ବିକାଶ କୁହାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ ଆୟବୃଦ୍ଧି ବିକାଶ ପାଇଁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିଲେହଁ, ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଜାତୀୟ ଆୟ ଏବଂ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟରେ ବୃଦ୍ଧି ସତ୍ତ୍ୱେ ସମାଜର ନିମ୍ନଆୟକାରୀ ଜନସାଧାରଣମାନଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣର ମାନରେ ଉନ୍ନତି ନହେଲେ ଏହାକୁ ବିକାଶ କୁହାଯିବ ନାହିଁ । ଆୟବୃଦ୍ଧି ଏବଂ ଏହାର ସୁଷମ ବଣ୍ଟନ ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣର ମାନରେ ଉନ୍ନତି ଏବଂ ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ ସମ୍ଭବପର ହୋଇଥାଏ । ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସର୍ତ୍ତଗୁଡ଼ିକ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ ।

- (୧) ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟ ଏବଂ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟରେ କ୍ରମାଗତ ବୃଦ୍ଧି ।
- (୨) ଜାତୀୟ ଆୟର ସୁଷମ ବଣ୍ଟନ ।
- (୩) ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଖାଦ୍ୟ, ବସ୍ତ୍ର, ବାସଗୃହ ଆଦି ପ୍ରାଥମିକ ସୁବିଧା ଏବଂ ବିଶେଷ କରି ଦରିଦ୍ର ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିବାର ସର୍ବନିମ୍ନ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ପ୍ରଦାନ ।
- (୪) ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଶିକ୍ଷା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟସେବା, ରୋଜଗାର ଆଦି ମୌଳିକ ସୁବିଧା ପ୍ରଦାନ ।

(୫) ସମସ୍ତଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନତା, ସମାନ ବ୍ୟବହାର, ନିରାପତ୍ତା ଏବଂ ସମ୍ମାନର ସହିତ ବଞ୍ଚିବାର ଅଧିକାର ପ୍ରଦାନ ଲଭ୍ୟାଦି ।

ଏଠାରେ କୁହାଯାଇପାରେ ଯେ ସାଧାରଣତଃ ଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣରମାନ ଉନ୍ନତ କରିବାପାଇଁ ନିୟମିତ କାମ, ଭଲ ଦରମା ବା ଭତ୍ତା କିମ୍ବା ସେମାନେ ଉତ୍ପାଦନ କୃଷିଜାତ ବା କୁଟୀରଶିଳ୍ପଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟର ଉଚିତ ମୂଲ୍ୟ ପାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାନ୍ତି । ଏହାଦ୍ୱାରା ସେମାନଙ୍କର ଆୟରେ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଥାଏ । ଏହାଛଡ଼ା ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱାଧୀନତା, ସମାନ ସୁଯୋଗ ଓ ଅଧିକାର, ନିଜସ୍ୱ ନିରାପତ୍ତା ଏବଂ ସମସ୍ତଙ୍କଠାରୁ ସମ୍ମାନ ଆଶା କରିଥାନ୍ତି ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶକୁ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ଅନୁଯାୟୀ ସାଧାରଣତଃ ବିକଶିତ ଓ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶ ଭାବରେ ଅଭିହିତ କରିପାରିବା । ଏଠାରେ ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ଯେ ଆମେ କିଭଳି ଭାବରେ ଦେଶଗୁଡ଼ିକୁ ତୁଳନା କରିପାରିବା ? ଏକ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଉ । ଏକ ଶ୍ରେଣୀରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ପିଲାଙ୍କୁ ଆମେ କିପରି ତୁଳନା କରିବା ? କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଉଚ୍ଚତା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ବୁଦ୍ଧିମତା, ପରୋପକାରିତା ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ-ସମାନ ଭାବରେ ନଥାଏ । ଗୋଟିଏ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟବାନ ପିଲା ବୁଦ୍ଧିମାନ ନ ହୋଇପାରେ ବା ଗୋଟିଏ ଭଲ ପଢୁଥିବା ପିଲା ପରୋପକାରୀ ନ ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଆମେ ତୁଳନା କଲାବେଳେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାପକାଠି ଅନୁସାରେ ହିଁ ତୁଳନା କରିଥାଉ । ଯେମିତିକି ଯଦି ଆମେ ସ୍କୁଲର ଏକ ପୁସ୍ତକ ଚିମ୍, ଏକ ବକ୍ତୃତା ଦେବା ପାଇଁ ଦଳ କିମ୍ବା ସଂଗୀତ ପ୍ରତିଯୋଗିତା ପାଇଁ ଦଳ ଚୟନ କରିବା, ତାହେଲେ ଆମକୁ ସେହି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ରର ଦକ୍ଷତାକୁ ଆଧାର କରି ଦଳ ଚୟନ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ବିକାଶ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ତୁଳନା ଠିକ୍ ସେହିପରି ହୋଇଥାଏ । ଏଠାରେ ସେମାନଙ୍କର ଆୟକୁ ହିଁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟପଦ୍ମ ଭାବେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥାଏ । ଯେଉଁ ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ଆୟର ପରିମାଣ ଅଧିକ ସେଗୁଡ଼ିକ ଜମ୍ ଆୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଦେଶ ଗୁଡ଼ିକ

ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ବିକଶିତ । ଏଠାରେ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଯେ, ଅଧିକ ଆୟର ଅର୍ଥ ଅଧିକ କ୍ରୟ କରିବାର ଶକ୍ତି ।

ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଆୟ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଯାଏ ଜାଣିବା । ଗୋଟିଏ ଦେଶର ଆୟ ହେଉଛି ସେ ଦେଶର ସମସ୍ତ ଲୋକଙ୍କର ଆୟର ସମଷ୍ଟି । ଏହା ସେହି ଦେଶର ସମୁଦାୟ ଆୟ (Total Income)କୁ ବୁଝାଏ । କିନ୍ତୁ ଆମେ ତୁଳନା କଲାବେଳେ ସମସ୍ତ ଆୟକୁ ବିଚାରକୁ ନେଇନଥାଉ । କାରଣ ସବୁଦେଶଗୁଡ଼ିକର ଜନସଂଖ୍ୟା ସମାନ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ଏଠାରେ ଆମେ ହାରାହାରି ଆୟ (Average Income) ଦ୍ୱାରା ହିଁ ତୁଳନା କରିଥାଉ ।

$$\text{ହାରାହାରି ଆୟ} = \frac{\text{ସମୁଦାୟ ଆୟ}}{\text{ସମୁଦାୟ ଜନସଂଖ୍ୟା}}$$

ଏହି ହାରାହାରି ଆୟକୁ ହିଁ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ (Per capita Income) ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

୨୦୦୬ ମସିହାରେ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରକାଶିତ ବିଶ୍ୱ ବିକାଶ ଚିଠା ଅନୁଯାୟୀ ପୃଥିବୀର ଦେଶଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ଭିତ୍ତିରେ ତୁଳନା କରାଯାଇ ବର୍ଗୀକରଣ କରାଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲେ ବିକଶିତ ଓ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶ ।

ବିକଶିତ ଦେଶ :

ବିଶ୍ୱ ବିକାଶ ଚିଠା ୨୦୦୬ ଅନୁଯାୟୀ ଯେଉଁ ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ବାର୍ଷିକ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ୪,୩୫,୫୦୦ ଟଙ୍କା ଏବଂ ଅଧିକ ସେମାନଙ୍କୁ ବିକଶିତ ଦେଶ ହିସାବରେ ଗଣନା କରାଯାଏ । ଏହି ଦେଶ ଗୁଡ଼ିକରେ ତିନୋଟି ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ :-

- ୧। ଏହି ଦେଶଗୁଡ଼ିକ ଶିଳ୍ପୋନ୍ନତ ଓ ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନ କୌଶଳରେ ପାରଙ୍ଗମ ଅଟନ୍ତି ।
- ୨। ଏହି ଦେଶର ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ଅଣପାରମ୍ପରିକ ଆର୍ଥିକ ଶକ୍ତିରେ ନିଯୋଜିତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।
- ୩। ଏହି ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନଯାପନର ପ୍ରଣାଳୀ ଅତି ଉଚ୍ଚମାନର ଅଟେ ।

ମନେରଖ :

ବିକଶିତ ଦେଶ	ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶ
୧ । ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା	୧ । ଭାରତ
୨ । ଜାପାନ୍	୨ । ବ୍ରାଜିଲ
୩ । ଜର୍ମାନୀ	୩ । ପାକିସ୍ତାନ
୪ । ଅଷ୍ଟ୍ରେଲିଆ	୪ । ଶ୍ରୀଲଙ୍କା
୫ । ଦକ୍ଷିଣ ଆଫ୍ରିକା	୫ । ବାଂଲାଦେଶ

ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶ

ଯେଉଁ ଦେଶର ଲୋକମାନଙ୍କର ବାର୍ଷିକ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ୪,୩୫,୫୦୦ ଟଙ୍କାରୁ କମ୍ ସେଗୁଡ଼ିକୁ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଏହି ଦେଶଗୁଡ଼ିକରେ ଚାରୋଟି ପ୍ରଧାନ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ, ଯଥା :-

- ୧ । ଏହି ଦେଶମାନଙ୍କରେ ଶିକ୍ଷାୟତନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦ୍ରୁତଗତିରେ ଚାଲିଛି ।
- ୨ । ଏହି ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନକୌଶଳ ଉଚ୍ଚକୋଟୀର ନୁହେଁ ।
- ୩ । ଏହି ଦେଶଗୁଡ଼ିକରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ପାରମ୍ପରିକ (କୃଷି ଏବଂ ଆନୁସଙ୍ଗିକ) କ୍ଷେତ୍ରରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି ।
- ୪ । ଏହି ଦେଶରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣର ମାନ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ନ୍ୟୁନ ଅଟେ ।

ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶମାନଙ୍କୁ ପୁନଶ୍ଚ ଦୁଇଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି, ଯଥା:- ମଧ୍ୟ ଆୟ ବିଶିଷ୍ଟ ଏବଂ ନିମ୍ନ ଆୟ ବିଶିଷ୍ଟ । ଯେଉଁ ଦେଶମାନଙ୍କର ମୁଣ୍ଡପିଛା ବାର୍ଷିକ ଆୟ ୩୩,୫୦୦ ଟଙ୍କାରୁ ୪,୩୫,୫୦୦ ଟଙ୍କା ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ, ସେମାନଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଆୟ ବର୍ଗ ଦେଶ ଭାବରେ ନାମିତ କରାଯାଇଅଛି । ବ୍ରାଜିଲ, ଜରାନ୍, ଆଜେର୍ସାନା, ଶ୍ରୀଲଙ୍କା ଆଦି ଦେଶ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର । ସେହିପରି ଯେଉଁ

ଦେଶର ମୁଣ୍ଡପିଛା ବାର୍ଷିକ ଆୟ ୩୩,୫୦୦ ଟଙ୍କାରୁ କମ୍ ସେମାନଙ୍କୁ ନିମ୍ନ ଆୟ ବର୍ଗର ଦେଶ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଭାରତ, ପାକିସ୍ତାନ, ବାଂଲାଦେଶ, କେନିଆ ଇତ୍ୟାଦି ଦେଶ ଏହି ଶ୍ରେଣୀର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

ମାନବ ବିକାଶ ସୂଚକ

(Human Development Index)

ସଂଯୁକ୍ତ ରାଷ୍ଟ୍ର ବିକାଶ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ (UNDP) ୧୯୯୦ ମସିହା ପରଠାରୁ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର ମାନବ ବିକାଶ ଚିଠା ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିଆସୁଅଛି । ଏହି ସୂଚକକୁ ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶର ସର୍ବାଧୁନିକ ପରିମାପକ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଏ । ଏହି ସୂଚକର ତିନୋଟି ଉପାଦାନ ରହିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

(୧) ଜନ୍ମ ସମୟରେ ଆୟୁର ସମ୍ଭାବନା (Life Expectancy)

(୨) ସାକ୍ଷରତା ହାର (Literacy Rate)

(୩) ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ (Per capita Income)

ଏହି ସୂଚକ ଅନୁଯାୟୀ ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶଗୁଡ଼ିକୁ ୦, ୦.୫ ଏବଂ ୧ ସୋପାନଭୁକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ଯେଉଁ ଦେଶଗୁଡ଼ିକର ସୂଚକର ମୂଲ୍ୟ (୦ - ୦.୪୯୯) ସେମାନଙ୍କର ବିକାଶର ସ୍ତର ନିମ୍ନ । ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସୂଚକର ମୂଲ୍ୟ (୦.୫ - ୦.୭୯୯) ମଧ୍ୟରେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ତର ମଧ୍ୟ ଓ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସୂଚକର ମୂଲ୍ୟ ୦.୮ ବା ତଦୁର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସେମାନଙ୍କର ବିକାଶର ସ୍ତର ଉଚ୍ଚ ଓ ଉନ୍ନତ । ୧୯୯୯ ମସିହାର ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତର ମାନବ ବିକାଶର ସୂଚକର ମୂଲ୍ୟ ୦.୫୭୧ ଓ ତାହା ୨୦୦୫ ମସିହା ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ବିଶେଷ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନଥିବାରୁ ଭାରତର ବିକାଶର ସ୍ତର ମଧ୍ୟ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ସାରଣୀକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଆମେ ଭାରତ ଓ ତା'ର କିଛି ପଡ଼ୋଶୀ ରାଷ୍ଟ୍ରର ମାନବ ବିକାଶ ସ୍ତରକୁ ତୁଳନା କରିପାରିବା ।

ଦେଶ	ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ (US Dollar)	ଜନ୍ମ ସମୟରେ ଆୟର ସମ୍ଭାବନା	ସାକ୍ଷରତା ହାର	ମାନବ ସୂଚକ ମୂଲ୍ୟର ର୍ୟାଙ୍କ, HDI (Rank)
ଶ୍ରୀଲଙ୍କା	୪୩୯୦	୭୪	୯୧	୯୩
ଭାରତ	୩୧୩୯	୬୪	୬୧	୧୨୬
ପାକିସ୍ତାନ	୨୨୨୫	୬୩	୫୦	୧୩୪
ନେପାଳ	୧୪୯୦	୬୨	୫୦	୧୩୮
ବାଂଲାଦେଶ	୧୮୭୦	୬୩	୪୧	୧୩୭

ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା

ଜନସାଧାରଣ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ ପାଇଁ ଦୈନନ୍ଦିନ କିଛି କିଛି କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଯଥା :- କୃଷି, କଳକାରଖାନାରେ କାମ, ଅଫିସ୍ ବା ବ୍ୟାଙ୍କ୍ ପ୍ରଭୃତିରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରନ୍ତି । ବଜାରରେ ବିକ୍ରି କରୁଥିବା ଦୋକାନୀ ମଧ୍ୟ ଏହି କାର୍ଯ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ଏହାକୁ ଆର୍ଥନୀତିକ କାର୍ଯ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହିପରି ସରକାର ମଧ୍ୟ କିଛି ଲୋକଙ୍କୁ ନିଯୋଜନ କରି, ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବା ଯୋଗାଇଦେଇ କିଛି ଆର୍ଥନୀତିକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ଆର୍ଥନୀତିକ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକ କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଜାଣରେ ନିର୍ବାହିତ ହେଲେ ସେହି ଜାଣକୁ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା କୁହାଯାଏ । ତେଣୁ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ହେଉଛି ଆର୍ଥନୀତିକ କାର୍ଯ୍ୟର ନିର୍ବାହ, ସଂଗଠନ ଓ ପରିଚାଳନା ପାଇଁ ଏକ ସମ୍ମିଳିତ ଜାଣ । ଏହା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ବଞ୍ଚିବାର ଉପାଦାନ ଯୋଗାଇଥାଏ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଯୋଜନ, ବିକାଶ, ଦରଦାମରେ ସ୍ଥିରତା ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଓ ଲୋକକଲ୍ୟାଣ ଆଦି ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଅଟେ ।

ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ନିର୍ବାହିତ ବିଭିନ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟ

ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ନିର୍ବାହିତ ହେଉଥିବା ଆର୍ଥନୀତିକ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ, ଯଥା :-

- (୧) ଉତ୍ପାଦନ
- (୨) ଉପଭୋଗ
- (୩) ସଞ୍ଚୟ ଓ ପୁଞ୍ଜିଗଠନ

(୧) ଉତ୍ପାଦନ : ଯେଉଁ ପ୍ରକ୍ରିୟାରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାରେ ବିନିମୟ ମୂଲ୍ୟଯୁକ୍ତ ଉପଯୋଗିତା ସୃଷ୍ଟି କରାଯାଏ ତାହାକୁ ଉତ୍ପାଦନ କହନ୍ତି । ଲୁହାପଥରରୁ ଲୁହା, ଧାନବାଣ, ପାଇଁରୁଟି ପ୍ରଭୃତି ଇତ୍ୟାଦି ଉତ୍ପାଦନର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

(୨) ଉପଭୋଗ : ଜୀବନଧାରଣ କରିବା ପାଇଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାର ଉପଯୋଗକୁ ଉପଭୋଗ କୁହାଯାଏ । ଭୋକ ହେଲେ ଖାଦ୍ୟ ଖାଇବା ଦ୍ୱାରା ଏହାର ଅଭାବ ପରିପୂରଣ ହୋଇଥାଏ । ସୂତରାଂ ଉତ୍ପାଦନକୁ ପ୍ରତିଯୋଗିତାର ସୃଷ୍ଟି ଏବଂ ଉପଭୋଗକୁ ଉପଯୋଗିତାର ଅନ୍ତ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ ।

(୩) ସଞ୍ଚୟ ଓ ପୁଞ୍ଜିଗଠନ :

ସଞ୍ଚୟ = ଉତ୍ପାଦନ (ଆୟ) - ଉପଭୋଗ (ବ୍ୟୟ)
 ଉତ୍ପାଦନ ଓ ଉପଭୋଗର ତାରତମ୍ୟକୁ ସଞ୍ଚୟ କୁହାଯାଏ । ସଞ୍ଚୟରୁ ହିଁ ପୁଞ୍ଜିଗଠନ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥାଏ ଓ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ଉତ୍ପାଦନ ବୃଦ୍ଧି କରାଯାଏ ।

ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ର :

ଜାତୀୟ ଆୟର ଆକଳନ କରିବାକୁ ହେଲେ ସାଧାରଣତଃ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ମୋଟାମୋଟି ତାରୋଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଏ । ଯଥା :-

- (୧) ପରିବାର (୨) ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ (୩) ସରକାର ଓ
- (୪) ବୈଦେଶିକ କ୍ଷେତ୍ର ।

(୧) ପରିବାର : ଏକ ଘରେ ବାସ କରୁଥିବା ଓ ଏକତ୍ର ରନ୍ଧନ କରି ଭୋଜନ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଏକ

ପରିବାରର ସଦସ୍ୟ ଅଟନ୍ତି । ଏମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପାରିବାରିକ ସମ୍ପର୍କ ରହିଥାଏ ।

(୨) ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ : ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ହେଉଛି ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକ ମୌଳିକ ଉତ୍ପାଦନକାରୀ ସଂସ୍ଥା । ଉତ୍ପାଦନର ସାଧନମାନଙ୍କୁ ଆୟୋଜିତ ଏବଂ ବ୍ୟବସ୍ଥିତ କରି ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବା ଉତ୍ପାଦନ କରୁଥିବା ସଂସ୍ଥାକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ କୁହାଯାଏ ।

(୩) ସରକାର : ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ସୁଚାରୁରୂପେ ପରିଚାଳନା ଓ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଥିବା ସଂସ୍ଥାକୁ ସରକାର କୁହାଯାଏ । ପରିବାର ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ମଧ୍ୟରେ ସୁସଂହତି, ସମନ୍ୱୟ ଓ ଯୋଗସୂତ୍ର ରକ୍ଷା କରିବା ହେଲା ସରକାରଙ୍କ ମୁଖ୍ୟ ଆର୍ଥନୀତିକ କାର୍ଯ୍ୟ । ସରକାର ଉତ୍ପାଦନ ପାଇ ସୁବିଧା ଓ ସୁଯୋଗ ଏବଂ ଉପଭୋଗ ପାଇଁ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବା ଇତ୍ୟାଦି ଯୋଗାଇ ଦେଇଥାନ୍ତି ।

(୪) ବୈଦେଶିକ କ୍ଷେତ୍ର : ପୃଥିବୀର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶମାନେ ସେମାନଙ୍କର ଉତ୍ପାଦିତ ସାମଗ୍ରୀର ଆମଦାନି ଏବଂ ରପ୍ତାନି ବୈଦେଶିକ କ୍ଷେତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ ସମ୍ପାଦନ କରିଥାନ୍ତି । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୁଞ୍ଜି ଏବଂ ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନକୌଶଳର ମଧ୍ୟ ଆଦାନପ୍ରଦାନ ହୋଇଥାଏ । ଏହାକୁ ପୃଥିବୀର ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।

ପୁନଶ୍ଚ ଆର୍ଥନୀତିକ କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ତିନୋଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି ।

(୧) ପ୍ରାଥମିକ ବା ମୌଳିକ କ୍ଷେତ୍ର

(୨) ମାଧ୍ୟମିକ କ୍ଷେତ୍ର

(୩) ତୃତୀୟ ବା ସେବାକ୍ଷେତ୍ର

(୧) ପ୍ରାଥମିକ କ୍ଷେତ୍ର : ଯେଉଁ କାର୍ଯ୍ୟ ଜଳ ଓ ଭୂମି ଭଳି ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରି ଉତ୍ପାଦନ କରାଯାଏ ତାହାକୁ ମୌଳିକ କ୍ଷେତ୍ର କୁହାଯାଏ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ଭୂମିରୁ ଉତ୍ପାଦନ କରାଯାଏ କିମ୍ବା ମାଟିତଳୁ ଉତ୍ତୋଳନ କରାଯାଏ । ଏ ପ୍ରକାର ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ମୌଳିକ ଦ୍ରବ୍ୟ କୁହାଯାଏ । କୃଷି, ପଶୁପାଳନ, ମହ୍ୟଚାଷ, ଖଣିଜ ପଦାର୍ଥ ଉତ୍ତୋଳନ, ଫଳ, ଫୁଲ, କ୍ଷୀର, ଅଣ୍ଡା, ମାଂସ, ଲୁହାପଥର, କୋଇଲା ଇତ୍ୟାଦିର ଉତ୍ପାଦନ ଇତ୍ୟାଦି ମୌଳିକ କ୍ଷେତ୍ରର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ ।

(୨) ମାଧ୍ୟମିକ କ୍ଷେତ୍ର : ମାଧ୍ୟମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୌଳିକ ଦ୍ରବ୍ୟକୁ କଞ୍ଚାମାଲ ରୂପେ ବ୍ୟବହାର କରି ଦ୍ରବ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଏ । କଳକାରଖାନା, ଶିଳ୍ପ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଜରିଆରେ ଏହି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଦ୍ରବ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ କରାଯାଏ । ଲୁହାପଥରରୁ ଲୁହା ଏବଂ ଇସ୍ପାତ, ତୁନପଥରରୁ ସିମେଣ୍ଟ, ଘାସ ଓ ବାଉଁଶରୁ କାଗଜ, କପାରୁ ସୁତା ଏବଂ ଲୁଗା, ଅଟା ଓ ମଇଦାରୁ ପାଉଁରୁଟି ଓ କେକ୍ ଇତ୍ୟାଦି ମାଧ୍ୟମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ କରାଯାଉଥିବା କେତୋଟି କାର୍ଯ୍ୟର ଉଦାହରଣ ଅଟେ ।

(୩) ତୃତୀୟ କ୍ଷେତ୍ର : ଏହାକୁ ସେବା କ୍ଷେତ୍ର ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଉଭୟ ମୌଳିକ ଓ ମାଧ୍ୟମିକ କ୍ଷେତ୍ରର କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ସହାୟକ ସେବାର ପ୍ରୟୋଜନ ହୋଇଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ- ଲୁହାପଥରରୁ ଲୁହା ଓ ଇସ୍ପାତ ତିଆରି କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରଥମେ ମାଟିତଳୁ ଲୁହାପଥରକୁ ଉତ୍ତୋଳନ କରିବା ଏବଂ ତା'ପରେ ତାକୁ କାରଖାନାକୁ ପରିବହନ କରିବା ଏବଂ ସର୍ବୋପରି ଶ୍ରମିକ ଓ ଇଞ୍ଜିନିୟରମାନଙ୍କର ସାହାଯ୍ୟ ଦରକାର ହୋଇଥାଏ । ଏ ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ ସେବାକ୍ଷେତ୍ରର ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ବାଣିଜ୍ୟ, ପରିବହନ, ଯୋଗାଯୋଗ, ବ୍ୟାଙ୍କ, ପୋଷ୍ଟଅଫିସ୍ ଆଦି ତୃତୀୟ କ୍ଷେତ୍ରର ଉଦାହରଣ ଅଟେ ।

ଘରୋଇ, ସରକାରୀ ଓ ମିଳିତକ୍ଷେତ୍ର

ଆର୍ଥନୀତିକ ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାର ଉତ୍ପାଦନ ସଂସ୍ଥାର ମାଲିକାନା ଭିତ୍ତିରେ ସମଗ୍ର ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ତିନିପ୍ରକାରରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ଯଥା- ଘରୋଇକ୍ଷେତ୍ର, ସରକାରୀକ୍ଷେତ୍ର ଓ ମିଳିତକ୍ଷେତ୍ର । ଘରୋଇକ୍ଷେତ୍ରର ମାଲିକ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ହୋଇଥିଲାବେଳେ ସରକାରୀକ୍ଷେତ୍ରରେ ମାଲିକାନା ସରକାରଙ୍କ ହାତରେ ଥାଏ । ମିଳିତ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉଭୟ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଓ ସରକାର ମାଲିକ ଅଟନ୍ତି ।

ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରକାରଭେଦ :

ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସୁଚାରୁରୂପେ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଦ୍ରବ୍ୟ ଓ ସେବାର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ସମ୍ବଳର ବିନିଯୋଗ କରି ଯଥା- ଭୂମି, ଶ୍ରମ, ପୁଞ୍ଜି ଓ ସଂଗଠନକୁ ଉପଯୋଗ କରି ଉତ୍ପାଦନ ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଚାଲାଇବା କରାଯାଇଥାଏ । ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର

ନାମକରଣ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରୋଟି ଭିତ୍ତିରେ କରାଯାଇଅଛି ।
ଯଥା :-

- (୧) ସମ୍ବଳର ମାଲିକାନା
- (୨) ସମ୍ବଳର ବ୍ୟବହାରର ନିଷ୍ପତ୍ତିକର୍ତ୍ତା
- (୩) ସମ୍ବଳର ବ୍ୟବହାର ଓ ଉତ୍ପାଦନର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ
- (୪) ସମ୍ବଳର ବ୍ୟବହାରର କ୍ରିୟାପଦ୍ଧତି

ଏହି ସବୁ ବିଷୟକୁ ଭିତ୍ତିକରି ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ
ତିନିଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଅଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା-

- (କ) ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା
- (ଖ) ସମାଜବାଦୀ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା
- (ଗ) ମିଶ୍ରିତ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା

(କ) ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା : ଏହି
ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ମୁକ୍ତବଜାର ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।
ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସମ୍ବଳର ମାଲିକ ଏବଂ ପରିଚାଳକ
ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବଜାର ଶକ୍ତି ଅନୁସାରେ ଏବଂ
ସର୍ବାଧିକ ଲାଭ ଆଶାରେ ଉତ୍ପାଦନର ନିଷ୍ପତ୍ତି ନିଆଯାଏ ।
ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକା, ଜାପାନ, ପଶ୍ଚିମ ଯୁରୋପୀୟ ଦେଶ
ସମୂହ ଏହି ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉଦାହରଣ ।

(ଖ) ସମାଜବାଦୀ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା : କାର୍ଲମାର୍କ୍ସଙ୍କୁ
ଏହି ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ଜନକ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ
ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଭିନ୍ନ ଅସୁବିଧା ଗୁଡ଼ିକରୁ ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାର
ସୃଷ୍ଟି । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସମ୍ବଳ ଓ ଉତ୍ପାଦନର ନିଷ୍ପତ୍ତି
ଏବଂ ତତ୍ତ୍ଵହିତ ସମସ୍ତ ସାଧନ ରାଷ୍ଟ୍ରର ମାଲିକାନାରେ
ରହିଥାଏ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଦେଶର ସମସ୍ତ ଆର୍ଥନୀତିକ
କାର୍ଯ୍ୟ ଏକ କେନ୍ଦ୍ରୀୟ ଯୋଜନା ପରିଷଦର ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ
ପରିଚାଳିତ ହୋଇଥାଏ । କ୍ୟୁବା, ପୂର୍ବତନ ସୋଭିଏଟ୍
ରଷ, ଭିଏତନାମ ଆଦି ଦେଶ ଏହି ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର
ଉଦାହରଣ ଅଟନ୍ତି ।

(ଗ) ମିଶ୍ରିତ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା : ୧୯୩୦ ଦଶକରେ
ବିଶ୍ଵର ପ୍ରାୟ ସବୁ ଦେଶର ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ସାମଗ୍ରିକ ଉତ୍ପାଦନ
ଓ ନିୟୋଜନ ଏକ ଉତ୍କଟ ନିମ୍ନସ୍ତରରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା ଏବଂ
୧୯୪୦ ଦଶକରେ ଦ୍ଵିତୀୟ ବିଶ୍ଵଯୁଦ୍ଧ ପରେ ପୃଥିବୀର
ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଆର୍ଥନୀତିକ ପରିସ୍ଥିତି ଜଟିଳ ଓ ମାନ୍ଦ

ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲା । ଏହା ମହାମାନ୍ଦାଅବସ୍ଥା (Great
Depression) ଭାବରେ ଖ୍ୟାତ । ଏହି ପରିସ୍ଥିତିରେ
ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ଦେଶର
ସରକାର କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୁକ୍ତ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ
କରିବାକୁ ଓ ବଜାରକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣମୁକ୍ତ ରଖିବା ପାଇଁ ନିଷ୍ପତ୍ତି
ନେଇଥିଲେ । ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଯୋଗୁଁ ଏକ ନୂତନ ପ୍ରକାରର
ଅର୍ଥନୀତି ଆବୁପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା ଯାହାକୁ ଆମେ ମିଶ୍ରିତ
ଅର୍ଥନୀତି ବୋଲି ଆଖ୍ୟା ଦେଇଛୁ । ଏହା ଏକ ଯୌଗିକ
ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଟେ । ଏଥିରେ ଉଭୟ ଘରୋଇ ଏବଂ
ସରକାରୀ ମାଲିକାନା କ୍ଷେତ୍ରର ସହାବସ୍ଥାନ ହୋଇଥାଏ ।
ଏହା ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ ଓ ସମାଜବାଦୀ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ମଧ୍ୟରେ
ସଂଯୋଗ ସ୍ଥାପନ କରୁଥିବା ଏକ ସୂତ୍ର ଅଟେ । ଏଥିରେ
ସରକାରୀ ମାଲିକାନା କ୍ଷେତ୍ର ଏବଂ ଘରୋଇ ମାଲିକାନା
କ୍ଷେତ୍ର ଉଭୟେ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷଙ୍କୁ ଡାକ ନିଜ ପ୍ରବେଷରେ
ନିଜନିଜର ଉନ୍ନତି, କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ
କରିଥାନ୍ତି । ଘରୋଇ ଉଦ୍ୟୋଗଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରତିଦ୍ଵନ୍ଦ୍ଵିତା
ନ ହୋଇ ପରସ୍ପରର ପରିପୂରକ ଭାବେ କାମ କରନ୍ତି ।
ଭାରତ, ଇଂଲଣ୍ଡ ଇତ୍ୟାଦି ଏହି ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ଉଦାହରଣ
ଅଟେ ।

ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା

ଭାରତ ଏକ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଏବଂ ଗ୍ରାମବହୁଳ ଦେଶ ।
ପୂର୍ବେ ଇଂରେଜମାନଙ୍କର ଶାସନ ପୂର୍ବରୁ ଲୋକମାନଙ୍କର
ଜୀବନଧାରଣର ମାନ ଉନ୍ନତ ଥିଲା । ଏହାର ବୈଦେଶିକ
ବାଣିଜ୍ୟସ୍ତର ମଧ୍ୟ ଉନ୍ନତ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ବ୍ରିଟିଶ ଶାସନ
କାଳରେ ଏହା ଏକ ଉପନିବେଶରେ ପରିଣତ ହେଲା ଏବଂ
ଏହାର କଞ୍ଚାମାଲ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ସମ୍ବଳକୁ ବ୍ୟବହାର
କରି ଇଂଲଣ୍ଡ ଶିଳ୍ପୋନ୍ନତ ହୋଇଥିଲା । ଇଂରେଜମାନେ
ସେହି ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ଭାରତରେ ବିକ୍ରୟ କରି ଭାରତର
ଅର୍ଥନୀତିକୁ ଶୋଷଣ କରୁଥିଲେ ଏବଂ ସ୍ଵାଧୀନତା ପ୍ରାପ୍ତି
ପରେ ଇଂରେଜମାନେ ଆମକୁ ଏକ ରୁଗଣ, ସ୍ଵାଣୁ ଏବଂ
ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଶିଷ୍ଟ ଭାରତ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ।
ସେହି ସମୟ ଠାରୁ ସରକାର ଦେଶର ବିକାଶ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ
ସ୍ତରରେ ବିଶେଷ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ କରିଆସୁଛନ୍ତି ଏବଂ ଏହାର

ପ୍ରଭାବରେ ଆମର ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟାପକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏବଂ କ୍ରମାଗତ ଭାବରେ ଉନ୍ନତି ହୋଇପାରିଛି । ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଆମକୁ ମୁଖ୍ୟତଃ ନିମ୍ନଲିଖିତ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟକୁ ଅନୁଶୀଳନ କରିବାକୁ ପଡ଼େ ।
ଯଥା :-

(କ) ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା

ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଏକ ମିଶ୍ରିତ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ମୁଖ୍ୟତଃ ଭାରତରେ ତିନୋଟି ଅର୍ଥନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଅଛି ।
ଯଥା:- ସରକାରୀକ୍ଷେତ୍ର, ଘରୋଇକ୍ଷେତ୍ର ବା ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଏବଂ ମିଳିତକ୍ଷେତ୍ର ବା ଯୌଥକ୍ଷେତ୍ର । ଭାରତୀୟ ଇସ୍ତାତ୍ ନିଗମ, ଭାରତୀୟ ରେଳବାଇ, ଭାରତୀୟ ସଂଚାର ନିଗମ ଲିମିଟେଡ଼, ଭାରତୀୟ ଆୟୁର୍ବିଜ୍ଞାନ ସଂସ୍ଥା, ଭାରତୀୟ ସେନା ଇତ୍ୟାଦି ସରକାରୀ କ୍ଷେତ୍ରର ଅଂଶବିଶେଷ ଅଟେ । ସେହିପରି କୁଟୀରଶିଳ୍ପ, କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟବସାୟୀ, କୃଷି ଏବଂ ପଶୁପାଳନ, ଟାଟା ମୋଟରସ୍, (ଇଣ୍ଡସ୍ଟ୍ରିଜ୍), ମାରୁତି ଉଦ୍ୟୋଗ, ପ୍ରୋକ୍ଟର ଏଣ୍ଡ ଗାୟଲ ଇଣ୍ଡିଆ, ଉଇପ୍ରୋ ପରି ବଡ଼ ବଡ଼ କମ୍ପାନୀ ଘରୋଇ ବା ବ୍ୟକ୍ତି କ୍ଷେତ୍ରର ଉଦାହରଣ ଅଟନ୍ତି । ସେହିପରି ଯୌଥକ୍ଷେତ୍ରରେ ସରକାରୀ ଏବଂ ଘରୋଇ କ୍ଷେତ୍ରର ମଧ୍ୟରେ ସମନ୍ୱୟ ରକ୍ଷାକରି କାର୍ଯ୍ୟ କରାଯାଇଥାଏ । ଯଥା- ସଡ଼କ ପରିବହନ, ମାଲ ପରିବହନ, ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ଦ୍ରବ୍ୟ ବଣ୍ଟନ, ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଉତ୍ପାଦନ ଏବଂ ବଣ୍ଟନ ଇତ୍ୟାଦି ।

(ଖ) ସରକାରୀ କ୍ଷେତ୍ର

ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସରକାରୀ କ୍ଷେତ୍ର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଅଟେ । ସରକାରୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଶିକ୍ଷା, ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ଯୋଗାଯୋଗ ଏବଂ ନିରାପତ୍ତା ଇତ୍ୟାଦି ଯୋଗାଇ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ପୁଣି ଦେଶର ବିକାଶ ପାଇଁ କୃଷି ଏବଂ ଶିଳ୍ପର ସମୃଦ୍ଧି ଏକାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଏଥିପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଭିତ୍ତିଭୂମି ଏବଂ ରଣ ଯୋଗାଇବା ହେଲା ଏହାର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ । ଯଦିଓ ୧୯୯୧ ମସିହା ପରଠାରୁ ଉଦାରୀକରଣ ନୀତିକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନ ଦିଆଯାଇଅଛି ଏବଂ ଏଥିପାଇଁ ସରକାରୀ କ୍ଷେତ୍ରର ଗୁରୁତ୍ୱକୁ କ୍ରମଶଃ ହ୍ରାସ କରାଯାଇଅଛି ତଥାପି

ଏହା ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗ ଅଟେ ।

(ଗ) ଯୋଜନା

ସ୍ୱାଧୀନତା ପରଠାରୁ ଭାରତରେ ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମମାନ ଯୋଜନା ମାଧ୍ୟମରେ କରାଯାଇଅଛି । ଭାରତୀୟ ଯୋଜନା କମିଶନ ଭାରତ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ୧୫ ମାର୍ଚ୍ଚ ୧୯୫୦ ମସିହାଠାରୁ ଗଠନ କରାଯାଇ ଦେଶର ବିକାଶ ପାଇଁ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଆସୁଅଛି । ୨୦୦୭ ମସିହା ଠାରୁ ଦେଶରେ ଏକାଦଶ ପଞ୍ଚବାର୍ଷିକ ଯୋଜନା କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହେଉଅଛି ।

(ଘ) ଦ୍ରୁତ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି

ଜନସଂଖ୍ୟା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତ ପୃଥିବୀରେ ଦ୍ୱିତୀୟ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି । (ଚୀନ୍ ପ୍ରଥମ) । ୨୦୦୧ ମସିହା ଜନଗଣନା ଅନୁସାରେ ଏହାର ଜନସଂଖ୍ୟା ୧୦୨ କୁ ୧୦୩ କୋଟି ମଧ୍ୟରେ ଥିଲା । ବୃଦ୍ଧିର ହାର କ୍ରମାଗତ ଭାବରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଆସୁଥିବାବେଳେ ଚଳିତ ଜନଗଣନା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରେ ତାହା କିଛିମାତ୍ରାରେ କମିବାର ଆଶା କରାଯାଏ । ତେବେ ଏହି ବୃଦ୍ଧିର ହାର ପାଖାପାଖି ୧୯୯୧ରୁ ୨୦୦୧ ମଧ୍ୟରେ ୨୨% ବୋଲି ଗଣନା କରାଯାଇଅଛି । ନିରକ୍ଷରତା ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ଏକ ପ୍ରମୁଖ କାରଣ ବୋଲି ଆଜି ବିବେଚନା କରାଯାଉଛି ।

(ଙ) ସ୍ୱଳ୍ପ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ

ଦେଶର ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟକୁ ଏହାର ଜନସଂଖ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ଭାଗକଲେ ସେହି ଦେଶର ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ଜଣାପଡ଼େ । ୨୦୦୨ ମସିହାରେ ପ୍ରକାଶିତ ବିଶ୍ୱ ବିକାଶ ରିପୋର୍ଟ (World Development Report) ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତର ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ୪୬୦ (ଆମେରିକୀୟ ଡଲାର) ଥିଲା ଯାହାକି ଅତି ନିମ୍ନ । ଏହା ଭାରତର ଦୁର୍ବଳ ଆର୍ଥିକ ସ୍ଥିତିର ପରିଚୟ ଦିଏ । ତେବେ ବିଗତ ଦିନମାନଙ୍କରେ ଭାରତର ଶିଳ୍ପ ସଂସ୍ଥାନର କ୍ରମାଗତ ବୃଦ୍ଧି ବିଶେଷତଃ ସୂଚନା ଏବଂ ପ୍ରମୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟାର ବୃଦ୍ଧି ଭାରତର ଅର୍ଥନୀତିକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରି ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟରେ ବୃଦ୍ଧି ଘଟାଇଛି ।

(ଗ) କୃଷିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ

ଭାରତ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏକ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ ଅଟେ । ତେଣୁ ଏହାର ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ତଦନୁଯାୟୀ କୃଷି ଉପରେ ପୁରାପୁରି ନିର୍ଭରଶୀଳ । ମୌସୁମୀ ପ୍ରବାହରେ ଅନିୟମିତତା ଯୋଗୁଁ ଏହାର ଅର୍ଥନୀତି ପ୍ରଭାବିତ ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ରୁତ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ଏବଂ ମନୁର ଶିଳ୍ପାୟନ ଯୋଗୁଁ ଭାରତର ଲୋକମାନେ କୃଷି ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ । ୨୦୦୩-୦୪ ବର୍ଷରେ ଭାରତର ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟର ପ୍ରାୟ ଏକ ଚତୁର୍ଥାଂଶ (୨୪.୪%) କୃଷିଭିତ୍ତିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମରୁ ଆସିଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ସେହିପରି ଭାରତର ମୋଟ ଶ୍ରମିକ ସଂଖ୍ୟାର (୫୬%) (ହାରାହାରି) କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୋଜିତ ହୋଇଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଦେଶର ମୋଟ ରପ୍ତାନି ମୂଲ୍ୟର (୧୩.୨%) କୃଷିଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟରୁ ଆସିଥାଏ ।

(ଘ) ଆୟ ଓ ସମ୍ପଦ ବଣ୍ଟନରେ ଅସମାନତା

ଭାରତରେ ଆୟ ଓ ସମ୍ପଦର ଅସମାନତା ସାଧାରଣତଃ ବ୍ୟକ୍ତି ଏବଂ ଆଞ୍ଚଳିକ ସ୍ତରରେ ଦେଖାଯାଏ । ବଡ଼ବଡ଼ ଉଦ୍ୟୋଗ ଯଥା, ବହୁରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଉଦ୍ୟୋଗ ଗୁଡ଼ିକରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କ ଆୟ ଅଧିକ ହୋଇଥିଲାବେଳେ ବହୁ ଲୋକ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ସୀମାରେଖାତଳେ ଅଛନ୍ତି । ଏପରିକି ଦୁଇବେଳା ଖାଇବାକୁ ବି ସେମାନେ ପାଇନଥାନ୍ତି । ୧୯୯୯-୨୦୦୦ ବର୍ଷର ଆକଳନ ଅନୁଯାୟୀ ଭାରତରେ ହାରାହାରି ୨୬.୧% ଲୋକ ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ସୀମାରେଖା ତଳେ ଥିଲେ । ଓଡ଼ିଶାରେ ଏହି ସଂଖ୍ୟା ଆହୁରି ଅଧିକ ଅଟେ । ୨୦୦୦-୦୧ ବର୍ଷରେ ପଞ୍ଜାବର ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ୨୫୬୫୨ ଟଙ୍କା ଥିଲାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ ୧୬୧୪୯ (୨୦୧୦) ଥିଲା । ଏହି ତାରତମ୍ୟ ଆଞ୍ଚଳିକ ଆର୍ଥିକନୈତିକ ବୈଷମ୍ୟର ସୂଚନା ଦିଏ । କେନ୍ଦ୍ର ଓ ରାଜ୍ୟ ସରକାରଙ୍କ ବିଭିନ୍ନ ଜନକଲ୍ୟାଣ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇଟଙ୍କିଆ ଚାଉଳ ଅନ୍ୟତମ । ଏହା ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ସୀମାରେଖା ତଳେ ଥିବା ଲୋକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ।

(ଙ) ବେକାରୀ

ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଲକ୍ଷଣ ହେଲା ବେକାରୀ ସମସ୍ୟା । ବେକାରୀମାନଙ୍କୁ ଦୁଇଭାଗରେ

ବିଭକ୍ତ କରାଯାଇଛି । (୧) ରତ୍ନକାଳୀନ ବେକାରୀ (୨) ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବେକାରୀ । ଭାରତ ଏକ ଜନବହୁଳ ଦେଶ ଏବଂ ଏଠାରେ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧିର ହାର ଅଧିକ ହେତୁ ବେକାରୀ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସମସ୍ୟା ରୂପେ ଦେଖାଦେଇଅଛି । ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ସାଙ୍ଗକୁ କର୍ମନିଯୁକ୍ତି ନ ମିଳିବା, ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରସାର ଯୋଗୁଁ ଶିକ୍ଷିତ ବେକାରମାନଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହେବା ଇତ୍ୟାଦି ବେକାରୀ ସମସ୍ୟାକୁ ଉତ୍ତର କରାଯାଇଛି । ଭାରତ ଏକ କୃଷିପ୍ରଧାନ ଦେଶ ଏବଂ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ କୃଷି ଏବଂ ତତ୍ସଂଲଗ୍ନ କାର୍ଯ୍ୟରେ ନିଯୋଜିତ ହୋଇଅଛି । ଯେହେତୁ କୃଷି ଏକ ରତ୍ନକାଳୀନ ବ୍ୟାପାର, କୃଷିକାର୍ଯ୍ୟ ପରେ ବର୍ଷର ଅନେକ ଦିନ ଲୋକମାନେ କିଛି କାମ କରିବାକୁ ପାଆନ୍ତି ନାହିଁ (କାରଣ ସବୁ ଜମିଗୁଡ଼ିକରେ ଜଳସେଚନ ସୁବିଧା ନାହିଁ) । ସେହିମାନଙ୍କୁ ରତ୍ନକାଳୀନ ବେକାରୀ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଉପଯୁକ୍ତ କର୍ମସଂସ୍ଥାନର ଅଭାବ ସାଙ୍ଗକୁ ଦ୍ରୁତ ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହେତୁ କୃଷିକ୍ଷେତ୍ରରେ ଆବଶ୍ୟକତା ଠାରୁ ଥର ଅଧିକ ଲୋକ କାମ କରନ୍ତି । ଖାଲି କୃଷି ନୁହେଁ କଳକାରଖାନା, ଘରୋଇ ସଂସ୍ଥା, ସରକାରୀ ସଂସ୍ଥା, ରିକ୍ତା ଚାଳକ, ଦିନ ମଜୁରିଆ ଇତ୍ୟାଦି କ୍ଷେତ୍ରରେ ସବୁବେଳେ ବଳକା ଶ୍ରମିକ ଅଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଚ୍ଛନ୍ନ ବେକାରୀ ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ବେକାରୀ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରରେ ପଦକ୍ଷେପମାନ ନିଆଯାଉଥିଲେ ହେଁ ଏହା ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ ଏବଂ ଏହା କ୍ରମଶଃ ଉତ୍ତର ହେବାରେ ଲାଗିଛି ।

(ଝ) ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦର ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଉପଯୋଗ :

ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦରେ ଆମ ଦେଶ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଏବଂ ଦେଶର ବିକାଶ ନିମନ୍ତେ ଏଗୁଡ଼ିକର ସଦୁପଯୋଗ ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ସମ୍ପଦର ପୂର୍ଣ୍ଣ ମାତ୍ରାରେ ଉପଯୋଗ ଆଜି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହୋଇପାରିନାହିଁ । ଯଥା- ଲୁହାପଥର, ମାଙ୍ଗାନିଜ, ବକ୍ସାଇଟ, କ୍ରୋମାଇଟ, କୋଇଲା ଇତ୍ୟାଦି ଖଣିଜ ପଦାର୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ପରିମାଣରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପୂର୍ଣ୍ଣମାତ୍ରାରେ ଉପଯୋଗ ହେଉନାହିଁ । ଏହାର ଅନ୍ୟ ଏକ କାରଣ ହେଲା ଅନୁନୂତ ଶିଳ୍ପ ଓ ବୈଷୟିକ ଜ୍ଞାନ କୌଶଳ । ଅବାଧ ଗଛକଟା ଦ୍ୱାରା ଜଙ୍ଗଲ ସମ୍ପଦ କ୍ଷୟ ହେବାରେ ଲାଗିଛି । ଜଳର ସଦୁପଯୋଗ ଏବଂ ସଂରକ୍ଷଣ ନ କରିବା

ଦ୍ୱାରା ଜଳସଂପଦ ମଧ୍ୟ କ୍ଷୟ ହେବାରେ ଲାଗିଛି । ଯାହାକି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟତାରେ ଏକ ବିରାଟ ବିପଦକୁ ଆବାହନ କରୁଛି ।

(ଟ) ନ୍ୟୁନତମ ଆଧାରିକ ସଂରଚନା

ବିଦ୍ୟୁତିକରଣ, ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ଚିକିତ୍ସାଳୟ, ଜଳସେଚନ, ପାନୀୟଜଳ ଯୋଗାଣ ଇତ୍ୟାଦିର ବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ଆଧାରିକ ସଂରଚନା ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଦେଶର ଅଭିବୃଦ୍ଧି ଓ ବିକାଶ ପାଇଁ ଏଗୁଡ଼ିକର ଭୂମିକା ଅତି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ଯେଉଁ ଦେଶର ଆଧାରିକ ସଂରଚନା ଯେତେ ଉନ୍ନତ, ସେ ଦେଶର ଅର୍ଥନୀତି ସେତେ ସମୃଦ୍ଧି । ଏଠାରେ ଏକ ଉଦାହରଣ ନିଆଯାଇପାରେ- ଯଥା, ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଆମେରିକାର ଆଧାରିକ ସଂରଚନା ତା'ର ଜନସଂଖ୍ୟା ତୁଳନାରେ ଏତେ

ବେଶି ଯେ ତା'ର ପ୍ରଭାବ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନଯାପନ ପ୍ରଣାଳୀରୁ ଜଣାପଡ଼େ । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ସୁବିଧା ଯୋଗାଇବା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମ ଦେଶ ସନ୍ତୋଷଜନକ ଅଗ୍ରଗତି କରିପାରିନାହିଁ । ଆମ ଦେଶର ମୋଟ ଜନସଂଖ୍ୟାର ଏକ ତୃତୀୟାଂଶ ଏବେ ବି ନିରକ୍ଷର (୨୦୦୧ରେ ୩୪.୬%) ଏବଂ ପାଖାପାଖି ଅଧାଅଧି ଗ୍ରାମକୁ ସଡ଼କପଥର ସୁବିଧା ଓ ବିଜୁଳି ଆଲୋକ ଯୋଗାଣ ସୁବିଧା କରାଯାଇନାହିଁ । ଏପରିକି ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅନେକ ଗ୍ରାମରେ ମଧ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ପାନୀୟ ଜଳ ଯୋଗାଣ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇପାରୁନାହିଁ ।

ତେଣୁ ଉପରୋକ୍ତ ସମସ୍ତ କାରଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅନୁଧ୍ୟାନ କଲେ ଜଣାପଡ଼େ ଯେ ଭାରତ ଏକ ଦୁର୍ବଳ ଆୟ ବିଶିଷ୍ଟ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ ଓ ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା

e. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

- (କ) ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?
- (ଖ) ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ ପାଇଁ କେଉଁ ଚାରୋଟି ସର୍ତ୍ତ ପୂରଣ ହେବା ଦରକାର ?
- (ଗ) ମାନବ ବିକାଶ ସୂଚକ କ'ଣ ଓ ଏହା କେଉଁ କେଉଁ ଉପାଦାନମାନଙ୍କୁ ନେଇ ନିରୂପଣ କରାଯାଏ ?
- (ଘ) ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ନାମକରଣ କିପରି ହୋଇଥାଏ ?
- (ଙ) ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ର ବିଷୟରେ ଲେଖ ।
- (ଚ) ପୂଞ୍ଜିବାଦୀ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଷୟରେ ସମ୍ୟକ ଧାରଣା ଦିଅ ।
- (ଛ) ସମାଜବାଦୀ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା କ'ଣ ? ଏହା ବିଷୟରେ ଲେଖ ।
- (ଜ) ମିଶ୍ରିତ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ଓ ଏହାର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କର ।
- (ଝ) ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ଦେଶ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ? ଏହିପରି କିଛି ଦେଶମାନଙ୍କର ଉଦାହରଣ ଦିଅ ।

- (ଝ) ବିକଶିତ ଦେଶର ସଂଜ୍ଞା ଦିଅ ।
- (ଟ) ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ବିଷୟରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- (ଠ) ଓଡ଼ିଶାର ଆର୍ଥନୀତିକ ରୂପରେଖ ସଂକ୍ଷେପରେ ପ୍ରଦାନ କର ।

୨. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କର ।

(କ) ଜାତୀୟ ଆୟ	(ଛ) ମାନବ ବିକାଶ ସୂଚକ
(ଖ) ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ	(ଜ) ବେକାରୀ
(ଗ) ଉତ୍ପାଦନ	(ଝ) ଦାରିଦ୍ର୍ୟ
(ଘ) ମୌଳିକ କ୍ଷେତ୍ର	(ଞ) ଅଣପାରମ୍ପରିକ ଆର୍ଥନୀତିକ କ୍ଷେତ୍ର
(ଟ) ତୃତୀୟକ କ୍ଷେତ୍ର	(ଟ) ସଂଚୟ ଓ ପୁଞ୍ଜିଗଠନ
(ଠ) ମାଧ୍ୟମିକ କ୍ଷେତ୍ର	(ଠ) ଉପଭୋଗ

୩. ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

- (କ) ବିକଶିତ ରାଷ୍ଟ୍ର ଓ ବିକାଶୋନ୍ମୁଖୀ ରାଷ୍ଟ୍ର
- (ଖ) ମାଧ୍ୟମିକ କ୍ଷେତ୍ର ଓ ସେବାକ୍ଷେତ୍ର
- (ଗ) ଜାତୀୟ ଆୟ ଓ ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ
- (ଘ) ସମାଜବାଦୀ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ଓ ମିଶ୍ରିତ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା
- (ଙ) ଉତ୍ପାଦନ ଓ ସଂଚୟ

୪. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

- (କ) ମୋଟ ଜାତୀୟ ଆୟକୁ ସମୁଦାୟ ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ଭାଗ କଲେ _____ ଆୟର ଆକଳନ କରିହୁଏ ।
(ମୁଣ୍ଡପିଛା ଆୟ, ମୁଣ୍ଡପିଛା ବ୍ୟୟ, ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ଆୟ)
- (ଖ) ଭାରତୀୟ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ _____ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ବୋଲି କୁହାଯାଏ ।
(ପୁଞ୍ଜିବାଦୀ, ସମାଜବାଦୀ, ମିଶ୍ରିତ)

୫. ତୁମ ପାଇଁ କାମ ।

- (କ) ତୁମ ଅଞ୍ଚଳରେ ମିଳୁଥିବା ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦର ସୁବିନିଯୋଗ ହେଉଛି କି ? ଏହାର ଏକ ଚିତ୍ରପଣା ଲେଖ ।
- (ଖ) ଓଡ଼ିଶାର ଅର୍ଥନୈତିକ ବିକାଶର ପ୍ରତିବନ୍ଧକଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ଓ ଏସବୁ କିପରି ଦୂରୀଭୂତ ହେବ ତା ସମ୍ପର୍କରେ ଏକ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

•••

ଦ୍ଵିତୀୟ ପାଠ

ମୁଦ୍ରା, ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ଏବଂ ବୀମା

Money, Banking and Insurance

ଆମର ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ ମୁଦ୍ରାର ବ୍ୟାପକ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ଏକ ପରିଚିତ ଦ୍ରବ୍ୟ । ଜିନିଷ କିଣାବିକାରେ ଏହା ପ୍ରମୁଖ ମାଧ୍ୟମ ଅଟେ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଆମେ ମୁଦ୍ରାକୁ ବ୍ୟବହାର କରି ବିଭିନ୍ନ ସେବା ପାଇ ପାରୁଛେ : ଯଥା- ମିସ୍ତ୍ରୀ, ମୂଲିଆ ଆଦିଙ୍କୁ ମୁଦ୍ରା ବିନିମୟରେ ବିଭିନ୍ନ ଗୃହ କାମରେ ଲଗାଇ ପାରୁଛେ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆମେ ମୁଦ୍ରାକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ବିନିମୟ ନ କରି ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଦାନ କରିବାର ଏକ ପ୍ରତିଜ୍ଞାପତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ କାର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପାଦନ କରିଥାଉ ।

ମୁଦ୍ରା ଆଧୁନିକ ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଏକ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଙ୍ଗ । ତେଣୁ ଆଧୁନିକ ଅର୍ଥନୀତିକୁ ମୁଦ୍ରା ଅର୍ଥନୀତି ବୋଲି କୁହାଯାଏ । ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ରୀମାନେ ମୁଦ୍ରାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଫେସର ଫ୍ରାନ୍ସିସ୍ ଡ୍ଵାକରଙ୍କ ମତରେ ମୁଦ୍ରାର ସଂଜ୍ଞା ହେଲା “ମୁଦ୍ରା ଯାହା କରେ ତାହା ହିଁ ମୁଦ୍ରା” (Money is what money does) । ମୁଦ୍ରାର କାର୍ଯ୍ୟାବଳୀ ହିଁ ମୁଦ୍ରାର ପରିଚୟ । କୌଣସି ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଦ୍ରବ୍ୟକୁ ମୁଦ୍ରାର ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ । କାରଣ କୌଣସି ଦ୍ରବ୍ୟ ଯଦି ମୁଦ୍ରାର କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ତେବେ ତାକୁ ମୁଦ୍ରା ବୋଲି କହିବାକୁ ହେବ ।

ଏଥିରୁ ଜଣାଗଲା ଯେ, କୌଣସି ଦ୍ରବ୍ୟ ଯଦି ଦେଶନେଶର ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ କାର୍ଯ୍ୟ କରେ ତା’ ହେଲେ ତାକୁ ମୁଦ୍ରାର ଆଖ୍ୟା ଦିଆଯିବ । କିନ୍ତୁ ତୁମେ ଜାଣିଛ କି ? ପୁରାତନ କାଳରେ ମୁଦ୍ରାର ଆକାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଥିଲା ।

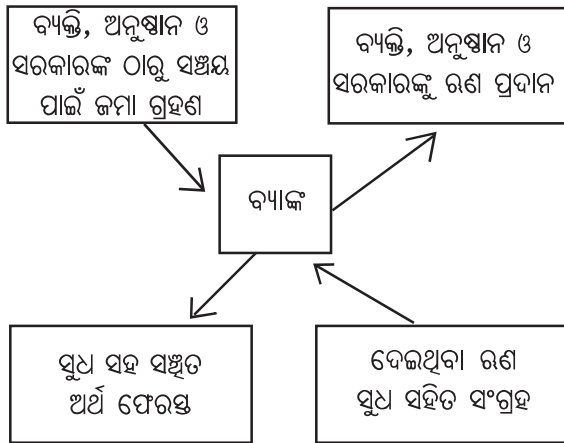
ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ, ପୂର୍ବକାଳରେ ଭାରତୀୟ ମାନେ ଖାଦ୍ୟଶସ୍ୟ ଓ ଗୋରୁଗାଈମାନଙ୍କୁ ମୁଦ୍ରା ହିସାବରେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିଲେ । ତା’ପରେ ଧାତୁ ନିର୍ମିତ ମୁଦ୍ରାର ଯୁଗ ଆରମ୍ଭ ହେଲା । ସେତେବେଳେ ସୁନା, ରୂପା ଓ ତମ୍ବା ଆଦି ଧାତୁ ନିର୍ମିତ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଚଳନ କରାଯାଇ ଥିଲା । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ମୁଦ୍ରାର ରୂପ ବଦଳିଗଲା ଏବଂ ମୁଖ୍ୟତଃ ଏହା କାଗଜରୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଗଲା । ଏହା ସହିତ ସୁନା ଓ ରୂପା ନିର୍ମିତ ମୁଦ୍ରା ଲୋପ ପାଇଲା । ଅଧୁନା କେବଳ ନିକେଲ ବା ବ୍ରୋଞ୍ଜ ଧାତୁ ନିର୍ମିତ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଚଳିତ ହେଉଛି ।

ଏଠାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ ଯେ, ଏକ କାଗଜ ନିର୍ମିତ ନୋଟ୍ ବା ଟଙ୍କା ଓ ଧାତୁ ନିର୍ମିତ ମୁଦ୍ରାକୁ ଦେଶନେଶର ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ କାହିଁକି ସ୍ଵୀକାର କରାଯିବ ? ତା’ର କାରଣ ହେଲା ଏହି ଟଙ୍କା ବା ମୁଦ୍ରାକୁ ଦେଶର ସରକାର ସ୍ଵୀକୃତି ଦେଇଥାନ୍ତି । ଆମ ଦେଶରେ ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ଭାରତୀୟ ରିଜର୍ଭ ବ୍ୟାଙ୍କ ଏହି ମୁଦ୍ରାକୁ ପ୍ରଚଳନ କରିଥାନ୍ତି । ଏହି ମୁଦ୍ରାକୁ କେହି ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଦେଶନେଶର ମାଧ୍ୟମ ବୋଲି ଅସ୍ଵୀକାର କରିପାରିବେ ନାହିଁ । ଆଇନତଃ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ସଂସ୍ଥାର ମୁଦ୍ରାପ୍ରଚଳନ କରିବାର କ୍ଷମତା ନାହିଁ ।

ବ୍ୟାଙ୍କ :

ମୁଦ୍ରା ପରିଚାଳନାରେ ବ୍ୟାଙ୍କ୍ ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଭୂମିକା ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ ବ୍ୟାଙ୍କ୍ ହେଉଛି ଏକ ସଂସ୍ଥା ଯେଉଁଠାରେ ଲୋକମାନେ ସେମାନଙ୍କର ବଳକା ଅର୍ଥକୁ ଜମା କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ବଦଳରେ ସୁଧ ଆକାରରେ

କିଛି ଅର୍ଥ ପାଇଥାନ୍ତି । ଏଥିସହିତ ଲୋକମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଆବଶ୍ୟକତା ପାଇଁ ବ୍ୟାଙ୍କରୁ ରଣ କରିଥାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଜମା ରଖିବା ଓ ରଣ ଦେବା ନିମନ୍ତେ ଆମ ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବ୍ୟାଙ୍କ ଏକ ସଂସ୍ଥାଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ବ୍ୟାଙ୍କ ରଣକାରୀଙ୍କ ଠାରୁ ଅଧିକ ସୁଧ ନେଇଥାଏ, ମାତ୍ର ଜମାକାରୀମାନଙ୍କୁ ତୁଳନାତ୍ମକଭାବେ କମ୍ ସୁଧ ଦେଇଥାଏ । ନିମ୍ନସ୍ଥ ଚିତ୍ରକୁ ଦେଖ :

ବ୍ୟାଙ୍କ ଜମାର ପ୍ରକାର ଭେଦ :

ପାରମ୍ପରିକ ଭାବେ ଭାରତରେ ଚାରିପ୍ରକାର ଜମାଖାତା ରହିଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ହେଲା ସଞ୍ଚୟ ଜମା (Saving Account), ଚାଲୁ ଜମା (Current Account), ପୁନଃ ପୌନିକ ଜମା (Recurring Deposit Account), ଆବର୍ତ୍ତୀ ଜମା (Fixed Deposit) ।

ସଞ୍ଚୟ ଜମା ଖାତା (Saving Account) : ଏହି ଜମା ସାଧାରଣ ଲୋକମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଶେଷ ଭାବେ ଆଦୃତ । ଏହା ଲୋକମାନଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ବଳକା ଅର୍ଥକୁ ସଞ୍ଚୟ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରୋତ୍ସାହିତ କରିଥାଏ । ମାତ୍ର ଏଥିରେ ସଞ୍ଚିତ ଅର୍ଥ ଉପରେ କମ୍ ସୁଧ ମିଳିଥାଏ । ଏହି ଜମା ଖାତା ଏକକ ବା ଯୌଥ ଭାବେ ଖୋଲାଯାଇ ପାରେ । ଆବଶ୍ୟକ ସମୟରେ ଗ୍ରାହକ ଏହି ଜମା ଖାତାରୁ ଅର୍ଥ ଉଠାଣ କରିପାରେ । ଏହି ପ୍ରକାର ଜମା ଖାତାରୁ ବିଭିନ୍ନ

ଉପାୟରେ ଯଥା- ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷଭାବେ, ଚେକ୍ ଦ୍ୱାରା ବା ଇଣ୍ଟରନେଟ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ମାଧ୍ୟମରେ ଅର୍ଥ ଉଠାଣ ଓ ଜମା କରାଯାଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟାଙ୍କରେ ଏଥିପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନିୟମ ରହିଥାଏ । କେତେକ ବ୍ୟାଙ୍କ ମୌଳିକ ସଞ୍ଚୟ ଖାତା (Basic Saving Bank) ପ୍ରଚଳନ କରିଛନ୍ତି, ଯେଉଁଥିରେ ସର୍ବନିମ୍ନ ଜମା ରଖିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ନଥାଏ । ଆଉ କେତେକ ବ୍ୟାଙ୍କରେ ସର୍ବନିମ୍ନ ଜମା ରଖିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି । ଚାଲୁଜମାରେ ସୁଧ ମିଳୁ ନଥିବା ବେଳେ ସଞ୍ଚୟ ଖାତାରେ କିଛି ପରିମାଣରେ ସୁଧ ମିଳିଥାଏ ।

ଚାଲୁ ଜମା ଖାତା (Current Account) : ଏହି ଜମା ଖାତା ମୁଖ୍ୟତଃ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ସଂସ୍ଥା ସରକାରୀ ଓ ଘରୋଇ କମ୍ପାନୀ, ଗ୍ରନ୍ଥ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ଖୋଲା ଯାଇଥାଏ । ଏହି ଖାତାରେ ଅଧିକ ପରିମାଣରେ ଅର୍ଥ ଦେଶନେଶ ହୋଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ଅଧିକ ପରିମାଣର ଅର୍ଥ ଆଦାୟ ହେବା ସହିତ ଅଧିକ ପରିମାଣର ଅର୍ଥ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥାଏ । ଏହି ଜମାରେ ଅର୍ଥ ଜମା ଓ ଉଠାଣ ଉପରେ କୌଣସି କଟକଣା ନଥାଏ ।

ପୁନଃପୌନିକ ଜମା ଖାତା (Recurring Deposit) : ଏହି ପ୍ରକାର ଜମାଖାତାକୁ ଆର୍.ଡି. (R.D.) ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର ଜମାରେ ଗ୍ରାହକ ନିୟମିତଭାବେ କିଛି ପରିମାଣରେ ଅର୍ଥ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ପାଇଁ ସଞ୍ଚୟ କରିଥାଏ ଏବଂ ଏଥିରେ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଭାବେ ଅଧିକ ସୁଧ ମିଳିଥାଏ । କୌଣସି ବିଶେଷ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଯଥା- ଉଚ୍ଚଶିକ୍ଷା, ଗୃହ ନିର୍ମାଣ, ମୋଟର ଯାନ କ୍ରୟ ଏବଂ ଭବିଷ୍ୟତ ଅର୍ଥ ଆବଶ୍ୟକତା ଇତ୍ୟାଦି ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଉତ୍ତମ ମାଧ୍ୟମ । ଏହି ଜମା ଏକକ ଭାବେ ବା ଯୌଥଭାବେ ଖୋଲା ଯାଇପାରେ ।

ଆବର୍ତ୍ତୀ ଜମା ଖାତା (Fixed Deposit) : ଏହାକୁ ସାଧାରଣତଃ ଏଫ.ଡି (F.D.) ଆକାଉଣ୍ଟ

କୁହାଯାଏ । ଏଥିରେ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ପରିମାଣର ଅର୍ଥ ଜମା କରାଯାଇଥାଏ ଏବଂ ଏଥିରେ ଜମା ରଖାଯାଇଥିବା ଟଙ୍କା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ପୂର୍ବରୁ ବାହାର କରାଯିବାର ସୁବିଧା ନଥାଏ । ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟାବଧି ପରେ ସଞ୍ଚୟ ଅର୍ଥକୁ ସୁଧ ସହିତ ଫେରସ୍ତ କରାଯାଇଥାଏ । ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟାଙ୍କରେ ଏଥି ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ନିୟମ ରହିଥାଏ । ପରିପକ୍ୱ ଧନରାଶିକୁ ପୁନଃ ସଞ୍ଚୟ କରାଯାଇପାରେ । ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ସମୟାବଧି ପୂର୍ବରୁ ଜମାକର୍ତ୍ତା କିଛି ଜୋରିମାନା ସହ ଜମା ଅର୍ଥ ଫେରସ୍ତ ପାଇପାରିବେ ।

ବ୍ୟାଙ୍କ ରଣ :

କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ବା ସଂସ୍ଥାଠାରୁ ଅର୍ଥ ନେଇ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ପରେ ମୂଳ ସହ ସୁଧ ଅର୍ଥ ଫେରସ୍ତ କରିବା ପ୍ରକ୍ରିୟାକୁ ରଣ କୁହାଯାଏ । ବ୍ୟାଙ୍କମାନେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରଣ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି ଓ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରଣ ପାଇଁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସୁଧ ହାର ସ୍ଥିର କରିଥାନ୍ତି । ଭାରତରେ ସାଧାରଣ ଭାବେ ବହୁ ପ୍ରକାର ରଣ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ମୁଖ୍ୟ ରଣଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

କ) ଗୃହ ରଣ (Home Loan) : ସମସ୍ତେ ନିଜର ଘରଟିଏ କରିବା ପାଇଁ ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖୁଥାନ୍ତି । ଘର କରିବା ପାଇଁ ବା କିଣିବା ପାଇଁ ବହୁ ଅର୍ଥ ଆବଶ୍ୟକ ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣ ଭାବେ ଅନେକଙ୍କ ପାଖରେ ଅର୍ଥ ଉପଲବ୍ଧ ନଥାଏ । ଏହି ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ପାଇଁ ବ୍ୟାଙ୍କମାନେ ଗୃହରଣ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି ।

ଖ) ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ରଣ (Personal Loan) : ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ପାଇଁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ରଣ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥାଏ । ପରିବାର ସହ ଛୁଟି ବିତେଇବା, ଗୃହ ସରଞ୍ଜାମ କିଣିବା ଆଦି ନିଜସ୍ୱ ଆବଶ୍ୟକତା ପୂରଣ ପାଇଁ ଏହି ରଣ ଅର୍ଥ ବିନିଯୋଗ କରାଯାଏ । ଏହି ରଣର

ସୁଧହାର ଅନ୍ୟ ରଣ ସୁଧହାର ଠାରୁ ତୁଳନାତ୍ମକ ଭାବେ ଅଧିକ ।

ଗ) ଯାନବାହନ ରଣ (Vehicle Loan) :

ଯାନବାହାନ କ୍ରୟ କରିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟାଙ୍କ ରଣ ଦେଇଥାଏ । ଏହି ରଣରେ କିଣାଯାଇଥିବା ଯାନବାହାନକୁ ବନ୍ଧକ ଭାବେ ରଖାଯାଇଥାଏ । ଚୁକ୍ତି ମୁତାବକ ଅର୍ଥ ପରିଶୋଧ ନ କଲେ ବ୍ୟାଙ୍କ ବନ୍ଧକ ଥିବା ଯାନବାହାନକୁ ନିଜ ଅକ୍ତିଆରକୁ ନେବାର ଅଧିକାର ଥାଏ ।

ଘ) ଶିକ୍ଷା ରଣ (Educational Loan) :

ଉଚ୍ଚ ଶିକ୍ଷା ପାଇଁ ଛାତ୍ରଛାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଙ୍କମାନେ ରଣ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି । ଶିକ୍ଷା ସମାପ୍ତିପରେ କିମ୍ବା ରୋଜଗାର କ୍ଷମ ହେଲେ ଏହି ରଣ ପରିଶୋଧ କରାଯାଇଥାଏ ।

ଙ) ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ରଣ (Gold Loan) :

ସୁନା ବନ୍ଧକ ଦେଇ ବ୍ୟାଙ୍କରୁ କିମ୍ବା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଆର୍ଥିକ ଅନୁଷ୍ଠାନରୁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ରଣ ନିଆଯାଇଥାଏ । ଏହା ରଣ ପାଇବାର ସରଳ ମାଧ୍ୟମ । ରଣ ପରିମାଣ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣର ମୂଲ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥାଏ ।

ଚ) କୃଷି ରଣ (Agriculture Loan) :

କୃଷି କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ କୃଷକମାନଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରଣ ଦିଆଯାଇଥାଏ । ବିହନ, ଯନ୍ତ୍ରପାତି, କୀଟନାଶକ ଔଷଧ ଆଦି କିଣିବା ପାଇଁ ବ୍ୟାଙ୍କ ରଣ ଦେଇଥାଏ ଏବଂ ଫସଲ ଅମଳ ପରେ କିଛି ଆକାରରେ ରଣ ପରିଶୋଧ କରିବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଥାଏ ।

ଛ) ବ୍ୟାବସାୟିକ ରଣ (Business Loan) :

ବ୍ୟବସାୟର ବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ କିମ୍ବା ନୂତନ ବ୍ୟବସାୟ ଆରମ୍ଭ କରିବା ପାଇଁ ବ୍ୟାଙ୍କମାନେ ଏହି ରଣ ପ୍ରଦାନ କରିଥାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ବ୍ୟବସାୟୀ ବ୍ୟାଙ୍କକୁ ବ୍ୟବସାୟ କରିବାର ଏକ ଯୋଜନା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ଏବଂ ଏହି ଯୋଜନା ମୁତାବକ ରଣର ପରିମାଣ ସ୍ଥିର କରାଯାଏ ।

ନୂତନ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ସହ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ (Banking with New Technology) :

ସୂଚନା ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟାର ଦୃଢ଼ ଉନ୍ନତି ସହ କମ୍ପ୍ୟୁଟର, ମୋବାଇଲ ଓ ଇଣ୍ଟରନେଟ୍ ବ୍ୟାପକ ବ୍ୟବହାର ଭାରତୀୟ ବ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକୁ ସେମାନଙ୍କ ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କୁ ବିବିଧ ଉପଯୋଗୀ ସେବା ପ୍ରଦାନ କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଛି । ତନ୍ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ବିଦ୍ୟା ସମର୍ପିତ ସେବା ବିଷୟରେ ନିମ୍ନରେ ଅଲୋଚନା କରାଗଲା ।

ରିୟଲ୍ ଟାଇମ୍ ଗ୍ରୋସ୍ ସେଟଲମେଣ୍ଟ (ଆର୍.ଟି.ଜି.ଏସ୍) Real Time Gross Settlement (RTGS) : ଏହା ଏକ ଦୂରତ ଅର୍ଥ ପ୍ରେରଣ ପଦ୍ଧତି । ଏହି ସେବାଦ୍ୱାରା କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟାଙ୍କ ଆକାଉଣ୍ଟରୁ ସ୍ୱଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟାଙ୍କ ଆକାଉଣ୍ଟକୁ ଅର୍ଥ ପଠାଯାଇଥାଏ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଅର୍ଥ ପ୍ରେରଣକାରୀ ନିଜ ବ୍ୟାଙ୍କ ସହିତ ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଥିବା ଅନ୍ୟ ବ୍ୟାଙ୍କ ଆକାଉଣ୍ଟକୁ ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥ ପ୍ରେରଣ କରିପାରେ । ଏହାର ନାମକରଣ ଅନୁସାରେ ଏହା ‘ବାସ୍ତବ ସମୟ’ ବା Real Time ଭିତ୍ତିରେ ଗୋଟିଏ ବ୍ୟାଙ୍କ ଆକାଉଣ୍ଟରୁ ଅନ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ବ୍ୟାଙ୍କ ଆକାଉଣ୍ଟ ଅର୍ଥ ଅନ୍ତରଣ କରିଥାଏ । ଆର୍.ଟି.ଜି.ଏସ୍ (RTGS) ମୁଖ୍ୟତଃ ଅଧିକ ଅର୍ଥ ଅନ୍ତରଣ/ପ୍ରେରଣ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଏବଂ ଏହା ମାଧ୍ୟମରେ ଥରକେ ସର୍ବନମ୍ନ ଦୁଇ ଲକ୍ଷ ଟଙ୍କା ନେଣଦେଣ କରାଯାଇପାରିବ ।

ଜାତୀୟ ଇଲେକ୍ଟ୍ରୋନିକ୍ ଅର୍ଥ ଅନ୍ତରଣ (ଏନ୍.ଇ.ଏଫ୍.ଟି) National Electronic Fund Transfer (NEFT) :

ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଯେକୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ଅନ୍ୟ ଏକ ବ୍ୟକ୍ତି ବା ସଂସ୍ଥାକୁ ନିଜ ବ୍ୟାଙ୍କ ମାଧ୍ୟମରେ ଅର୍ଥ ପ୍ରେରଣ କରିପାରିବେ । ଏନ୍.ଇ.ଏଫ୍.ଟି (NEFT) ବ୍ୟବସ୍ଥା ସବୁ

ଦିନ ସବୁ ସମୟରେ ଉପଲବ୍ଧ ଥାଏ ଏବଂ କାରବାର ୩୦ ମିନିଟ୍ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ଏନ୍.ଇ.ଏଫ୍.ଟି ((NEFT) ଜରିଆରେ ଅର୍ଥ ଅନ୍ତରଣ ପାଇଁ କୌଣସି ପରିମାଣ ସୀମା ନାହିଁ ।

ଇଣ୍ଟରନେଟ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ (Internet Banking) :

ଇଣ୍ଟରନେଟ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ମାଧ୍ୟମରେ ବ୍ୟକ୍ତି ବ୍ୟାଙ୍କକୁ ନ ଯାଇ ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଏବଂ ଯେ କୌଣସି ସମୟରେ ବ୍ୟାଙ୍କର କାର୍ଯ୍ୟ ଇଣ୍ଟରନେଟ୍ ଜରିଆରେ କରିଥାଏ । ଅନ୍ଲାଇନ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ (Online Banking) ଜରିଆରେ ବ୍ୟକ୍ତି ତା’ର ବ୍ୟାଙ୍କ ହିସାବ ଯେକୌଣସି ସମୟରେ ଜାଣିପାରେ ଏବଂ ସବୁ ପ୍ରକାରର ବ୍ୟାଙ୍କ ଦେଣନେଣ କରିପାରେ, ଯଥା- ଅର୍ଥ ପ୍ରେରଣ (Money Transfer), ଉପଲବ୍ଧ ଅର୍ଥ ଅନୁସନ୍ଧାନ (Balance Enquiries), ଏବଂ ଦେୟ ପ୍ରଦାନ କାର୍ଯ୍ୟ (Bill Payment) ଇତ୍ୟାଦି । ଯେକୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ତା’ର ବ୍ୟାଙ୍କ ଆକାଉଣ୍ଟ ପଞ୍ଜୀକରଣ ଦ୍ୱାରା ଅନ୍ଲାଇନ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ସୁବିଧା ପାଇପାରେ । ଅନ୍ଲାଇନ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ରେ ଅନେକ ନାମ ଅଛି, ଯଥା- ଇ-ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ (e-banking), ୱେବ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ (web banking) ଓ ଭର୍ଚୁଆଲ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ (Virtual banking) ଇତ୍ୟାଦି ।

ମୋବାଇଲ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ (Mobile Banking) :

ମୋବାଇଲ୍ ଫୋନ୍ ମାଧ୍ୟମରେ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟାଙ୍କ କାର୍ଯ୍ୟ ଯଥା ଗ୍ରାହକ ନିଜ ଆକାଉଣ୍ଟରେ ଥିବା ଅର୍ଥର ତଦାରଖ, ଅର୍ଥ ପ୍ରେରଣ, ବିଜୁଲି ଓ ପାଣି ବିଲ୍ ଆଦି ଦେୟ ପଇଠ କରିବାକୁ ମୋବାଇଲ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ କୁହାଯାଏ । ଅନ୍ଲାଇନ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ (Online banking) ଗ୍ରାହକକୁ ଏ ସବୁ ସେବା ଉପଲବ୍ଧ ହେବା ପାଇଁ ବ୍ୟାଙ୍କ ସହ ପଞ୍ଜୀକୃତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । କିଛି ସମୟ ପୂର୍ବରୁ ମୋବାଇଲ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ଏସ୍.ଏମ୍.ଏସ୍ (SMS) ମାଧ୍ୟମରେ ଉପଲବ୍ଧ ହେଉଥିଲା । ତେଣୁ ତାକୁ ଏସ୍.ଏମ୍.ଏସ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ କୁହାଯାଉଥିଲା ।

କ୍ରେଡିଟ୍ କାର୍ଡ (Credit Card) ଏବଂ ଡେବିଟ୍ କାର୍ଡ (Debit Card): ଆଜିକାଲି ବ୍ୟାଙ୍କ ତା' ଉପଭୋକ୍ତାଙ୍କୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କାର୍ଡ ଯୋଗାଇ ଦେଉଛି । ଏହି କାର୍ଡ ବ୍ୟବହାର କରି ଉପଭୋକ୍ତା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଆର୍ଥିକ କାରବାର କରିଥାଏ । ସେଗୁଡ଼ିକ ମାଧ୍ୟମରେ କ୍ରେଡିଟ୍ କାର୍ଡ, ଡେବିଟ୍ କାର୍ଡ, ୟୁପିଆଇ (Unified Payment Interface Or U.P.I) ଇତ୍ୟାଦି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ।

କ୍ରେଡିଟ୍ କାର୍ଡ (Credit Card) : କ୍ରେଡିଟ୍ କାର୍ଡ ବ୍ୟବହାର କରି ଉପଭୋକ୍ତା ନଗଦ ଅର୍ଥ ବିନା ବିଭିନ୍ନ ଦ୍ରବ୍ୟ କିଣିପାରି ଥାଏ । ବ୍ୟାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ କ୍ରେଡିଟ୍ କାର୍ଡ ମାଧ୍ୟମରେ ଦେୟ ପ୍ରଦାନ ପ୍ରକୃତ ପକ୍ଷେ ଏକ ସାମୟିକ ରଣ, ଯାହାକୁ ଉପଭୋକ୍ତା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମୟରେ ବ୍ୟାଙ୍କକୁ ପରିଶୋଧ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । କ୍ରେଡିଟ୍ କାର୍ଡ ଏକ ଅନନ୍ୟ ସଂଖ୍ୟା ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ୍ କାର୍ଡ । ଅନ୍ ଲାଇନ୍ ଜିନିଷପତ୍ର କିଣିବା ପାଇଁ କ୍ରେଡିଟ୍ କାର୍ଡ ଏକ ଜନପ୍ରିୟ ମାଧ୍ୟମ ।

ଡେବିଟ୍ କାର୍ଡ (Debit Card) : ଏହି ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ୍ କାର୍ଡ ବ୍ୟାଙ୍କ ତା'ର ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ଏହି କାର୍ଡ ଗ୍ରାହକର ଆକାଉଣ୍ଟ ସହ ଇଲେକ୍ଟ୍ରୋନିକ୍ ଉପାୟରେ ସଂଯୋଜିତ ଥାଏ । ଏହି କାର୍ଡ ଦୁଇପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଏହା ଦ୍ୱାରା ଏ.ଟି.ଏମ୍ (A.T.M)ରୁ ଡରଷ୍ଟଣାଟ୍ ଅର୍ଥ ଉଠାଣ କରିବା ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଏହା ବ୍ୟତୀତ ବିଭିନ୍ନ ସାମଗ୍ରୀ କିଣାକିଣିରେ ଦେୟ ପ୍ରଦାନ ତଥା ଅନ୍ଲାଇନ୍ ଖରିଦାରୀ ପାଇଁ ଡେବିଟ୍ କାର୍ଡ ବ୍ୟବହାର କରିହୁଏ । କ୍ରେଡିଟ୍ କାର୍ଡର ବିପରିତ ଡେବିଟ୍ କାର୍ଡରେ ଅର୍ଥ କାରବାର ହେବା ମାତ୍ରେ କାର୍ଡଧାରୀର ଜମାଖାତାରୁ ଅର୍ଥ କଟିଯାଏ ।

ୟୁପିଆଇ (U.P.I) : ୟୁପିଆଇ ଏକ ମାଧ୍ୟମ ଯାହା ଦ୍ୱାରା ଇଣ୍ଟରନେଟ୍ ଥ୍ରୁ ସ୍କାଟ୍ ଫୋନ୍ ବ୍ୟବହାର କରି ଦୁଇଟି ଆକାଉଣ୍ଟ କିମ୍ବା ଭର୍ଚୁଆଲ ଆଇଡି (Virtual ID)

ମଧ୍ୟରେ ଅର୍ଥ ଅନ୍ତରଣ କରାଯାଏ । ଏଥିପାଇଁ ଅନେକ ମୋବାଇଲ୍ ଆପ୍ (Mobile App.) ଯଥା- BHIM, ଫୋନ୍ ପେ (PHONE PE) ଗୁଗୁଲ୍ ପେ (Google Pay) ଇତ୍ୟାଦି ବ୍ୟବହାର ହେଉଛି । ଆମେ ୟୁପିଆଇ (UPI) ମାଧ୍ୟମରେ ଅର୍ଥ ପ୍ରେରଣ, ଦୋକାନରୁ ବିଭିନ୍ନ ସାମଗ୍ରୀ କିଣା ତଥା ବିଭିନ୍ନ ବିଲ୍ ଦେୟ ପ୍ରଦାନ କରିପାରିବା ।

ବ୍ୟାଙ୍କ କାରବାରରେ ୦କେଇ ଓ ସୁରକ୍ଷା :

ଆଜିକାଲି ବ୍ୟାଙ୍କ କାରବାରରେ ଅସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ୦କେଇ ପରିଲକ୍ଷିତ ହେଉଛି । ସଚେତନତା ଅଭାବରୁ ଗ୍ରାହକମାନେ ପ୍ରତାରକ ଅସାଧୁ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ଶିକାର ହେଉଛନ୍ତି ଏବଂ ନିଜର କଷ୍ଟ ଉପାର୍ଜିତ ଧନକୁ ହରାଇ ବସୁଛନ୍ତି । କିଛି ଅସାଧୁ ଉପାୟଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ନିମ୍ନରେ ଆଲୋଚନା କରାଗଲା ।

(କ) ଅନୁକୃତ ଜମା ଏବଂ ରଣ ଯୋଜନା (Unauthorised Deposit and Lending Scheme) : ଆଜନ ଦ୍ୱାରା ଅନୁମୋଦିତ ହୋଇ ନଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସଂସ୍ଥା ଉଚ୍ଚ ପରିମାଣରେ ଅର୍ଥ ଫେରସ୍ତ କରିବାର ପ୍ରଲୋଭନ ଦେଇ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ଠାରୁ ଜମା ସଂଗ୍ରହ କରୁଛନ୍ତି । ସେହିପରି କେତେକ ସଂସ୍ଥା ବ୍ୟାଙ୍କଠାରୁ କମ୍ ସୁଧହାରରେ ଲୋଭ ଦେଖାଇ ରଣ ଯାଚୁଛନ୍ତି । ଏହି ସଂସ୍ଥାମାନେ ରଣ ପ୍ରଦାନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବାବଦରେ ଅର୍ଥ ନେଇ ଉଭାନ୍ ହୋଇଯାଉଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଆମେ ଅର୍ଥ ଜମା କରିବା କିମ୍ବା ରଣ ନେବା ସମୟରେ ଏହି ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପୁଞ୍ଜୀନୁପୁଞ୍ଜ ଯାଞ୍ଚ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଆମେ ଆମର ଆର୍ଥିକ କାରବାର ସେହି ସଂସ୍ଥାମାନଙ୍କ ସହିତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ଯେଉଁମାନେ ଭାରତୀୟ ରିଜର୍ଭ୍ ବ୍ୟାଙ୍କ, SEBI, ଭାରତୀୟ ବୀମା ବିନିୟାମକ (IRDAI), PFRDAI ଏବଂ ସରକାରଙ୍କ ସହିତ ପଞ୍ଜିକୃତ ହୋଇଥିବେ ।

(ଖ) ଲଟେରୀ/ପୁରସ୍କାର ଯୋଜନା (Lottery/Prize Schemes) : ଦେଖିବାକୁ ମିଳୁଛି ଯେ, ଅନେକ ପ୍ରଚାରକ ଇ-ମେଲ୍ (e-mail), ଟେଲିଫୋନ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱାରା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଲଟେରୀ, ପୁରସ୍କାର ଆଦି ପାଇବାର ଲୋଭ ଦେଖାଇ ଜନତାଙ୍କୁ ସେମାନଙ୍କର ନିଜର ବ୍ୟାଙ୍କ ଆକାଉଣ୍ଟ ନମ୍ବର, ଆଧାର/ପାନ୍ ନମ୍ବର (PAN Number), କ୍ରେଡିଟ୍/ଡେବିଟ୍ କାର୍ଡ ନମ୍ବର ଇତ୍ୟାଦି ସମ୍ପର୍କରେ ବିସ୍ତୃତ ଭାବେ ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି କିମ୍ବା ଏହି ପ୍ରକ୍ରିୟା ସମ୍ପନ୍ନାୟ ଖର୍ଚ୍ଚ ମାଗୁଛନ୍ତି । ଲୋକମାନେ ଏହାର ପ୍ରକୃତ ଅର୍ଥ ବୁଝି ନପାରି ପ୍ରତାରିତ ହେଉଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଆମେ ଏପରି ପ୍ରସ୍ତାବଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ହୁସିଆର ଓ ସତର୍କ ରହିବା ଉଚିତ୍ ଏବଂ କଦାପି ନିଜର ବ୍ୟାଙ୍କରେ ଥିବା ଅର୍ଥର ବିବରଣୀ କାର୍ଡ୍ (PIN) ନମ୍ବର, କାର୍ଡ୍ ମାନଙ୍କର ସୂଚନା, ନିଜ ସମ୍ପର୍କରେ ସୂଚନା ଏବଂ ଏପରି ପ୍ରସ୍ତାବ ସବୁ ପାଇଁ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଖର୍ଚ୍ଚ (Processing Fee) ଦେବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ ।

ଗ) ଇଲେକ୍ଟ୍ରୋନିକ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ଯୁପିଆଇ ଏବଂ କ୍ରେଡିଟ୍/ଡେବିଟ୍ କାର୍ଡ୍ ଠକେଇ : ଏହା ଦେଖାଯାଇଛି ଯେ ପ୍ରବଞ୍ଚକମାନେ ନିଜକୁ ପ୍ରକୃତ ବ୍ୟାଙ୍କ ଅଧିକାରୀ, ଭାରତୀୟ ରିଜର୍ଭ ବ୍ୟାଙ୍କର (RBI) ଅଧିକାରୀ ଭାବେ ପରିଚୟ ଦେଇ ଲୋକମାନଙ୍କଠାରୁ ନିଜର ସବିଶେଷ ବିବରଣୀ ଯଥା କାର୍ଡ୍ କ୍ରମିକ ସଂଖ୍ୟା, ATM PIN, ଇଣ୍ଟରନେଟ୍ରେ ବ୍ୟବହୃତ ଆଇଡି (ID), ପାସୱାର୍ଡ୍ ଆଦି ମାଗି ଠକେଇ କରୁଛନ୍ତି । ସେହିପରି ଭାବରେ ବହୁତ ସମୟରେ ଆମେ ପ୍ରବଞ୍ଚକମାନଙ୍କ ଠାରୁ ଯୁପିଆଇ (UPI)ରେ ସଂଗ୍ରହ ଅନୁରୋଧଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ପତ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଥାଉ ଯାହାଦ୍ୱାରା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଆମ ବ୍ୟାଙ୍କ ଜମା ଖାତାରୁ ଟଙ୍କା କଟି ଯାଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଆମେ ସବୁବେଳେ ଅର୍ଥ ଗ୍ରହଣ ଅନୁରୋଧ କିମ୍ବା ଅର୍ଥ ସ୍ଥାନାନ୍ତର

କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବ୍ୟକ୍ତି କିମ୍ବା ସଂସ୍ଥା ବିଷୟରେ ଭଲରୂପେ ତର୍କମା/ନିରୀକ୍ଷା କରି ସତ୍ୟତା ଜାଣିବା ଉଚିତ୍ ।

ବ୍ୟାଙ୍କ ସମ୍ପନ୍ନାୟ ଅଭିଯୋଗ ନିରାକରଣ :

ଅନେକ ସମୟରେ ଆମେ ବ୍ୟାଙ୍କ କାରବାରରେ ବିଭିନ୍ନ ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାଉ କିମ୍ବା ବ୍ୟାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ସେବାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇନଥାଉ । ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ ଆମେ ଜାଣି ରଖିବା ଉଚିତ୍ ଯେ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ସେବା ମଧ୍ୟ ଏକ ପ୍ରକାର କାରବାର ଏବଂ ଆମେ ଯଦି ବ୍ୟାଙ୍କ ସେବାରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନଥାଉ, ତେବେ ବ୍ୟାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ କରିପାରିବା । ଗ୍ରାହକମାନଙ୍କୁ ବ୍ୟାଙ୍କ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଅଭିଯୋଗ କରିବାର ସଠିକ୍ ପ୍ରଣାଳୀ ଜାଣିବା ଜରୁରୀ । ଅଭିଯୋଗ ସମାଧାନ ପ୍ରଣାଳୀ ସଂକ୍ଷେପରୂପେ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା ।

ପ୍ରତି ବ୍ୟାଙ୍କ ଶାଖାରେ ଅଭିଯୋଗ ପୁସ୍ତିକା ରଖାଯାଇଥାଏ । ଗ୍ରାହକ ତାଙ୍କ ଅଭିଯୋଗ ସେହି ପୁସ୍ତିକାରେ ପୂରଣ କରିପାରିବେ । ଯଦି ବ୍ୟାଙ୍କରେ ଅଭିଯୋଗ ପୁସ୍ତିକା ଉପଲବ୍ଧ ନଥାଏ, ତେବେ ଗ୍ରାହକ ସେହି ଶାଖାର ଯେ କୌଣସି ବ୍ୟାଙ୍କ ଅଧିକାରୀଙ୍କୁ ପଚାରି ପାରିବେ । ପ୍ରତି ବ୍ୟାଙ୍କ ଅଭିଯୋଗ ନିରାକରଣ ପାଇଁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅଧିକାରୀ ନିଯୋଜିତ କରିଥାନ୍ତି, ଯାହା ବ୍ୟାଙ୍କ ଶାଖାରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇଥାଏ । ଯଦି ସେମାନଙ୍କ ନାମ ବ୍ୟାଙ୍କ ଶାଖାରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ ହୋଇନଥାଏ, ତା ହେଲେ ସେହି ସମୟରେ ବ୍ୟାଙ୍କର ନୋଡାଲ୍ ଅଧିକାରୀଙ୍କୁ ଅବଗତ କଲେ ସହାୟତା ମିଳିପାରିବ । ସମସ୍ତ ବ୍ୟାଙ୍କ ଗ୍ରାହକଙ୍କ ଅଭିଯୋଗ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ସମୟସୀମା ମଧ୍ୟରେ ସମାଧାନ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଯଦି ସମାଧାନ ହୋଇନଥାଏ, ତେବେ ବ୍ୟାଙ୍କ ଗ୍ରାହକଙ୍କୁ ସଠିକ୍ କାରଣ ଦର୍ଶାଇବାକୁ ବାଧ୍ୟ ଅଟେ ।

ଯଦି କୌଣସି ବ୍ୟାଙ୍କ ଏକ ମାସ ମଧ୍ୟରେ ଗ୍ରାହକଙ୍କ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନ ନ କରେ, ତେବେ ଗ୍ରାହକ ଭାରତୀୟ

ରିଜର୍ଭ ବ୍ୟାଙ୍କର ଲୋକପାଳଙ୍କୁ ଆବେଦନ କରିପାରିବେ ।
ଭାରତୀୟ ରିଜର୍ଭ ବ୍ୟାଙ୍କର ଲୋକପାଳ କାର୍ଯ୍ୟାଳୟ ଗ୍ରାହକ
ସମସ୍ୟାକୁ ଯଥାଶୀଘ୍ର ସମାଧାନ କରିଥାନ୍ତି ଏବଂ ଏହା
ବିନା ମୂଲ୍ୟରେ ଉପଲବ୍ଧ ।

ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ଲୋକପାଳଙ୍କୁ ଅଭିଯୋଗ ଅନୁଲୋଚନା
ମାଧ୍ୟମରେ ରିଜର୍ଭ ବ୍ୟାଙ୍କ ଷ୍ଟେବ୍‌ସାଇଟ୍‌ରେ କରାଯାଇପାରିବ
ଏବଂ ଇ-ମେଲ୍ କିମ୍ବା ପୋଷ୍ଟ ମାଧ୍ୟମରେ ମଧ୍ୟ ପଠାଯାଇ
ପାରିବ ।

ବୀମା

Insurance

ମଣିଷ ଜୀବନ ଅନିଶ୍ଚିତ । କାରଣ ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁ
କାହା ହାତରେ ନଥାଏ । ମୃତ୍ୟୁ ମଧ୍ୟ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ
ହୋଇପାରେ । ସ୍ୱାଭାବିକ ମୃତ୍ୟୁ ବୟସାଧିକ୍ୟ ବା ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ
ଜନିତ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଅସ୍ୱାଭାବିକ ମୃତ୍ୟୁ ବିଭିନ୍ନ
କାରଣରୁ ହୋଇଥାଏ । ସେହି କାରଣଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟରୁ
ଦୁର୍ଘଟଣା, ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରୋଗ, ବନ୍ୟା, ବାତ୍ୟା,
ଭୂମିକମ୍ପ ଓ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ପରି ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଇତ୍ୟାଦି
ଅନ୍ୟତମ । ଗୋଟିଏ ପରିବାରର ଆୟକାରୀ ବ୍ୟକ୍ତିର
କୌଣସି କାରଣରୁ ମୃତ୍ୟୁ ହେଲେ ସେ ପରିବାର ଦୁଃଖ
କଷ୍ଟର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାଏ । ସେହିପରି କୌଣସି
ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନ ବା ବ୍ୟବସାୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ଆକସ୍ମିକ ଦୁର୍ଘଟଣା
ହେତୁ କ୍ଷତିଗ୍ରସ୍ତ ହେଲେ ସେ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ମାଲିକ ସମେତ
ସେଥିରେ ନିଯୁକ୍ତି ପାଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ତଥା ସେମାନଙ୍କ
ଉପରେ ନିର୍ଭରଶୀଳ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ମଧ୍ୟ ଶୋଚନୀୟ
ଅବସ୍ଥାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଏହି ପ୍ରକାର ଆର୍ଥିକ ତଥା ଆୟର ଅନିଶ୍ଚିତତାରୁ
ରକ୍ଷା ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ଆମ ଦେଶର ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ
କେତେଗୁଡ଼ିଏ ଉପାୟ ରହିଛି । ସେଥିମଧ୍ୟରୁ ବୀମା
(Insurance) ଅନ୍ୟତମ । ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷ, ପରିବାର
ତଥା ବ୍ୟବସାୟିକ ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନର ମାଲିକମାନେ ବୀମା
କମ୍ପାନୀକୁ କିଛି ଅର୍ଥ ପ୍ରିମିୟମ୍ (premium) ଆକାରରେ

ଦେଇଥାନ୍ତି ଓ ଦୁର୍ଘଟ ସମୟରେ ସେମାନଙ୍କର କ୍ଷତିର ଭରଣା
ହୋଇଥାଏ । ଏହି ପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ ସଂପାଦନ କରିବା ପାଇଁ
ଦେଶରେ ଅନେକଗୁଡ଼ିଏ ବୀମା ସଂସ୍ଥା ଗଢ଼ି ଉଠିଛି । ଏହି
ବୀମା ସଂସ୍ଥା ଏକାଧାରରେ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ତାର ପରିବାର,
ସମାଜ ତଥା ଦେଶର ଅର୍ଥନୀତି ପାଇଁ ହିତକାରୀ ସାବ୍ୟସ୍ତ
ହୋଇଥାଏ ।

ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ :

ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଜର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ
ପାରିବାରିକ ଜୀବନରେ ଆୟର ଧାରାବାହିକତା ରକ୍ଷା
କରିବା ସହ ଆୟ ବୃଦ୍ଧି କରିବା ପାଇଁ ଚାହଁଥାନ୍ତି । ମାତ୍ର
ବନ୍ୟା, ବାତ୍ୟା, ଭୂମିକମ୍ପ ଓ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ପରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର
ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଏବଂ ରୋଗ, ଦୁର୍ଘଟଣା ଓ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ
ଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ଆୟର ପରିମାଣ
କମିଯିବା ଅଥବା ସମ୍ପତ୍ତି ନଷ୍ଟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ।
ଆୟ ଅନିଶ୍ଚିତତାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ଜଣେ ବ୍ୟକ୍ତି ବା
ଅନୁଷ୍ଠାନ ବୀମାର ସାହାଯ୍ୟ ନେଇଥାଏ । ବୀମା କେବଳ
ଆୟ ବା ସମ୍ପତ୍ତିର ସୁରକ୍ଷା ଦେଇ ନଥାଏ ବରଂ ତା ସହିତ
ବୀମାଭୁକ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ଉପରେ ଲାଭାଂଶ ପ୍ରଦାନ କରିବା ସହ
ବୀମାଭୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ତା ପରିବାର ସଦସ୍ୟମାନଙ୍କର
ଆୟବୃଦ୍ଧିରେ ମଧ୍ୟ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ସମାଜ ପାଇଁ :

ବାମାକରଣ ସମାଜ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଏକ ହିତକାରୀ ଅର୍ଥନୈତିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରୂପେ ସାବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପାରିଛି । ବାମା ଏପରି ଏକ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଯେଉଁଥିରେ କିଛି ବ୍ୟକ୍ତି ବା ଅନୁଷ୍ଠାନର କ୍ଷତି ଭରଣା କରିବା ପାଇଁ ବହୁ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ବହୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଅଂଶଦାନ କରିଥାନ୍ତି । କାରଣ ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନ ନିଜ ନିଜର ଆର୍ଥିକ କ୍ଷତି ଭରଣା ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବାମା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତଙ୍କର କ୍ଷତି ହୋଇ ନଥାଏ । ଅତଏବ ବହୁଲୋକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଅଳ୍ପ ଲୋକଙ୍କର କ୍ଷତି ଭରଣା କରିବା ହିଁ ବାମାର ମୂଳତତ୍ତ୍ଵ । ଏହା ପରୋକ୍ଷରେ ଲୋକମାନଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣର ମାନରେ ଉନ୍ନତି ଆଣିବା ସହିତ ଉତ୍ପାଦନ ବୃଦ୍ଧି କରାଏ । ଗୁଣାତ୍ମକ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟସେବା ଯୋଗାଇଦେବା ଦ୍ଵାରା ଲୋକମାନେ ଦୀର୍ଘାୟୁ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଫଳତଃ ଏହା ସାମଗ୍ରିକ ଭାବେ ସାମାଜିକ ବିକାଶ ସାଧନରେ ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ।

ଅର୍ଥନୀତି ପାଇଁ :

ସାଧାରଣତଃ ଦେଶରେ ଶିକ୍ଷା ଓ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟସେବା ଯୋଗାଣ ସହ ରାସ୍ତାଘାଟ, ସେତୁ ଓ ରେଳଲାଇନ ନିର୍ମାଣ ଓ ଯୋଗାଯୋଗ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପରି ଭିତ୍ତିଭୂମିର ବିକାଶ ପାଇଁ ସରକାରଙ୍କୁ ବିପୁଳ ପରିମାଣର ଅର୍ଥବ୍ୟୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ପ୍ରାୟତଃ ସବୁପ୍ରକାର ଜୀବନବାମା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ରୁଚିପତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଦୀର୍ଘନିଆଦୀ ସୂତ୍ରରେ ସଂପାଦନ କରାଯାଉଥିବାରୁ ବାମାରାଶି ଗ୍ରହଣ କରିଥିବା ସଂସ୍ଥା ବା କମ୍ପାନୀଗୁଡ଼ିକ ଦେଶର ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥା ପାଇଁ ମୁଖ୍ୟ ପୁଞ୍ଜି ନିବେଶକ ଭାବେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ସେହିପରି ଅଣ-ଜୀବନବାମା ଯଥା : ବନ୍ୟା, ବାତ୍ୟା, ଭୂମିକମ୍ପ ଓ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ପରି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାକୃତିକ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଦ୍ଵାରା କୃଷି, ବାଣିଜ୍ୟ ଓ ଶିଳ୍ପ କ୍ଷେତ୍ରରେ ହେଉଥିବା କ୍ଷତିର ଭରଣା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବାମା ମଧ୍ୟ ସବୁବେଳେ ସ୍ଵଚ୍ଛନିଆଦି

ହୋଇନଥାଏ । ଅତଏବ ବାମା ବ୍ୟବସ୍ଥା ହିଁ ଦେଶର ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଥାଏ ।

ବ୍ୟାଙ୍କ କାରବାର ଓ ବାମା ମଧ୍ୟରେ ପାର୍ଥକ୍ୟ :

ବ୍ୟାଙ୍କ କାରବାର ଓ ବାମା ବ୍ୟବସ୍ଥା ପରସ୍ପରର ଅନୁପୂରକ ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି । ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ସଞ୍ଚିତ ଅର୍ଥକୁ ରଖି ଆକାରରେ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ବା ଅନୁଷ୍ଠାନମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଦାନ କରି ପରିସମ୍ପତ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରିବା ବ୍ୟାଙ୍କର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଥିବାବେଳେ ବାମା ବ୍ୟବସ୍ଥା ସେସବୁର ସୁରକ୍ଷା ନିମନ୍ତେ ଆବଶ୍ୟକ ନିରାପତ୍ତା ଯୋଗାଇ ଦେଇଥାଏ ।

- ବ୍ୟାଙ୍କ କାରବାର ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ଉପାଦାନକୁ ନେଇ ଗଠିତ, ଯଥା- ଲୋକଙ୍କଠାରୁ ଜମା ଅର୍ଥ (Deposit) ଗ୍ରହଣ କରି ଏହି ଅର୍ଥକୁ ରଖି (Lending) ଆକାରରେ ପ୍ରଦାନ କରିବା । ମାତ୍ର କ୍ଷତି ଆଶଙ୍କାକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ପାଇଁ ଅର୍ଥ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ କରିବା ବାମା ବ୍ୟବସ୍ଥାର ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ।
- ବ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକ ଭାରତୀୟ ରିଜର୍ଭ ବ୍ୟାଙ୍କର ମୁଦ୍ରାଗତ ଯୋଜନାକୁ ଦେଶର ଅର୍ଥ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ସଞ୍ଚାଳିତ କରିଥାନ୍ତି ମାତ୍ର ଅପର ପକ୍ଷରେ ବାମାକାରୀ ସଂସ୍ଥାଗୁଡ଼ିକ ବାମାଭୁକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ଅନୁଷ୍ଠାନକୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରତିକୂଳ ପରିସ୍ଥିତିର ସୁରକ୍ଷା ଦେଇ ଦେଶର ଅର୍ଥନୈତିକ ପ୍ରଗତିକୁ ତ୍ଵରାନ୍ୱିତ କରିବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାନ୍ତି ।
- ବାମାକରଣ ବ୍ୟାଙ୍କଗୁଡ଼ିକ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଏକପ୍ରକାର ସୁରକ୍ଷାର ବାହକ ହୋଇଥାଏ । କାରଣ ବ୍ୟାଙ୍କଦ୍ଵାରା ପ୍ରଦାନ କରାଯାଉଥିବା ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରଖିରୁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିବା ସମ୍ପତ୍ତିକୁ ବାମା ବ୍ୟବସ୍ଥା ହିଁ ସୁରକ୍ଷା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ । ବ୍ୟାଙ୍କରୁ ଦିଆଯାଉଥିବା ରଖି

ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ, ଯଥା-ଗୃହ ରଣ, ଗାଡ଼ି ରଣ, ଶିକ୍ଷା ରଣ, ଶିଳ୍ପ ପାଇଁ ରଣ ଓ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର କ୍ଷୁଦ୍ର ରଣ । ସେହିପରି ବୀମା ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ହୋଇଥାଏ । ଯଥା-ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଦୁର୍ଘଟଣା ବୀମା, ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟ ବୀମା ଏବଂ ବିଭିନ୍ନ ସାମୂହିକ ବୀମା ଇତ୍ୟାଦି ।

ବୀମା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଭିଯୋଗ ସମାଧାନ ବ୍ୟବସ୍ଥା (Grievance Redressal Mechanism in Insurance)

ପଲସି ଧାରକଙ୍କ ସମସ୍ୟା :

ପଲସି ଧାରକଙ୍କ ସ୍ଵାର୍ଥ ରକ୍ଷା କରୁଥିବା ଏକ ନିୟମାବଳୀ ଢାଞ୍ଚା (frame work) ଅଛି । ଭାରତୀୟ ବୀମା ବିନିୟାମକ ବିକାଶ ପ୍ରାଧିକରଣ (IRDAI- Insurance Regulatory and Development Authority of India) ପଲସି ଧାରକଙ୍କ ସ୍ଵାର୍ଥର ସୁରକ୍ଷା କରେ ।

ଅଭିଯୋଗ ସମାଧାନ (Grievance Redressal) :

ଯଦି ଜଣେ ଗ୍ରାହକ ଏକ ବୀମା କମ୍ପାନୀ ସହିତ ଜଡ଼ିତ ମଧ୍ୟସ୍ଥିକର ଉପରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ ତେବେ ସେ ପ୍ରଥମେ ଅଭିଯୋଗ ଅଧିକାରୀଙ୍କ ନିକଟକୁ ଯାଇ ଅଭିଯୋଗ ଦେବା ଉଚିତ୍ । ଆବଶ୍ୟକୀୟ ନଥିପତ୍ର ସହିତ ଲିଖିତ ଆକାରରେ ଅଭିଯୋଗ ଦେବା ଉଚିତ୍ । ବୀମା କମ୍ପାନୀ ଏହି ଅଭିଯୋଗ ଦୁଇ ସପ୍ତାହ ମଧ୍ୟରେ ସମାଧାନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଯଦି କୌଣସି ଅଭିଯୋଗର ସମାଧାନ ପ୍ରାପ୍ତିର ଦୁଇ ସପ୍ତାହ ମଧ୍ୟରେ ନ ହେଲା କିମ୍ବା ଏହାକୁ ଅଣଦେଖା କରାଗଲା ତେବେ ଅଭିଯୋଗକାରୀ IRDAIର ଖାତ୍ତ୍ଵି ବ୍ୟାପାର ବିଭାଗ (Consumer Affair Department) ନିକଟକୁ ଯାଇପାରିବେ । ସେ IRDAI ର ସେବା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମର କଲ୍ ସେଣ୍ଟର (Call Centre) ଅଥବା

ଏକୀକୃତ ଅଭିଯୋଗ ପରିଚାଳନା ପଦ୍ଧତି (Integrated Grievance Management System, IGMS) ସହିତ ନିଜର ଅଭିଯୋଗର ପଞ୍ଜିକରଣ କରି ପାରିବେ । IRDAI ବୀମା କମ୍ପାନୀ ସହିତ ଅଭିଯୋଗର ଉତ୍ତର ଓ ସମାଧାନ ପାଇଁ ଯୋଗାଯୋଗ କରିବାରେ ଏକ ସୁବିଧାଜନକ ଭୂମିକା ପ୍ରଦାନ କରିଥାଏ ।

IRDAI ରେ ଅଭିଯୋଗ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ମାଧ୍ୟମଗୁଡ଼ିକ ହେଲା :

- ଟୋଲଫ୍ରି ନମ୍ବରକୁ 155255 କଲ୍ କରିବା (ଯଥା- IRDAI ର ଅଭିଯୋଗ କଲ୍ ସେଣ୍ଟର)
- ଅଭିଯୋଗ ପାଇଁ ଇ-ମେଲ୍ (e-mail) ପଠାଇବା (complaints@irdai.gov.in) ।
- ଇଣ୍ଟିଗ୍ରେଟେଡ୍ ଅଭିଯୋଗ ପରିଚାଳନା ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଏକ ଅଭିଯୋଗ ପଞ୍ଜିକରଣ (www.igms.irda.gov.in) ।
- ଚିଠି ମାଧ୍ୟମରେ କୋରିୟର ମାଧ୍ୟମରେ IRDAI, ହାଇଦ୍ରାବାଦକୁ ଅଭିଯୋଗ ପଠାଇବା ।

ଅଭିଯୋଗ ସମାଧାନରେ IRDAI ର ଭୂମିକା :

- ବୀମାକାରୀଙ୍କ ବିରୋଧରେ ଅଭିଯୋଗ ପଞ୍ଜିକରଣକୁ ସୁବିଧା ଓ ସହଜ କରିଥାଏ ।
- ବୀମାକାରୀଙ୍କର ଅଭିଯୋଗର ସମାଧାନକୁ ସହଜ କରିଥାଏ ।
- ଅଫ୍-ସାଇଟ୍ (Offsite) ତଦାରଖ ପାଇଁ ଏକ ନମୁନା ଆଧାରରେ ଅଭିଯୋଗ ଗ୍ରହଣ କରେ ।
- ବଜାର ଆଚରଣ ଏବଂ ନିୟାମକ ଅନୁପାଳନ ଉପରେ ନଜର ରଖିବା ପାଇଁ ଅଭିଯୋଗ ଉପରେ ଆଧାର କରି (MIS) ବ୍ୟବହାର କରେ ।

IRDAI ଅଭିଯୋଗର ମାମାଂସା କରେ ନାହିଁ କିମ୍ବା ଅଭିଯୋଗର ତଦନ୍ତ କରେ ନାହିଁ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

- (କ) ମୁଦ୍ରାର ବିଭିନ୍ନ ଆକାର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- (ଖ) ବ୍ୟାଙ୍କ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?
- (ଗ) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ବ୍ୟାଙ୍କ ଜମା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆଲୋଚନା କର ।
- (ଘ) ବ୍ୟାଙ୍କ ଦେଉଥିବା ମୁଖ୍ୟ ରଣଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ?
- (ଙ) ଆର.ଟି.ଜି.ଏସ୍ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?
- (ଚ) ଏନ୍.ଇ.ଏଫ୍.ଟି. କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?
- (ଛ) ବ୍ୟାଙ୍କ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅଭିଯୋଗର କିଭଳି ନିରାକରଣ କରାଯାଇପାରିବ ?
- (ଜ) ବୀମାକରଣ କାହିଁକି ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ?
- (ଝ) ବୀମା ସାମାଜିକ ବିକାଶରେ କିପରି ସହାୟକ ହୋଇଥାଏ ?
- (ଞ) ବୀମା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ଅଭିଯୋଗର ସମାଧାନ ପାଇଁ କିପ୍ରକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି ?

୨. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କର ।

- (କ) ମୁଦ୍ରା କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?
- (ଖ) ପଣ୍ୟ ବିନିମୟ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝାଏ ?
- (ଗ) ଚଳନ୍ତ ଜମା କାହାକୁ କୁହାଯାଏ ?
- (ଘ) ଅନଧିକୃତ ଜମା ଓ ରଣ ଯୋଜନା ।
- (ଙ) କ୍ରେଡିଟ୍/ଡେବିଟ୍ କାର୍ଡ୍ ଠକେଇ ।
- (ଚ) ୟୁ.ପି.ଆଇ ।
- (ଛ) ଭାରତୀୟ ବୀମା ବିନିୟାମକ ବିକାଶ ପ୍ରାଧିକରଣ ।

୩. ପାର୍ଥକ୍ୟ ଦର୍ଶାଅ ।

- (କ) ପୌନପୁନିକ ଜମାଖାତା ଓ ଆବର୍ତ୍ତା ଜମାଖାତା
- (ଖ) କ୍ରେଡିଟ୍ କାର୍ଡ୍ ଓ ଡେବିଟ୍ କାର୍ଡ୍
- (ଗ) ଇଣ୍ଟରନେଟ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍ ଓ ମୋବାଇଲ୍ ବ୍ୟାଙ୍କିଙ୍ଗ୍
- (ଘ) ବ୍ୟାଙ୍କ କାରବାର ଓ ବୀମା

୪. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

- (କ) ଭାରତରେ _____ ସଂସ୍ଥା ସରକାରଙ୍କ ତରଫରୁ ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଚଳନ କରିଥାନ୍ତି ।
- (ଖ) ବ୍ୟାଙ୍କର _____ ଜମା ଖାତରେ କିଛି ସୁଧ ମିଳି ନଥାଏ ।
- (ଗ) ଆର.ଟି.ଜି.ଏସ୍ରେ ଥରକେ ସର୍ବନିମ୍ନ _____ ଟଙ୍କା ନେଶଦେଶ ହୋଇଥାଏ ।
- (ଘ) ବୀମା କମ୍ପାନୀ କୌଣସି ଗ୍ରାହକର ଅଭିଯୋଗ _____ ସମ୍ପ୍ରାହ ମଧ୍ୟରେ ସମାଧାନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

୫. ତୁମ ପାଇଁ କାମ ।

- (କ) ତୁମର ନିଟକରେ ଥିବା ଏକ ବ୍ୟାଙ୍କ୍ ଯାଇ ଏହାର କାର୍ଯ୍ୟପ୍ରଣାଳୀର ଏକ ବିବରଣୀ ଲେଖ ।
- (ଖ) ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ମୁଦ୍ରା ସଂଗ୍ରହ କର ।

ଦ୍ଵିତୀୟ ଅଧ୍ୟାୟ

ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ

ପୃଥିବୀପୃଷ୍ଠରେ ଜୀବନଯାପନ କରିବାପାଇଁ ଆମେମାନେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ପଦକ୍ଷେପ ନେଇଥାଉ । ଯଥା କୃଷି ପାଇଁ ଭୂମି, ଜଙ୍ଗଲଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟ ପାଇଁ ଜଙ୍ଗଲ, ପାଣିପାଇଁ ପୃଷ୍ଠସ୍ତର ଏବଂ ଭୂତଳଜଳ, କଳକାରଖାନା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର କଷ୍ଟାମାଳ ଏବଂ ଜାଳେଣୀ ଇତ୍ୟାଦି ଉପରେ ମନୁଷ୍ୟ ସର୍ବଦା ନିର୍ଭରଶୀଳ । ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ଵଭାବତଃ ସ୍ଵାର୍ଥପର ଏବଂ ଅଜ୍ଞରେ ସବୁକ୍ଷ୍ମ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ତାହାର ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର, ସମାଜର ତଥା ସର୍ବୋପରି ପୃଥିବୀର ଦୀର୍ଘକାଳୀନ ବିକାଶରେ ଅନ୍ତରାୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଆମେ ଜାଣୁ ଯେ, ଜଙ୍ଗଲ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରି ଚଳୁଥିବା ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ କାଳକ୍ରମେ ଜଙ୍ଗଲକୁ କାଟି ପଦା କରିଦିଅନ୍ତି । ସେହିପରି କଳକାରଖାନା ସ୍ଥାପନ ହେବାପରେ ସେହି ସ୍ଥାନଟି ଧିରେ ଧିରେ ପ୍ରଦୂଷିତ ହେବାରେ ଲାଗିଥାଏ । ଯେପରିକି କଳକାରଖାନାର ଧୂଆଁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳକୁ ଏବଂ ମଇଳାପାଣି ନଦୀକୁ ପ୍ରଦୂଷିତ କରେ । ଏହିପରି ଅନେକ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାଦ୍ଵାରା ସେଥିରୁ ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁ ନିଷ୍କାସିତ ହୋଇଥାଏ । ଫଳତଃ ବାୟୁମଣ୍ଡଳର ଉଷ୍ମତା ବୃଦ୍ଧି, ବୃଷ୍ଟିପାତରେ ଅନିୟମିତତା, ବାୟୁ ଏବଂ ଜଳଦୂଷିତ ଇତ୍ୟାଦି ଆଜିକାଲି ଏକ ମୁଖ୍ୟ ସମସ୍ୟାରୂପେ ଦେଖାଦେଇଛି । ସେହିପରି ମନୁଷ୍ୟମାନେ ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ବିଭିନ୍ନ ସାମଗ୍ରୀରୁ ବାହାରୁଥିବା ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁ ପରିବେଶକୁ ଖରାପ କରିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ଵରୂପ ଆମେ ବଜାରରୁ ଅଣ୍ଡାପାନୀୟ କିଣି ବା ଆଲୁମିନିୟମ କିଣି ଖାଇଲାପରେ ତାର ପ୍ଲାଷ୍ଟିକ ଜରି/ପଲିଥିନକୁ ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁ ଫୋପାଡ଼ିବା ସ୍ଥାନରେ ନପକାଇ, ରାସ୍ତାରେ ବା ନାଳରେ ପକାଇଥାଉ ଏବଂ ଏହା ନର୍ଦ୍ଦମା ପାଣି ନିଷ୍କାସନରେ ବାଧାଦିଏ ଏବଂ ପ୍ରଦୂଷଣର ମାତ୍ରାକୁ ବୃଦ୍ଧି କରାଏ । ଏହି ସବୁ ବିଷୟରେ ଆଲୋଚନା କରିବାପାଇଁ ଆମକୁ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ (Sustainable

Development) ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ଜ୍ଞାନ ଆହରଣ କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ।

ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ସଂଜ୍ଞା

ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ ବା (Sustainable Development) ଶବ୍ଦଟି ପ୍ରଥମେ ୧୯୮୭ ମସିହାରେ “ଆମମାନଙ୍କର ସାର୍ବଜନୀନ ଭବିଷ୍ୟତ” ନାମକ ଏକ ରିପୋର୍ଟରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିଲା । ଗ୍ରୋ ହାରଲୋମ୍ ବ୍ରେଣ୍ଡଲାଇଟ୍ ଯିଏକି ସେ ସମୟରେ ନରଝେ ଦେଶର ପ୍ରଧାନମନ୍ତ୍ରୀ ଥିଲେ ତାଙ୍କର ଅଧ୍ୟକ୍ଷତାରେ ଏକ କମିଶନ୍ “ପୃଥିବୀର ପରିବେଶର ବିକାଶ” ନାମରେ ଗଠନ କରାଯାଇଥିଲା । ବ୍ରେଣ୍ଡଲାଇଟ୍ ଭାଷାରେ “ଯେଉଁ ବିକାଶ ଆଗାମୀ ବଂଶଧରମାନଙ୍କର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପୂରଣ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟକୁ ସାଲିସ୍ ନକରି ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଢ଼ିର ଆବଶ୍ୟକତାକୁ ପୂରଣ କରିଥାଏ ତାହାକୁ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ କୁହାଯାଏ ।” ଏହି ସଂଜ୍ଞାରେ ଆବଶ୍ୟକତା ଶବ୍ଦଟି ମୁଖ୍ୟତଃ ଉତ୍ପାଦନ ପାଇଁ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦ ବିଷୟକୁ ବୁଝାଉଛି । ପୃଥିବୀପୃଷ୍ଠରେ ଥିବା ସମସ୍ତ ଜୀବଜଗତ, ଉଦ୍ଭିଦ, ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦର ବ୍ୟବହାର ଏବଂ ଆଗାମୀ ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆମର ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ମୁଖ୍ୟ ନିର୍ଣ୍ଣାୟକ ଅଟେ । ସର୍ବୋପରି ଏହି ବିକାଶ ଦ୍ଵାରା ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦୂରୀକରଣ, ସମସ୍ତଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣରମାନ ଉନ୍ନତ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଏକ ପ୍ରଦୂଷଣମୁକ୍ତ ପୃଥିବୀର ଗଠନ ହୋଇପାରିବ ।

ଏଠାରେ ସାଧାରଣତଃ ଆମ ମନରେ ଦୁଇଟି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ ଯଥା :

- (୧) ବିକାଶ ବିନା ଏକ ପରିବେଶର କଳ୍ପନା କରିବା ଅର୍ଥହୀନ କାରଣ ବିକାଶ ବିନା ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଜୀବନଯାପନ ଅସମ୍ଭବ ।

(୨) ଉପଯୁକ୍ତ ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା ନଥାଇ ବିକାଶର ଅର୍ଥ ଉତ୍ପାଦନ ପରିବେଶର ଅବକ୍ଷୟ ଜନିତ ସମସ୍ୟାର ସୃଷ୍ଟି ।

ତେଣୁ ଏଠାରେ ବ୍ରହ୍ମଲୀଞ୍ଜ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ ସାଂପ୍ରତିକ ସମାଜ ଓ ପୃଥିବୀପାଇଁ ଏକ ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଅଟେ ।

ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ଉପାଦାନ ଏବଂ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ/ ଲକ୍ଷ୍ୟ :

ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ମୁଖ୍ୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହେଲା ପରସ୍ପରର ନିର୍ଭରଶୀଳ ହୋଇ ଅର୍ଥବ୍ୟବସ୍ଥାର ବିକାଶ, ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସଂହତି ଏବଂ ପରିବେଶ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସଂରକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହାସଲ କରିବା ।

(୧) ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ :

ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ । ମୁଣ୍ଡପିଛା ବାସ୍ତବ ଆୟର ବୃଦ୍ଧି, ସମସ୍ତଙ୍କର ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ଏବଂ ଶିକ୍ଷା ଏବଂ ମୁକ୍ତ ବାୟୁ, ଶୁଦ୍ଧ ପାନୀୟ ଜଳର ବ୍ୟବସ୍ଥା ତଥା ସର୍ବୋପରି ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଉନ୍ନତମାନର ଜୀବନଯାପନ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପ୍ରଦାନକୁ ଆର୍ଥନୀତିକ ବିକାଶ କୁହାଯାଏ । ଏହି ଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂରଣ କରିବା ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଯୋଜନାବଦ୍ଧ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହାତକୁ ନିଆଯାଇଥାଏ ।

(୨) ସାମାଜିକ ସଂହତି :

ନ୍ୟାୟ ଏବଂ ସମାନତା ନୀତି ଉପରେ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ସାମାଜିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଆଧାରିତ । ସାମାଜିକ ଶୃଙ୍ଖଳା ଏବଂ ସଂହତି ରକ୍ଷାକରିବା ହେଲା ଏହି ବିକାଶର ଅନ୍ୟତମ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ଦ୍ୱାରା ସାମାଜିକ ସଂହତି ରକ୍ଷା କରାଯାଇପାରେ । ଏହି ବିକାଶ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ଲୋକାଭିମୁଖୀ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

(୩) ପରିବେଶ ସୁରକ୍ଷା :

ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ହେଉଛି ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । ଏହା ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରିପ୍ରକାର କାର୍ଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଯଥା :

(କ) ଉତ୍ପାଦନ ପାଇଁ ବିଭିନ୍ନ କଞ୍ଚାମାଲ ଯୋଗାଣ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଆଲୁମିନିୟମ ପାଇଁ ବକ୍ସାଇଟ୍ ଖଣିଜ ପଥର ।

(ଖ) ପରିବେଶ ଉତ୍ପାଦନ ଓ ଉପଭୋଗ ଦ୍ୱାରା ଯାବତୀୟ ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁର ଶୋଷକ ପାତ୍ର ଭାବେ କାର୍ଯ୍ୟକରେ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ କଳକାରଖାନାରୁ ନିର୍ଗତ ବିଷାକ୍ତ ଧୂଆଁ ଓ ମଇଳାପାଣିକୁ ବାୟୁମଣ୍ଡଳ ଓ ନଦୀ ଏବଂ ସମୁଦ୍ର ଶୋଷଣ କରି ଦେଇଥାଏ ।

(ଗ) ଆମର ଜୀବନଧାରଣ ପାଇଁ ପରିବେଶ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଏବଂ ପରୋକ୍ଷ ଭାବେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଜନଜାତିମାନେ ଜଙ୍ଗଲ ଉପରେ ପୁରାପରି ନିର୍ଭରଶୀଳ ଓ ସେମାନେ ଜଙ୍ଗଲଜାତ ଦ୍ରବ୍ୟଦ୍ୱାରା ଜୀବିକା ନିର୍ବାହ କରନ୍ତି ।

(ଘ) ପ୍ରାକୃତିକ ଏବଂ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱିକ ସ୍ଥିରତା ବଜାୟ ରଖିବା ପରିବେଶର ଅନ୍ୟ ଏକ ମୁଖ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଟେ । ପ୍ରାଣୀମଣ୍ଡଳ ଓ ଜୀବଜଗତ ଏହି ପରିବେଶ ଯୋଗୁଁ ଚିଷ୍ଟି ରହିଛି ।

ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ଏକ ଜରୁରୀ କାର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ମନେହୁଏ ଏବଂ ଏହି ସମ୍ବଲନ ଯଦି ନଷ୍ଟହୁଏ ତେବେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ପ୍ରାକୃତିକ ଦୁର୍ବିପାକର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଥାଏ । ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ୧୯୯୯ ମସିହାରେ ଘଟିଥିବା ମହାବାତ୍ୟା ଓଡ଼ିଶା ଉପକୂଳରେ ପ୍ରଭୁତ କ୍ଷତି ଘଟାଇଥିଲା । ସୁତରାଂ, ବିକାଶ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପ୍ରକୃତିର ଧାରଣ ଶକ୍ତି ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ସୀମିତ ରହିବା ଉଚିତ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଆଗାମୀ ବଂଶଧରମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ବଳ ଉପଯୋଗର ଗୁରୁତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧ ହୋଇପାରିଲେ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୁଏ । ଏହି ପୃଥିବୀର ସଠିକ୍ ବ୍ୟବହାର, ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ ବଂଶଧରଙ୍କ ପ୍ରତି ଚିନ୍ତା ଓ ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରଦର୍ଶନ ଏହି ବିକାଶର ମୂଳଭିତ୍ତି ଅଟେ ।

ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ନିୟମାବଳୀ :

ଧାରଣୀୟ ବିକାଶରେ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ଏକ ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବୋଲି ଆମେ ପୂର୍ବରୁ ଆଲୋଚନା

କରିସାରିଛେ । ତେବେ ଏହାର ବିକାଶ ପାଇଁ କେତେଗୁଡ଼ିଏ ନିୟମ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ କରାଯାଇଛି । ସେଗୁଡ଼ିକ ନିମ୍ନରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଗଲା-

(କ) ଜନସଂଖ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ :

ଜନସଂଖ୍ୟା, ପରିବେଶ ଓ ବିକାଶ, ଏଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପର ସହିତ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ହେଲେ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ବୃଦ୍ଧିପାଏ ଏବଂ ପରିବେଶ ଅସବୁଜିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ଅବସ୍ଥା ଯୋଗୁଁ ବିକାଶର ଧାରା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ଜନସଂଖ୍ୟାରେ ବୃଦ୍ଧି ଘଟିଲେ ବେକାରୀ ସମସ୍ୟା ଦେଖାଦିଏ ଓ ସେମାନଙ୍କୁ ଅଇଥାନ କରିବା ପାଇଁ କଳକାରଖାନା ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାପନ କରାଯାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ସହରୀକରଣ ଏବଂ ପ୍ରଦୂଷଣ ବୃଦ୍ଧିପାଏ । ଭୂମି ଉପରେ ମାନବୀୟ ଚାପ ଅତ୍ୟଧିକ ହୋଇଥାଏ ଓ ଏହାଦ୍ୱାରା ପରିବେଶର ସନ୍ତୁଳନ ନଷ୍ଟ ହୁଏ । ତେଣୁ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ ପାଇଁ ଜନସଂଖ୍ୟାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଜରୁରୀ ଅଟେ ।

(ଖ) ନବୀକରଣୀୟ ସମ୍ବଳର ପରିମିତ ବ୍ୟବହାର :

ନବୀକରଣୀୟ ସମ୍ବଳର ବ୍ୟବହାର ହାର ଏହାର ପୁନଃଉତ୍ପାଦନ ହାରଠାରୁ ଅଧିକ ନହେଲେ ଏହି ସମ୍ବଳର ପରିମାଣ କାଳକ୍ରମେ କମ୍ ହେବନାହିଁ ଏବଂ ବିକାଶର ଧାରା ଅବ୍ୟାହତ ରହିବ ।

(ଗ) ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁର ପରିଚାଳନା :

ପ୍ରକୃତିର ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁକୁ ଶୋଷଣ ବା ତୁଲ୍ୟକରଣ କରିବାର କ୍ଷମତା ପରିମିତ । ତେଣୁ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ବିକାଶ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଦ୍ୱାରା ସୃଷ୍ଟି ହେଉଥିବା ବର୍ଜ୍ୟବସ୍ତୁ ସବୁ ସଠିକ ଓ ସୁଚାରୁରୂପେ ପରିଚାଳନା କରିବା ନିତାନ୍ତ ଜରୁରୀ । ପରିବେଶର ପ୍ରଦୂଷଣ ଏହାର ଶୋଷକ ଶକ୍ତିଠାରୁ କମ୍ ନହେଲେ ପୃଥିବୀ ପୃଷ୍ଠରେ ଜୀବନଧାରଣ କରିବା ଅସମ୍ଭବ ହୋଇପଡ଼ିବ ଏବଂ ବିକାଶର ଧାରା ବ୍ୟାହତ ହେବ ।

(ଘ) ଭରଣା ଓ ପ୍ରତିବଦଳ :

ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦ ସୀମିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାର ବ୍ୟବହାର ସଠିକ ରୂପେ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅନବରତ ଭାବେ ଏହାକୁ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଦ୍ୱାରା ଏହାର ମାତ୍ରା କ୍ରମଶଃ କମିଯିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ତେଣୁ ଉନ୍ନତ ପ୍ରଯୁକ୍ତି ଜ୍ଞାନକୌଶଳ ବ୍ୟବହାର କଲେ ଆମେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ମାନବ ସୃଷ୍ଟି ପୁଞ୍ଜି ଗଠନ କରି ଏହି ସମ୍ବଳର ଭରଣା ଏବଂ ପ୍ରତିବଦଳ କରିପାରିବା । ତାହେଲେ ଯାଇ ବିକାଶର ଧାରା ଅବ୍ୟାହତ ରହିବ ।

(ଙ) ସମ୍ବଳର ସର୍ବୋତ୍ତମ ବ୍ୟବହାର :

ସମ୍ବଳର ମାତ୍ରା ସୀମିତ ଅଟେ । ତେଣୁ ଉନ୍ନତ ପ୍ରଯୁକ୍ତିବିଦ୍ୟା ଓ କୌଶଳ ବ୍ୟବହାର କରି କମ୍ ସମ୍ବଳରୁ ଉଚ୍ଚ ମାନସ୍ତୁଳ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟ ଉତ୍ପାଦନ ଦ୍ୱାରା ଆମ ଜୀବନଧାରଣର ମାନ ଉନ୍ନତ ଏବଂ ବିକାଶର ଧାରା ଅବ୍ୟାହତ ରଖାଯାଇପାରିବ ।

ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସମାଜ ପାଇଁ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ ଏକ ଜରୁରୀ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଏବଂ ଆବଶ୍ୟକତା ଅଟେ । ନିମ୍ନଲିଖିତ ସୂଚକଗୁଡ଼ିକ ଏହାର ବାସ୍ତବତା ଓ ସମ୍ଭାବନାକୁ ସୁଚାଉଅଛି ।

୧. ବାସ୍ତବ ଜାତୀୟ ଆୟର ବୃଦ୍ଧିହାର
୨. ଦେଶର ଜନସଂଖ୍ୟା ଓ ତା'ର ବୃଦ୍ଧିହାର
୩. ମାନବ ସମ୍ବଳ ବିକାଶର ସ୍ତର
୪. ଶୁଦ୍ଧ ପାନୀୟ ଜଳ ଓ ବିଶୁଦ୍ଧ ମୁକ୍ତବାୟୁର ଉପଲବ୍ଧି
୫. ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଉତ୍ପାଦନ ଓ ବ୍ୟବହାରର ମାତ୍ରା
୬. ପାଣିର ଉତ୍ସ ଓ ବ୍ୟବହାରର ପରିମାଣ
୭. ଜଙ୍ଗଲ ଭୂମିର ପରିମାଣ
୮. ଚାଷ ଜମିର ପରିମାଣ
୯. ଯାନବାହନର ସଂଖ୍ୟା, ପ୍ରକାର ଓ ପ୍ରଦୂଷଣ କରିବାର କ୍ଷମତା
୧୦. ଗଢ଼ିତ ପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପଦର ପରିମାଣ ଓ ଉଦ୍ଧାରଣ ହାର
୧୧. ସହରୀକରଣର ମାତ୍ରା
୧୨. କଳକାରଖାନାର ସଂଖ୍ୟା ଓ ପ୍ରଦୂଷଣର ତୀବ୍ରତା
୧୩. ଶେଷରେ ଜନସାଧାରଣ ଓ ସରକାରଙ୍କ ପରିବେଶ ପ୍ରତି ସଚେତନତା ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ

e. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

- (କ) ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ କହିଲେ କ'ଣ ବୁଝ ?
- (ଖ) ବ୍ରହ୍ମଲୀଳା କିଏ ? ଓ ତାଙ୍କ ପ୍ରଦତ୍ତ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ସଂଜ୍ଞା ପ୍ରଦାନ କର ।
- (ଗ) ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ଉପାଦାନ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସମ୍ୟକ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କର ।
- (ଘ) 'ଧାରଣୀୟ ବିକାଶରେ ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା ଅବଶ୍ୟମାକା' ଏହି ଉକ୍ତିର ଯଥାର୍ଥତା ପ୍ରତିପାଦନ କର ।

୨. ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କର ।

- (କ) ଜନସଂଖ୍ୟା ନିୟନ୍ତ୍ରଣ
- (ଖ) ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା
- (ଗ) ପରିବେଶ ସନ୍ତୁଳନ

୩. ଶୂନ୍ୟସ୍ଥାନ ପୂରଣ କର ।

- (କ) _____ ହେଉଛି ଧାରଣୀୟ ବିକାଶର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଙ୍ଗ ।
(ପରିବେଶର ସୁରକ୍ଷା, କଳକାରଖାନା ସ୍ଥାପନ, ବୃକ୍ଷିପାତର ଅନିୟମିତତା)
- (ଖ) _____ ଏକ ନବୀକରଣୀୟ ସମ୍ବଳ ଅଟେ ।
(ଲୁହାପଥର, କୋଇଲା, ଜଳ)

୪. ତୁମ ପାଇଁ କାମ ।

ସମ୍ପଦ ବିନିଯୋଗ ଓ ଧାରଣୀୟ ବିକାଶ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ଲୋଗାନମାନ ଲେଖ ।

ଭୂଗୋଳ ଓ ଅର୍ଥନୀତି

(Bhugola 'O' Arthaniti)

ନବମ ଶ୍ରେଣୀ

(୨୦୨୨-୨୩ ମସିହା ଶିକ୍ଷାବର୍ଷରେ ନୂତନ ଭାବେ ସଂଯୋଜିତ ବିଷୟ)

ମାନବୀୟ ବିପତ୍ତି

ଓ

ପରିଚାଳନା

ଷଷ୍ଠ ଅଧ୍ୟାୟ

ମାନବୀୟ ବିପତ୍ତି ଓ ପରିଚାଳନା

ବିପତ୍ତି ନାନା ରୂପରେ ଆସିଥାଏ । କେତେବେଳେ ଏହା ପ୍ରକୃତି ସୃଷ୍ଟି ତ ଆଉ କେତେବେଳେ ମାନବୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ତଥା ଉଦାସୀନତା ଏଥିପାଇଁ ଦାୟୀ । ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ତଥା ବିଜ୍ଞାନ ଓ କାରିଗରୀ ବିଦ୍ୟାର ଅଗ୍ରଗତି ସହ ତାଳଦେଇ ମାନବୀୟ ବିପତ୍ତିର ପ୍ରକାର ଓ ପ୍ରଭାବ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି । କେତେକ ମାନବୀୟ ବିପତ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟମୂଳକ ହୋଇଥିବାବେଳେ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଆକସ୍ମିକ ବା ପରିଚାଳନାଗତ ତ୍ରୁଟି ଯୋଗୁଁ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଭାବ କ୍ଷଣିକ ବା ଦୀର୍ଘସ୍ଥାୟୀ ହୋଇଥାଇପାରେ । କଳକାରଖାନାଗୁଡ଼ିକରୁ ଗ୍ୟାସ୍ ଲିକ୍, ଆଣବିକ ଶକ୍ତିକେନ୍ଦ୍ରଗୁଡ଼ିକରୁ ହାନିକାରକ ରଶ୍ମି ବିକିରଣ, ଆଣବିକ ବିସ୍ଫୋରଣ, ଆତଙ୍ଗବାଦୀ ତଥା ଅର୍ତ୍ତତ୍ରାଣ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ଆଦି ଆକସ୍ମିକ ଭାବେ ସଂଗଠିତ ହୋଇଥାଏ । ତୈଳବାହୀ ଜାହାଜରୁ ପ୍ରାକୃତିକ ତୈଳ ନିର୍ଗମନ (Oil spill) ତଥା ଅବିରତ ପ୍ରଦୂଷଣ ଆଦି ଦୀର୍ଘକାଳୀନ ମାନବୀୟ ବିପତ୍ତିର ଉଦାହରଣ । ଯୁଦ୍ଧ ତଥା ସଶସ୍ତ୍ର ସଂଘର୍ଷ ମାନବ ଇତିହାସ ସହିତ ଅଙ୍ଗାଙ୍ଗୀ ଭାବେ ଜଡ଼ିତ । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏଗୁଡ଼ିକର ପ୍ରଭାବ ସୁଦୂର ପ୍ରସାରୀ ହୋଇଥାଏ । ତେବେ, ସମସ୍ତ ମାନବୀୟ ବିପତ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ସାମାଜିକ, ପରିବହନଗତ ଓ ପାରିସ୍ଥିତିକ ବିପତ୍ତି ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ ।

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

ମନୁଷ୍ୟକୃତ ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ, ପରିବହନଗତ ତଥା ପାରିସ୍ଥିତିକ ବିପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଏକ ତାଲିକା ପ୍ରସ୍ତୁତ କର ।

ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା

ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ଭାରତ ସମେତ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଏକ ଗମ୍ଭୀର ସମସ୍ୟାରୂପେ ଉଭା ହୋଇଛି । ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ଜନିତ ମୃତ୍ୟୁ ତଥା ଆହତଙ୍କ ସଂଖ୍ୟା କ୍ରମାଗତଭାବେ ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାରେ ଲାଗିଛି । ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନରେ ରହିଛି । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦୁର୍ଘଟଣା ତୁଳନାରେ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ଯୋଗୁଁ ସର୍ବାଧିକ ମୃତ୍ୟୁ ଘଟୁଛି । ଉଦ୍‌ବେଗର ବିଷୟ ଯେ, ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ, କିଶୋର-କିଶୋରୀ ତଥା

ରୋଜଗାରକ୍ଷମ ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ବିଶେଷଭାବେ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣାର ଶିକାର ହେଉଛନ୍ତି । ମୃତାହତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଧିକାଂଶ ପଥଚାରୀ, ସାଇକେଲ ଓ ମୋଟର ସାଇକେଲ ଆରୋହୀ ଅନ୍ତର୍ଭୁକ୍ତ । ପରିବାରର ରୋଜଗାରକ୍ଷମ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ବା ଶାରୀରିକ ତଥା ମାନସିକ ଅକ୍ଷମତା ଏବଂ ଶ୍ରମ ଦିବସ ହାନି ଯୋଗୁଁ ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ତଥା ଆର୍ଥିକ ସମସ୍ୟାମାନ ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି ।

ଆଜିକାଲି ଯାନବାହାନର ସଂଖ୍ୟା ଦ୍ରୁତଗତିରେ ବଢ଼ିଚାଲିଛି । ଭାରତରେ ମୋଟ ୬୩.୭୧ ଲକ୍ଷ କି.ମି. (୨୦୧୯ ମାର୍ଚ୍ଚ ସୁଦ୍ଧା) ଲମ୍ବ ରାସ୍ତା ରହିଛି । ସେଥିରେ ଦୈନିକ ପ୍ରାୟ ୬ କୋଟି ଯାନବାହନ ଯାତାୟାତ କରୁଥିବାର ଜଣାପଡ଼ିଛି । ଆମ ଦେଶରେ ୨୦୧୯ ମସିହାରେ (କେନ୍ଦ୍ର ସରକାରଙ୍କ ପ୍ରକାଶିତ ତଥ୍ୟ ଆଧାରରେ) ୪,୪୯,୦୦୨ଟି ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ପଞ୍ଜିକୃତ ହୋଇଛି । ଏଥିରେ ଦେଡ଼ ଲକ୍ଷରୁ ଅଧିକ ଲୋକଙ୍କ ପ୍ରାଣହାନି ଘଟିଥିଲା ଓ ପ୍ରାୟ ଚାରିଲକ୍ଷ ପଚାଶ ହଜାରରୁ ଅଧିକ ଲୋକ ଆହତ ହୋଇଥିଲେ । ତାମିଲନାଡୁରେ ସର୍ବାଧିକ ଦୁର୍ଘଟଣା ପଞ୍ଜିକୃତ ହୋଇଥିବାବେଳେ ଉତ୍ତର ପ୍ରଦେଶରେ ସର୍ବାଧିକ ଲୋକଙ୍କର ପ୍ରାଣହାନି ଘଟିଛି । ଜନସଂଖ୍ୟା ବୃଦ୍ଧି ସହ ଯାନବାହାନର ସଂଖ୍ୟାବୃଦ୍ଧି (ମୁଖ୍ୟତଃ ଚାରି ଚକିଆ ଯାନ) ତଥା ବେପରୁଆ ଗାଡ଼ିଚାଳନା ଯୋଗୁଁ ଦୁର୍ଘଟଣା ହାର ବଢ଼ିଚାଲିଛି ।

ତୁମ ଜାଣିଛ କି ?

ଭାରତରେ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରାୟ ୧୨୦୦ ରୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା (୨୦୨୧ ତଥ୍ୟ ଆଧାରରେ) ଘଟୁଛି ଏବଂ ପ୍ରାୟ ୪୪୦ ଜଣ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ପ୍ରାଣହାନି ଘଟୁଛି । ଶତକଡ଼ା ୭୦ ଭାଗ ମୃତକଙ୍କ ବୟସ ୧୮ ରୁ ୪୫ ବର୍ଷ ମଧ୍ୟରେ ।

ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣାର କାରଣ :

ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ମୁଖ୍ୟତଃ ମନୁଷ୍ୟକୃତ । ଗାଡ଼ି ଚାଳକମାନଙ୍କ ତ୍ରୁଟି ପାଇଁ ହିଁ ଅଧିକାଂଶ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ । ବଡ଼ବଡ଼ ସହର ଓ ରାଜପଥଗୁଡ଼ିକରେ ଅଧିକ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ । ଦିନବେଳା ଅପେକ୍ଷା ରାତ୍ରି ସମୟରେ ଦୁର୍ଘଟଣାର

ହାର ଅଧିକ । ଅବଶ୍ୟ ଯାନ୍ତ୍ରିକ ତ୍ରୁଟି ତଥା ରାସ୍ତାର ଦୁରବସ୍ଥା ଦୁର୍ଘଟଣା ପାଇଁ କେତେକ ପରିମାଣରେ ଦାୟୀ । ଆସ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣାର କେତେକ ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବା ।

- **ଦ୍ରୁତ ଓ ବେପରୁଆ ଗାଡ଼ି ଚାଳନା :** ଅଧିକାଂଶ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ଚାଳକଙ୍କ ପ୍ରତିଯୋଗୀତାମୂଳକ ତଥା ନିୟନ୍ତ୍ରଣହୀନ ଦ୍ରୁତ ଗାଡ଼ିଚାଳନା ଯୋଗୁଁ ହୋଇଥାଏ । ମୁଖ୍ୟତଃ ଅଳ୍ପ ବୟସର ଯୁବକ ଯୁବତୀମାନଙ୍କ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏ ପ୍ରକାର ମନୋଭାବ ବିଶେଷ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୋଇଥାଏ ।
- **ଚାଳକମାନଙ୍କର ଦକ୍ଷତାର ଅଭାବ :** ଅଧିକାଂଶ ଗାଡ଼ିଚାଳକ ତାଲିମପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇନଥାନ୍ତି । ବହୁ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ଗାଡ଼ିଚାଳନା ଅନୁମତିପତ୍ର (Driving license) ନଥିବା ତଥା ରାସ୍ତାରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ସାଂକେତିକ ଚିହ୍ନ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣି ନଥିବା ଚାଳକଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ହୋଇଥାଏ ।
- **ନିଶାଗ୍ରସ୍ତ ଗାଡ଼ିଚାଳନା :** ମଦ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନିଶାଦ୍ରବ୍ୟ ସେବନ କରି ଗାଡ଼ି ଚଳାଇବା ହିଁ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣାର ଅନ୍ୟ ଏକ ମୁଖ୍ୟ କାରଣ । ନିଶାଶକ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତି ଆତ୍ମସଂଯମ ହରାଇ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟାଇଥାଏ ।
- **ଯାନବାହନଗୁଡ଼ିକର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଅଭାବ :** ଯାନବାହନଗୁଡ଼ିକୁ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବେ ଚଳାଇବା ତଥା ଏହାର ଉପଯୁକ୍ତ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଅଭାବରୁ ଯାନ୍ତ୍ରିକ ତ୍ରୁଟି ଦେଖାଦେଇଥାଏ । ଏହାବ୍ୟତୀତ, ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ଗାଡ଼ିର ଟାୟାର ନ ବଦଳାଇବା କାରଣରୁ ଏହା ଦୁର୍ବଳ ହୋଇ ଫାଟି ଯାଇଥାଏ ।
- **ଯାତାୟାତକାରୀଙ୍କ ଅସାବଧାନତା :** ପଥଚାରୀ ତଥା ଗାଡ଼ି ଚାଳକମାନେ ସତର୍କତାର ସହିତ ରାସ୍ତାରେ ଯିବା ଆସିବା କରିବା ଉଚିତ୍ । ମୁଖ୍ୟତଃ ଛକ ଯାଗା ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ରାସ୍ତା ସଂଯୋଗକାରୀ ସ୍ଥାନରେ ଦୁର୍ଘଟଣା ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ । ଫଳରେ ଦୁର୍ଘଟଣାମାନ ଘଟିଥାଏ ।
- **ରାସ୍ତା ଅବରୋଧ :** କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ବ୍ୟବହାର ଅଥବା ଦୋକାନ ବଜାର ପାଇଁ ସରକାରୀ ଜାଗା ଅକ୍ତିଆର କରି ରଖାଯାଇଥାଏ । ଏହା ଯୋଗୁଁ ରାସ୍ତା ସଂକୁଚିତ ହୁଏ ଏବଂ ଦୁର୍ଘଟଣାମାନ ଘଟିଥାଏ ।

- **ଯାନବାହନରେ ଅଧିକ ବୋଝେଇ :** ବିଭିନ୍ନ ଯାତ୍ରୀବାହୀ ତଥା ମାଲବାହୀ ଗାଡ଼ିରେ ଅତ୍ୟଧିକ ବୋଝେଇ ଯୋଗୁ ଗାଡ଼ି ନିୟନ୍ତ୍ରଣହୀନ ହୋଇ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ ।
- **ବୁଲା ପଶୁଙ୍କ ବିଚରଣ :** ବୁଲା ଗୋରୁଗାଈ, ଷଣ୍ଢ ଓ କୁକୁରଙ୍କ ଯୋଗୁ ବହୁ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ । ବେଳେବେଳେ ସେମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରାସ୍ତାକୁ ଅବରୋଧ କରି ରଖିଥାନ୍ତି । ଏମାନେ ରାସ୍ତା ଉପରେ ହଠାତ୍ ଦୌଡ଼ି ଆସିବା ବା ଏଣେତେଣେ ଦୌଡ଼ିଯାପଡ଼ି ଦୁର୍ଘଟଣାର କାରଣ ହୋଇଥାଏ ।
- **ଯାତାୟାତ ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଜ୍ଞାନତା :** ବହୁ ପଥଚାରୀ ତଥା ଗାଡ଼ିଚାଳକ ଯାତାୟାତ ନିୟମ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣି ନଥାନ୍ତି । ମୁଖ୍ୟତଃ ସହର ବଜାରଗୁଡ଼ିକରେ ରାସ୍ତା ପାରହେବା ସମୟରେ ସତର୍କତାର ଅଭାବ ତଥା ଅଜ୍ଞାନତା କାରଣରୁ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ । ଟ୍ରାଫିକ୍ ସିଗ୍ନାଲ ବା ସଙ୍କେତକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ଜାଣି ନଥିବାରୁ ମଧ୍ୟ ଦୁର୍ଘଟଣା ହୁଏ ।
- **ରାସ୍ତା ନିର୍ମାଣରେ ତ୍ରୁଟିବିରୂପିତ :** ରାସ୍ତାଗୁଡ଼ିକର ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଅଭାବରୁ ଛୋଟବଡ଼ ଖାଲରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥାଏ । ବେଳେବେଳେ ରାସ୍ତାକାମ ଅଧାପଡ଼ିଆ ଭାବେ ପଡ଼ି ରହିଥାଏ । ବାଲି, ଗୋଡ଼ି ଆଦି ବିକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବେ ରାସ୍ତାରେ ବିଛେଇ ହୋଇଥାଏ । ବର୍ଷାଦିନେ ଜଳପୂର୍ଣ୍ଣ ଖାଲଖମାଗୁଡ଼ିକ ଯୋଗୁଁ ବିଶେଷଭାବେ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ ।

ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା :

- ରାସ୍ତାଗୁଡ଼ିକର ନିୟମିତ ଅବଧିରେ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ବ୍ୟବସ୍ଥା ।
- ଯାତାୟାତ ବିଧି ସମ୍ପର୍କରେ ମୌଳିକ ଜ୍ଞାନ ତଥା ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି ।
- ବାଇକ୍, ସ୍କୁଟି ଆଦି ବ୍ୟବହାର କରୁଥିବା ସମୟରେ ହେଲ୍ମେଟ୍ ଏବଂ ଚାରିଚକିଆ ଯାନ (କାର୍)ରେ ଯାତ୍ରାବେଳେ ସିଟ୍ ବେଲ୍ଟ ବ୍ୟବହାର କରିବା ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ।

- ପାଦରେ ଚାଲିକରି ଗଲାବେଳେ ବା ଗାଡ଼ି ଚଳାଇ ଯିବା ବେଳେ ସାବଧାନତା ରକ୍ଷା କରିବା ।
- ଯାତାୟାତ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ନିୟମ ମାନି ଚଳିବା ।
- ଅତିରିକ୍ତ ବୋର୍ଡେଇ ହୋଇଥିବା ଯାନବାହାନକୁ ରାସ୍ତାରେ ଯିବାକୁ ଅନୁମତି ଦିଆନଯିବା ।

ରେଳ ଦୁର୍ଘଟଣା

ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ପରି ରେଳ ଦୁର୍ଘଟଣା ଏକ ଦୈନିକ ସମସ୍ୟା ନୁହେଁ । ସୁତରାଂ, ରେଳ ଦୁର୍ଘଟଣା ଜନିତ ଧନଜୀବନ ହାନି ଯଥେଷ୍ଟ କମ୍ ହୋଇଥାଏ । ଆଜିକାଲି ସ୍ଵୟଂଚାଳିତ ସିଗନାଲ ଭଳି ଅତ୍ୟାଧୁନିକ ଜ୍ଞାନକୌଶଳର ବ୍ୟବହାର ଯୋଗୁଁ ରେଳ ଦୁର୍ଘଟଣା ବିଶେଷଭାବେ ହ୍ରାସ ପାଇଛି । ତଥାପି ରେଳଯାତ୍ରା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରାପଦ ହୋଇପାରି ନାହିଁ । ବିଭିନ୍ନ ମାନବୀୟ ତଥା ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣରୁ ରେଳ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟୁଛି । ଏଠାରେ କେତେକ ପ୍ରମୁଖ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଆସ ଜାଣିବା ।

- ରେଳଧାରଣା, ଇଞ୍ଜିନ୍ ବା ବଗିଚୁଡ଼ିକ ଭଲ ଅବସ୍ଥାରେ ନଥିଲେ ।
- ରେଳଚାଳକ ସଂକେତଗୁଡ଼ିକ ଠିକ୍ ଭାବେ ପାଳନ ନ କଲେ ।
- ରେଳ କର୍ତ୍ତୃପକ୍ଷଙ୍କ ଯାତ୍ରା ସୁରକ୍ଷା ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ପରାମର୍ଶ ନ ମାନିବା ।

ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା :

- ୧- ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ ବ୍ୟବଧାନରେ ରେଳ ଧାରଣାର ତଦାରଖ ଓ ମରାମତି କରାଯିବା ଦରକାର ।
- ୨- ରେଳପଥର ଉନ୍ନତକରଣ, ନବୀକରଣ, ପୁନରୁଦ୍ଧାର କାର୍ଯ୍ୟ ନିୟମିତ ବ୍ୟବଧାନରେ କରାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ୩- ବଗିଚୁଡ଼ିକରେ ସ୍ଵୟଂଚାଳିତ ଯନ୍ତ୍ରଦ୍ଵାରା ନିଆଁ ଏବଂ ଧୂଆଁକୁ ଚିହ୍ନଟ କରି ସତର୍କ କରାଇବାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବା ଦରକାର ।
- ୪- ସାଧାରଣତଃ ଘନ କୁହୁଡ଼ି ରେଳ ଦୁର୍ଘଟଣାର ଅନ୍ୟ ଏକ ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ଅଟେ । ଏହାର ପ୍ରତିକାରସ୍ଵରୂପ ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପଦ୍ଧତିରେ GPS (Global Positioning

System) ଆଧାରିତ କୁହୁଡ଼ି ଅତିକ୍ରମ ଯନ୍ତ୍ରର ବ୍ୟବହାର କରାଯାଇଛି ।

ଏତଦ୍‌ବ୍ୟତିତ ଦୁର୍ଘଟଣାଠାରୁ ନିଜକୁ ଦୂରେଇ ରଖିବା ପାଇଁ ତୁମେମାନେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ସତର୍କତା ଅବଲମ୍ବନ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

- ୧- ରେଳରେ ଯାତ୍ରା କରିବା ସମୟରେ ବଗିର ପ୍ରବେଶ ପଥରେ ଠିଆ ହେବ ନାହିଁ; ବାହାରକୁ ହାତ ବା ମୁଣ୍ଡ କାଢ଼ିବ ନାହିଁ ।
- ୨- ଚଳନ୍ତା ରେଳଗାଡ଼ିରେ ଚଢ଼ିବା କିମ୍ବା ଗାଡ଼ିରୁ ଓହ୍ଲାଇବା ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିପଦପୂର୍ଣ୍ଣ । ଏହାଦ୍ଵାରା ଅଙ୍ଗହାନି ସହ ମୃତ୍ୟୁ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ ।
୩. ଲେବଲକ୍ରସିଂ ବନ୍ଦ ଥିବା ସମୟରେ ରେଳଧାରଣା ଅତିକ୍ରମ କରିବ ନାହିଁ ।

ନୌକାଦୁର୍ଘଟଣା

ନଦୀ ତଥା ବିଭିନ୍ନ ଜଳାଶୟମାନଙ୍କରେ ନୌକା ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ । ଏଥିଯୋଗୁଁ ପ୍ରତିବର୍ଷ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ମୃତ୍ୟୁହତ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଅନେକ କାରଣରୁ ନୌକା ଦୁର୍ଘଟଣା ହୋଇଥାଏ । ତେବେ ଧାରଣା କ୍ଷମତା ଠାରୁ ଡଙ୍ଗା ଅଧିକ ଓଜନିଆ ହୋଇଯିବା, ଡଙ୍ଗା ଭିତରକୁ ପାଣି ପଶିଯିବା ତଥା ଝଡ଼ବର୍ଷା ଆଦି ପ୍ରତିକୂଳ ପାଗ ଡଙ୍ଗାବୁଡ଼ିର ତିନୋଟି ପ୍ରମୁଖ କାରଣ । ମୋଟ ଉପରେ, ମାନବୀୟ ଅପାରଦର୍ଶିତା ତଥା ଅସାବଧାନତା ଯୋଗୁଁ ଡଙ୍ଗା ବୁଡ଼ି ହୋଇଥାଏ । ଆସ, ଡଙ୍ଗାବୁଡ଼ି ଦୁର୍ଘଟଣାର ବିଭିନ୍ନ କାରଣ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବା ।

ନୌକା ଦୁର୍ଘଟଣାର କାରଣ-

- ଡଙ୍ଗାର ଉପଯୁକ୍ତ ଯତ୍ନ ନ ନେବା ତଥା ପୁରୁଣାକାଳିଆ ଡଙ୍ଗାଗୁଡ଼ିକରେ ଛିଦ୍ର ଯୋଗୁଁ ଡଙ୍ଗାବୁଡ଼ି ଘଟିଥାଏ ।
- ଅନଭିଜ୍ଞ ତଥା ଉପଯୁକ୍ତ ତାଲିମବିହୀନ ଡଙ୍ଗା ଚାଳକଙ୍କ ଯୋଗୁଁ ନୌକା ଦୁର୍ଘଟଣା ହୋଇଥାଏ ।
- ଜଳସ୍ରୋତର ବେଗ ସହିତ ପରିଚିତ ନଥିବା ନାଉରୀ ଯୋଗୁଁ ମଧ୍ୟ ଦୁର୍ଘଟଣାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ ।
- ନଦୀରେ ବାଲିଚଢ଼ା ବା ଭଉଁରୀ ବିଷୟରେ ଜାଣି ନଥିବା ନାଉରୀ ଯୋଗୁଁ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ ।

- ଡଙ୍ଗାର ଧାରଣକ୍ଷମତାଠାରୁ ଅଧିକ ଯାତ୍ରୀ ତଥା ଜିନିଷପତ୍ର ଯୋଗୁଁ ଡଙ୍ଗା ଓଜନିଆ ହୋଇଯାଏ ଏବଂ ଏହା ଡଙ୍ଗାବୁଡ଼ିର କାରଣ ହୋଇଥାଏ ।
- ଡଙ୍ଗାରେ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କର ବିଶୁଦ୍ଧିକୃତ ବ୍ୟବହାର ଯଥା-ଧାର୍ଯ୍ୟ-ଧରଣ କରିବା ତଥା ଏପଟ ସେପଟ ହେବା ଯୋଗୁ ମଧ୍ୟ ଡଙ୍ଗା ବୁଡ଼ି ଯାଇଥାଏ ।
- ଝଡ଼ବର୍ଷା ତଥା ବିଜୁଳି ଘଡ଼ଘଡ଼ି ଆଦି ପ୍ରତିକୂଳ ପାଗ ଯୋଗୁଁ ଡଙ୍ଗାବୁଡ଼ି ଘଟି ଅନେକ ଲୋକ ମୃତ୍ୟୁହତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ପ୍ରତିକାର :

- ପ୍ରତି ନୌଦ୍ଵାରରେ ଯାତ୍ରୀ ତଥା ଚାଳକଙ୍କ ପାଇଁ ଉଚିତ୍, ତଥା ଅନୁଚିତ କାର୍ଯ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସୂଚନା ଫଳକ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଯାତ୍ରୀ ପୂର୍ବରୁ ଯାତ୍ରୀମାନଙ୍କୁ ଘୋଷଣା ମାଧ୍ୟମରେ ସେସବୁ ବିଷୟରେ ସୂଚନା ଦେବା ଉଚିତ୍ ।
- ଜୀବନ ରକ୍ଷାକାରୀ ଜ୍ୟାକେଟ୍ (Life Jacket) ବ୍ୟବହାର ଜରୁରୀ ଅଟେ ।
- କୌଣସି ପରିସ୍ଥିତିରେ ଡଙ୍ଗାରେ ଅଧିକ ଭାର ଲଦିବା ଉଚିତ୍ ନୁହେଁ । ଡଙ୍ଗାର କ୍ଷମତା ମୁତାବକ ଲୋକ ତଥା ଜିନିଷପତ୍ର ନେବାଦ୍ଵାରା ଦୁର୍ଘଟଣା ଏଡ଼ାଇ ଦିଆଯାଇପାରେ ।
- ଡଙ୍ଗାର ନିୟମିତ ମରାମତି ଓ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ଆବଶ୍ୟକ । ଡଙ୍ଗାରେ ଯେପରି ଛିଦ୍ର ନ ହୁଏ, ସେଥିପ୍ରତି ଯତ୍ନଶୀଳ ହେବା ଉଚିତ୍ ।
- ଯାତ୍ରୀମାନେ ଶୁଦ୍ଧିକୃତ ଭାବେ ଚାଳକଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶମାନି ଯାତ୍ରା କରିବା ଉଚିତ୍ ।
- ପାଗ ଖରାପ ହେବାର ପ୍ରାକ୍ ସୂଚନା ଥିଲେ, ନୌଯାତ୍ରୀ ବନ୍ଦ କରିଦେବା ଉଚିତ୍ ।
- ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରଶିକ୍ଷିତ ଚାଳକଙ୍କୁ ଡଙ୍ଗା ଚଳେଇବା ପାଇଁ ଅନୁମତି ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ

ଜୀବନର ପ୍ରତିଟି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଗ୍ନି ଭୟ ରହିଥାଏ । ଘର, ଅଫିସ୍, ବ୍ୟବସାୟ କ୍ଷେତ୍ର, ଖଣି, କଳକାରଖାନା, ମଟରଗାଡ଼ି

ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନରେ ଅଗ୍ନିପ୍ରସ୍ଫୋଟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଥାଏ । ଅଳ୍ପ କେତେକ ପ୍ରାକୃତିକ କାରଣ (ବିଜୁଳି, ଅଗ୍ନିଉଦ୍‌ଗାରଣ, ଭୂମିକମ୍ପ ଆଦି)କୁ ଛାଡ଼ିଦେଲେ, ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ମୁଖ୍ୟତଃ ମାନବୀୟ କାର୍ଯ୍ୟକଳାପ ତଥା ଅସାବଧାନତାରୁ ହୋଇଥାଏ । ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ଯୋଗୁଁ ସମସ୍ତ ଜୀବଜଗତ ବିପଦାପନ୍ନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବହୁ ସଂଖ୍ୟାରେ ଲୋକ ମୃତ୍ୟୁହତ ହେବା ସହ କୋଟିକୋଟି ଟଙ୍କାର ସମ୍ପତ୍ତିହାନି ଘଟିଥାଏ । ବନାଗ୍ନି ଯୋଗୁଁ ହଜାର ହଜାର ଜୀବଜନ୍ତୁ ଓ ବୃକ୍ଷଲତା ଜଳିଯୋଡ଼ି ପାଉଁଶ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ଅଣାୟତ ଅଗ୍ନି ଏକ ଧ୍ଵଂସକାରୀ ଶକ୍ତିରେ ପରିଣତ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି, ଘରପୋଡ଼ି ଠାରୁ ବିପତ୍ତି ନାହିଁ ।

ଅନେକ କାରଣରୁ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ଘଟିଥାଏ । ଏହା ଯେ କୌଣସି ସ୍ଥାନ ତଥା ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ହୋଇପାରେ । ଏହାର ପ୍ରଭାବ ସୀମିତ ବା ବିସ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ଅଞ୍ଚଳରେ ଅନୁଭୂତ ହୋଇଥାଏ । ଆସ, ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡର କେତେକ ପ୍ରମୁଖ କାରଣଗୁଡ଼ିକ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବା ।

- ବିଦ୍ୟୁତ୍ ବିପ୍ଳାବ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡର ଏକ ପ୍ରଧାନ କାରଣ । ଘର ହେଉ ବା ଯେକୌଣସି ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ହେଉ, ସେଠାରେ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ସେବା ରହିବା ସ୍ଵାଭାବିକ । ବିଦ୍ୟୁତ୍ ତାର ବିଛେଇବା ଜନିତ ତ୍ରୁଟି ତଥା ତାହାର ଅପବ୍ୟବହାର ଯୋଗୁଁ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ସର୍ବସର୍ଜିତ୍ ହୋଇ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ଘଟିଥାଏ । ଉଚ୍ଚ ଭୋଲଟେଜ୍‌ସମ୍ପନ୍ନ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ତାର ଛିଡ଼ିଯିବା ବା ଜଳିଯିବା ଯୋଗୁଁ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ହୋଇଥାଏ ।
- ଅଳିଆ ଆବର୍ଜନା ଜମିଥିବା ସ୍ଥାନରୁ ଅଗ୍ନି ବ୍ୟାପି ଯିବାର ଭୟ ଥାଏ ।
- ରୋଷେଇ ଘରେ ଗ୍ୟାସ୍‌ରୁଲା ଓ ଇଲେକ୍ଟ୍ରିକ୍ ଷୋଭ୍ ଆଦିର ବ୍ୟବହାରରେ ଅସାବଧାନତା ଯୋଗୁଁ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ହୋଇଥାଏ ।
- ଘରେ ବ୍ୟବହୃତ ବୈଦ୍ୟୁତିକ ସରଞ୍ଜାମ ମୁଖ୍ୟତଃ ତାପ ସୃଷ୍ଟିକାରୀ ବୈଦ୍ୟୁତିକ ସରଞ୍ଜାମଗୁଡ଼ିକ ଅଗ୍ନି ଭୟର କାରଣ ଅଟନ୍ତି ।
- ବିଭିନ୍ନ ରାସାୟନିକ ଗ୍ୟାସ୍, କିରୋସିନି, ପେଟ୍ରୋଲିୟମ ଆଦି ତତ୍ତ୍ଵଶୀତ୍ ଦହନଶୀଳ ସାମଗ୍ରୀ ମହଜୁଦ୍ ଥିବା ସ୍ଥାନରେ ଅସାବଧାନତାରୁ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ଘଟି ବହୁ ଧନଜୀବନ ହାନି ଘଟିଥାଏ ।

- ଜଙ୍ଗଲରେ ବଣଭୋଜି କରିବା ପରେ ଜଳନ୍ତା କାଠକୁ ଛାଡ଼ି ଆସିବା କାରଣରୁ ବେଳେବେଳେ ସମଗ୍ର ଜଙ୍ଗଲ ଜଳିଯୋଡ଼ି ଛାରଖାର ହୋଇଯାଏ ।
- କେତେକ କଳକାରଖାନା ତଥା ଲୁହା ସାମଗ୍ରୀ ଫ୍ରେଲଡ଼ିଂ କାମରେ ନିଆଁଖୁଲ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ନିଆଁ ଝୁଲ ଯୋଗୁଁ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ହୋଇଥାଏ ।
- ବିଭିନ୍ନ କଳକର୍ତ୍ତା ତଥା ଯନ୍ତ୍ରାଂଶଗୁଡ଼ିକ ଉପଯୁକ୍ତ ରକ୍ଷଣାବେକ୍ଷଣ ନହେଲେ, ଚଳନଶୀଳ ଅଂଶଗୁଡ଼ିକରେ ଅଧିକ ଘର୍ଷଣ ଯୋଗୁଁ ଅଗ୍ନି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।
- ଖଳପ୍ରକୃତିର ବ୍ୟକ୍ତିମାନେ ଇଚ୍ଛାକୃତ ଭାବେ ନିଆଁ ଲଗେଇ ଦେବାଦ୍ୱାରା ଅଗ୍ନିପାତ ହୋଇଥାଏ ।
- ମୋଟ ଉପରେ କହିବାକୁ ଗଲେ, ଅଗ୍ନି ତଥା ବିଦ୍ୟୁତର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବ୍ୟବହାରରେ ଅସାବଧାନତା ଯୋଗୁଁ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ଘଟିଥାଏ ।

ଅଗ୍ନି ନିରାପତ୍ତା :

ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡଜନିତ କ୍ଷୟକ୍ଷତିକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ହ୍ରାସ କରିବାର ଉପାୟ ବିଧିକୁ ଅଗ୍ନିନିରାପତ୍ତା କୁହାଯାଏ । ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ କୌଣସି ଘର ହେଉ ବା ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ ହେଉ, ଏହାର ସୁରକ୍ଷା ଅଗ୍ନି ନିରାପତ୍ତା ସହ ଜଡ଼ିତ । ଅଗ୍ନି ଭୟର ଆଶଙ୍କାକୁ ପ୍ରତିହତ କରିବା ତଥା ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ଜନିତ କ୍ଷୟକ୍ଷତିକୁ ସୀମିତ କରିବା ପାଇଁ ଆବଶ୍ୟକ ପଦକ୍ଷେପ ତଥା ସତର୍କତା ନେବା ଆମ ସମସ୍ତଙ୍କର ଧ୍ୟେୟ ହେବା ଉଚିତ୍ ।

- କୌଣସି ଗୃହ ବା ଉଚ୍ଚ ଅଙ୍ଗାଳିକା ଆଦିର ନିର୍ମାଣ ସମୟରେ ହିଁ ଅଗ୍ନିନିରାପତ୍ତା ଜନିତ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରଖାଯିବା ଉଚିତ୍ । ସରକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଦତ୍ତ ଅଗ୍ନି ନିରାପତ୍ତା ଜନିତ ନିର୍ଦ୍ଦେଶନାମା ପାଳନ କରିବା ବିଧେୟ ।
- ବହୁତଳ ବିଶିଷ୍ଟ ସୌଧଗୁଡ଼ିକରେ ଅଗ୍ନିପ୍ରସ୍ଥାନ ପଥ (Fire exit) ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବା ଜରୁରୀ । ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ସମୟରେ ଲିଫ୍ଟ୍ ବ୍ୟବହାର କରିବା ବିପଜ୍ଜନକ ହୋଇଥାଏ । ଘରେ, ଅଫିସ୍ ତଥା କଳାକାରଖାନା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ

ପ୍ରତିଷ୍ଠାନରେ ଧୂମ୍ର ସତର୍କ ଘଣ୍ଟି (Smoke alarm) ଅଗ୍ନି ସତର୍କ ଘଣ୍ଟି (Fire alarm) ବ୍ୟବସ୍ଥା କରାଯିବା ଉଚିତ୍ । ଅଗ୍ନି ନିର୍ବାପକ ଯନ୍ତ୍ର (Fire Extinguisher)ର ବ୍ୟାପକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।

- ଘରର ଅଭ୍ୟନ୍ତର ସାଜସଜ୍ଜାରେ ଅଗ୍ନି ପ୍ରତିରୋଧକାରୀ ସାମଗ୍ରୀଗୁଡ଼ିକର ଉପଯୋଗ କରିବା ଦରକାର ।
 - କୌଣସି କାରଣରୁ ଯଦି ନିଆଁ ଲାଗିଯାଏ, ତେବେ କିପରି ସୁରକ୍ଷିତ ବାହାରି ହେବ, ସେ ବିଷୟରେ ଘରର ସମସ୍ତ ସଦସ୍ୟ ବସି ଆଲୋଚନା କରିବା ଉଚିତ୍ ।
 - ପ୍ରସ୍ଥାନ ପଥଟି ନିରାପଦ ତଥା ବାଧାଶୂନ୍ୟ ହେବା ଦରକାର । ସୁତରାଂ ନିୟମିତ ବ୍ୟବଧାନରେ ଏହାର ଅନୁଧ୍ୟାନ ଆବଶ୍ୟକ । ଘରେ ନିଆଁ ଲାଗିଥିଲେ ପ୍ରଥମେ ପଦାକୁ ବାହାରିଯିବାକୁ ଅଗ୍ରାଧିକାର ଦେବ । ତା'ପରେ ନିକଟସ୍ଥ ଅଗ୍ନିଶମ କେନ୍ଦ୍ର ବା ଜରୁରୀକାଳୀନ ନମ୍ବର (୧୧୨)କୁ ଫୋନ୍ କରିବ ।
 - ଜଳନ୍ତା ଗୃହ ମଧ୍ୟକୁ ଦ୍ୱିତୀୟବାର ପ୍ରବେଶ କରିବ ନାହିଁ । ଏହି ସମୟରେ ଆତ୍ମରକ୍ଷା ହିଁ ସର୍ବୋତ୍ତମ ପଦ୍ଧତି ।
 - ବହୁତଳ ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରସାଦ, ସ୍କୁଲ, କଲେଜ, କଳକାରଖାନା ତଥା ଖଣିମାନଙ୍କରେ ଅକସ୍ମାତ୍ ନିଆଁ ଲାଗିଗଲେ କିପରି ସୁରକ୍ଷିତ ବାହାରି ହେବ, ତାହାର ମଜ୍ଜ୍ୱିଲ୍ (Mock Drill) ମଝିରେ ମଝିରେ ନିହାତି ଆବଶ୍ୟକ ।
 - ଅଗ୍ନିଜନିତ କ୍ଷୟକ୍ଷତିକୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ପ୍ରତିହତ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବିଭିନ୍ନ ଜନଗହଳି ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ସମୟରେ କ'ଣ କରିବା ଉଚିତ୍, କ'ଣ ନ କରିବା ଉଚିତ୍ ସମକ୍ଷୀୟ ସୁତନା ଫଳକମାନ ଲଗାଯିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ତେବେ, ସର୍ବାଦୌ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡ ଯେପରି ନ ଘଟେ, ସେଥିପାଇଁ ସମସ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିବିଶେଷ ଯତ୍ନଶୀଳ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ଘର ହେଉ ବା କାର୍ଯ୍ୟସ୍ଥଳୀ, ସବୁଠି ଅଗ୍ନିଭୟର ଆଶଙ୍କା ଥିବା ସ୍ଥାନଗୁଡ଼ିକର ଉପଯୁକ୍ତ ତଦାରଖ ଓ ସତର୍କତାମୂଳକ ପଦକ୍ଷେପ ନେବା ଦ୍ୱାରା ହିଁ ଧନଜୀବନ ସୁରକ୍ଷା କରିପାରିବ । ପ୍ରକୃତପକ୍ଷେ, ଜନସଚେତନତା ହିଁ ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡଜନିତ ବିପତ୍ତିର ଭୟାବହତାକୁ ପ୍ରତିହତ କରିପାରିବ ।

ଖଣି ବିପତ୍ତି

ଖଣି କାର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରତିକୂଳ ତଥା କଠିନ ପରିସ୍ଥିତିରେ କରାଯାଇଥାଏ । ବିପଜ୍ଜନକ କାର୍ଯ୍ୟ ପରିବେଶ ଯୋଗୁଁ ଖଣି ଶିଳ୍ପରେ ବିପତ୍ତି ସମ୍ଭାବନା ଅଧିକ ଥାଏ । ଖଣି ଶ୍ରମିକମାନେ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟଗତ, ପରିବେଶଗତ ତଥା ନିରାପତ୍ତାଜନିତ ଆଶଙ୍କାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ବିଶେଷତଃ ଭୂତଳ ଖଣିକାର୍ଯ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିପଦପୂର୍ଣ୍ଣ । ନିରାପତ୍ତା ଅଭାବ ତଥା ଅସାବଧାନତାରୁ ଖଣିଗୁଡ଼ିକରେ ଅନେକ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ । ଖଣିଛାଡ଼ ଭୁଷ୍ଟୁଡ଼ି ପଡ଼ିବା, ଖଣିରେ ନିଆଁ ଲାଗିଯିବା ବା ପାଣି ପଶିଯିବା କାରଣରୁ ଭୟାନକ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହାଯୋଗୁଁ ହଜାର ହଜାର ଲୋକ ମୃତ୍ୟୁହତ ହେବା ସହ ବିଭିନ୍ନ ରୋଗର ଶିକାର ହୋଇଥାନ୍ତି । ଧନସମ୍ପତ୍ତିହାନି ସହ ଉତ୍ପାଦନ ପ୍ରକ୍ରିୟା ବାଧାପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଖଣିଶିଳ୍ପ ଏକ ‘ଘାତକ ଶିଳ୍ପ’ (Killer Industry) ଭାବେ କୁଖ୍ୟାତ ଅର୍ଜନ କରିଛି ।

ଖଣିରେ କାର୍ଯ୍ୟରତ ଶ୍ରମିକମାନେ ଶାରୀରିକ ଅସୁସ୍ଥତା, ଆହତଜନିତ ସମସ୍ୟା ତଥା ଅକ୍ଷମତା ଭଳି ଅସୁବିଧାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ଖଣି ଅଞ୍ଚଳରେ ସୁସ୍ଥ ବାତାବରଣ ସୃଷ୍ଟି ଓ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କୁ ପ୍ରଶିକ୍ଷଣ ଦ୍ଵାରା ଖଣି ବିପତ୍ତି ବହୁ ପରିମାଣରେ ହ୍ରାସ କରାଯାଇପାରିବ । ତେବେ ଖଣିରେ ସୃଷ୍ଟ ବିପତ୍ତିଗୁଡ଼ିକୁ ସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟଗତ ବିପତ୍ତି ଓ ନିରାପତ୍ତା ଅଭାବଜନିତ ବିପତ୍ତି ଭାବେ ଦୁଇଟି ମୁଖ୍ୟ ଶ୍ରେଣୀଭୁକ୍ତ କରାଯାଇପାରେ । ଆସ ଖଣି ଅଞ୍ଚଳରେ ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ସୃଷ୍ଟ ବିପତ୍ତି ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଜାଣିବା ।

ଦୈହିକ ବିପତ୍ତି : ଖଣିକାର୍ଯ୍ୟ ସହିତ ପଥର ଭାଙ୍ଗିବା ଓ ସ୍ଥାନାନ୍ତରଣ ପ୍ରକ୍ରିୟା ଜଡ଼ିତ । ଏଥିଯୋଗୁଁ ବହୁ ପରିମାଣରେ ଧୂଳି ତଥା ଛୋଟବଡ଼ ଗୋଡ଼ି ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଧୂଳିମୟ ପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ଆଖି, କାନ, ନାକ, ପାଟି ତଥା ଚର୍ମ ଆଦିରେ କ୍ଷତି ପହଞ୍ଚାଇଥାନ୍ତି । ଶ୍ରମିକମାନେ ବିଭିନ୍ନ ଚକ୍ଷୁ ସମସ୍ୟା ଓ ଚର୍ମ ରୋଗର ଶିକାର ହୋଇଥାନ୍ତି । ଶ୍ଵାସନଳୀ ଦ୍ଵାରା ଧୂଳି ଶରୀରରେ ପ୍ରବେଶ କରିବା ଯୋଗୁଁ ଶ୍ରମିକମାନେ ଫୁସ୍‌ଫୁସ୍ କର୍କଟ, ଟି.ବି. (Tuberculosis) ତଥା ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଵପ୍ରତିରକ୍ଷିତ (Auto immune)ରୋଗର ଶିକାର ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଶବ୍ଦପ୍ରଦୂଷଣଜନିତ ବିପତ୍ତି(Sound Pollution) : ଖଣିମାନଙ୍କରେ ବ୍ୟବହୃତ ମେସିନ୍ ଯୋଗୁଁ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଶବ୍ଦ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଥାଏ । ଦୀର୍ଘ ସମୟଧରି ଉଚ୍ଚ ଧ୍ଵନିଯୁକ୍ତ ପରିବେଶରେ ରହୁଥିବା ଖଣି ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣ ତଥା ମସ୍ତିଷ୍କଜନିତ ସମସ୍ୟା

ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । କାନବଧୂରା ହୋଇଯାଏ । ଯୋଗାଯୋଗ ବ୍ୟାହତ ହୁଏ ଓ ଦୁର୍ଘଟଣାମାନ ଘଟିଥାଏ । ବିଶ୍ଵସ୍ଵାସ୍ଥ୍ୟ ସଂଗଠନ (WHO)ର ତଥ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ସାରା ବିଶ୍ଵରେ ପ୍ରାୟ ୧୩ ଶତକଡ଼ା ଖଣି ଶ୍ରମିକ ଶ୍ରବଣଜନିତ ରୋଗର ଶିକାର ହୋଇଥାନ୍ତି । ଉଚ୍ଚ ଶବ୍ଦଯୋଗୁଁ ଚିଡ଼ିଚିଡ଼ାପଣ ଭଳି ବିଭିନ୍ନ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ଵିକ ସମସ୍ୟା ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ ।

ଅଧିକ ତାପମାତ୍ରାଜନିତ ବିପତ୍ତି : ବିଶେଷତଃ ଗଭୀର ଖଣିମାନଙ୍କରେ ଉଚ୍ଚ ତାପମାତ୍ରା ଓ ଆର୍ଦ୍ରତା ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଦୁଃସହ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ଅଧିକ ଝାଳ ବୋହିବା କାରଣରୁ ଶରୀରରେ ଜଳୀୟ ଅଂଶ କମିଯାଏ । ଜଳଶୁଷ୍କତା ଯୋଗୁଁ ଶ୍ରମିକମାନେ ଅତେତ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି । ଅତ୍ୟଧିକ ଜଳଶୁଷ୍କତା ତଥା ଉଚ୍ଚ ତାପମାତ୍ରାର ମିଳିତ ପ୍ରଭାବରେ ରକ୍ତଚାପ ହ୍ରାସ ପାଇବା ଯୋଗୁଁ କେତେକ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରେ ପଡ଼ିଥାନ୍ତି । ମାଂସପେଶୀ ସଂକୁଚିତ ଜନିତ ଅସହ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗିଥାନ୍ତି । ଦେହ ଲାଲ୍ ପଡ଼ିଯାଏ । ଚର୍ମରୋଗ ତଥା ଚର୍ମରେ ଜଳାପୋଡ଼ା ହୁଏ । କେତେକ ପକ୍ଷାଘାତ ରୋଗର ଶିକାର ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଆୟନ ବିକିରଣ ଦ୍ଵାରା : ଖଣି ଖୋଳିବା ତଥା ପଥର ଫଟେଇବା (Blasting) ସମୟରେ ରାଡ଼ନ୍, ଗ୍ୟାସ ନିର୍ଗତ ହୋଇଥାଏ । ଖଣିଜ ଦ୍ରବ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଭାଙ୍ଗି ଛୋଟଛୋଟ ହେବାଦ୍ଵାରା ତାଙ୍କର ପୃଷ୍ଠ କ୍ଷେତ୍ରଫଳ (Surface area) ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥାଏ ଏବଂ ରାଡ଼ନ୍ ବିକିରଣ ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ପାଏ । ଏଗୁଡ଼ିକ ବାୟୁ ଓ ଜଳରେ ମିଶିବା ପରେ ଆୟନ ବିକିରଣ କରିଥାନ୍ତି । ଆୟନ ବିକିରଣ ସଂସ୍ପର୍ଶରେ ଥିବା ଖଣି ଶ୍ରମିକମାନେ ଫୁସ୍‌ଫୁସ୍ କର୍କଟ ରୋଗାକ୍ରାନ୍ତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ଭୌତିକ ବିପତ୍ତି : ଖଣିର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଓ ସରଞ୍ଚାମ ବ୍ୟବହାର ହୋଇଥାଏ । କେତେକ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ତୀକ୍ଷଣ ଧାର ବିଶିଷ୍ଟ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଆଉ କେତେକ ବେଶ୍ ଓଜନିଆ । ଯାନ୍ତ୍ରିକ ତ୍ରୁଟି ତଥା ଅସାବଧାନତାରୁ ଖଣି ଶ୍ରମିକମାନେ ଶାରୀରିକ ଆଘାତ ପାଇଥାନ୍ତି । କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶରୀରରେ ଗଭୀର କ୍ଷତ ହେବା ସଂଗେ ସଂଗେ ବିଭିନ୍ନ ଅଙ୍ଗ କଟିଯାଇଥାଏ । ଅନେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ ।

ଖଣିଗୁଡ଼ିକରେ ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଚାଳନାଜନିତ କର୍ମୀ ଯୋଗୁଁ ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କର ସମଗ୍ର ଶରୀର ଧରି ଉଠିଥାଏ । ଖଣିରେ ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି କାମ କରୁଥିବା ଶ୍ରମିକମାନେ ଏଥିଯୋଗୁଁ ମେରୁଦଣ୍ଡ, ପାକସ୍ଥଳୀ, ସ୍ନାୟୁ ଓ ମାଂସପେଶୀଜନିତ ସମସ୍ୟାର

ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାନ୍ତି । ମୁଖ୍ୟତଃ କୋଇଲା ଖଣିରେ ନିଆଁ ଲାଗି ସମଗ୍ର ଖଣି ଅଞ୍ଚଳ ଜଳିଯାଇଥାଏ । ଏହାଦ୍ୱାରା ବହୁ ଶ୍ରମିକ ମୃତାହତ ହୋଇଥାନ୍ତି ।

ରାସାୟନିକ ବିପତ୍ତି : ଶିଳାଖନନ ତଥା ଯନ୍ତ୍ରପାତି ଚାଳନାରେ ବିଭିନ୍ନ ରାସାୟନିକ ପଦାର୍ଥ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥାଏ । ଏହା ଚର୍ମ ଓ ଆଖିକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିବା ସହିତ ମୁଣ୍ଡବିନ୍ଧା, କ୍ଳାନ୍ତି ତଥା ନିଶ୍ୱାସ ପ୍ରଶ୍ୱାସ ନେବାରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରିଥାଏ । ସୁନାଖଣିରେ ବ୍ୟବହୃତ ସାୟାନାଇଡ୍ ପ୍ରଭାବରେ ହୃତ୍ପିଣ୍ଡ ଓ ମସ୍ତିଷ୍କ ଜନିତ ରୋଗ ହୋଇଥାଏ ।

ସାମାଜିକ ଓ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିପତ୍ତି :

ଖଣିରେ ଦୀର୍ଘ ବର୍ଷ ଧରି କାମ କରୁଥିବା ଅନେକ ଶ୍ରମିକ ଘର ପରିବାର ଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିଥାନ୍ତି । ସୁତରାଂ ଖଣି ଅଞ୍ଚଳରେ ସାମାଜିକ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଲାଗି ରହିଥାଏ । ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଅସନ୍ତୁଳନ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥାଏ । ଏହା ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନଧାରା ଉପରେ କୁପ୍ରଭାବ ପକାଇଥାଏ ।

ଖଣି ନିରାପତ୍ତା :

- ଖଣି ସମ୍ପର୍କିତ କାର୍ଯ୍ୟ ସହ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ନାନାପ୍ରକାର ବିପତ୍ତିକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ତଥା ପ୍ରତିହତ କରିବା କାର୍ଯ୍ୟକୁ ଖଣି ନିରାପତ୍ତା କୁହାଯାଏ । ଖଣି ନିରାପତ୍ତା କାର୍ଯ୍ୟରେ ନ୍ୟାୟିକ, ସାମାଜିକ ତଥା ନୈତିକ ଭାବେ ଗ୍ରହଣୀୟ ବିପତ୍ତି ନିୟନ୍ତ୍ରଣର ବିଭିନ୍ନ ବିଧିର କାର୍ଯ୍ୟାନୁଷ୍ଠାନ ଆବଶ୍ୟକ । ତେବେ ଖଣି ଶ୍ରମିକଙ୍କ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ସମସ୍ୟା ତଥା ବିପଦଶଙ୍କୁଳତା ହ୍ରାସ କରିବା ହିଁ ଖଣି ନିରାପତ୍ତାର ମୌଳିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ । ଏଥିପାଇଁ ଉଭୟ ଖଣି ପରିଚାଳକ ତଥା ଶ୍ରମିକଙ୍କର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରତିକାର ତଥା ସତର୍କତାମୂଳକ ପଦକ୍ଷେପ ନେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ପ୍ରଥମତଃ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶ୍ରମିକ ଖଣିଅଞ୍ଚଳ ଲର ପରିବେଶ ସହ ସୁପରିଚିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ବିପତ୍ତି ସମ୍ଭାବନା ଥିବା ଅଞ୍ଚଳକୁ ଚିହ୍ନଟ କରିବା ଦରକାର ।
- ଭୂପୃଷ୍ଠ ବା ଗଭୀର ଖଣି କ୍ଷେତ୍ରରେ ନିରାପତ୍ତାଜନିତ ପ୍ରାକ୍ ଯୋଜନା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବା ପରେ ହିଁ କାର୍ଯ୍ୟାରମ୍ଭ କରିବା ଉଚିତ୍ । ଖଣି ଖନନ ଓ ପାହାଡ଼ ଫଟା କାର୍ଯ୍ୟ ପୂର୍ବରୁ ଶିଳାର ଗୁଣାବଳୀ, ଚାପ ବହନ କରିବା କ୍ଷମତା

- ତଥା ପରବର୍ତ୍ତୀ ସମ୍ଭାବ୍ୟ ପରିଣତ ସମ୍ଭବରେ ସଚେତନ ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଖଣି ନିୟମାବଳୀଗୁଡ଼ିକର ଉପଯୁକ୍ତ ପାଳନ ଓ ଅନବରତ ନିରୀକ୍ଷଣ ଦ୍ୱାରା ଶ୍ରମିକମାନେ ଉଚ୍ଚମାନର ଅନୁଶାସନ ସହ ଅଭ୍ୟସ୍ତ ହୋଇଯିବେ । ଫଳତଃ, ଦୁର୍ଘଟଣା ବହୁ ପରିମାଣରେ ହ୍ରାସ ପାଇବ ।
- ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ତଥା ପରାମର୍ଶକୁ ଗୁରୁତ୍ୱ ଦେଇ ଆବଶ୍ୟକ ନିରାପତ୍ତାଜନିତ ଉନ୍ନତିକରଣ କରାଯିବା ଉଚିତ୍ ।
- ଖଣି ଶ୍ରମିକମାନେ କାର୍ଯ୍ୟସ୍ଥଳରେ ପୋଷାକ, ମାଝ ତଥା ହେଲମେଟ୍ ଆଦି ପିନ୍ଧିବା ନିତାନ୍ତ ଜରୁରୀ । ମୁଣ୍ଡଠାରୁ ପାଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମଗ୍ର ଶରୀରକୁ ଭାଙ୍ଗି ରଖିବା ପାଇଁ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାନର ପୋଷାକ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସରଞ୍ଜାମ ଶ୍ରମିକଙ୍କୁ ଯୋଗାଇ ଦେବାର ଆବଶ୍ୟକତା ରହିଛି ।
- ଖଣିର ବ୍ୟବହୃତ ବିଭିନ୍ନ ଯନ୍ତ୍ରପାତିଗୁଡ଼ିକର ନିୟମିତ ପରୀକ୍ଷଣ ସହ ତୁଟି ଥିଲେ ତୁରନ୍ତ ମରାମତି ହେବା ଦରକାର ।
- ଭୂତଳ ଖଣି ଭିତରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଆଲୋକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ । ଅନ୍ଧାରୀ ଖଣିଗୁଡ଼ିକରେ ବିଶେଷ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟିଥାଏ ।
- ଖଣି ଖୋଳିବା ତଥା ପାହାଡ଼ ଫଟେଇବା ସମୟରେ ଖଣିରେ ପ୍ରବଣ ଶବ୍ଦ ଉତ୍ପନ୍ନ ସହ ସମଗ୍ର ଅଞ୍ଚଳ ଧରି ଉଠିଥାଏ । ଏହାର ପ୍ରଭାବରେ ଖଣି ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କ ଶରୀରରେ କମ୍ପନ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏହାର କୁପ୍ରଭାବ ଶରୀରରେ ବିଭିନ୍ନ ଅଂଶରେ ପଡ଼ିଥାଏ । ସୁତରାଂ ଆଧୁନିକ ପଦ୍ଧତିରେ ଖଣି ଖନନ ମାଧ୍ୟମରେ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଦୂଷଣ ଓ ଶାରୀରିକ କମ୍ପନକୁ ହ୍ରାସ କରିହେବ ।
- ଗଭୀର ଖଣିଗୁଡ଼ିକରେ ବାୟୁ ଚଳାଚଳ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଯନ୍ତ୍ରପାତିଗୁଡ଼ିକୁ ଧକ୍କା ରଖିବା, ଶ୍ରମିକମାନଙ୍କୁ ଯଥେଷ୍ଟ ବିଶ୍ରାମ ଦେବା ତଥା ଯଥେଷ୍ଟ ପାନୀୟ ବ୍ୟବହାର ଉପରେ ଧ୍ୟାନ ଦେବା ଆବଶ୍ୟକ ।
- ଖଣିରେ ନିଆଁ ଲାଗିବାର ସମ୍ଭାବନା ଥିବାରୁ ଅଗ୍ନି ନିର୍ବାପକ ଯନ୍ତ୍ରର ବ୍ୟାପକ ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିବା ବାଞ୍ଛନୀୟ ।

ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ

୧. ନିମ୍ନଲିଖିତ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉତ୍ତର ଦିଅ ।

- (କ) ଦୀର୍ଘକାଳୀନ ମାନବୀୟ ବିପତ୍ତିଗୁଡ଼ିକ କ'ଣ ?
- (ଖ) ଭାରତରେ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ହାର ବୃଦ୍ଧି ପାଇବାର କାରଣ କ'ଣ ?
- (ଗ) ରାସ୍ତା ଦୁର୍ଘଟଣା ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ କି ପ୍ରତିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ଗ୍ରହଣ କରିବା ଦରକାର ?
- (ଘ) ରେଳ ଦୁର୍ଘଟଣାରୁ ରକ୍ଷା ପାଇବା ପାଇଁ ଯାତ୍ରୀମାନେ କ'ଣ କରିବା ଉଚିତ୍ ?
- (ଙ) ଡଙ୍ଗାବୁଡ଼ିର ପ୍ରମୁଖ କାରଣ କ'ଣ ?
- (ଚ) ଖଣିଶିଳ୍ପକୁ ଘାତକ ଶିଳ୍ପ କୁହାଯାଏ କାହିଁକି ?
- (ଛ) ଘରେ ନିଆଁ ଲାଗିଥିଲେ କିପଦକ୍ଷେପ ନେବ ?
- (ଜ) ରାସାୟନିକ ବିପତ୍ତି ଯୋଗୁଁ ଖଣି ଶ୍ରମିକମାନେ କି ପ୍ରକାର ସମସ୍ୟାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥାନ୍ତି ?
- (ଝ) ଖଣି ଦୁର୍ଘଟଣା ଏଡ଼ାଇବା ପାଇଁ ଖଣି ଶ୍ରମିକଙ୍କର କି ଭୂମିକା ରହିଛି ?
- (ଞ) ଖଣି ନିରାପତ୍ତର ମୌଳିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କ'ଣ ?

୨. ନିମ୍ନୋକ୍ତ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରଶ୍ନ ପାଇଁ ପ୍ରଦତ୍ତ ଚାରିଗୋଟି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଉତ୍ତର ମଧ୍ୟରୁ ଠିକ୍ ଉତ୍ତରଟି ବାଛି ଲେଖ ।

- (କ) ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତ ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ କେଉଁ ସ୍ଥାନରେ ରହିଛି ?
 - (i) ପ୍ରଥମ
 - (ii) ଦ୍ୱିତୀୟ
 - (iii) ତୃତୀୟ
 - (iv) ଚତୁର୍ଥ
- (ଖ) ଭାରତରେ ପ୍ରତିଦିନ ପ୍ରାୟ କେତୋଟି ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ଘଟୁଛି ?
 - (i) ୧୦୦୦
 - (ii) ୧୧୦୦
 - (iii) ୧୨୦୦
 - (iv) ୧୩୦୦
- (ଗ) କେଉଁଟି ଅଗ୍ନିକାଣ୍ଡର ପ୍ରଧାନ କାରଣ ?
 - (i) କିରୋସିନ୍
 - (ii) ପେଟ୍ରୋଲିୟମ୍
 - (iii) କଳକାରଖାନା
 - (iv) ବିଦ୍ୟୁତ୍
- (ଘ) କେଉଁ ରାଜ୍ୟରେ ସର୍ବାଧିକ ସଡ଼କ ଦୁର୍ଘଟଣା ପଞ୍ଜିକୃତ ହୋଇଛି ।
 - (i) ପଶ୍ଚିମବଙ୍ଗ
 - (ii) ତାମିଲନାଡୁ
 - (iii) ଉତ୍ତରପ୍ରଦେଶ
 - (iv) ବିହାର
- (ଙ) କେଉଁ ଯାତ୍ରା ସମୟରେ ଜୀବନରକ୍ଷାକାରୀ ଜ୍ୟାକେଟ୍ ବ୍ୟବହାର କରିବା ଉଚିତ୍ ?
 - (i) ରେଳଯାତ୍ରା
 - (ii) ସଡ଼କ ଯାତ୍ରା
 - (iii) ନୌଯାତ୍ରା
 - (iv) ଉଡ଼ାଜାହାଜ

ତୁମ ପାଇଁ କାମ :

ବିଷୟଟିକୁ ଘରେ ପୁଣିଥରେ ଭଲ ଭାବରେ ଯତ୍ନ ସହିତ ପଢ଼ ଏବଂ ବହିର ପ୍ରଶ୍ନାବଳୀ/ଅନୁଶୀଳନାରେ ଦିଆଯାଇଥିବା ପ୍ରଶ୍ନ ଭଳି ଆହୁରି ଅନେକ (ଯଥାସମ୍ଭବ) ପ୍ରଶ୍ନ ନିଜେ ତିଆରି କର ।